

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

ВУЧЕНІ ЗАПИСКИ

***Збірник
наукових праць***

Випуск 20

issn2415-850x(print)
issn2415-8518(online)

Заснований 1997 р.

 KNEU
КИЇВ 2019

Висвітлено теоретичні й методологічні проблеми розвитку економічної теорії, формування ринкової економіки в Україні. Досліджено проблеми функціональної, галузевої та регіональної економіки, розвиток світового господарства і міжнародних економічних відносин. Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

Scientific-Research Works

Deals with the theoretical and methodological problems of economic theory, the formation of market economy in Ukraine. The problems of functional, sectoral and regional economy, the development of the world economy and international economic relations.

For scientists, professors, post graduates and students of higher educational institutions.

*Засновник та видавець Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11576-448 Р від 27.08.06*

*Збірник внесено до переліку фахових видань України,
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1222 від 07.10.2016 р.)
Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ ім. Вадима Гетьмана
Протокол № 11 від 27 червня 2019 р.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Яценко Ольга

д-р екон. наук, проф. (головний редактор), ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна

Верба Денис

кандидат економічних наук, доц. (заступник головного редактора), ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна

Тепляк Марія

кандидат економічних наук, доц. (відповідальний секретар), ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна

Харвіджеймс С.

*д-р екон. наук, проф.,
Університет Міссурі, США*

Балежентіс Томас

*д-р екон. наук, проф.,
Литовський інститут аграрної економіки, Литва*

Мурат Алі Юлек

*д-р екон. наук, проф.,
Стамбульський комерційний університет, Туреччина*

Поліщук Євгенія

*д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна*

Раманаускас Юліус

*д-р екон. наук, проф.,
Клайпедський університет, Литва*

Репіна Інна

*д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна*

Мардані Аббас

*д-р екон. наук, доц.,
Технологічний університет Малайзії, Скудай, Джохор, Малайзія*

Сагайдак Михайло

*д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна*

Білан Юрій

*д-р екон. наук, проф.,
Жешувський технологічний університет, Польща*

Балежентіс Альвідас

*доктор соціальних наук, проф.,
Університет
Миколаша Ромеріса, Литва*

Федосов Віктор

*д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна*

Кураташвілі Альфред

*д-р екон. наук, проф.,
Грузинський технічний університет, Грузія*

Шниберг Кен

д-р екон. наук, проф., коледж сільськогосподарства, продовольства та природних ресурсів, Університет Міссурі, США

Римантас Сташис

*д-р екон. наук, проф.,
Клайпедський університет, Литва*

Вітлінський Вальдемар

*д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна*

Швиданенко Олег

*д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна*

Ніценко Віталій

*д-р екон. наук, проф.,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна*

Мозговий Олег

д-р екон. наук, проф., ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна

Ткаченко Олена

*кандидат економічних наук, доц.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна*

Чужинков Віктор

*д-р екон. наук, проф.,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Україна*

Меєрс Віллі

*д-р екон. наук, проф.,
університет Говард Кауден, США*

Зміст

Сташис Римантас, Тананайко Тетяна С. Аналіз факторів впливу на обсяги світової торгівлі	5
Раманаускас Юлюс, Білецька Іванна І. Моделювання рівня поширеності недоїдання в регіонах та їх продовольча безпека	17
Ніколо Фіцілонго, Жанлуїджі Де Паскале, Теплюк Марія А., Зубко Єлизавета В. Передумови розробки інноваційної екосистеми забезпечення енергетичної безпеки країни	29
Мельник Олексій М. Рівень реального монетарного забезпечення економіки України: динаміка та основні чинники	40
Швиданенко Олег А., Бусарева Тетяна Г. Інтенсифікація процесів становлення нової економіки	61
Моркунас Мангирдас, Скварціані Вікторія, Будяєв Максим О. Перспективи розвитку підприємств та систем забезпечення їх інвестиційної привабливості	70
Карасьова Наталія А. Рівень розвитку експортоорієнтованої діяльності: методика розрахунку	83
Грущинська Наталія М. Становлення мережевої економіки як каталізатора гео економічних процесів	96
Русак Олена П., Паламарчук Тетяна М., Чугасівська Світлана В. Розвиток органічного сільського господарства в умовах євроінтеграції	108
Федосєєва Ганна С. Виробники сільськогосподарської продукції України на зовнішніх ринках: сучасний стан та перспективи	118
Николюк Ольга М., Молодецька Катерина В. Структурне моделювання діяльності органічних аграрних бізнес-систем	128
Пасівська Олена О. Компаративний аналіз торговельно-економічних показників пострадянських країн	144
Чеберяко Оксана В., Кошембар Людмила О. Методологічні засади оцінювання економічної безпеки підприємства	156
Галасюк Віктор В. Структурна трансформація економіки України як передумова євроінтеграції та прискореного економічного розвитку	164

Пилявський Юлій М. Лібертаріанство як ідейна платформа та його економічні особливості	175
Сандул Марія С. Тенденції та перспективи імплементації концепції сталого розвитку в міжнародній логістиці.	184
Опанашук Юрій Я., Богословець Оксана Г. Підвищення інвестиційної привабливості туристичної галузі закарпатської області	193
Дьоміна Оксана М. Аналіз конкурентних позицій вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості на ринку ЄС.	201
Лезіна Анастасія В. Особливості управління взаємовідносинами стейкхолдерів та підприємств в умовах сталого інноваційного розвитку	210
Чебакова Тетяна О. Сучасні різновиди організаційної культури на підприємстві	220

Сташис Римантас

Професор кафедри менеджмента
Клайпедский университет, Ул. С. Нерис 5 — 101, Клайпеда, Литва
e-mail: rimantas.stasys@ku.lt
ORCID: 0000-0002-3991-5940

Тананайко Тетяна С.

Аспірант кафедри міжнародної торгівлі та маркетингу
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: tetiana_tananaiko@ukr.net
ORCID:0000-0001-9579-8198

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ОБСЯГИ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ

Stašys Rimantas

Prof. in Department of Management
Klaipeda University
S. Neris str. 5 — 101, Klaipeda, Lithuania
e-mail: rimantas.stasys@ku.lt
ORCID: 0000-0002-3991-5940

Tananaiko Tetiana

PhD student in International Economic Relations
KNEU named after Vadym Hetman
Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
e-mail: tetiana_tananaiko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9579-8198

ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING THE WORLD TRADE VOLUMES

Анотація. В умовах глобалізації торговельної системи, яка набула безпрецедентних темпів, міжнародна торгівля стає все більше лібералізованою через зниження тарифів, яке відбувається в рамках преференційних режимів, спрощення процедур торгівлі, забезпечене цифровізацією торговельних процесів, що особливо спостерігається при проходженні товарами митних формальностей тощо. Водночас перелічені процеси супроводжуються посилення протекціоністських заходів у торговельних політиках країн. У такому контексті вагому роль відіграють нетарифні заходи регулювання торгівлі, такі як санітарні та фітосанітарні заходи, технічні бар'єри в торгівлі, ліцензування імпорту, спеціальні захисні заходи тощо. Наразі недостатньо оціненим залишається вплив заходів як тарифного, так і нетарифного регулювання на зміну обсягів світової торгівлі.

У статті проаналізовано динаміку зміни обсягів світової торгівлі за останні 24 роки, а також виокремлено ряд факторів, що мають безпосередній лінійний вплив на зазначені зміни. Метою дослідження є проведення ґрунтовного аналізу впливу тарифних і нетарифних заходів регулювання на динаміку світової торгівлі, а також прогнозування її обсягів у контексті сучасних глобалізаційних процесів. За допомогою багатofакторного регресійного аналізу виявлено зростаючу роль впливу кількості угод про вільну торгівлю (УВТ) між країнами та групами країн на обсяги торговельних потоків з огляду на те, що підписання міжнародних домовленостей такого типу дозволяє усунути існуючі бар'єри в торгівлі між партнерами, що призводить до значного зростання двосторонніх торговельних потоків. Крім того, продемонстровано, що вплив тарифних заходів у торгівлі все ще залишається значним, незважаючи на посилення застосування країнами нетарифних заходів регулювання з метою протек-

кції національних економічних інтересів. У рамках дослідження розраховано прогноз обсягів світової торгівлі на 2019—2021 рр. та порівняно отримані результати з прогнозними оцінками експертів СОТ.

Ключові слова: світова торгівля, тарифні заходи регулювання торгівлі, нетарифні бар'єри в торгівлі, санітарні та фітосанітарні заходи, технічні бар'єри в торгівлі, угода про вільну торгівлю, Світова організація торгівлі.

Abstract. In the context of globalization of trading system, which has gained unprecedented pace, international trade is becoming increasingly liberalized due to tariff reductions under preferential regimes, trade facilitation, digitalisation of trade processes, which is especially demonstrated within the passage of customs formalities, etc. At the same time, these processes are accompanied by increased protectionist measures in countries' trade policies. Under such circumstances non-tariff trade regulation measures such as sanitary and phytosanitary measures, technical barriers to trade, import licensing, special safeguards and so on play an important role. Currently, the impact of tariff and non-tariff regulatory changes in world trade remains underestimated.

The article analyzes the dynamics of changes in world trade volume over the past 24 years, and also identifies a number of factors that have a direct linear effect on these changes. The purpose of the study is to conduct a thorough analysis of the impact of tariff and non-tariff regulatory measures on the dynamics of world trade, as well as to forecast its volumes in the context of current globalization processes. Multivariate regression analysis reveals the growing role of the impact of free trade agreements (FTAs) between countries and groups of countries on trade flows, since the signing of the international agreements of this type eliminates the existing barriers to trade between partners, contributes to a significant increase in bilateral trade flows. In addition, it has been demonstrated that the impact of tariff measures in trade remains significant, despite the increasing use of non-tariff measures by countries to protect national economic interests. In the study global trade forecasts for 2019—2021 is calculated and compared the results obtained with the estimates of WTO experts.

Key words: world trade, tariff measures, non-tariff barriers to trade, sanitary and phytosanitary measures, technical barriers to trade, free trade agreement, World Trade Organization.

ANALYSIS OF FACTORS INFLUENCING THE WORLD TRADE VOLUMES

Abstract. In the context of globalization of trading system which has gained unprecedented pace, international trade is becoming increasingly liberalized due to tariff reductions under preferential regimes, trade facilitation, digitalisation of trade processes which is especially demonstrated within the passage of customs formalities, etc. At the same time, these processes are accompanied by increased protectionist measures in countries' trade policies. Under such circumstances non-tariff trade regulation measures such as sanitary and phytosanitary measures, technical barriers to trade, import licensing, special protective measures, etc. play an important role. Currently, the impact of both tariff and non-tariff regulatory changes in the world trade remains underestimated. The article analyzes the dynamics of changes in world trade volume over the past 24 years, and also identifies a number of factors that have a direct linear effect on these changes. The purpose of the study is to conduct a thorough analysis of the impact of tariff and non-tariff regulatory measures on the dynamics of the world trade as well as to forecast its volumes in the context of current globalization processes. Multivariate regression analysis reveals the growing role of the impact of free trade agreements (FTAs) among countries and groups of countries on trade flows, since the signing of such international agreements eliminates the existing barriers to trade among partners, contributes to a significant increase in bilateral trade flows. In addition, it has been demonstrated that the impact of tariff measures in trade remains significant, despite the increasing use of non-tariff measures by countries to protect national economic interests.

In the study global trade forecasts for 2019—2021 is calculated and the obtained results are compared with the estimates of WTO experts.

Key words: world trade, tariff measures, non-tariff barriers to trade, sanitary and phytosanitary measures, technical barriers to trade, free trade agreement, World Trade Organization.

JEL codes: F13, F40, F53, F62.

Target setting. Within the conditions of overall globalization of trade system processes of trade liberalization which are demonstrated in further decrease of tariff rate levels and implementation of simplification measures of trade procedures by countries such as accepting and processing of e-documents, establishment of minimal threshold for express dispatching, unification of customs procedures, implementation of «unified window» system evolve along with strengthening of protectionist measures which are used by both developed and developing countries. Moreover, unprecedented tempos of growing number of regional trade deals not only boost increase of world trade volumes due to granting preferential regimes to its sides, but also indicate creating a bigger number of local regulatory rules which appear to be a decent alternative to universal rules of multi-sided trade system developed within the World Trade Organization (WTO).

Over the past decade non-tariff measures of trade regulation have gone to the forefront as compared to tariff ones which are more predictable when taking into consideration that tariff rate levels are restricted for 163 countries and one customs area of the world. At the same time using non-tariff measures often appears to be of latent character which complicates proving the fact of their usage when a trade argument is initiated.

Analysis of researches and publications. Among scientific works where the issue of international trade policy influence onto volumes of world trade within the context of economic globalization is studied, it's worth mentioning the works of the following foreign and domestic scientists: J. Bhagwati, I. Burakovskiy, T. Hordeieva, T. Kalchenko, O. Kireev, S. Cohen, P. Krugman, R. Lawrence, H. Solodkovska, M. Trebilkok, E. Helpman, M. Hart, T. Tsyhankova, O. Shvydanenko, O. Yatsenko and others.

The issues of non-tariff regulation influence in international trade have become the object of thorough study of such scientists as R. Baldwin, J. Wilson, N. Horin, O. Hrebelynyk, A. Dirdorf, D. Deremer, H. A. Kireev, S. Liard, K. Mascus, F. Ruth, R. Feinberg, M. Ferrantino, R. Steiger, R. Stern and many others.

Research methods. When conducting the research, the following methods were used: general scientific and specialized methods including the method of logical and historical analysis in order to study the manner of world trade volume changes dynamics during 1995—2018 as well as to establish relationship of cause and effect between trade flow volume changes and changes in other sectors of global economic system; the graphic method was used in order to illustrate the dynamics of world trade development and its growing tempo and to build a line of trade volume changes trend in order to forecast them in short-term prospect.

The method of regressive analysis was used in order to define separate and combined influence of factors (e.g. average level of tariff rate for all goods groups,

number of sanitary and phytosanitary measures, technical barriers to trade, number of free trade deals, average monthly number of trade arguments which are dealt with by WTO, a number of WTO members) on result indication (world trade volume) and to define number estimation of the influence using corresponding criteria taking into account changes in time. The method of correlation analysis was used in the article as well — in order to define interrelation of six random factor quantities chosen to establish degree of models adequacy and expediency of simultaneous including all of the chosen factors into the model. The time series method was used to define the structure of time series of world trade volumes and to forecast them for 2019—2021.

Uninvestigated parts of general matter defining. Over the last twenty years considerable changes have been undergone by not only international economic environment which has become global and thus more transparent, dynamic and unpredictable, but trade policy realized by countries of the world arena as a response to modern challenges as well. The necessity for globally leading countries as well as for least developed and developing countries to protect national economic interests has led to strengthening of protectionist measures in trade which usually are non-tariff measures of its regulation as such that may be used implicitly. However, currently administration of custom fees which is a tool of tariff regulation is still the most popular and generally used measure of trade influence. Under such conditions influence of both influencing factor groups on world trade volume is expedient.

The research objective is to conduct thorough analysis of tariff and non-tariff regulation measures influence on world trade dynamics as well as to forecast its volume within the context of modern globalization processes.

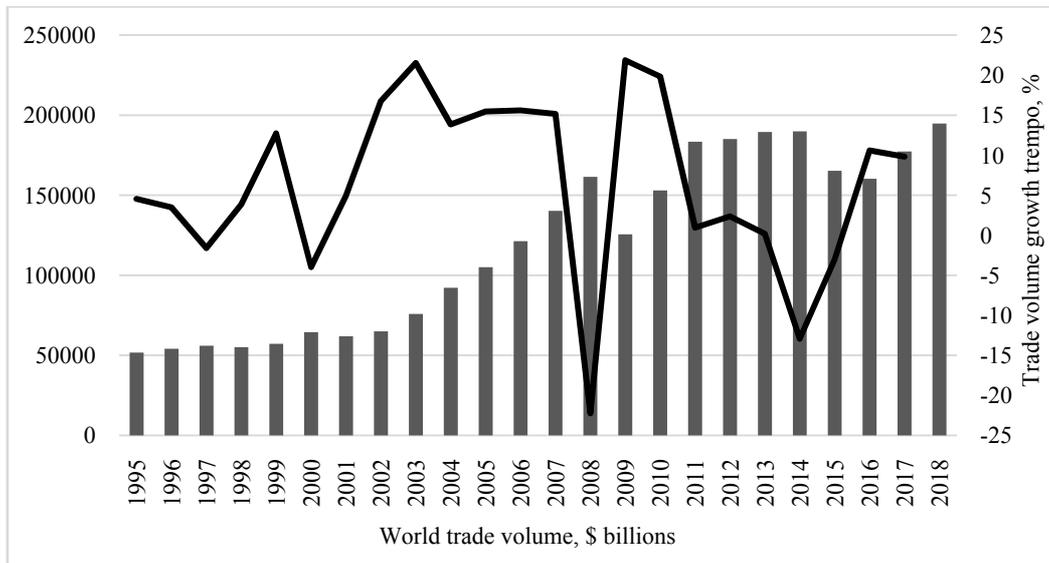
The statement of basic material. Modern international trade is characterized firstly with integration process dynamism caused by international trade liberalization based on harmonization of WTO trade rules and entering into new regional trade agreements; secondly, with growth tempo decrease mostly connected to economic development deceleration of industrially developed countries and the world economy on the whole; thirdly, with disproportionality of trade intensity caused by the difference between countries' and world regions' social-economic development [1].

The change trend of world trade volume over the last 24 years may be generally defined as positive despite considerable volume decline in 2009 as a result of world financial crises which led to decrease of paying capacity of countries and during 2015—2016 because of appreciable prices growth caused by currency rates instability (pic. 1).

Trade volume growth in 2018 was limited by a number of factors, particularly, by implementation of additional tariff and non-tariff measures which effect consumer goods trade, deceleration of global economic growth tempo, growing instability on financial markets and realization of tougher (as compared to others) monetary policy by developed countries [3].

When retrospectively looking at dynamics of world trade volume change since foundation of WTO in 1995, it becomes clear that in different years dominant influence was possessed by different factor groups: at first, they were levels of tariff rate for agricultural and industrial goods, then along with growing anxiety of producers and consumers due to healthcare issues and animals and plants safety, sanitary and phytosanitary measures (SPM) gained greater role as well as technical barriers to trade. Currently, non-tariff measures (which are protectionist in their

essence) are often used by countries and they are as follows: quantity limitations, import quotas, antidumping, protective and compensation measures, and when implemented, they provoke dissatisfaction of a number of their key trade partners who initiate considering these issues by the WTO Argument Regulation Body.

Pic. 1. World trade volume dynamics during 1995—2018, \$ billions

Source: made by the authors based on [2] and own calculations.

Over the last decade unprecedented growth of a number of free trade agreements (FTA) between countries or groups of countries has been observed against a background of active multi-sided agreements concluding which contain universal trade regulation rules for the majority of countries of global economic space, and it allows them to provide each other with preferential trade regime without the necessity to spread it over other trade partners, which due to majority of tariffs decrease up to 0 and precise regulation of using non-tariff measures, boosts considerable growth of trade turnover among countries and thus growth of general international trade volumes.

Moreover, we consider it to be reasonable to put forward a hypothesis which states that a change of world trade volumes directly depends on dynamics of membership expansion in the World Trade Organization as the biggest international organization which regulates trade relations and also monitors trade policies, a multi-sided negotiation forum and a ground for arguments resolving. Upon entering the organization, countries determine their tariffs (establish the highest level) and commit themselves not to use forbidden tools which distort trade or build barriers on its way. Thus, the bigger number of countries and customs areas get membership, the more liberalized trade becomes. As of today, 164 countries and areas are WTO members which is over 50 members more than 24 years ago, and currently it makes 98 % of the world trade [4].

So in order to build a multi-factor regressive model of effect on the world trade volume, let's try using six factors: X_1 — medium level of tariff rates for all goods groups, X_2 — a number of sanitary and phytosanitary measures (SPM) established by countries, X_3 — a number of technical barriers to trade (TBT) established by countries, X_4 — a number of free trade agreements (FTA) signed and ratified by countries, X_5 — average monthly number of trade arguments solved by WTO, X_6 — a number of WTO members (table 1).

Table 1

FACTORS INFLUENCING WORLD TRADE VOLUME, 1995—2018

	Trade volume, \$ billions	Medium tariff rate	Number of SPM	Number of TBT	Number of FTA	Number of arguments	Number of WTO members
	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
1995	5,176,236	6.44	198	388	44	25	112
1996	5,410,859	6.15	241	501	52	39	128
1997	5,599,525	5.42	298	847	58	50	132
1998	5,509,646	5.22	336	681	64	40	133
1999	5,722,820	5.21	445	697	69	30	135
2000	6,452,318	4.96	468	633	79	33	140
2001	6,195,068	5.38	776	574	87	22	143
2002	6,499,786	4.56	810	624	96	37	144
2003	7,589,983	4.57	856	897	108	26	146
2004	9,223,768	3.72	926	724	118	19	148
2005	10,502,489	3.5	856	897	131	11	149
2006	12,127,770	3.16	1156	1,032	148	20	149
2007	14,020,770	3.38	1196	1,229	159	12	151
2008	16,148,882	3.31	1264	1,523	176	18	153
2009	12,555,786	3.2	1019	1,893	195	13	157
2010	15,302,149	3.3	1408	1,869	207	17	157
2011	18,339,071	3.53	1391	1,773	218	8	157
2012	18,512,641	2.89	1219	2,196	234	27	157
2013	18,949,886	3.04	1299	2,140	245	20	160
2014	18,985,777	2.87	1634	2,240	257	13	160
2015	16,531,558	3.06	1681	1,977	268	12	162
2016	16,031,517	2.98	1392	2,332	280	17	164
2017	17,732,796	2.59	1479	2,580	289	17	164
2018	19,476,196	2.55	1632	3,065	292	38	164

Source: madebytheauthors based on [2, 5—8].

First of all, it's necessary to define the dependence of world trade volume (Y) from each of the chosen factors. To do so, let's build six single-factor lineal regressions (one-sided stochastic lineal dependences between random index value (Y) and one factor (X_1, \dots, X_6) which possess relationship of cause and effect and factor change excludes index change [9]) (table 2).

Table 2

SINGLE-FACTOR LINEAL REGRESSIVE MODELS

Y(X1)		Y(X2)		Y(X3)	
-4,164,780	28,508,740	10,661,2	1,372,583.2	6,400.03	3,141,639.5
424,060.3	1,747,631	908.99	1,000,500.4	570.13	903,361.2
0.814	2,385,979	0.862	2,055,823.5	0.851	2,134,498.7
96.45	22	137.56	22	126.012	22
Y(X4)		Y(X5)		Y(X6)	
61,201.2	2,145,994.5	-274,789.6	18,482,444.3	355,927.2	-40,845,137.8
4,121.6	747,331.8	85,663.1	2,218,713.3	42,327.4	6,311,432.33
0.909	1,667,643.8	0.319	4,569,948.7	0.763	2,697,006.2
220.48	22	10.29	22	70.7	22

Source: madebytheauthors based on own calculation.

Firstly, let's analyze determination coefficients (R^2) of each regressive model, statistic indices which are used in models as an extent of dependent variable variation dependence (Y) from independent variables variation (X_1, \dots, X_6) and indicates how the received observations confirm the accuracy of the built model [10]:

- $R_1^2 = 0,814$, that's why the model with medium level of tariff rate as an independent variable, explains 81 % of world trade volume change;
- $R_2^2 = 0,862$, that's why the model with a number of used SPM as an independent variable, explains 86 % of world trade volume change;
- $R_3^2 = 0,851$, that's why the model with a number of used TBT as an independent variable, explains 85 % of world trade volume change;
- $R_4^2 = 0,909$, that's why the model with a number of FTA as an independent variable, explains 90 % of world trade volume change;
- $R_5^2 = 0,319$, that's why the model with a number of trade arguments as an independent variable, explains only 32 % of world trade volume change;
- $R_6^2 = 0,763$, that's why the model with a number of WTO members as an independent variable, explains 76 % of world trade volume change.

Based on the results of prior analysis it's possible to draw a preliminary conclusion about including X_5 (a number of trade arguments) to the model being unreasonable due to a low level of influence on the dependant variable. At the same time, it's worth mentioning that X_4 index (a number of FTA) possesses the biggest influence. X_1 index (medium level of tariff rate) has a reverse effect which means the less rate level, the bigger trade volume appears

Secondly, let's define the presence of correlation (r) among influence factors (six independent variables) with the help of CORREL function (table 3).

Table 3

CORRELATION COEFFICIENTS AMONG MODEL INDEPENDENT VARIABLES

	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
X ₁	1					
X ₂	-0.92583	1				
X ₃	-0.84339	0.859421	1			
X ₄	-0.90606	0.940755	0.9654449	1		
X ₅	0.590264	-0.63052	-0.3568113	-0.529954	1	
X ₆	-0.94752	0.936285	0.8534699	0.9192801	-0.5564525	1

Source: made by the authors based on own calculations.

The results of the conducted analysis at this stage demonstrate the presence of strong correlation among the selected influence factors and thus simultaneous including of six independent variables to the model being unreasonable since all model parameters are not significant in such a case. In order to build an efficient dependence model, let's choose two most significant factors and add a universal variable — a number of time series.

Thus, an optimal model of world trade volume dependence from the most suitable influence factor of all will be built based on the following data (table 4) where world trade volume (\$ billions) is Y , medium level of tariff rate (%) is X_1 , a number of free trade agreements (FTA) is X_4 , and a number of time series is t .

Table 4

INITIAL DATA OF MODEL OF WORLD TRADE VOLUME DEPENDENCE FROM MEDIUM LEVEL OF TARIFF RATE, NUMBER OF SIGNED FTA AND NUMBER OF TIME SERIES, 1995—2018

Pik	Y	X1	X4	t
1995	5,176,236	6.44	44	1
1996	5,410,859	6.15	52	2
1997	5,599,525	5.42	58	3
1998	5,509,646	5.22	64	4
1999	5,722,820	5.21	69	5
2000	6,452,318	4.96	79	6
2001	6,195,068	5.38	87	7
2002	6,499,786	4.56	96	8
2003	7,589,983	4.57	108	9
2004	9,223,768	3.72	118	10
2005	10,502,489	3.5	131	11
2006	12,127,770	3.16	148	12
2007	14,020,770	3.38	159	13

Pik	Y	X1	X4	t
2008	16,148,882	3.31	176	14
2009	12,555,786	3.2	195	15
2010	15,302,149	3.3	207	16
2011	18,339,071	3.53	218	17
2012	18,512,641	2.89	234	18
2013	18,949,886	3.04	245	19
2014	18,985,777	2.87	257	20
2015	16,531,558	3.06	268	21
2016	16,031,517	2.98	280	22
2017	17,732,796	2.59	289	23
2018	19,476,196	2.55	292	24

Source: madebythe authors based on [2, 5, 8].

Using LINEST function, we receive estimations of lineal regression equation parameters which are given in a table (table 5) where:

- a_0, a_1, a_2, a_3 are unknown regression coefficients which are to be estimated;
- $S_{a_0}, S_{a_1}, S_{a_2}, S_{a_3}$ are standard deviations of regression coefficients;
- R^2 is a determination coefficient which shows what fraction of general index variation is comprised by the determined component which is defined and taken into account by regression, or what variation fraction it explains;
- s is a standard regression mistake which is a size index and provides absolute standard deviation of factual indices with regard to regression;
- F_{estim} is a calculating value of Fisher F criterion;
- n is a number of observations [11].

Table 5

TABLE OF PARAMETERS ESTIMATION OF LINEAL REGRESSION EQUATION

a_3	a_2	a_1	a_0
S_{a_3}	S_{a_2}	S_{a_1}	S_{a_0}
R^2	s	N/D	N/D
F_{estim}	n	N/D	N/D

Source: [11].

Thus, having done the calculations, we receive the following parameters estimation of lineal regression equation (table 6).

Table 6

TABLE OF FACTUAL PARAMETERS ESTIMATION OF LINEAL REGRESSION EQUATION

-1,160,433.694	129,832.1026	-2,227,879.719	14,391,006
588,454.3468	42,080.49397	897,275.084	5,047,069
0.930933928	1,526,027.465	N/D	N/D
89.85926139	20	N/D	N/D

Source: madebytheauthorsbasedonowncalculations.

Accordingly, we receive the following equation of multi-factor lineal regression:

$$Y = 14,391,006 - 2,227,879.7 * X_1 + 129,832.1 * X_2 - 1,160,433.7 * X_3.$$

The values of regression coefficients received as a result of observations embody these coefficients statistic estimations which are received based on limited information. Due to limitation of the selected data it becomes possible that true parameter value equals to 0 whereas the estimated differs from 0. In such a case, it's necessary to check statistic magnitude of regression parameters. Consequently, let's check it for a_0, a_1, a_2, a_3 regression coefficients that are estimated, using Student's t criterion. To do so, let's calculate estimated values of t statistics:

$$t_{0\text{estim}} = 14,391,006 / 5,047,069 = 2.851359254;$$

$$t_{1\text{estim}} = -2,227,879.719 / 897,275.084 = -2.482939467;$$

$$t_{2\text{estim}} = 129,832.1026 / 42,080.49397 = 3.085327438;$$

$$t_{3\text{estim}} = -1,160,433.694 / 588,454.3468 = -1.972002927.$$

All parameters estimations of the received equation may be seen as considerable since their estimated values for t statistics module exceed or are approximately equal to critical value $t_{\text{table}} = 2,086$ ($n=20$) at significance level of 5 %.

To be confident let's check the model adequacy using Fisher's F criterion. Estimated value of Fisher's F criterion is equal to 89.86. For table value $k_1=3, k_2=20-3-1=16$ thus table value is equal to 3.24. Consequently, a conclusion can be drawn that the model may be considered corresponding with observation data because 89.86 is more than 3.24.

Determination coefficient (R^2) for the given model is equal to 0.930933928. In other words, the model explains 93 % of world trade volume change; the other 7 % is determined by the factors being outside the model. The received determination coefficient value for the model may be considered significant.

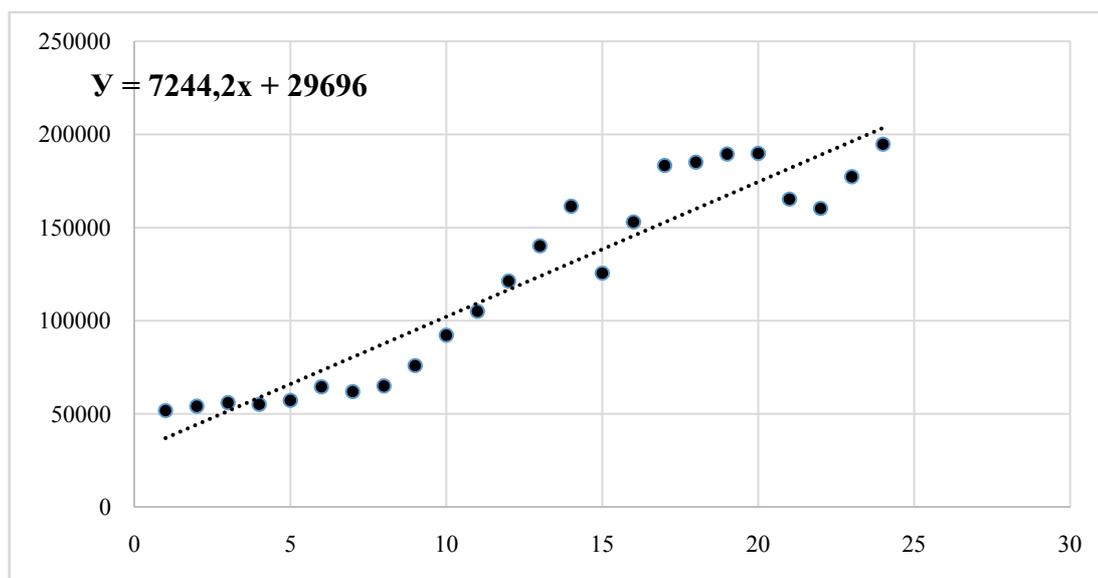
Having estimated factors of influence on world trade volume, the logical question concerning future perspectives of its dynamics change rises.

The world trade will continue reflecting the results of growing usage of non-tariff measures by countries, thus its volume growth will get slower in 2019 and 2020 than expected and than in 2018 due to growing degree of trade tension and rising level of economic uncertainty. WTO experts expect that goods trade volume will decrease from 3 % in 2018 to 2.6 % in 2019. In their opinion, trade volume growth may be reestablished at 3 % in 2020, but it will directly depend on trade tension reduction among the key global trade system members [12].

Within the context we consider it reasonable to make own forecast on world trade volume for 2019—2021 using the method of time series analysis. Judging by pic. 2 we can see that in spite of drastic index fall in 2009 linked to the consequences of the world financial crisis and despite its considerable decrease during three years in a row (2015-2017) due to growing tension in trade relations among countries because of protectionist measures used by them, the growing trend character over the last 24 years since the WTO foundation has remained positive.

The world trade volume forecast for 2019 is equal to \$210,801 billion, for 2020 — \$218,045.2 billion and for 2021 — \$225,289.4 billion. This forecast may be

considered realistic since the deviation is equal to 0.0897 % — approximately 1 % $((2,885,964-19,546.47)/100)$ which makes less than 5 % (table 7).

Pic. 2. World trade volume trend line during 24 years

Source: made by the authors based on own calculations.

Table 7

WORLD TRADE VOLUME FORECAST FOR 2019—2021

1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
51,762.4	54,108.6	55,995.3	55,096.5	57,228.2	64,523.2	61,950.7	64,997.9	75,899.8
1	2	3	4	5	6	7	8	9
36,940.2	44,184.4	51,428.6	58,672.8	65,917	73,161.2	80,405.4	87,649.6	94,893.8
2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
92,237.7	105,024.9	121,277.7	140,207.7	161,488.8	125,557.9	153,021.5	183,390.7	185,126.4
10	11	12	13	14	15	16	17	18
102,138	109,382.2	116,626.4	123,870.6	131,114.8	138,359	145,603.2	152,847.4	160,091.6
2013	2013	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
189,498.9	189,857.8	165,315.6	160,315.2	177,327.9	194,761.9			
19	20	21	22	23	24	25	26	27
167,335.8	174,580	181,824.2	189,068.4	196,312.6	203,556.8	210,801	218,045.2	225,289.4

Source: made by the authors based on own calculations.

So the received results of forecast values estimations for 2019 and 2020 approximately correspond to growth tempo predicted by WTO experts — on average 3 %.

Conclusions. Taking into account significant changes in directions and tools used by countries for realizing trade policy over the last two decades, it's established that currently tariff trade regulation methods retain vital influence mechanism on world trade volume but it's less popular and less frequently used as compared to non-tariff measures, particularly sanitary and phytosanitary ones as well as technical barriers to trade.

As a result of the conducted analysis, it's established that considerable role in trade volume correcting is increasingly played by free trade agreements which boost trade regime liberalization between the sides and simultaneously generating own regulating norms which are becoming an alternative to universal multi-sided rules introduced by the World Trade Organization. Meanwhile, presently the role of tariff trade regulating methods still remains considerable since it is a universal tool of quantity regulation of goods trade flow, but taking into consideration that the majority of countries (which comprise 98 % of the world trade) are WTO members who have established their tariff rates upon entering the organization, their reverse proportional influence on trade turnover volume is transparent and predictable.

Estimated forecast of world trade volume change proofs continuation of positive tendency which was traceable in 2018. Under such conditions the world trade volume will increase by 3 % annually during at least three following years.

Literature

1. Гордеева Т. Ф. Интенсивність міжнародної торгівлі як індикатор ступеня міжнародної торговельної інтеграції / Т. Ф. Гордеева // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. — 2017. — Вип. 27(1). — С. 27—32. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_27%281%29_8.

2. Статистична база даних ЮНКТАД [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=99>.

3. Trade weakness to extend into second quarter, WTO indicator suggests [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.wto.org/english/news_e/news19_e/wtoi_20may19_e.htm.

4. WTOfact file [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm.

5. Статистична база даних Світового банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/tm.tax.mrch.wm.ar.zs>.

6. Sanitary and Phytosanitary Information Management System [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://spsims.wto.org/en/PredefinedReports/STCReport>.

7. Technical Barriers to Trade Information Management System [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tbtims.wto.org/en/PredefinedReports/STCReport>.

8. Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>.

9. Квіта Г. М. Економетричне моделювання трудової активності персоналу підприємства / II Міжнародна науково-методична конференція «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/20425/2/YECF_2011_Kvita_G-Ekonometrichne_of_design_107-109.pdf.

10. Вітлінський В. В. Економіко-математичні методи і моделі: економетрика / В. В. Вітлінський. — Київ: КНЕУ, 2013. — 502 с.
11. Економіко-математичне моделювання / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний, О. Д. Шарапов, П. І. Верченко. — Київ: КНЕУ, 2008. — 536 с.
12. Global trade growth loses momentum as trade tensions persist[Електронний ресурс]. — Режим доступу:https://www.wto.org/english/news_e/pres19_e/pr837_e.htm.

References

1. Gordeeva T. (2017) Intensity of International Trade as an Indicator of the Degree of International Trade Integration / T. Gordeeva // Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management. № 27(1). P. 27—32.
2. UNCTAD Statistical Database. Retrieved from: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx?ReportId=99>.
3. Trade weakness to extend into second quarter, WTO indicator suggests Retrieved from: https://www.wto.org/english/news_e/news19_e/wtoi_20may19_e.htm.
4. WTO fact file. Retrieved from: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm.
5. World Bank statistical database. Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/tm.tax.mrch.wm.ar.zs>.
6. Sanitary and Phytosanitary Information Management System. Retrieved from: <http://spsims.wto.org/en/PredefinedReports/STCReport>.
7. Technical Barriers to Trade Information Management System. Retrieved from: <http://tbtims.wto.org/en/PredefinedReports/STCReport>.
8. Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS). Retrieved from: <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>.
9. Kvita G. (2017) Econometric modeling of labor activity of enterprise personnel /Second International Scientific and Methodological Conference «Modeling Economics: Problems, Trends, Experience». Retrieved from: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/123456789/20425/2/YECF_2011_Kvita_G-Ekonometrichne_of_design_107-109.pdf.
10. Vitlinsky V. (2013) Economic and mathematical methods and models: econometrics / V. Vitlinsky. Kyiv, KNEU. 502 p.
11. Vitlinsky V. (2008) Economic and mathematical modeling / V. Vitlinsky, S. Nakonechnyi, O. Sharapov, P. Verchenko/ Kyiv, KNEU. 536 p.
12. Global trade growth loses momentum as trade tensions persist. Retrieved from: https://www.wto.org/english/news_e/pres19_e/pr837_e.htm.

Стаття надійшла 10.01.2019

УДК 338.439.6

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.02.012.018

Раманаускас Юлюс
 доктор наук хабілітований, професор,
 Кафедра Управління
 Клайпедський університет (Литва)
 Н. Manto 84, Klaipeda, Lithuania
 e-mail: Juliuss.Ramanauskas@gmail.com.
 +370 698 17677
 ORCID ID: 0000-0001-6250-3103

Білецька Іванна І.
аспірант кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: ivanna_biletska@ukr.net
+38 066 925 68 46
ORCID ID: 0000-0003-0689-2006

МОДЕЛЮВАННЯ РІВНЯ ПОШИРЕНOSTI НЕДОЇДАННЯ В РЕГІОНАХ ТА ЇХ ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА

Julius Ramanauskas
Prof. habil. Dr.
Department of Management,
Klaipeda University,
H. Manto 84, Klaipeda, Lithuania
e-mail juliuss.ramanauskas@gmail.com
+370 698 17677
ORCID ID: 0000-0001-6250-3103

Biletska Ivanna I.
PhD student in International Economic Relations
Department of International Trade and Marketing
KNEU named after Vadym Hetman
Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
e-mail: ivanna_biletska@ukr.net
+38 066 925 68 46
ORCID ID: 0000-0003-0689-2006

MODELLING OF THE PREVALENCE OF UNDERNOURISHMENT IN THE REGIONS AND THEIR FOOD SECURITY

Анотація. Протягом останнього століття серед загроз, викликів і проблем, що постають перед людством, зростає вагомість тих, вирішення яких лежить у площині системи інтересів світового співтовариства в цілому, вимагає узгодження різних аспектів життя людей у масштабах усієї планети. Ключове місце серед таких проблем посідає неспроможність глобальної економічної системи досягнути високого рівня продовольчої безпеки в усіх, зокрема й бідних країнах. Стосовно останніх досі спостерігається хронічна недостатність безпечних та корисних продуктів, необхідних для задоволення потреб населення в харчуванні, яке уможливило активний та здоровий спосіб життя. Метою статті є визначення впливу окремих факторів на рівень поширеності недоїдання та моделювання рівня недоїдання в окремих регіонах і світі загалом. У статті розглянуто місце продовольчої проблеми серед глобальних проблем людства. Визначено поняття продовольчої безпеки та розмежовано його з поняттям продовольчої забезпеченості. Проаналізовано багаторівневу ієрархічну структуру продовольчої проблеми, яка складається з глобального, міждержавного, національного, місцевого (регіонального), соціальних груп населення та сімейного рівнів. Досліджено підходи до класифікації рівнів продовольчого забезпечення та узагальнено їх у критичний, мінімальний, достатній, оптимальний і надлишковий рівні. Розглянуто основні параметри оцінки продовольчої забезпеченості та безпеки країни чи регіону, серед яких найчастіше використовуваними є Глобальний індекс продовольчої безпеки та поширеність недоїдання. Побудовано регресійні моделі впливу ВВП на душу населення та індексу виробництва харчової продукції на рівень поширеності недоїдання в регіонах Східна Азія та Тихий океан, Європа та Центральна Азія, Латинська Америка та Кариби, Близький Схід і Північна Африка, Південна

Азія, Африка на південь від Сахари та світі загалом. На основі моделей розроблено прогноз кількісних показників рівня поширеності недоїдання в регіонах до 2021 року та встановлено, що абсолютно у всіх регіонах і світі загалом очікується поступове зниження рівня недоїдання.

Ключові слова: глобальна продовольча проблема, продовольча безпека, продовольче забезпечення, поширеність недоїдання.

Abstract. During the last century, among the threats, challenges and problems facing humanity, the importance of that, which solution centers around the system of economic interests of the world community as a whole, requires the harmonization of various aspects of human life across the globe. The cornerstone of such problems is the inability of the global economic system to achieve high levels of food security in all, including poor countries. Regarding the latter, there is still a chronic lack of safe and useful products needed to meet the nutritional needs of the population, which make for an active and healthy lifestyle.

The article is aimed to determine the impact of individual factors on the prevalence of malnutrition and the modeling of malnutrition in individual regions and in the world as a whole. The article deals with the place of food problem among the global problems of humanity. The concept of food security is defined and delineated with the concept of food security. The multilevel hierarchical structure of the food problem, consisting of global, interstate, national, local (regional), social groups and family levels, is analyzed. Approaches to the classification of food security levels are investigated and summarized at the critical, minimum, sufficient, optimal, and excess levels. The basic parameters for assessing the food security and security of a country or region, the most commonly used are the Global Food Security Index and the prevalence of malnutrition. Regression models of GDP per capita impact and food production index on prevalence of malnutrition in East Asia and Pacific, Europe and Central Asia, Latin America and Caribbean, Middle East and North Africa, South Asia, Africa and South Africa, South Africa the world at all. Based on the models, a quantitative prediction of the prevalence of malnutrition in the regions by 2021 has been developed, and it is established that in all regions and the world, malnutrition is expected to decline gradually.

Keywords: global food problem, food security, food availability, prevalence of undernourishment.

JEL Classification: C 23, Q 18.

Постановка проблеми. Продовольча проблема була та залишається однією з найактуальніших проблем людства від його початку і до сьогодні, адже виступає запорукою сталого розвитку як окремої країни, так і світової спільноти загалом. За оцінками фахівців, близько 820 млн осіб страждає від недоїдання, тобто, кожна дев'ята людина в світі не має достатніх, безпечних і корисних продуктів для забезпечення власних потреб для здорового життя. Тому існує об'єктивна необхідність у глибинному науковому підході до вивчення цієї проблеми та шляхів її вирішення.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика глобальної продовольчої проблеми, а саме: її стан, фактори, що впливають на загострення проблеми та потенційні напрями її вирішення досліджувалася у працях Л. В. Малахової [2], О. В. Березіна [4], С. М. Внучко [1], Л. М. Германенко [6], О. М. Яценко [16], А.С. Овчаренко [16] та ін. Неоднозначність підходів до визначення рівнів продовольчої забезпеченості висвітлювалася у роботах О. С. Щековича [8], З. М. Ільїної [9], В. Н. Дикарьова [10], О. В. Дикарьова [10] та М. А. Москвітїна

[10] та ін. Дослідженням продовольчої безпеки, її ієрархічної структури та суб'єктів на різних рівнях займалися П. В. Михайлушкин [5], Я. Алексева [7], О. І. Банах [14] та ін. Водночас, окремі концепції цієї науково-практичної проблеми залишаються недостатньо розкритими, зокрема, існує об'єктивна необхідність поглиблення теоретичних засад дослідження рівнів продовольчої забезпеченості та моделювання впливу окремих факторів, таких як ВВП на душу населення та індексу виробництва продуктів харчування на рівень недоїдання в окремих регіонах та світі. Саме недостатність вивчення цього питання і обумовила вибір теми дослідження.

Методика дослідження. Теоретичною і методичною основою роботи є положення економічної теорії, зокрема, були використані такі методи наукового дослідження: метод аналізу та синтезу під час визначення особливостей понять «продовольчої безпеки» та «продовольчої забезпеченості»; метод порівняльного аналізу для оцінки рівнів продовольчої забезпеченості країни; метод кореляційно-регресійного аналізу при визначенні впливу ВВП на душу населення та індексу виробництва харчових продуктів на рівень поширеності недоїдання в регіонах і світі; метод екстраполяції — для розрахунку та обґрунтування прогнозних показників поширеності недоїдання на майбутні періоди (з 2019 до 2021 рр.); метод теоретичного узагальнення при формулюванні висновків.

Одним із методів оцінки впливу окремих факторів на динаміку її поширеності недоїдання є інструментарій моделі множинної регресії. Для цього розглянемо первинний вигляд моделі:

$$\ln(PoU_{it}) = \beta_0 + \beta_1 \ln(GDPpercapita_{it}) + \beta_2 \ln(FDI_{it}) + \varepsilon_{it}, \quad (1)$$

де PoU_{it} — поширеність недоїдання у регіоні «*i*» в «*t*» часі;

$GDP\ per\ capita_{it}$ — ВВП на душу населення у регіоні «*i*» в «*t*» часі;

FDI_{it} — індекс виробництва продукції у регіоні «*i*» в «*t*» часі;

ε_{it} — усі інші фактори, які впливають на рівень недоїдання в регіоні, але не входять до рівняння;

β_n — константи (параметри моделі).

Модель містить припущення, що β_1 і β_2 будуть негативними, оскільки вони є стимуляторами продовольчої проблеми і при їх зростанні рівень поширеності недоїдання буде знижуватися.

У зв'язку з вище зазначеним, пропонуємо застосувати модель множинної регресії для оцінки впливу ВВП на душу населення та індексу виробництва харчових продуктів на рівень поширеності недоїдання в регіонах Східна Азія та Тихий океан, Європа та Центральна Азія, Латинська Америка та Кариби, Близький Схід і Північна Африка, Південна Азія, Африка на південь від Сахари та загалом у світі. Інформаційною базою вхідних даних моделей послугують статистичні дані з офіційних публікацій міжнародних організацій, таких як Продовольча та сільськогосподарська організація ООН [13] та Світовий банк [12].

Формулювання цілей статті. Охарактеризувати підходи до визначення рівнів продовольчої забезпеченості країни, а також визначити вплив окремих факторів на рівень поширеності недоїдання в окремих регіонах і світі загалом.

Виклад основного матеріалу. Важливою причиною зростання глобальних проблем став інтенсивний розвиток науково-технічного прогресу, наслідки якого проявилися буквально в усіх сферах життя. Наймовірно зросли наукові, тех-

нічні і технологічні можливості людини, які дозволили їй розщепити атомне ядро, створити ядерну, хімічну і бактеріологічну зброю, що призвело до порушення у світі геополітичної рівноваги та стабільності. Другий комплекс причин породжений особливостями і протиріччями сучасного політичного й економічного розвитку світового співтовариства. Він пов'язаний, насамперед, з найтіснішим економічними відносинами усіх держав сучасного світу, які розкриваються через сутність такого поняття, як «глобалізація» [1]. Процес глобалізації став тим чинником, який розвиваючись у пошуку більш ефективних відповідей на зростаючі глобальні виклики, сам став величезним викликом для людства.

Ключове місце серед глобальних проблем належить продовольчій проблемі, значимість якої підтверджується першочерговою потребою людини в їжі у структурі загальних потреб. Ідентифікація цієї глобальної проблеми в свою чергу виявляє глобальну асиметрію її вирішення. З однієї сторони, глобальна продовольча проблема породжує виклики для подальшого розвитку людства, насамперед економічного. Проте з другої сторони, саме стабільний економічний розвиток може стати запорукою подолання проблеми голоду та недоїдання у світі [2].

Продовольча проблема є однією з найдавніших проблем людства. За свою багатовікову історію людство часто потерпало від голоду, в результаті якого вмирили мільйони людей. Проте, голод є крайнім проявом продовольчої проблеми і виникає короткотерміново, в той час як недоїдання є довготривалим процесом. І якщо з голодом людство майже навчилося боротися, то хронічне недоїдання постає ще гострішою проблемою.

Однією з перших хто вивів продовольчу проблему на глобальний рівень у концептуальному плані була організація ООН. У 1974 р. було ухвалено «Декларацію про ліквідування голоду і недоїдання», в якій вперше задекларовано термін «продовольча безпека» [3]. Проте чітке визначення поняття «продовольчої безпеки» було сформульовано тільки на Всесвітньому Продовольчому Саміті організованому ФАО, яке полягає у стані, «коли людина постійно має фізичний, соціальний і економічний доступ до достатніх, безпечних і корисних продуктів, які забезпечують її потреби й харчові переваги для активного і здорового життя» [4].

Пізніше, було також додано поняття «продовольчої забезпеченості» і розмежовано ці два поняття. Продовольчу забезпеченість визначають як здатність держави забезпечити всіх членів суспільства продовольством, достатньою й раціональною кількістю продуктів харчування і забезпечити їх екологічність та безпеку не тільки за допомогою самозабезпечення, але й з активним використанням переваг міжнародного співробітництва. В свою чергу, продовольча безпека передбачає здатність країни за рахунок власних ресурсів забезпечувати продуктами харчування поточні та надзвичайні потреби як населення країни в цілому, так і кожної окремо взятої людини, відповідно до науково обґрунтованих норм [5].

Продовольча безпека має багаторівневу ієрархічну структуру, для кожного рівня якої характерні різні цілі та завдання. За концепцією ФАО розрізняють такі рівні продовольчої проблеми: глобальний, міждержавний, національний, місцевий (регіональний), соціальні групи населення, сімейний [6]. Усі рівні виступають взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими один одного елементами

цілісної структури продовольчої безпеки і вирішення проблеми на будь-якому з рівнів пришвидшує вирішення проблеми на усіх інших рівнях. В центрі усіх цих рівнів перебуває людина з потребою у харчування для нормальної життєдіяльності та відтворення.

Сімейний рівень, як первинна ланка ієрархічної структури продовольчої безпеки, представлена домашніми господарствами, які безпосередньо є споживачами продовольчих товарів. Основною функцією домашніх господарств є забезпечення продуктами харчування всіх своїх членів.

Під групами населення розуміються певні соціальні групи, які сформувалися за рівнем доходу, мають фізичний та економічний доступ до їжі та передбачають досягнення рівня харчування згідно фізіологічних норм. Суб'єктами місцевого рівня продовольчої безпеки є певні територіальні органи управління, які забезпечують доставку продуктів харчування на свою територію та контролюють якість цих товарів.

Національний (або державний) рівень представлено законодавчими органами держави, які працюють для забезпечення сталого економічного розвитку, зокрема, досягнення продовольчої безпеки шляхом формування продовольчих політик, розвитку агропродовольчого комплексу, регулювання попиту та пропозиції продовольчих товарів та створенням резерву продовольства. Вважається, що країна знаходиться в продовольчій безпеці, якщо рівень самозабезпечення країни продовольством, зокрема щодо основних продуктів харчування, становить не нижче 70 % від загальних об'ємів споживання в країні та рівень залежності від постачань імпортного продовольства, зокрема щодо основних продуктів харчування, не вище 30 % від загальних об'ємів споживання в країні [7]. Окрім цього, у країні повинен існувати резерв продовольчих товарів на рівні 20 % від загального обсягу споживання та бути створені умови для споживання населенням біологічно повноцінної продукції з рекомендованим рівнем калорійності — не нижче 3000 Ккал за добу.

Міждержавний рівень представлено дво- та багатосторонніми угодами та відповідно створеними їм інтеграційними угрупованнями на рівні яких відбувається розширення меж держави для досягнення продовольчої безпеки шляхом міжнародної торгівлі (експорту та імпорту) продовольчих товарів. Важливим фактором при цьому є і покращення якісних показників продовольства та відповідність їх міжнародним нормам.

Суб'єктами глобального рівня, у свою чергу, є міжнародні організації, які створені для розробки і реалізації стратегічних напрямків розвитку виробництва продовольства, контролю забезпечення усіх верств населення необхідною для життєдіяльності кількістю продовольства та його якістю. Прикладами таких організацій є Організація об'єднаних націй (ООН) та спеціалізовані органи, такі як FAO (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН), Світовий банк, Світова організація торгівлі (СОТ), Комітет з продовольчої безпеки та інші.

Розрізняють кілька підходів до визначення рівнів продовольчого забезпечення країни. Найбільш поширеною вважають класифікацію О. С. Щекевича [8], згідно якої продовольча забезпеченість складається з семи рівнів, які відрізняються середньодобовим споживанням ккал на людину, збалансованістю раціону та якістю продуктів харчування. Схожу класифікацію пропонує і З. М. Ільїна [9], кількість рівнів продовольчої забезпеченості у якої також сім, проте вони

відмінні за межами середньодобового споживання. Інша класифікація пропонують вчені В. Н. Дикарев, О. В. Дикарев та М. А. Москвитин [10], які у спільній монографії «Методологічні основи розв'язання продовольчої проблеми і забезпечення продовольчої безпеки» пропонують класифікацію продовольчої забезпеченості, яка складається з чотирьох рівнів та відрізняється відсотком відхилення від фізіологічних норм людини.

Зважаючи на вказані класифікації продовольчої забезпеченості країни, доречним є відобразити їх таким чином:

- перший рівень — критичний — класифікується хронічним недоїданням, перебуванням на межі голоду; держава не забезпечує стабільним фізичним та економічним доступом до їжі;

- другий рівень — мінімальний — передбачає обмежений асортимент їжі, середньодобовий раціон незбалансований за елементами живлення, їжа з фальсифікатами та ГМО; держава забезпечує фізичний доступ до їжі, але ціна продовольчої продукції висока, а продукти харчування не якісні;

- третій рівень — достатній — збалансоване харчування на білки, вітаміни та найважливіші компоненти, відповідає необхідним фізіологічним нормам; держава забезпечує фізичний та економічний доступ до їжі, частково контролює якість продовольчих товарів;

- четвертий рівень — оптимальний — передбачає не тільки збалансоване харчування, але й доступ і можливість до вживання екологічно чистих продуктів харчування, широкий асортимент продукції; держава забезпечує фізичний та економічний доступ до їжі, контролює якість продовольчих товарів, створює резерв продовольства;

- п'ятий рівень — надлишковий — передбачає продовольчу незалежність країни, можливість експорту надлишкової кількості продукції та досягнення такого продовольчого забезпечення, яке дозволяє розширювати сучасні межі тривалості життя; держава забезпечує усе необхідне для свого населення з точки зору продовольчої забезпеченості та експортує надлишки продукції.

Для оцінки рівня продовольчої забезпеченості та безпеки країни найчастіше використовують Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index), який складається з основних чотирьох груп показників, таких як цінова доступність продовольства, фізична доступність продуктів харчування, якість і безпека, а також, природні ресурси та стійкість країни до них [11]. Згідно останнього опублікованого звіту у 2018 році, топ-п'ять країн з найвищим індексом продовольчої безпеки залишаються майже незмінними у порівнянні з минулим роком (рис. 1).

Глобальний індекс продовольчої безпеки є комплексним показником, за допомогою якого можна охарактеризувати загальний стан продовольчої ситуації у країні. Проте, зважаючи на те, що розрахунок цього показника почав проводитися не так давно (з 2012 р.), це унеможливило використання цього показника для оцінки впливу певних факторів на стан продовольчої безпеки в країні.

Основним показником для моніторингу прогресу щодо подолання голоду у світі можна вважати поширеність недоїдання в країні, який вимірюють у відсотках від загальної кількості населення. Цей показник є традиційним показником ФАО, який використовується для контролю за голодом на глобальному та регі-

ональному рівнях. Для країн, поширеність недоїдання у яких становить нижче 2,5 %, автоматично присвоюється рівень недоїдання у 2,5 % (рис. 2).

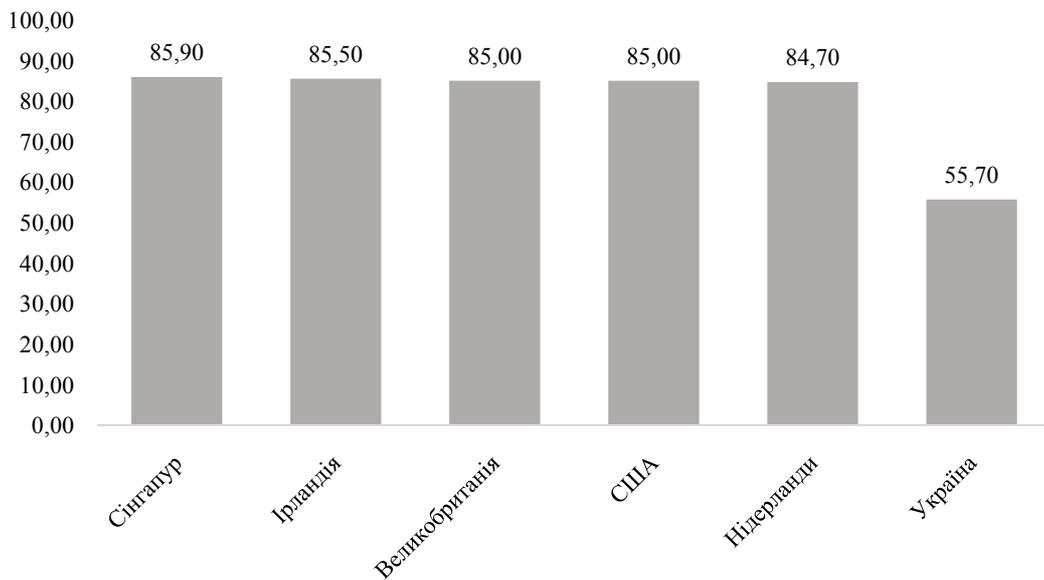

Рис. 1. Топ 5 країн з найвищим індексом продовольчої безпеки та Україна, 2018 р.
Джерело: побудовано авторами на основі [11]

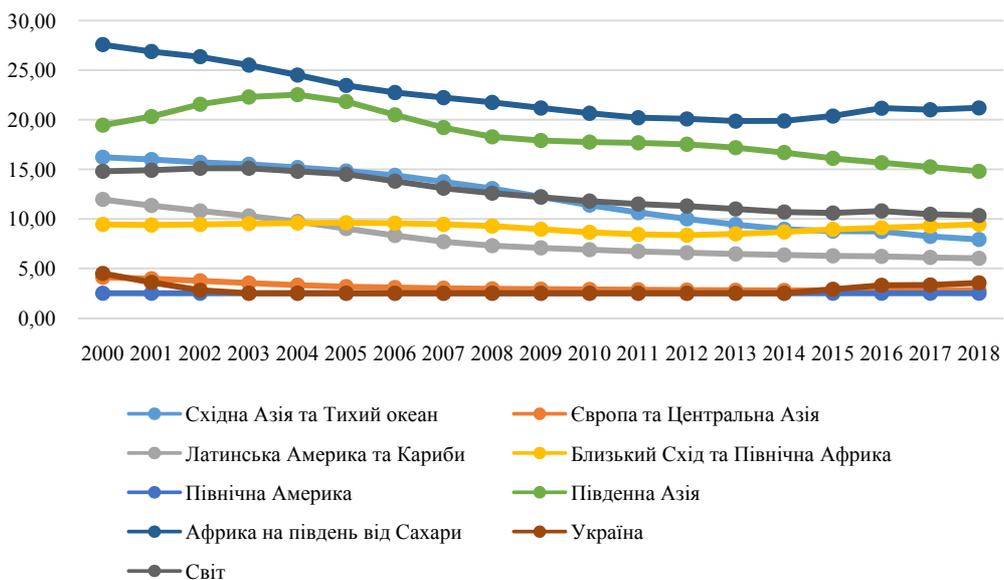

Рис. 2. Поширеність недоїдання у 2000—2018 рр., % від населення

Джерело: побудовано авторами на основі [12].

Моніторинг рівня продовольчої безпеки, у свою чергу, проводиться на основі 30 індикаторів, які сформовані в чотири групи: наявність, доступ, стабільність і використання [13, 14]. Кожен з індикаторів виступає або стимулятором, або дестимулятором продовольчої проблеми.

Зважаючи на це, використаємо два індикатори — ВВП на душу населення та індекс виробництва продукції для оцінки їх впливу на поширеність недоїдання у регіонах: Східна Азія та Тихий океан, Європа та Центральна Азія, Латинська Америка та Кариби, Близький Схід і Північна Африка, Південна Азія, Африка на південь від Сахари, Світ (Північна Америка та Україна виключені з моделювання, оскільки поширеність недоїдання у них становить менше 2,5 % за майже весь досліджуваний період).

З метою визначення впливу ВВП на душу населення та індексу виробництва харчових продуктів на рівень поширеності недоїдання в регіонах Східна Азія та Тихий океан, Європа та Центральна Азія, Латинська Америка та Кариби, Близький Схід і Північна Африка, Південна Азія, Африка на південь від Сахари та загалом у світі використаємо модель множинної регресії. В результаті розрахунків отримано сім моделей впливу ВВП на душу населення та індексу виробництва продукції на поширеність недоїдання у кожному з регіонів:

$$\ln(PoU_{it}) = 24,50 - 0,37 \ln(GDPpercapita_{it}) - 0,4 \ln(FPI_{it}) \quad (2)$$

$$\ln(PoU_{it}) = 21,29 - 0,36 \ln(GDPpercapita_{it}) - 0,12 \ln(FPI_{it}) \quad (3)$$

$$\ln(PoU_{it}) = 21,93 - 0,23 \ln(GDPpercapita_{it}) - 0,48 \ln(FPI_{it}) \quad (4)$$

$$\ln(PoU_{it}) = 13,99 - 0,13 \ln(GDPpercapita_{it}) + 0,96 \ln(FPI_{it}) \quad (5)$$

$$\ln(PoU_{it}) = 22,27 + 0,31 \ln(GDPpercapita_{it}) - 1,03 \ln(FPI_{it}) \quad (6)$$

$$\ln(PoU_{it}) = 16,6 - 0,31 \ln(GDPpercapita_{it}) + 0,99 \ln(FPI_{it}) \quad (7)$$

$$\ln(PoU_{it}) = 23,04 - 0,08 \ln(GDPpercapita_{it}) - 0,37 \ln(FPI_{it}) \quad (8)$$

Для перевірки рівня значущості зв'язку між залежною та пояснювальними змінними використано критерій Фішера, табличне значення якого становить 3,0. У кожній з регресійних моделей (табл. 1) F фактичне > F табличне з надійністю 95 %, тому можна стверджувати, що модель є статистично значущою і підтверджується гіпотеза про істотну залежність між залежною та пояснювальними змінними в моделях.

Таблиця 2

ОСНОВНІ ВИХІДНІ ДАНІ МОДЕЛЕЙ

Показник	Модель (2)	Модель (3)	Модель (4)	Модель (5)	Модель (6)	Модель (7)	Модель (8)
Коефіцієнт детермінації R ²	0,947	0,963	0,96	0,89	0,51	0,941	0,866
Коефіцієнт кореляції R	0,973	0,981	0,979	0,943	0,717	0,969	0,931
F фактичне	143,96	207,99	191,99	64,4	8,47	126,46	51,64

Джерело: розраховано авторами.

Зважені коефіцієнти детермінації коливаються в межах від 0,51 до 0,963 і показують, що варіація поширеності недоїдання визначається варіацією ВВП на душу населення та індексом виробництва продукції на 94,7 % для регіону Східна Азія та Тихий океан, 98,1 % для регіону Європа та Центральна Азія, 97,9 % для регіону Латинська Америка та Кариби, 94,3 % для Близького Сходу та Північної Африки, 71,7 % для Південної Азії, 96,9 % для регіону Африка на південь від Сахари та 93,1 % для Світу. Коефіцієнт кореляції для всіх моделей, окрім моделі (5) наближається до 1, тобто існує міцний зв'язок всіх пояснювальних змінних із залежними.

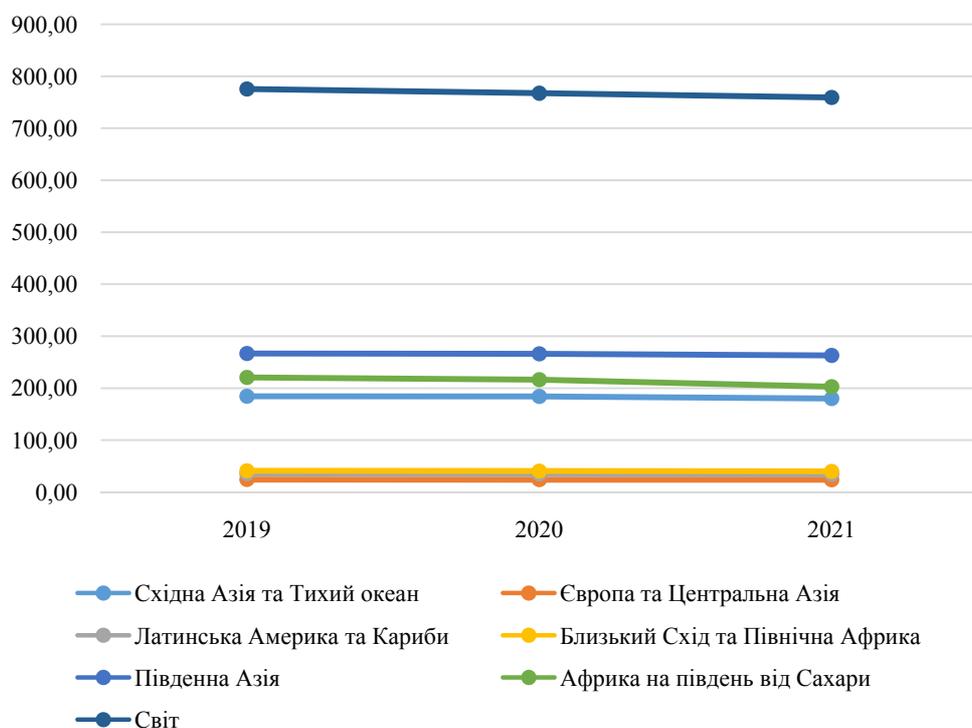

Рис. 3. Прогнозні значення поширеності недоїдання у 2019—2020 рр., у млн осіб

Джерело: розраховано авторами.

Результати регресійного аналізу для моделей (2), (3), (4) та (8) підтвердили гіпотезу про те, що збільшення ВВП на душу населення та індексу виробництва продуктів харчування в регіоні позитивно впливає на рівень поширеності недоїдання в регіоні, тобто призводить до зниження цього показника. Моделі (5), (6) та (7) для країн Африки та Південної Азії не підтвердили гіпотезу моделі, що можна пояснити швидким зростанням кількості населення у кожному з регіонів [15]. За даними спеціалізованих організацій ООН, до 2050 р. населення світу зросте на 3,6 млрд і досягне 9,7 млрд людей, основний приріст очікується на країни, що розвиваються, у т.ч. країни Африки та Азії [16]. Для країн Африки

це призводить до того, що рівень виробництва харчової продукції зростає непропорційно зростанню кількості населення і поширеність недоїдання в регіоні зростає, навіть не зважаючи на збільшення виробництва продуктів харчування. Для країн Південної Азії існує схожа диспропорція, але по відношенню до ВВП на душу населення, рівень зростання якого нижче, ніж зростання населення в регіоні. Окрім цього, модель для Південної Азії єдина, яка містить низький коефіцієнт детермінації, що не визначає фактори ВВП на душу населення та індекс виробництва продукції як визначальні для рівня поширеності недоїдання в регіоні.

Регресійні моделі у поєднанні з експертними та авторськими прогнозами дозволяють спрогнозувати рівень поширеності недоїдання на наступні роки (рис. 3). Згідно прогнозу, абсолютно у всіх регіонах та світі очікується поступове зменшення рівня поширеності недоїдання серед населення.

Висновки. Продовольчу забезпеченість на національному рівні можна класифікувати за основними п'ятьма рівнями, де перший рівень є крайнім проявом продовольчої потреби, а останній — рівень, якого прагнуть досягнути усі країни. Зважаючи на багаторівневу та складну систему суб'єктів продовольчої безпеки, надлишковий рівень ієрархічної структури продовольчої забезпеченості усіх країн може бути досягнутий тільки за умови злагодженої та поступової політики усіх без винятку суб'єктів продовольчої безпеки. Моделювання впливу ВВП на душу населення та індексу виробництва продукції на поширеність недоїдання в регіонах та цілому світі підтвердило гіпотезу про обернену залежність між пояснювальними та залежною змінною, що проявляється у зменшенні рівня недоїдання при зростанні ВВП на душу населення та індексу виробництва продукції.

Література

1. Внучко С. М. Глобальні проблеми сучасності: причини виникнення та шляхи їх розв'язання / С. М. Внучко // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Вип. 145/2013. Серія: Політологія. — Севастополь, 2013. — С. 95—99.
2. Малахова Л. Глобальна продовольча проблема в контексті пріоритетів економічного розвитку світового господарства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Л. В. Малахова. — Харків, 2014. — 22 с.
3. Всеобщая декларация о ликвидации голода и недоедания [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_115.
4. Березін О. В Проблеми формування продовольчого ринку України: моногр. / О. В. Березін. — К.: Вища школа, 2002. — 211 с.
5. Михайлушкин П. В. Условия и основные критерии обеспечения продовольственной безопасности / П. В. Михайлушкин // Научный журнал КубГАУ. — 2013. — № 92(08). — С. 1—23.
6. Германенко Л. М. Продовольча забезпеченість регіону як передумова національної продовольчої безпеки / Л. М. Германенко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. — 2015. — Випуск 1(18). — С. 20—27.
7. Алексеева Я. Наукові засади визначення продовольчої безпеки / Я. Алексеева // Збірник наукових праць. — 2015. — Вип. 42 «Ефективність державного управління». — С. 100—107.

8. Щекович О. С. Продовольча безпека України: зміст, структура, реальність загрози. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Economics/34214.doc.htm
9. Ильина З. М. Научные основы продовольственной безопасности / З. М. Ильина // Минск : ООО «Мисанта», 2001. — 227 с.
10. Дикарев В. Н. Методологические основы решения продовольственной проблемы и обеспечения продовольственной безопасности / В. Н. Дикарев, О. В. Дикарев, М. А. Москвитин // Воронеж: ФГОУ ВПО ВГАУ, 2005. — 256 с.
11. Global Food Security Index [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://foodsecurityindex.eiu.com/>.
12. The World Bank Group [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.worldbank.org/>.
13. Сайт Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/news/detail-news/ru/c/318294>.
14. Банах О. І. Огляд та аналіз міжнародних та вітчизняних методик оцінювання продовольчої безпеки / О.І.Банах // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. — Випуск 1-2 (07) — 2017. — С. 94—102.
15. The state of food security and nutrition in the world / Food and Agriculture Organization of the United Nations // Rome, 2019.
16. Яценко О. М. Глобальна проблема продовольчої безпеки та перспективи органічного виробництва / О. М. Яценко, А. С. Овчаренко // Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». — № 1. — 2018. — С. 331-342.

References

1. Vnuchko S. M. Globalni problemi suchasnosti: prichini viniknenni ta shlyahiyh rozv'yazannya / S. M. Vnuchko // Visnik SevNTU: zb. nauk. pr. Vip. 145/2013. Seriya: Politologiya. — Sevastopol, 2013 [in Ukrainian].
2. Malahova L. Globalna prodovolcha problema v konteksti prioritetiv ekonomichnogo rozvitku svitovogo gospodarstva : avtoref. dis. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ekon. nauk : spec. 08.00.02 «Svitove gospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosini» / L. V. Malahova. — Harkiv, 2014 [in Ukrainian].
3. Vseobshaya deklaraciya o likvidacii goloda i nedoedaniya. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_115 [in Russian].
4. Berezin O. V Problemi formuvannya prodovolchogo rinku Ukrayini: monogr. / O. V. Berezin. — K. : Visha shkola, 2002 [in Ukrainian].
5. Mihajlushkin P.V. Usloviya i osnovnye kriterii obespecheniya prodovolstvennoj bezopasnosti / P.V. Mihajlushkin // Nauchnyj zhurnal KubGAU. — 2013. — № 92(08) [in Ukrainian].
6. Germanenko L.M. Prodovolcha zabezpechenist regionu yak peredumova nacionalnoyi prodovolchoyi bezpeki / L.M. Germanenko // Visnik Shidnoyevropejskogo universitetu ekonomiki i menezhmentu. — 2015. — Vipusk 1(18) [in Ukrainian].
7. Alyeksyeyeva Ya. Naukovi zasadi viznachennya prodovolchoyi bezpeki / Ya. Alyeksyeyeva // Zbirnik naukovih prac. — 2015. — Vip. 42 «Efektivnist derzhavnogo upravlinnya» [in Ukrainian].
8. Shekovich O.S. Prodovolcha bezpeka Ukrayini: zmist, struktura, realnist zagrozi. Retrieved from http://www.rusnauka.com/18_NPM_2008/Economics/34214.doc.htm [in Ukrainian].
9. Il'ina Z.M. Nauchny'e osnovy' prodovol'stvennoj bezopasnosti / Z.M. Il'ina // Minsk : ООО «Misanta», 2001 [in Russian].

10. Dikarev V. N. Metodologicheskie osnovy resheniya prodovolstvennoj problemy i obespecheniya prodovolstvennoj bezopasnosti / V. N. Dikarev, O. V. Dikarev, M. A. Moskvitin. — Voronezh: FGOU VPO VGU, 2005 [in Russian].

11. Global Food Security Index. Retrieved from <https://foodsecurityindex.eiu.com/> [in English].

12. The World Bank Group. Retrieved from <http://www.worldbank.org/> [in English].

13. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved from: <http://www.fao.org/sustainable-development-goals/news/detail-news/ru/c/318294> [in English].

14. Banah O. I. Oglyad ta analiz mizhnarodnih ta vitchiznyanih metodik ocinyuvannya prodovolchoyi bezpeki / O. I. Banah // Ekonomichnij visnik Zaporizkoyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi. — Vipusk 1-2 (07) — 2017 [in Ukrainian].

15. The state of food security and nutrition in the world / Food and Agriculture Organization of the United Nations // Rome, 2019 [in English].

16. Yacenko O. M. Globalna problema prodovolchoyi bezpeki ta perspektivi organichnogo virobництва / O. M. Yacenko, A. S. Ovcharenko // Visnik HNAU im. V. V. Dokuchayeva. Seriya «Ekonomichni nauki». — № 1. — 2018 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 25.01.2019

УДК 338.330.322

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.03.019.025

Ніколо Фіцілонго

PhD in economics,
асистент професора кафедра економічної теорії
Університет Фоджія імені Папи Іоанна Павла II
Фоджія, Італія
nicola.faccilongo@unifg.it
ORCID: 0000-0003-2034-3441

Жанлуїджі Де Паскале

PhD in economics, дослідник,
Університет Фоджія імені Папи Іоанна Павла II
Фоджія, Італія
gianluidgi.depascale@unifg.it
ORCID: 0000-0003-2233-3706

Теплюк Марія А.,

к.е.н., доцент кафедри бізнес-економіки та підприємництва
ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана»,
Проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
Email: maria_6.11@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6823-336X

Зубко Єлизавета В.,

студентка ФЕтаУ, 6е02 економіка підприємства, 3 курс,
ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана»,
Проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
Email: elizavetazubko24@gmail.com

ПЕРЕДУМОВИ РОЗРОБКИ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОСИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

Nicola Faccilongo

PhD in economics, assistant Professor, Department of economics
University of Foggia, Largo Papa Giovanni Paolo II n.1

nicola.faccilongo@unifg.it
Foggia, Italy
ORCID: 0000-0003-2034-3441

Gianluigi De Pascale

PhD in economics, research fellow, Department of economics
University of Foggia, Largo Papa Giovanni Paolo II n.1
Foggia, Italy
gianluidgi.depascale@unifg.it
ORCID:0000-0003-2233-3706

TeplukMaria

Ph.D., Associate Professor department of Business Economics and Entrepreneurship,
KNEU named after Vadym Hetman
Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
Email: maria_6.11@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-6823-336X

Zubko Yelyzaveta

student., KNEU named after Vadym Hetman
Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
Email:elizavetazubko24@gmail.com

PREREQUISITES FOR INNOVATIVE ECOSYSTEM DEVELOPMENT OF COUNTRY'S ENERGY SECURITY

Анотація. У статті проаналізовано передумови забезпечення енергетичної безпеки в екосистемі інноваційного підприємництва України. Доведено необхідність застосування комплексних підходів до управління компаніями, що функціонують в умовах інноваційних екосистем. Зазначено, що незважаючи на істотний внесок вчених в розробку теоретичних положень та практичних рекомендацій у досліджуваній області, методологія оцінювання рівня розвитку (зрілості) інноваційних екосистем відсутня, що призводить до труднощів в ґрунтовному аналізі регіонів, де вони є наявними, що в свою чергу актуалізує необхідність розробки пропозицій щодо впровадження інноваційних екосистем в енергетиці. В статті досліджено сутність та характеристики інноваційної екосистеми, що дозволило зазначити, що основою функціонування інноваційної екосистеми є не рух енергії, а рух капіталу та інших економічних ресурсів, взаємовідносин між господарюючими суб'єктами, метою яких є технологічний розвиток. Доведено, що розробка моделі інноваційної екосистеми енергетичної галузі, зумовить забезпечення енергетичної незалежності країни. Проведене дослідження дозволило зазначити, що створювані в інноваційних екосистемах умови сприяють досягненню технологічного прориву та підвищенню енергетичної безпеки. Одночасно розвиток інноваційних екосистем сприяє вирішенню завдання щодо підвищення якості життя населення. Воно є наслідком позитивного впливу цілого комплексу фізичних, емоційних і соціальних факторів. Особливу роль у даному процесі відіграє створення в регіоні інноваційної інфраструктури. Формування інноваційних екосистем сприяє підвищенню керованості, полегшує процес розробки і впровадження організаціями передових інноваційних технологій, сприяє зростанню їх конкурентоспроможності, створює умови для гармонійного розвитку в умовах активного впровадження інноваційних технологій у повсякденне життя суспільства.

Ключові слова: інновації, екосистема, інноваційна екосистема, енергетична галузь, енергетична безпека.

Abstract. The relevance of the chosen topic is due to the fact that the creation of an innovative ecosystem is a complex and complex activity, which creates the conditions and prerequisites for improving energy security. The expediency of its creation and development is confirmed by the successful experience of numerous companies in many countries of the world. In the conditions of created innovative ecosystems, it becomes possible to apply integrated approaches to management, which leads to the reduction of

the necessary resources. Companies operating under innovative ecosystems find themselves in more favorable conditions than similar entities operating under normal conditions. Despite the significant contribution of scientists to the development of theoretical provisions and practical recommendations in the field, it can be concluded that the results of research communities of participants in the innovation process are reduced to describe the essence of the concept, individual factors and causes, qualitative analysis of specific elements of the process of innovation ecosystems. The methodology for assessing the level of development (maturity) of innovative ecosystems is lacking, which leads to difficulties in the analysis of regions where innovative ecosystems are present. Thus, there is a need to develop proposals for the implementation of innovative ecosystems in energy. The essence and characteristics of the innovation ecosystem are investigated in the article, which made it possible to point out that the basis of functioning of the innovation ecosystem is not the movement of capital, but the movement of capital and other economic resources, the relationships between economic entities aiming at technological development and innovation. The author has developed a model of the innovative ecosystem of the energy industry. As a result of the implementation of this model of innovative ecosystem, energy independence of the country will be ensured and a developed energy system will be formed, capable of satisfying the effective demand for energy resources while ensuring the availability of prices and energy infrastructure. The implementation of the project will also increase the efficiency of production and use of resources, as well as productivity, gain additional effects through the emergence of new services and solutions based on a large amount of technological data, the construction of vertical and horizontal intra-industry and inter-sector interactions.

The research made it possible to point out that the conditions created in innovative ecosystems contribute to technological breakthrough and increase energy security. At the same time, the development of innovative ecosystems contributes to the task of improving the quality of life of the population. It is a consequence of the positive influence of a whole set of physical, emotional and social factors. Particular role in this process is played by the creation of innovative infrastructure in the region. Formation of innovative ecosystems contributes to the management, facilitates the process of development and implementation by organizations of advanced innovative technologies, promotes their competitiveness, creates conditions for harmonious development of the environment in a new environment in society.

Keywords: innovation, ecosystem, innovative ecosystem, energy industry, energy security.

Коди JEL Classification: Q43, Q55, Q56.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство виступає свідком й учасником порушення рівноваги між людством і природою, що сприяє розвитку виробничих сил, призводить до зростання кількості негативних явищ і тенденцій у довкіллі, дисбалансу діалектичної єдності його складових частин. Глобальні протиріччя між зростаючими потребами населення та занепадом, деградацією довкілля свідчать про необхідність гармонійного поєднання економічного, соціального та екологічного компонентів розвитку, зміщення акцентів світової економіки на користь екологічної складової, що вимагає істотного корегування діяльності всіх суб'єктів економіки і політики.

В інноваційній економіці більшість конкурентних переваг, насамперед, залежать від вдалого використання знань. Одним з ключових критеріїв успіху є можливість створення і реалізації інновацій, у контексті максимізації прибутку. Швидкість впровадження технологічних змін зростає галопуючими темпами, ніж це раніше вважалося можливим в енергетичному секторі. У цьому процесі задіяні всі аспекти ланцюжка створення вартості: від генерації електроенергії та

управління електричними мережами, тобто «за лічильником». Здебільшого підприємства, що функціонують в енергетичному секторі, повинні розробляти абсолютно нові виробничі процеси, технологічні прийоми, платформи обслуговування клієнтів і бізнес-моделі. Зазначимо, що на зміну централізованій та стандартизованій енергетичній моделі, приходить цифрова, розподілена та персоналізована система.

Рушійними силами змін стали, з одного боку, економічний ефект від використання нових технологій, а з іншого — зміни в поведінці клієнтів, які вносять суттєвий коректив у відносини між постачальником і споживачем. Підприємства, які усвідомлюють даний системний зсув, безперечно забезпечать собі досконалість і стануть цінними постачальниками інноваційних рішень для клієнтів і партнерів. У той же час ті, хто вчасно не оцінить переваги нової технологічно зумовленої моделі ринку, втратять свої природні права на розвиток і зміцнення відносин з клієнтами. Створення інноваційної екосистеми є складним і комплексним процесом, що формує умови для підвищення енергетичної безпеки. Доцільність її створення та розвитку підтверджена успішним досвідом численних компаній у багатьох країнах світу. В умовах створених інноваційних екосистем стає можливим застосування комплексних підходів до управління, що призводить до забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів підприємства, що функціонують в умовах інноваційних екосистем.

Аналіз досліджень і публікацій. Більшість науковців актуалізують увагу на концепції «інноваційної екосистеми», де в своїх працях проводять аналогії між природними екосистемами та інноваційною системою. Дослідженням теоретичних та практичних положень формування особливостей розвитку інноваційних екосистем протягом останніх років займались досить багато зарубіжних науковців, таких як: Б. Лундвал [1], Ф. Малерба [2], С. Меткалф [3], Р. Нельсон [4] та інші. Вперше поняття «екосистема інновацій» з'являється в 2004 році в праці Ч. Весснера [5, с.5], і трактується як об'єднання учасників інноваційного процесу. Серед вітчизняних вчених доцільно відзначити: А. Гальчицького [6], Ю. Бажала [7], В. Нежиборця [8] та ін. Сучасна систематизація підходів до визначення змісту інноваційної екосистеми докладно представлена в статті Г. Лановської [9].

Методика дослідження. Теоретико-методичною базою дослідження є розробки вітчизняних і зарубіжних вчених з питань функціонування різних інноваційних екосистем в економіці, в цілому, та енергетиці, зокрема. В роботі використано системний підхід — до аналізу ключових передумов формування інноваційної екосистеми енергетичної безпеки, а також метод глибинного аналізу при обґрунтуванні необхідності розробки інноваційної екосистеми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи вагомий внесок вчених у розробку теоретичних положень і практичних рекомендацій досліджуваного кола питань, можна зробити висновок, що результати досліджень співтовариств учасників інноваційного процесу зводяться до опису суті поняття, окремих факторів і причин виникнення, якісному аналізу конкретних елементів процесу роботи інноваційних екосистем. При цьому методологія оцінювання рівня розвитку (зрілості) інноваційних екосистем відсутня, що призводить до труднощів в аналізі регіонів, де присутні інноваційні екосистеми.

Мета статті полягає в ідентифікації передумов розробки інноваційної екосистеми в сфері енергетики задля забезпечення енергетичної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Враховуючі проведені наукові дослідження, зазначимо, що розкриття поняття «*інноваційної екосистеми*», слід розпочати з визначення базового елемента аналізу, в даному випадку — «*інновації*», що є фундаментальною основою історичного розвитку інноваційних систем як на макrorівні (в масштабі всієї національної економіки), так і на рівні регіону. Зазначимо, що термін «*інновація*» найбільш активно використовується в перехідній економіці України як самостійно, так і для позначення ряду похідних понять: «*інноваційна діяльність*», «*інноваційний процес*», «*інноваційний менеджмент*» [1, с. 222].

Здебільшого, категорія «*інновація*» у різних авторів має досить тотожні визначення, що розрізняються в основному ступенем конкретизації. Зазначимо, що концепція екосистеми поєднує різні погляди на відкриті інновації, «*краудсорсінг*» (пошук виконавців без укладення трудових договорів), стратегічний менеджмент, економіку, теорію систем, а також біологічні аналогії, метафори та порівняння з природними екосистемами. Основою функціонування інноваційної екосистеми є не рух енергії, а рух капіталу та інших економічних ресурсів, взаємовідносин між господарюючими суб'єктами, метою яких є технологічний розвиток. Економічні ресурси в даному контексті включають як: матеріальні ресурси, так і інтелектуальний капітал. Основними господарюючими суб'єктами інноваційної екосистеми є: корпорації, університети, бізнес-школи, венчурні інвестори, дослідні інститути, державні органи, інвестиційні фонди. Інноваційна екосистема за своєю суттю є сукупністю двох різних систем, а саме: науково-дослідницької та комерційної. У вітчизняній практиці зазначені два сектора неефективно взаємодіють між собою, для нашої країни актуальним є завдання щодо збільшення частки комерційного сектора в загальному обсязі інвестицій у дослідження та розробки [7, с. 84].

Важливою особливістю правильно організованої інноваційної екосистеми є те, що ресурси, необхідні для дослідницького сектора, доповнюються з комерційного сектора як частина прибутків, отриманих в ході ведення бізнесу. Ще однією відмінною рисою є схильність суб'єктів екосистеми концентруватись в одному географічному регіоні, їх стратегічна зв'язаність між собою з орієнтацією на розвиток певної технології. Зазначимо, що «*Силіконова Долина*» — найбільш відомий приклад географічно локалізованої екосистеми [4, с. 87]. Інноваційна екосистема може вважатися здоровою і процвітаючою, якщо ресурси, інвестовані в дослідження з державних, приватних або корпоративних джерел, згодом відшкодовуються максимізацією прибутків завдяки реалізації інноваційних продуктів. У даному випадку обидва сектора інноваційної екосистеми — дослідний та комерційний — досягають рівноважного стану [2, с. 252].

Характерна риса інноваційних екосистем — їх здатність бути центром генерації бізнес — ідей. У зв'язку з цим наявність у них освітніх і наукових установ є не просто важливим, але обов'язковою умовою, ґрунтуючись на історії розвитку інноваційних екосистем. Функціонування на території регіону технопарків, бізнес-інкубаторів та інших структур комерціалізації розробок створюють умови для появи нових робочих місць і збільшення доходів залученого в процес розробки, та імплементації інновацій. Поява в регіоні інноваційних екосистем, в повсякденній діяльності яких застосовують найсучасніші та передові технології, підвищує соціальний статус регіону, що призводить до зростання соціально-

го статусу. Визначення передумов до розробки інноваційної екосистеми енергетичної сфери, насамперед спрямоване на забезпечення споживачів енергетичними ресурсами, підвищення енергетичної та екологічної ефективності паливно-енергетичного комплексу, модернізацію генеруючих потужностей, а також на створення умов забезпечення широкого застосування поновлюваних джерел енергії (рис. 1).

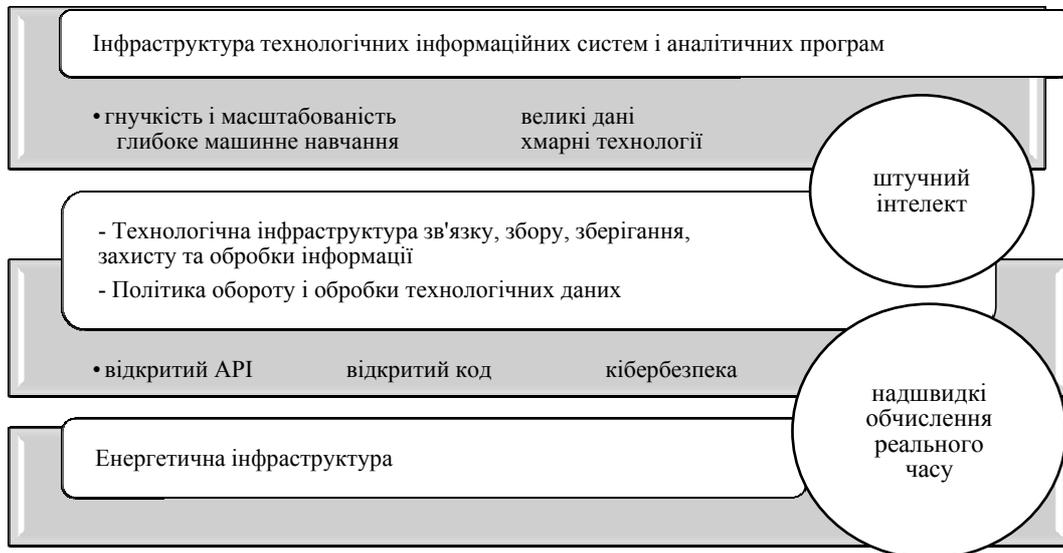

Рис.1. Схематичне узагальнення ключових аспектів інноваційної екосистеми енергетичної галузі

Джерело: розроблено авторами.

Викликом для національної економіки є низький рівень її енергоефективності та переважання у структурі економіки енергоємних виробництв. Україна потребує виправлення деформацій реального сектору в напрямі зниження частки ресурсо- та енергоємних видів діяльності, зниженню енерго- та екологічності виробництва шляхом упровадження сучасних технологій, раціоналізації ресурсовикористання, оптимізації територіального розміщення виробництва тощо. Держава продовжує діяти за інерцією стереотипів існування надлишку енергоресурсів, а суб'єкти господарювання та населення очікують від неї часткового покриття енергетичних витрат та самоусуваються від дій щодо підвищення енергоефективності, саме тому актуалізується доцільність розробки стратегії інноваційної екосистеми забезпечення енергетичної безпеки здійснюється поетапно, рис. 2.

Враховуючи стратегічне бачення розвитку енергетичного сектору України, реалізація відповідної стратегії, дозволить забезпечити підвищення ефективності виробництва і використання ресурсів, отримання додаткових ефектів за рахунок появи нових сервісів і рішень на основі великого обсягу технологічних даних, вибудовування вертикальних і горизонтальних внутрішньогалузевих, і міжгалузевих взаємодій (табл. 1).

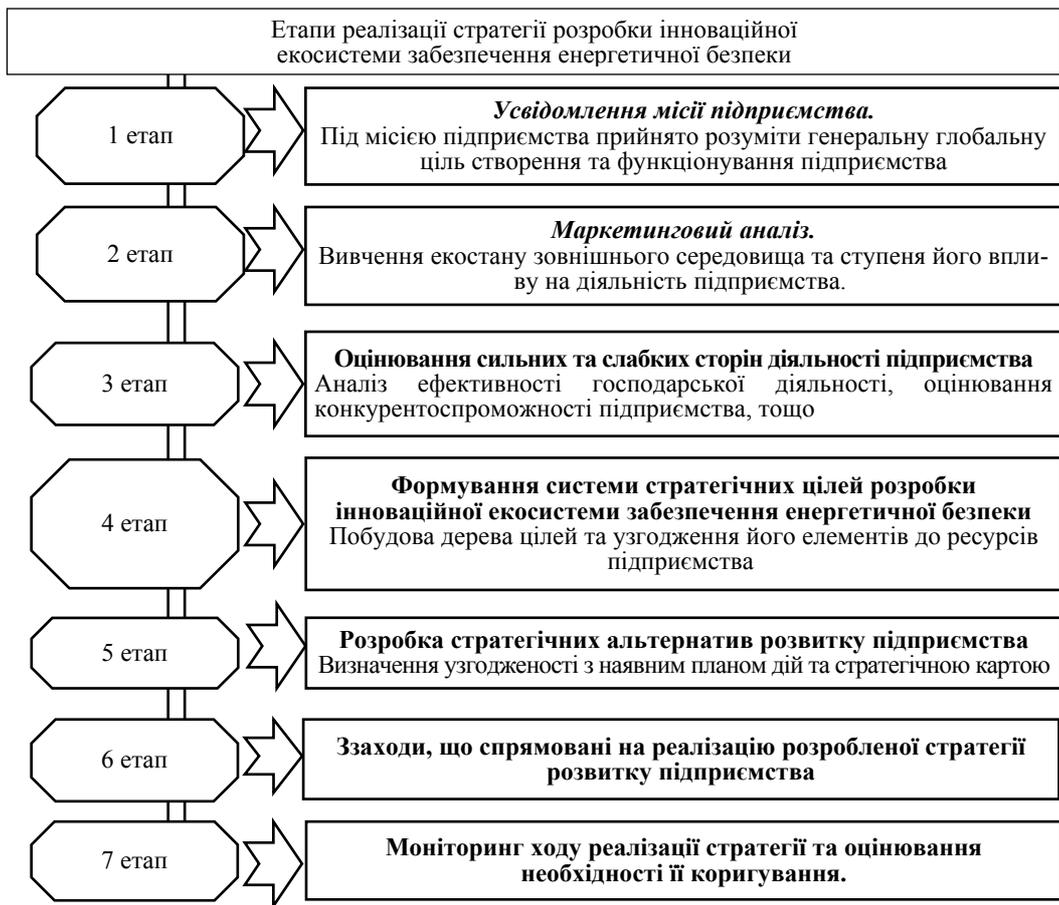

Рис. 2. Розробка стратегії інноваційної екосистеми забезпечення енергетичної безпеки *

Джерело: Сформовано автором.

У ході проведеного дослідження, зазначимо, що серйозні виклики перспективам розвитку енергетики виникають через незавершеність реформування енергетичних ринків. Зокрема, самеіснуючі моделі функціонування ринків в Україні не дозволяють сформувати надійні джерела фінансового забезпечення, розглядаючинавіть нагальні потребенергетичного сектору. Субсидування виробників, перехресне субсидування між групами споживачів, пільгові закупівлі енергоресурсів, зумовлюють зниження мотивації до енергозбереження, але й позбавляють стимулів інвестування у розвиток енергетичного сектору України. Саме тому, на нашу думку, подолання суперечності між забезпеченням соціального захисту та впровадженням ринкових принципів господарювання в енергетичному секторі потребує вдосконалення соціальної політики. Збереження практики гарантування соціального захисту для окремих категорій споживачів через використання ресурсів паливно-енергетичного комплексу фактично блокує можливість накопичення ресурсів для модернізації енергетичного сектору.

Таблиця 1

ПРОГНОЗНИЙ ЦІЛЬОВИЙ ЕНЕРГЕТИЧНИЙ БАЛАНС УКРАЇНИ 2035 РОКУ, ТИС. ТОНН НАФТОВОГО ЕКВІВАЛЕНТУ

ПОСТАЧАННЯ ТА СПОЖИВАННЯ	Вугілля та торф	Сира нафта	Нафтопродукти	Природний газ	Атомна енергія	Гідроелектроенергія	Вітрова, сонячна енергія доквіля	Біопаливо та відходи	Електроенергія	Теплоенергія	Усього
Виробництво	33916	4500	-	34045	-	1250	5290	13020	-	1000	93021
Імпорт	0	9500	2341	0	31898	-	-	0	0	-	43739
Експорт	0	0	0	-1716	-	-	-	0	-2582	-	-4298
Загальне постачання первинної енергії	33916	14000	2341	32329	31898	1250	5290	13020	-2582	1000	132462
Виробництво електричної енергії	-18786	-	-53	-2907	-31023	-1250	-802	-3253	23810	-	-34263
Виробництво теплової енергії	-1213	-	-34	-13157	-875	-	-2963	-5149	-828	23632	-586
Нафтопереробні підприємства	-	-13969	13969	-	-	-	-	-	-	-	0
Власне споживання енергетичним сектором	-63	-	-477	-540	-	-	-	-	-3064	-863	-5006
Втрати при транспортуванні та розподіленні	-245	-6	-152	-399	-	-	-	-	-1674	-1803	-4279
Кінцеве споживання	13610	25	15594	15326	0	0	1526	4618	15662	21967	88327
Промисловість, в т.ч.:	12175	-	1326	3183	-	-	-	403	7175	5208	29471
металургія	10954	-	191	371	-	-	-	0	3045	894	15455

Хімічна промисловість	15	-	25	387	-	-	-	0	339	1143	1909
машинобудування	3	-	33	162	-	-	-	0	1147	203	1549
харчова промисловість	102	-	148	124	-	-	-	378	536	1669	2956
інші галузі промисловості	1598	-	930	385	-	-	-	87	2108	1298	6406
Будівництво	2		181	21	-	-	-	0	90	55	350
Транспорт	27	-	3508	1567	-	-	-	223	1077	0	6402
Сільське господарство	16	-	1978	61	-	-	-	459	606	441	3561
Сфера послуг та інші споживачі	188	-	1188	589	-	-	-	104	2298	6994	11360
Населення	206	-	6310	7951	-	-	1526	3368	4416	9269	33045
Неенергетичне використання	498	25	1102	3709	-	-	-	-	-	-	5334

* Джерело: Сформовано авторами за стратегічною програмою розвитку України.

Для створення в довгостроковій перспективі стійкої енергетики, за стратегією інноваційного розвитку 2030, необхідним буде перехід на джерела енергії з нульовим рівнем вуглецю, де саме інформаційні технології зіграють вирішальну роль у забезпеченні відповідного переходу, шляхом підтримки інновацій, розроблених у результаті науково-дослідної діяльності в галузі енергетики, так і шляхом оптимальної експлуатації все більш різноманітних джерел енергії, підключених до мереж електропостачання [6, с. 76]. Одна з проблем, пов'язаних з відновлюваними джерелами енергії, полягає в тому, що вони не завжди доступні. Інформаційні технології можуть нівелювати такі коливання у виробництві електроенергії, створюючи еластичність попиту — перемикаючи попит з часу доби, коли електроенергії не вистачає і вона постачається за високим тарифом, на той час доби, коли електроенергії досить і вона коштує менше — до такого рівня, який дозволить інтегрувати поновлювані джерела енергії в мережі електропостачання. Побутові прилади, оснащені інформаційними технологіями, поряд з «розумними» лічильниками і поінформованими абонентами можуть змінити характер потреби в електроенергії — замість її споживання, не залежного від часу доби, організувати споживання в періоди найвищого виробництва електрики від енергії вітру або сонця.

Зростаючий потенціал електроавтомобілів, що заряджаються від мережі, надає особливої гостроти питання про еластичність попиту. Програмне забезпечення допомагає вченим розробляти та вдосконалювати більш екологічно чисті джерела енергії. Наприклад, складне моделювання на великих обсягах даних, що іменується також обчислювальною гідродинамікою, дозволило значно удосконалити конструкцію та розміщення повітряних турбін для максимального підвищення їх коефіцієнта корисної дії. Вчені користуються комп'ютерним моделюванням для вдосконалення сплавів, використовуваних для виробництва сонячних фотоелектричних батарей.

Тобто, для переходу до економіки, побудованої на екологічно чистому виробництві енергії, необхідно створити потенціал для відстеження та регулювання викидів усіх виробників, де б вони не знаходилися, а можливо, навіть і для відстеження окремих продуктів по всьому ланцюжку постачальників протягом всього терміну їх корисної життя. Засоби інформаційних технологій, що забезпечують такий потенціал, дозволять виробникам встановлювати завдання по зниженню викидів вуглецю та контролювати їх виконання, а споживачам — вибирати при покупці ті товари чи послуги, виробництво яких пов'язане з найменшим вуглецевим слідом.

Впровадження інноваційних екосистем створює умови для досягнення завдання технологічного прориву країни. Крім того, у процесі створення інноваційних екосистем виникає ряд проблем. Інноваційні екосистеми і технопарки в нашій країні часто створюють з нуля. Як наслідок, перешкодою для їх швидкого розвитку стає відсутність на початковій стадії достатньої кількості площ, придатних для повноцінної роботи резидентів, відсутність інфраструктури, досвіду реалізації подібних проектів. У зв'язку з тим, що залучення персоналу в даному випадку часто пов'язано з необхідністю зміни місця проживання, може виникати складність залучення кадрів, що володіють необхідною спеціалізацією.

Безперервні зміни, що відбуваються в процесі формування інноваційних екосистем, чинять безпосередній вплив і на функціонуючі в них підприємства.

Динамічний розвиток суб'єктів господарювання є комплексною діяльністю, в рамках якої повинні бути вирішені численні завдання, щодо забезпечення енергетичної безпеки України.

Висновки. Досвід економічно успішних і високотехнологічних компаній підкреслює доцільність формування інноваційної екосистеми, що зумовлюють досягнення технологічного прориву та підвищенню енергетичної безпеки. Одночасно розвиток інноваційних екосистем сприяє вирішенню завдання щодо підвищення якості життя населення, що є наслідком позитивного впливу цілого комплексу фізичних, емоційних і соціальних факторів. Особливу роль у даному процесі відіграє створення в регіоні інноваційної інфраструктури. Формування інноваційних екосистем сприяє підвищенню керованості, полегшує процес розробки і впровадження організаціями передових інноваційних технологій, сприяє зростанню їх конкурентоспроможності, створює умови для гармонійного розвитку в умовах активного впровадження інноваційних технологій у повсякденне життя суспільства. Для забезпечення довгострокового економічно і екологічно стійкого зростання необхідно докорінна зміна нашої енергетичної екосистеми. На нашу думку, інформаційні технології можуть зіграти вирішальну роль в здійсненні таких змін, дозволяючи значно підвищити ефективність економіки та прискорюючи впровадження інновацій, необхідних для створення поновлюваних джерел енергії наступного покоління з нульовими викидами вуглецю. Для створення чистої енергетичної екосистеми необхідно задіяти найпотужніші суперкомп'ютери світу і широкодоступні наявні технології.

Література

1. Lundvall, B.-A., Björn, E., Andersen, S. & Dalum, B. National systems of production, innovation and competence building. *Research Policy*. — 2012. — vol. 31, iss. 2. — pp. 213-231.
2. Malerba, F., Ed. Sectoral Systems of Innovation: Concepts, Issues and Analysis of six Major Sectors in Europe. Cambridge University Press. — 2012. — vol. 31, no. 2. — pp. 247-264.
3. Metcalfe, S. The Economic Foundations of Technology Policy: Equilibrium and Evolutionary Perspective. Blackwell Publishers. — 2007. — p. 512.
4. Nelson, R. National Innovation Systems. A Comparative Analysis. — Oxford University Press. — 2013. — p. 560
5. Wessner C. W. Entrepreneurship and the innovation ecosystem: Policy lessons from the United States / C.W. Wessner // *The Paper on Entrepreneurship, Growth and Public*. — 2004. — p. 5.
6. Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П. Інноваційна стратегія українських реформ : монографія. — К. : Знання України, 2012. — 326 с.
7. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін : навч. посіб. — К. : Заповіт. — 240 с.
8. Нежиборець В. Інноваційна інфраструктура: проблеми, перспективи, рішення. Теорія і практика інтелектуальної власності. — 2017. — № 7. — С. 60—69.
9. Лановська Г. І. Інноваційна екосистема: сутність та принципи / Г. І. Лановська // *Економіка і суспільство*. — 2017. — Вип. 11. — С. 257—262.
10. Sagaidak M., Tepliuk M. Intellectual Determinants of adaptation of national enterprises to the Fourth industrial Revolution / M. Sagaidak, M. Tepliuk / *International security in the frame of modern global challenges// Collection of scientific works* // Vilnius. — 2018. — С. 358—366. — Режим доступу до ресурсу: <http://ebooks.mruni.eu/product/international-security-in-frame-modern-global-challenges>

11. Shvidanenko G. O. Tepliuk M. A., Budiaiev M. A. Developing an innovative model of resource efficiency for industry. // *Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa, Akademia Polonijna w Częstochowie*, 25(6), s.140 — pp. 19 —127

References

1. Lundvall, B.-A., Björn, E., Andersen, S. & Dalum, B. (2012). National systems of production, innovation and competence building. *Research Policy*, 31, 213—231.
2. Malerba, F., Ed. (2012). *Sectoral Systems of Innovation: Concepts, Issues and Analysis of six Major Sectors in Europe*. London: Cambridge University press.
3. Metcalfe, S. (2007). *The Economic Foundations of Technology Policy: Equilibrium and Evolutionary Perspectives*. New York: Oxford.
4. Nelson, R. (2013). *National Innovation Systems. A Comparative Analysis*. New York: Oxford.
5. Wessner, C. W. (2004). *Entrepreneurship and the innovation ecosystem. Policy lessons from the United States*. The Paperson Entrepreneurship. Growth and Public.
6. Galchinsky, A. S., Heyets, V. M., Kinakh, A. K. & Seminozhenko, V. P. (2012). *Innovative strategy of Ukrainian reforms*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Bazhal, Y. M. *Economic theory of technological change*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Nezhyhorets, V. (2017). *Innovative Infrastructure: Problems, Prospects, Solutions*. *Theory and practice of intellectual property*, 7, 60-69 [in Ukrainian].
9. Lanovskaya, G.I. (2017). *Innovative ecosystem: essence and principles*. *Economy and Society*, 11, 257-262 [in Ukrainian].
10. Sagaidak M., Tepliuk M.. *Intellectual Determinants of adaptation of national enterprises to the Fourth industrial Revolution / M. Sagaidak, M. Tepliuk / International security in the frame of modern global challenges// Collection of scientific works // Vilnius. — 2018. — S. 358–366. — Rezhim dostupu do resursu: <http://ebooks.mruni.eu/product/international-security-in-frame-modern-global-challenges>*
11. Shvidanenko, G. O. Tepliuk, M. A. and Budiaiev M. A. (2017), «Developing an innovative model of resource efficiency for industry», *Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa, Akademia Polonijna w Częstochowie*, vol. 25(6), s. 140, pp. 19—127.

Стаття надійшла 01.02.2019

УДК 336.747

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.04.026.032

Мельник Олексій М.,
д.е.н., професор кафедри економічної теорії
Київський національний економічний
університет ім. В.Гетьмана, м. Київ, Україна
02152, Україна, м. Київ, вул. Березняківська, 12, кв. 290.
e-mail: 1994kozak@ukr.net
ORCID 0000-0002-7162-3462

РІВЕНЬ РЕАЛЬНОГО МОНЕТАРНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: ДИНАМІКА ТА ОСНОВНІ ЧИННИКИ

Mel'nyk Oleksiy
Doctor of Economics, Professor,

REAL ECONOMIC MONETARY SUPPLY LEVEL OF UKRAINE: DYNAMICS AND KEY FACTORS

Анотація. Стаття присвячена характеристиці особливостей динаміки рівня монетарного забезпечення економіки в Україні. Для цього вивчені показники номінального та реального рівня забезпечення економіки грошми. Проаналізовані їхні взаємозв'язки. Виділені три різних етапи, які характеризують динаміку монетарного забезпечення економіки України.

Головною проблемою монетарного забезпечення економіки України на даний момент є те, що рівень реального забезпечення економіки України грошми почав різко знижуватись. По всіх грошових агрегатах протягом останніх чотирьох років відбулось істотне зменшення показника рівня реального насичення національної економіки грошовою масою. За цей період вона знизилась більш ніж на третину. А по фактичному рівню забезпечення економіки грошовою масою Україна опинилась на рівні 2001—2004 років.

Також у статті здійснено аналіз причин такого становища та тих чинників, які впливають на показник рівня реального забезпечення економіки грошовою масою по різних грошових агрегатах. Такими чинниками, які певним чином впливають на показник рівня реального забезпечення економіки грошовою масою у статті визначені: 1) зміни реального ВВП; 2) зміни номінального ВВП; 3) зміни загальної величини самих по собі грошових агрегатів та 4) інфляція.

Також у статті здійснено аналіз основних характеристик впливу цих чинників на рівень реального забезпечення економіки грошовою масою за допомогою методів кореляційного аналізу.

При цьому:

- 1) Величина коефіцієнтів парної кореляції між річними відсотковими змінами фізичного обсягу ВВП і відсотковими змінами показників реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами є незначною.
- 2) Зв'язок між змінами номінального ВВП і показниками реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами існує. При цьому чим активніше зростає номінальний ВВП, тим реальне забезпечення економіки різними грошовими агрегатами стає меншим.
- 3) Темпи емісії грошей (по відповідних видах грошових агрегатів) істотно впливають на річні відсоткові зміни показників реального забезпечення економіки України відповідними видами грошей.
- 4) Темпи інфляції в Україні теж сильно впливають не тільки на рівень реального забезпечення економіки грошми, а й на його річну відсоткову динаміку. При цьому сила взаємозв'язку між цими показниками може бути охарактеризована як така, що знаходиться на нижній межі сильної залежності.

Ключові слова. Номінальний рівень монетарного забезпечення економіки, реальний рівень монетарного забезпечення економіки, динаміка показників забезпечення економіки грошовою масою, чинники зміни рівня реального монетарного забезпечення економіки в Україні.

Abstract. The article is devoted to the characterization of the dynamics of the level of monetary provision of the economy in Ukraine. For this purpose, the indicators of the nominal and real level of provision of the economy with money have been studied. Their

interrelations are analyzed. There are three different stages that characterize the dynamics of monetary support of the Ukrainian economy.

At the moment, the main problem of monetary provision of the Ukrainian economy is that the level of real provision of the Ukrainian economy began to decrease dramatically. For all monetary aggregates during the last four years there has been a significant decrease in the indicator of the level of real saturation of the national economy by money supply. During this period it has decreased by more than a third. And according to the actual level of providing the economy with money supply, we found ourselves at the level of 2001—2004.

Also, the article analyzes the reasons for such a situation, and those factors that affect the indicator of the level of real provision of the economy by money supply for various monetary aggregates. These factors, which somehow influence the indicator of the level of real provision of the economy by money supply, are defined in the article: 1) changes in real GDP; 2) changes in nominal GDP; 3) changes in the total value of money aggregates by themselves and 4) inflation.

Also, the article analyzes the main characteristics of the influence of these factors on the level of real provision of the economy by money supply using the methods of correlation analysis.

With:

1) The magnitude of the correlation coefficients between annual percentage changes in the physical volume of GDP and the percentage changes in the real provision of the Ukrainian economy by various monetary aggregates is insignificant.

2) There is a connection between changes in nominal GDP and indicators of real provision of the economy of Ukraine by different monetary aggregates. Moreover, the more active the nominal GDP grows, the real supply of the economy with different monetary aggregates becomes smaller.

3) The rate of emission of money (by the corresponding types of monetary aggregates) significantly affect the annual percentage changes in the indicators of real economy of Ukraine by the corresponding types of money.

4) The inflation rate in Ukraine also strongly affects not only the level of real economy provision of money, but also its annual interest rate dynamics. At the same time, the strength of the relationship between these indicators can also be characterized as being on the lower boundary of a strong dependence.

Keywords. The nominal level of monetary provision of the economy, the real level of monetary provision of the economy, the dynamics of indicators of providing the economy with money supply, factors of change in the level of real monetary provision of the economy in Ukraine.

JEL E51; E31

Постановка проблеми. Теоретичне осмислення проблем рівня забезпечення економіки грошовою масою, хоча і не було стрижнем економічної теорії, але йому приділялась чільна увага. Окремі думки з цього приводу можна знайти ще у раних меркантилістів, які стверджували, що зростання кількості золота та срібла в країні стає не тільки проявом багатства країни, а й основою її економічного процвітання. Проте подальший економічний розвиток дав підстави для висновку про те, що просте зростання грошової маси (навіть втіленої у золоті та сріблі) може призводити не стільки до економічного зростання та збільшення реального добробуту, скільки до банального зростання рівня цін, а рівень реального добробуту при цьому може навіть зменшуватись.

У цьому зв'язку достатньо важливо простежити не тільки динаміку номінального монетарного забезпечення економіки, а й характеристики рівня та дина-

міки реального забезпечення економіки грошовою масою, та основні чинники, які на нього впливають.

Аналіз літератури. Періодично інтерес до проблем забезпечення економіки грошовою масою то зростає, то вщухав у міру того, як суспільство переживало періоди підвищення та згасання інфляції. Різні напрями та школи економічної теорії розглядали цю проблему з різних боків і вносили свій внесок у її розробку.

У сучасній українській науковій літературі проблеми монетизації економіки активно досліджують В. Д. Базилевич, Л. А. Горбатюк, А. А. Гриценко, О. О. Гудзовата, М. І. Діба, О. В. Дзюблюк, В. В. Іванов, Т. Т. Ковальчук, В. В. Коваленко, І. О. Лютий, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова, М. І. Савлук, В. С. Стельмах та інші відомі науковці. У своїх наукових працях вони розглядають різні аспекти, пов'язані з монетизацією економіки. Високо оцінюючи проведені дослідження, слід зазначити, що ще ціла низка питань, зокрема і визначення основних чинників, які впливають на рівень реального монетарного забезпечення економіки, ще залишаються невирішеними.

Методика дослідження. Вихідною точкою для визначення рівня монетарного забезпечення економіки є пропозицією грошей на грошовому ринку. Але оскільки різні активи різною мірою виконують різні функції грошей, і, відповідно, використовуються різні види грошових агрегатів (M_0 , M_1 , M_2 , M_3). При цьому структура грошей буде визначатись співвідношенням між собою різних складових грошових агрегатів. Проте основою для появи в обігу різних грошових агрегатів є грошова база. Грошова база — сукупність зобов'язань центрального чи емісійного (в наших умовах Національного банку) в національній валюті, що забезпечують основу для формування грошових агрегатів, але сама вона грошовим агрегатом не є. Вона є характеристикою основи, на якій у подальшому з'являються різні грошові агрегати. Це база для їх появи та можливості наступного обслуговування потреб економіки в грошах та кредитування різних її суб'єктів.

При цьому показники рівня монетарного забезпечення економіки можуть бути розділені на номінальні та реальні. **Номінальні показники** пов'язані з існуючою на даний момент кількістю грошових одиниць та їхнім номіналом. Вони вимірюють поточний обсяг грошової маси країни у формі різних грошових агрегатів.

Цілі статті. Головною метою цієї статті є аналіз динаміки рівня реального монетарного забезпечення економіки України та визначення основних чинників, які на нього впливають.

Виклад основних матеріалів

В умовах сучасної України фактична величина грошових агрегатів та бази їх появи (чи грошова база) виражена у мільйонах гривень та наведена у таблиці (табл. 1).

Проте номінальні показники грошової маси не дають уявлення про те, чи достатньо цих грошових агрегатів для нормального функціонування економіки. Відповідь на це питання пов'язана з переходом від номінальних до реальних показників.

Таблиця 1

**ПОКАЗНИК НОМІНАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ГРІШМИ У 1995—2018 рр.**

Рік	Грошова база	Агрегат М 0	Агрегат М 1	Агрегат М 2	Агрегат М 3
	млн. грн. на кінець періоду				
1995	3 538	2 623	4 682	6 846	6 930
1996	4 882	4 041	6 315	9 023	9 364
1997	7 058	6 132	9 050	12 448	12 541
1998	8 625	7 158	10 331	15 432	15 718
1999	11 988	9 583	14 094	21 714	22 070
2000	16 780	12 799	20 735	31 390	32 087
2001	23 055	19 465	29 773	44 997	45 555
2002	30 808	26 434	40 244	63 991	64 532
2003	40 089	33 119	53 129	94 463	95 043
2004	53 763	42 345	67 090	125 483	125 801
2005	82 760	60 231	98 573	193 145	194 071
2006	97 214	74 984	123 276	259 413	261 063
2007	141 901	111 119	181 665	391 273	396 156
2008	186 671	154 759	225 127	512 527	515 727
2009	194 965	157 029	233 748	484 772	487 298
2010	225 692	182 990	289 894	596 841	597 872
2011	239 885	192 665	311 047	681 801	685 515
2012	255 283	203 245	323 225	771 126	773 199
2013	307 139	237 777	383 821	906 236	908 994
2014	333 194	282 947	435 475	955 349	956 728
2015	336 000	282 673	472 217	993 812	994 062
2016	381 575	314 392	529 928	1 102 391	1 102 700
2017	399 057	332 546	601 631	1 208 557	1 208 859
2018	435 798	363 629	671 285	1 273 772	1 277 635

Джерело: складено автором на основі [1]

Реальні показники рівня монетарного забезпечення економіки пов'язані з фактичною потребою економіки в цих грошах, яка визначається впливом двох головних чинників: 1) зміною реальної величини економічних показників та 2) інфляцією. Саме тому реальні показники рівня монетарного забезпечення економіки визначаються через співставлення номінальних показників грошової маси (різних грошових агрегатів) з номінальним ВВП. Співставлення грошових агрегатів з номінальним ВВП пов'язано з тим, що саме зміни номінального ВВП якраз і враховують вплив двох вищезазначених чинників (зміни реальних величин економічних показників та інфляції).

Динаміка показника рівня реального забезпечення економіки України грішми чи рівня реальної монетизації вітчизняної економіки у 1995—2018 рр. наведена на графіку (рис. 1), що ілюструє загальну картину змін у рівні реальної монетизації економіки України по окремих видах грошових агрегатів.

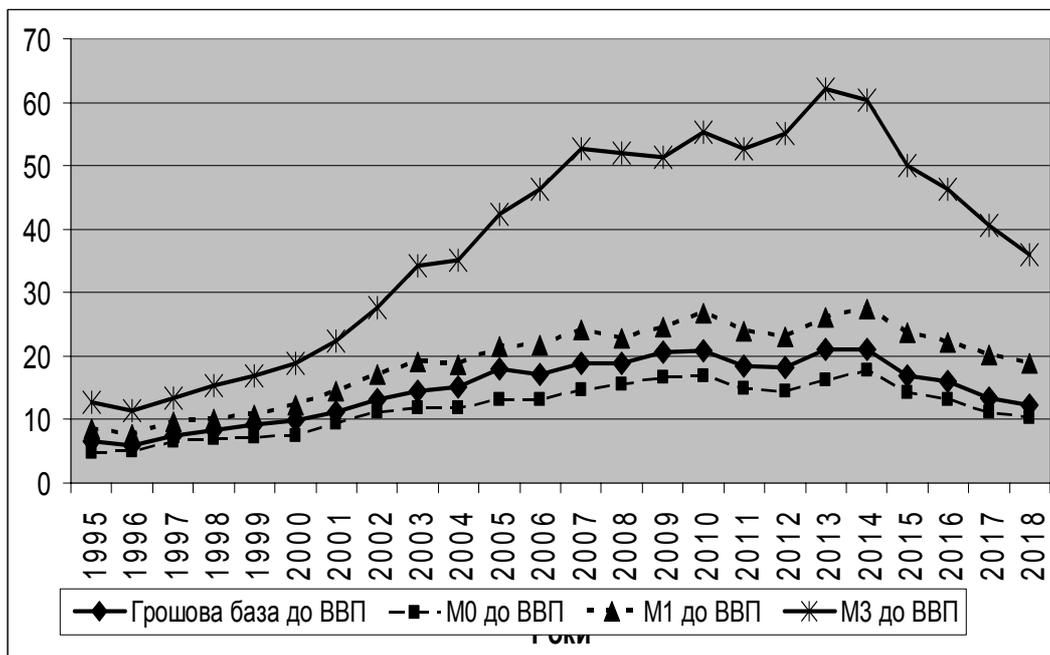

Рис. 1. Рівень реальної монетизації економіки України (грошові агрегати М 0, М 1, М 3 та грошова база у % від ВВП).

Джерело: власні розрахунки автора.

Також для наочності наведено графіки, що відображають характеристики взаємозв'язку між показниками номінального та реального забезпечення економіки України готівкою в обігу (грошовий агрегат М 0) (рис. 2), грошовим агрегатом М 1 (рис. 3), грошовим агрегатом М 2 (рис. 4) і широкими грішми (грошовий агрегат М 3) (рис. 5) в 1996—2018 рр.

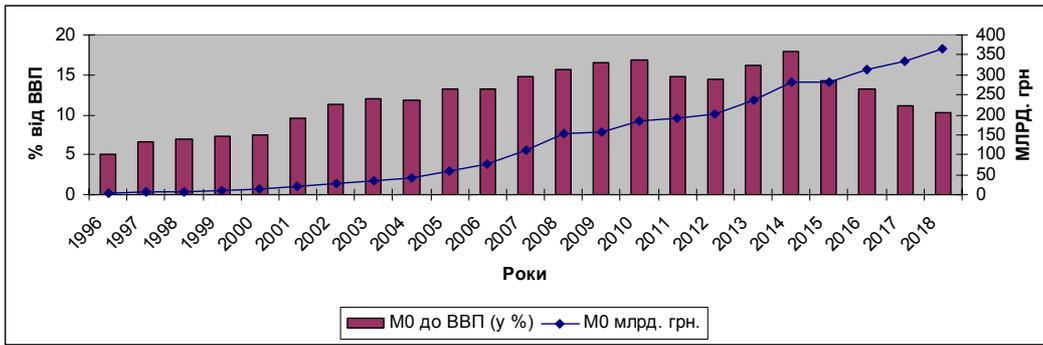

Рис. 2. Рівень номінального та реального забезпечення економіки України готівкою в обігу (грошовий агрегат М 0) в 1996—2018 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

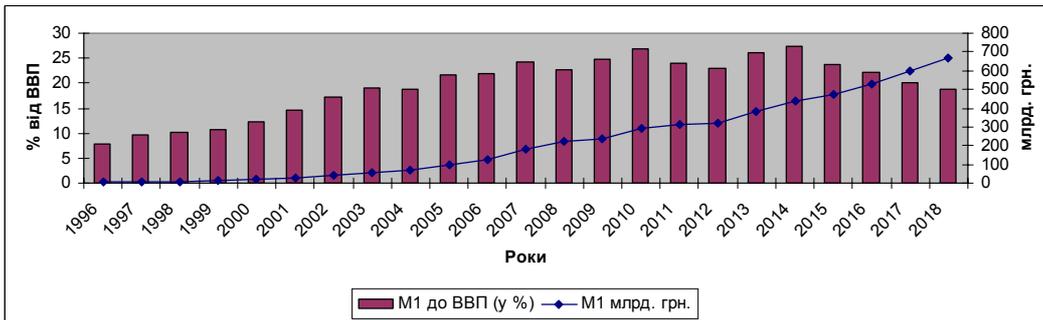

Рис. 3. Рівень номінального та реального забезпечення економіки України грошовим агрегатом М 1 в 1996—2018 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

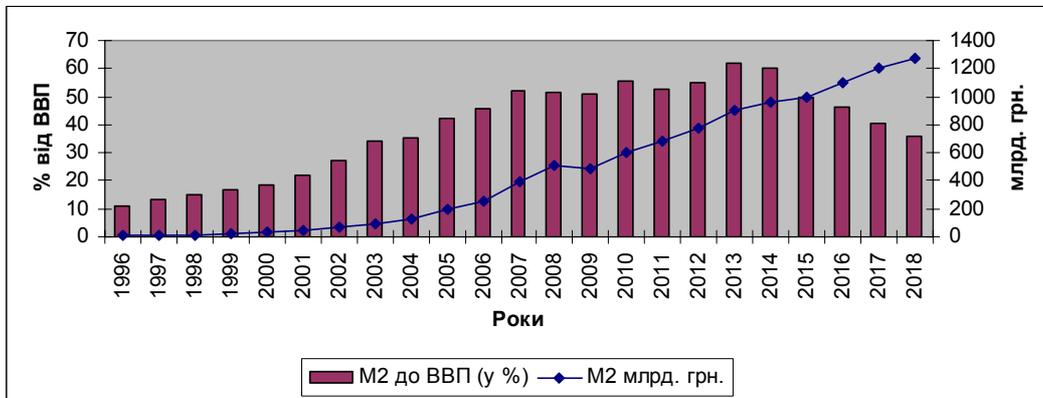

Рис. 4. Рівень номінального та реального забезпечення економіки України грошовим агрегатом М 2 в 1996—2018 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

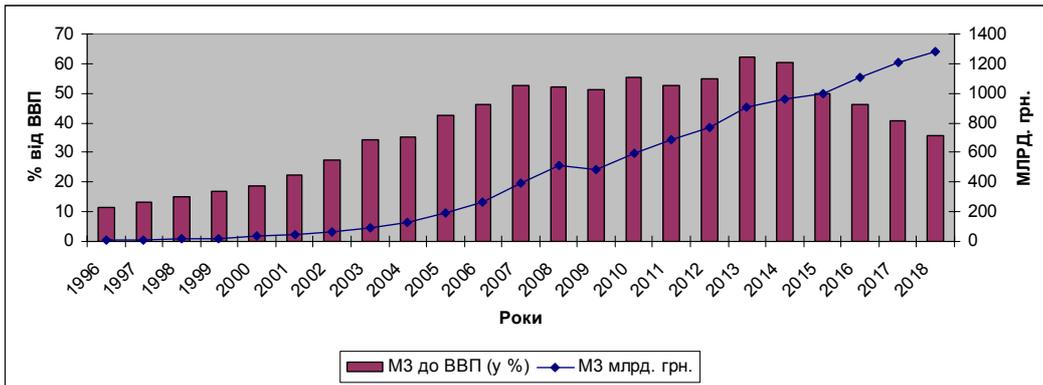

Рис. 5. Рівень номінального та реального забезпечення економіки України широкими грошми (грошовий агрегат М 3) в 1996—2018 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

Дані графіків розкривають картину зміни рівня монетизації економіки України лише частково. Аби більш точно дати загальну характеристику відповідних змін потрібно окремо виділити відсоткові зміни показників **номінального та реального забезпечення економіки України грошми**. Ці дані (по річних відсоткових змінах відповідних показників) окремо наведені у формі графіків, які наочно відображають зв'язок відсоткових змін номінального та реального забезпечення економіки України грошми (у розрізі окремих грошових агрегатів) в 1996—2018 рр (рис. 6—9).

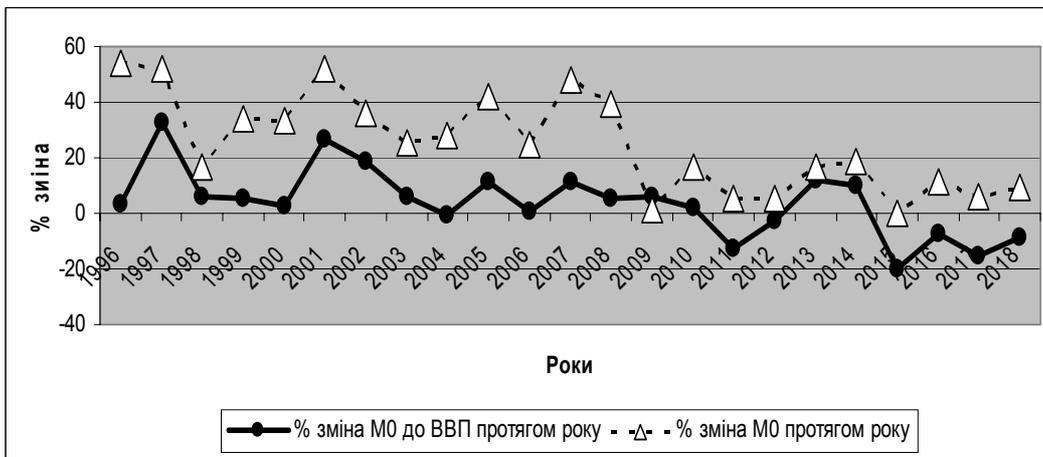

Рис. 6. Відсоткові зміни рівня номінального та реального забезпечення економіки України грошовим агрегатом М 0 в 1996—2018 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

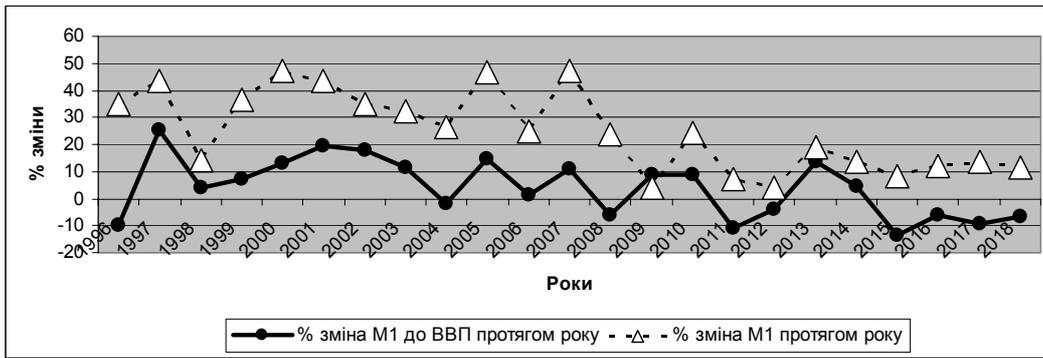

Рис. 7. Відсоткові зміни рівня номінального та реального забезпечення економіки України грошовим агрегатом М 1 в 1996—2018 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

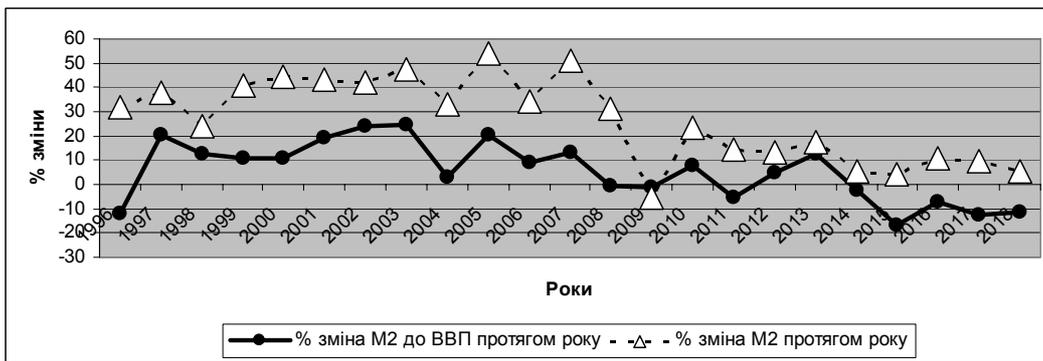

Рис. 8. Відсоткові зміни рівня номінального та реального забезпечення економіки України грошовим агрегатом М 2 в 1996—2018 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

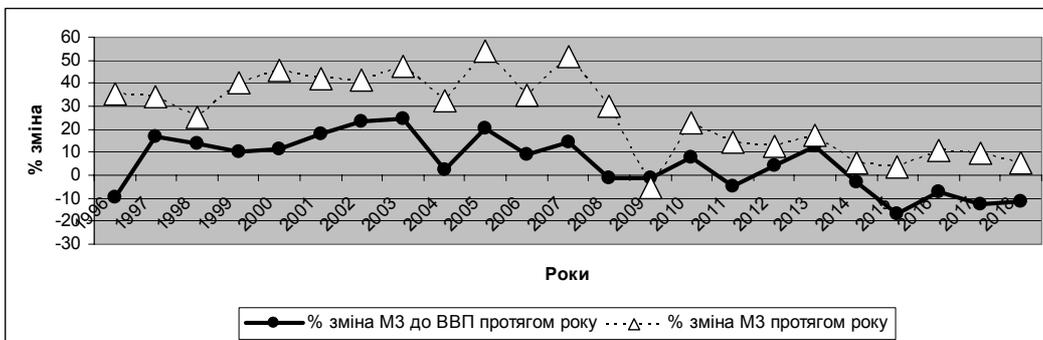

Рис. 9. Відсоткові зміни рівня номінального та реального забезпечення економіки України грошовим агрегатом М 3 в 1996—2018 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

Дані графіків свідчать про те, що рівень реальної монетизації економіки України протягом усього періоду 1996—2018 рр. змінювався різноспрямовано та різним темпом. Спробуємо охарактеризувати загальну динаміку рівня реальної монетизації вітчизняної економіки.

Так, в 1996 р. відбулось досить незначне зменшення рівня монетизації економіки України у порівнянні з попереднім роком. На 8,35 % відбулось зменшення реальної грошової бази (грошова база до ВВП) у співставленні з 1995 роком. А разом із тим зменшилась величина фактично всіх реальних грошових агрегатів. Реальний грошовий агрегат М 3 (М 3 до ВВП) зменшився протягом року на 10,6 %, реальний грошовий агрегат М 2 (М 2 до ВВП) зменшився на 13,46 %, агрегат М 1 у співставленні із ВВП зменшився на 10,84 %. І лише реальна готівка в обігу (М 0 до ВВП) зросла на 3 %.

Після цього відбулась зміна загального напрямку тренду у динаміці показника рівня монетизації економіки України. З 1997 по 2007 роки проходило досить активне зростання цього показника. Так, за ці 10 років він збільшився по грошовому агрегату М 0 в 2,89 разу з 4,96 % від ВВП у 1996 році до 14,79 % від ВВП у 2007 р.; по грошовому агрегату М 1 збільшення становило 3,12 разу (з 7,75 % від ВВП у 1996 році до 24,19 % від ВВП у 2007 р.). Грошовий агрегат М 3 у співставленні з ВВП за цей період зріс з 11,49 % у 1996 р. до 52,74 % у 2007 р. (тобто в 4,59 разу). Проте найбільш динамічно за період 1997—2007 років збільшувався грошовий агрегат М 2. У співставленні з ВВП протягом цього періоду він збільшився у 4,71 разу (від 11,07 % у співставленні з ВВП у 1996 р. до 52,1 % у 2007 р.). Хоча треба зазначити, що швидкість цього зростання по окремих роках була нерівномірною. На тлі загального бурхливого зростання цього показника протягом всього періоду 1997—2007 років окремо слід виділити 2004 рік. Саме тоді відбулась певна стабілізація цього показника, а по агрегатах М 0 та М 1 того року біло навіть незначне зменшення його величини. При цьому грошова база у співставленні з ВВП мала незначне (майже 4 %-ве) зростання.

Зміна ж загального напрямку в динаміці цього показника пов'язана із 2008 роком. Саме тоді на тлі загальносвітової фінансово-економічної кризи та стрибка інфляції у самій Україні (з 10—11 % у 2005—2006 рр. до рівня 22,3 %) показник рівня монетизації економіки почав зменшуватись. При цьому найбільш стрімко знизився показник рівня монетизації по грошовому агрегату М 1 — на 1,47 відсоткових пунктів (з 24,19 % до 22,72 % від ВВП по цьому агрегату чи на 6,5 %). Падіння рівня забезпеченості економіки реальною грошовою масою по інших показниках було не таким значним. Грошовий агрегат М 3 у співставленні з ВВП за цей рік зменшився з 52,74 % до 52,05 % (0,69 відсоткових пункти чи 1,33 %); грошовий агрегат М 2 — з 52,09 % до 51,73 % (0,36 відсоткових пункти чи 0,7 %); грошова база у співставленні з ВВП за цей рік зменшилася з 18,89 % до 18,84 % (0,05 відсоткових пункти чи 0,27 %). Показник же рівня монетизації по грошовому агрегату М 0 навіть збільшився, проте незначно (0,83 відсоткових пункти).

При цьому слід зазначити, що показник рівня монетизації національної економіки по грошових агрегатах М 2 та М 3 продовжував знижуватись і наступного (2009) року (на 0,54 та 0,6 відсоткових пункти чи на 1 та 1,1 % відповідно). Проте показники рівня реального забезпечення економіки грошовою

масою по агрегатах М 0, М 1 і по грошовій базі у 2009 році вже мали іншу спрямованість і почали поступове відновлення. При цьому можна також відзначити, що вже у 2010 році показники рівня монетизації національної економіки по всіх грошових агрегатах і по грошовій базі перевищили докризовий рівень 2007 року.

Проте відновлення рівня реального забезпечення економіки України грішми чи рівня її монетизації було нетривалим. Вже починаючи з 2011 року реальна грошова маса (різні грошові агрегати у співставленні з ВВП) знову почала знижуватися. При цьому цей процес охопив одночасно всі без винятку грошові агрегати. Так, грошова база у співставленні з ВВП за рік зменшилася з 20,91 % до 18,45 % (2,46 відсоткових пункти чи 13,33 %). Грошовий агрегат М 0 знизився з 16,95 % до 14,82 % від ВВП (2,13 відсоткових пункти чи 14,37 %). Це найбільш активне річне зниження реальної готівки починаючи з 1995 року.

По грошовому агрегату М 1 зменшення становило 2,93 відсоткових пункти чи 12,24 % (з 26,86 % від ВВП у 2010 до 23,93 % від ВВП у 2011 р.). Грошовий агрегат М 2 у співставленні з ВВП за цей рік впав з 55,3 до 52,45 % (тобто на 2,85 відсоткових пункти чи 5,43 %). Реальна величина широких грошей (грошовий агрегат М 3 до ВВП) в цей період теж зменшувалася, але найменш динамічно. Він знизився з 55,39 до 52,73 % від ВВП або на 2,66 відсоткових пункти (5,04 %).

У 2012 році тенденція дещо змінилась. Частина грошових агрегатів продовжувала зменшуватись (грошова база та грошові агрегати М 0 та М 1), а грошові агрегати М 2 та М 3 почали збільшуватись. При цьому зменшення реальних грошових агрегатів у 2012 році відбувалось значно повільніше. Так, грошова база у співставленні з ВВП зменшилась на 0,28 відсоткових пункти чи 1,54 %; грошовий агрегат М 0 — на 0,35 відсоткових пункти чи 2,42 %; грошовий агрегат М 1 — на 0,92 пункти чи 4 %, Грошові агрегати М 2 та М 3 хоча і зростали, проте теж не досить швидко. Грошовий агрегат М 2 збільшився на 2,45 відсоткових пункти чи 4,46 %; грошовий агрегат М 3 — на 2,31 пункти чи 4,2 %, Тобто можна констатувати, що 2012 рік став роком переходу від нестабільного падіння до такого ж нестабільного поживлення у реальному забезпеченні економіки України грішми.

Докорінна зміна тенденцій — це 2013 рік. Саме тоді реальне забезпечення економіки України грошовою масою не тільки істотно зросло, а й досягло своїх пікових значень за весь період 1995—2017 рр. У 2013 році грошова база у співставленні з ВВП зросла з 18,17 % до 20,96 % до ВВП (чи на 2,79 відсоткових пункти, або 13,3 %), що є найбільшими пунктовими та відсотковими приростами за весь аналізований період. Разом із тим варто зазначити, що свого максимального рівня (як частка від ВВП) грошова база сягнула у наступному 2014 році. Тоді вона становила 21 % від ВВП, хоча прирісні характеристики реальної грошової маси при цьому були досить низькими (вона збільшилась на 0,04 відсоткових пункти, або 0,19 % протягом року).

З готівкою в обігу (грошовий агрегат М 0) та з грошовим агрегатом М 1 ситуація є аналогічною. Грошовий агрегат М 0 за 2013 рік збільшився з 14,47 до 16,23 % від ВВП, що означає збільшення на 1,76 відсоткових пункти, або 10,84 %. Проте знову ж таки свого максимуму за весь період спостереження показник величини грошового агрегату М 0 у співставленні з ВВП сягнув 2014 р.

(17,83 % від ВВП). Хоча при цьому прирісні показники 2014 року були меншими за показники 2013 року (лише 8,97 % проти 11 % у 2013 р.).

Грошовий агрегат М 1 за 2013 рік збільшився з 23,01 до 26,2 % від ВВП, що означає збільшення на 3,19 відсоткових пункти, або 12,18 %. І знову ж таки свого максимуму в 27,44 % від ВВП цей показник сягнув 2014 року, коли прирісні характеристики були меншими за показники 2013 року (1,24 відсоткових пункти чи 4,52 % проти 3,19 відсоткових пунктів чи 12,18 % у 2013 р.).

По грошових агрегатах М 2 та М 3 ситуація виглядає таким чином: за 2013 рік реальний грошовий агрегат М 2 зріс з 54,9 до 61,85 % від ВВП (на 6,95 відсоткових пункти чи 11,24 %), а реальний грошовий агрегат М 3 збільшився з 55,04 до 62,04 % від ВВП (на 7 відсоткових пунктів чи 11,28 %). При цьому 61,85 % від ВВП по грошовому агрегату М 2 та 62,04 % від ВВП по грошовому агрегату М 3 — це пікові значення відповідних реальних грошових агрегатів за весь період спостереження.

Після цього тенденції до зростання показника реальної грошової маси (по будь-якому з грошових агрегатів) в Україні зафіксовано не було. Протягом 2015, 2016, 2017 та 2018 років в Україні панували тенденції до зменшення рівня монетизації економіки (забезпечення реальною грошовою масою).

Так, співвідношення грошової бази до ВВП за період 2015–2018 рр. знизилось з максимальних 21 до 12,25 %. Тобто за цей період рівень реального забезпечення економіки України базою для появи грошей зменшився на 8,75 відсоткових пункти чи на 41,67 %. По грошовому агрегату М 0 (готівка в обігу) його величина у співставленні з ВВП зменшилось із максимальних за весь час спостереження 17,83 % у 2014 р. до 10,22 % у 2018 р. (тобто зниження за 4 роки відбулось на 7,61 відсоткових пункти чи на 42,68 %). Те саме стосується і грошового агрегату М 1. Його рівень у співставленні з ВВП зменшився з 27,4 % у 2014 р. до 18,86 % у 2018 р. (тобто він зменшився на 8,58 відсоткових пункти чи на 31,3 % від його значення в 2014 р.). Показники по грошових агрегатах М 2 та М 3 виглядають так само невтішно. Співвідношення грошового агрегату М 2 та ВВП у 2013 р. становило 61,85 %, а у 2018 р. воно впало до 35,79 % (тобто на 26,06 відсоткових пункти чи на 42,13 % від значення 2013 р.). А рівень грошового агрегату М 3 у співставленні із ВВП просів з 62,04 % у 2013 р. до 35,9 % у 2018 р. (падіння на 26,1 відсоткових пункти чи на 42,13 % за 5 років).

Загалом нині ситуація із реальним забезпеченням економіки України грішми виглядає досить тривожною. По всіх грошових агрегатах протягом останніх чотирьох років відбулось істотне зменшення показника рівня реального насичення національної економіки грошовою масою. За цей період вона знизилась більш ніж на третину. А по фактичному рівню забезпечення економіки грошовою масою ми опинились на рівні 2001—2004 років.

Якщо переходити до характеристики того, а чому взагалі виникло таке становище, то серед чинників, які впливають на показник рівня реального забезпечення економіки грошовою масою по різних грошових агрегатах, за формальною ознакою можна виділити: 1) зміни реального ВВП; 2) зміни номінального ВВП і 3) зміни загальної величини самих по собі грошових агрегатів. Крім того важливим у цьому зв'язку виглядає вивчення впливу на рівень монетизації економіки також і такого показника як 4) інфляція.

Взагалі в економічному аналізі для визначення наявності взаємозв'язку чи залежності між певними масивами даних використовується коефіцієнт парної кореляції. При цьому цей коефіцієнт характеризує не тільки наявність взаємозв'язку між певними масивами даних, а й характер залежності між цими масивами даних. Ця залежність може бути як прямою (коефіцієнт кореляції більше 0), так і зворотною (коефіцієнт кореляції менше 0); як сильною (коефіцієнт кореляції = від 0,75 до 1, або від -0,75 до -1), чи середньою (коефіцієнт кореляції = від 0,5 до 0,75 або від -0,5 до -0,75). так і й слабкою (коефіцієнт кореляції = від 0,25 до 0,5 або від -0,25 до -0,5). Коефіцієнт кореляції в проміжку від -0,25 до 0,25 свідчить про відсутність зв'язку між певними масивами даних.

За допомогою методів кореляційного аналізу розглянемо характер впливу окремих чинників на рівень забезпечення національної економіки реальною грошовою масою. При цьому часовий інтервал залишається незмінним — 1996—2018 рр.

1) Зміни реального ВВП.

Для вивчення того, як на показники рівня забезпечення економіки реальною грошовою масою впливають зміни реального ВВП, скористаємося показниками парної кореляції. Зокрема, для цього спеціально були обчислені коефіцієнти парної кореляції між рядами статистичних даних, які відображають зміни реального ВВП (він вимірюється індексами змін фізичного обсягу ВВП у відсотках до попереднього року), з одного боку, та показниками реального забезпечення економіки України грішми (грошовою базою та різними грошовими агрегатами), з іншого боку.

Результати обчислень коефіцієнтів парної кореляції між індексом фізичного обсягу ВВП і різними показниками, що характеризують реальне забезпечення економіки України грішми за 1996—2018 рр., можна побачити в табл. 2.

Таблиця 2

КОЕФІЦІЄНТИ ПАРНОЇ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ ІНДЕКСОМ ФІЗИЧНОГО ОБСЯГУ ВВП ТА ПОКАЗНИКАМИ РЕАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ГРІШМИ ЗА 1996—2018 РР.

	Грошова база до ВВП (у %)	М 0 до ВВП (у %)	М 1 до ВВП (у %)	М 2 до ВВП (у %)	М 3 до ВВП (у %)
Фізичний обсяг ВВП (% до попереднього року)	0,1438	0,1224	0,1541	0,0905	0,0921
	Грошова база до ВВП (у % до попереднього року)	М 0 до ВВП (у % до попереднього року)	М 1 до ВВП (у % до попереднього року)	М 2 до ВВП (у % до попереднього року)	М 3 до ВВП (у % до попереднього року)
Фізичний обсяг ВВП (% до попереднього року)	0,1553	0,0866	0,1973	0,4494	0,4526

Джерело: власні розрахунки автора.

Дані табл. 2 свідчать, що взаємозв'язок між індексом фізичного обсягу ВВП і показниками реального забезпечення економіки України грішми за 1996—2018 рр. є позитивними. А це є ознакою того, що їхній рух є односпрямованим. Проте величина відповідних показників парної кореляції знаходяться в проміжку від 0,0905 до 0,1541, при середньому значенні 0,1206. А це свідчить не просто про слабкість зв'язку між відповідними масивами даних, а про фактичну відсутність такого зв'язку.

Проте перехід в аналізі від відсоткового формату, пов'язаного зі співставленням відповідних грошових агрегатів із ВВП, до формату відсоткових змін показників реального забезпечення економіки України грішми у співставленні з попереднім роком (друга частина таблиці 2) дає певне підвищення рівня зв'язку. Величина відповідних показників парної кореляції в цьому випадку знаходяться в проміжку від 0,0866 до 0,4526, при середньому значенні 0,2682. А це свідчить про те, що сила зв'язку між відповідними масивами даних є вищою. Вона у середньому перевищили нижній поріг слабого зв'язку, а по агрегатах М 2 та М 3 наблизилась до нижньої межі зв'язку середньої сили.

На підставі цього можна зробити висновок про те, що величина коефіцієнтів парної кореляції між річними відсотковими змінами фізичного обсягу ВВП і відсотковими змінами показників реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами у співставленні з попереднім роком за проміжок часу від 1996 по 2018 рр. свідчать, що по грошових агрегатах М 0, М 1 та по грошовій базі, зв'язок між масивами даних фактично відсутній. А по грошових агрегатах М 2 та М 3 зв'язок знаходиться на рівні верхньої межі слабого зв'язку.

2) Зміни номінального ВВП

Значення показників парної кореляції між відсотковими змінами номінального ВВП та 1) показниками реального забезпечення економіки України грішми, 2) річними відсотковими змінами показників реального забезпечення економіки України грішми в 1996—2018 рр. можна побачити в табл. 3.

Наведені в табл. 3 показники парної кореляції свідчать про те, що між річними змінами номінального ВВП (% до попереднього року) та показниками реального забезпечення економіки України грішми в 1996—2018 рр. існує певний зв'язок. При цьому цей зв'язок має свої особливості як за напрямом, так і за своєю силою. Так, за напрямом цей зв'язок можна охарактеризувати як зворотній (коефіцієнт кореляції < 0). Тобто при зростанні номінального ВВП реальна забезпеченість економіки України грішми спадає. І при цьому чим швидше зростає номінальний ВВП, тим швидше падає реальна забезпеченість економіки України грішми. При характеристиці сили взаємозв'язку між відповідними рядами даних можна відзначити те, що вона знаходиться на рівні від верхньої межі слабкої до нижньої межі середньої. При цьому зміна номінального ВВП більшою мірою впливає на абсолютні показники рівня реального забезпечення економіки України грішми (показники парної кореляції знаходяться в проміжку від -0,3737 до -0,4481, при середньому значенні всіх показників на рівні -0,4053) і значно меншою мірою на динаміку (відсоткові зміни відповідних показників у порівнянні з попереднім роком) показників рівня реального забезпечення економіки України грішми (показники парної кореляції знаходяться в проміжку від -0,1763 до -0,3154, при середньому значенні всіх показників на рівні -0,2304).

**ПОКАЗНИКИ ПАРНОЇ КОРЕЛЯЦІЇ
МІЖ ЗМІНАМИ НОМІНАЛЬНОГО ВВП
ТА ПОКАЗНИКАМИ РЕАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
РІЗНИМИ ГРОШОВИМИ АГРЕГАТАМИ В 1996—2018 рр.**

	Грошова база до ВВП, %	М 0 до ВВП, %	М 1 до ВВП, %	М 2 до ВВП, %	М 3 до ВВП, %
Річна зміна номінального ВВП (% до попереднього року)	-0,4172	-0,4481	-0,4130	-0,3737	-0,3744
	Грошова база до ВВП (у % до попереднього року)	М 0 до ВВП (у % до попереднього року)	М 1 до ВВП (у % до попереднього року)	М 2 до ВВП (у % до попереднього року)	М 3 до ВВП (у % до попереднього року)
Річна зміна номінального ВВП (% до попереднього року)	-0,2775	-0,1819	-0,3154	-0,2011	-0,1763

Джерело: власні розрахунки автора.

Тобто можна говорити, що зв'язок між змінами номінального ВВП і показниками реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами в 1996—2018 рр. існує. При цьому чим активніше зростає номінальний ВВП, тим реальне забезпечення економіки різними грошовими агрегатами стає меншим.

3) Зміна номінальної величини грошових агрегатів

Наступний чинник, вплив якого на різні показники реального забезпечення економіки України грошми треба проаналізувати, можна ще охарактеризувати як емісію грошей. При цьому емісія грошей буде визначатись не тільки темпами приросту окремих грошових агрегатів, а й показником темпів приросту грошової бази. Показники ж реального забезпечення економіки України грошми теж будуть поділені на 1) показники реального забезпечення економіки України грошми (як % від ВВП) та на 2) річні відсоткові зміни реального забезпечення економіки України грошми (як відсоткова зміна реального забезпечення економіки грошми у співставленні з попереднім роком). Аналізований період незмінний, це як і раніше 1996—2018 рр. Результати кореляційного аналізу можна побачити в табл. 4.

Дані табл. 6 свідчать, що показники парної кореляції між темпами емісії грошей та різними показниками реального забезпечення економіки України грошми за 1996—2018 рр. (стовпчики 1—5 таблиці) є достатньо високими. При цьому показники парної кореляції між темпами емісії (зростання всіх грошових

агрегатів, а також і грошової бази), з одного боку, та показниками реального забезпечення економіки України відповідними видами грошових агрегатів (відповідні грошові агрегати у співставленні з ВВП) — з іншого, є від'ємними (коефіцієнт кореляції < 0). Це свідчить про те, що відповідний зв'язок можна охарактеризувати як зворотній. Тобто при зростанні темпів грошової емісії (по відповідних видах грошових агрегатів) рівень відповідних показників реального забезпечення грошми економіки України знижується.

Сила ж зв'язку, яка визначається загальною величиною показників парної кореляції, може бути охарактеризована як така, що знаходиться у проміжку від верхньої межі слабкої до стабільного рівня середньої сили (всі показники парної кореляції знаходяться в проміжку від $-0,4046$ до $-0,5723$, з середнім значенням всіх показників на рівні $-0,4748$).

А це означає, що емісія грошей (по всіх без винятку різновидах грошових агрегатів) стала істотним чинником зниження рівня реального забезпечення економіки України грошми за 1996—2018 рр. При цьому зниження емісії може стати важливим чинником зростання рівня реального забезпечення економіки України грошми.

Показники ж парної кореляції між темпами емісії грошей (по відповідних видах грошових агрегатів) та річними відсотковими змінами показників реального забезпечення економіки України грошми (стовпчики 6—10 табл. 4), які виміряні відсотковими змінами відповідних видів грошових агрегатів до ВВП протягом року, є ще більш цікавими. Це пов'язано з тим, що всі коефіцієнти парної кореляції тут є позитивними, тобто при зростанні одного показника зростає й інший. Це є свідченням того, що загальні тенденції змін у них є однаковими. Цю тезу ілюструють рис. 5—9. Вони якраз і показують той факт, що відсоткові зміни рівня номінального та реального забезпечення економіки України всіма видами грошових агрегатів протягом 1996—2018 рр. відбувались більш-менш односпрямовано.

Але крім того, сила зв'язку між темпами збільшення кількості грошей (по відповідних видах грошових агрегатів) і річними відсотковими змінами показників реального забезпечення економіки України відповідними видами грошей, яка визначається загальною величиною показників парної кореляції, може бути охарактеризована як така, що знаходиться у проміжку від нижньої межі середньої до нижньої межі сильної (всі показники парної кореляції знаходяться в проміжку від $0,536$ до $0,767$, з середнім значенням всіх показників $0,6325$).

Середнє значення показника парної кореляції на рівні $0,6325$ свідчить про те, що темпи емісії грошей (по відповідних видах грошових агрегатів) істотно впливають на річні відсоткові зміни показників реального забезпечення економіки України відповідними видами грошей.

Таблиця 4

**ПОКАЗНИКИ ПАРНОЇ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ ТЕМПАМИ ЕМІСІЇ ГРОШЕЙ
ТА РІЗНИМИ ПОКАЗНИКАМИ РЕАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ГРІШМИ ЗА 1996—2018 рр.**

	у %					зміна показника протягом року (у % від рівня показника попереднього року)				
	Грошова база до ВВП	М 0 до ВВП	М 1 до ВВП	М 2 до ВВП	М 3 до ВВП	Грошова база до ВВП	М 0 до ВВП	М 1 до ВВП	М 2 до ВВП	М 3 до ВВП
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Темпи приросту грошової бази (у % від показника попереднього року)	-0,422	-0,483	-0,532	-0,551	-0,547	0,698	0,666	0,606	0,661	0,669
Темпи приросту грошового агрега- ту М 0 (у % від показника попере- днього року)	-0,455	-0,484	-0,543	-0,549	-0,545	0,577	0,729	0,536	0,536	0,538
Темпи приросту грошового агрега- ту М 1 (у % від показника попере- днього року)	-0,412	-0,463	-0,486	-0,533	-0,529	0,618	0,640	0,655	0,654	0,659
Темпи приросту грошового агрега- ту М 2 (у % від показника попере- днього року)	-0,351	-0,411	-0,442	-0,479	-0,475	0,598	0,561	0,576	0,753	0,767
Темпи приросту грошового агрега- ту М 3 (у % від показника попере- днього року)	-0,355	-0,419	-0,447	-0,481	-0,477	0,569	0,529	0,543	0,728	0,747

Джерело: власні розрахунки автора.

4) Зміни рівня інфляції

Якщо ж характеризувати вплив темпів інфляції на стан різних показників номінального та реального забезпечення економіки України грішми за 1996—2018 рр., то він виглядає таким чином (див. дані табл. 5). Наведені дані свідчать, що інфляція в Україні за 1996—2018 рр. фактично не була пов'язана з емісією грошей. Коефіцієнти парної кореляції тут є як позитивними (зокрема по грошовій базі та агрегатах М 0 і М 1), так і від'ємними (по грошових агрегатах М 2 та М 3). При цьому їх абсолютні значення свідчать про те, що взаємозв'язок між досліджуваними явищами є не просто слабким, а взагалі відсутнім.

Якщо ж характеризувати взаємозв'язок між темпами інфляції та показниками реального забезпечення економіки України грішми, то цей зв'язок виглядає таким чином. Показники парної кореляції між темпами інфляції та показниками реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами всі є від'ємними. Крім того, всі вони знаходяться у відносно вузьких межах від $-0,368$ до $-0,420$, з середнім значенням $-0,4014$. Відповідно сила взаємозв'язку може бути охарактеризована як така, що знаходиться на нижній межі сильної залежності. А це свідчить про те, що інфляція в Україні не просто знижує рівень реального забезпечення економіки грішми, а цей результат є легко прогнозованим.

Таблиця 5

ПОКАЗНИКИ ПАРНОЇ КОРЕЛЯЦІЇ МІЖ ТЕМПАМИ ІНФЛЯЦІЇ ТА РІЗНИМИ ПОКАЗНИКАМИ НОМІНАЛЬНОГО ТА РЕАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ГРІШМИ ЗА 1996—2018 РР.

	Темпи приросту відповідних грошових агрегатів (у % протягом року)				
	Грошова база	М 0	М 1	М 2	М 3
Темпи інфляції (у %)	0,009	0,099	0,035	-0,100	-0,070
	Грошова база до ВВП (у %)	М 0 до ВВП (у %)	М 1 до ВВП (у %)	М 2 до ВВП (у %)	М 3 до ВВП (у %)
Темпи інфляції (у %)	-0,420	-0,438	-0,412	-0,368	-0,369
Річна відсоткова динаміка відповідних грошових агрегатів					
	Грошова база до ВВП	М 0 до ВВП	М 1 до ВВП	М 2 до ВВП	М 3 до ВВП
Темпи інфляції (у %)	-0,414	-0,309	-0,415	-0,513	-0,495
Темпи приросту номінального ВВП (у % протягом року)					
Темпи інфляції (у %)	0,538				

Джерело: власні розрахунки автора.

До цього ж висновку можна прийти проаналізувавши взаємозв'язок між темпами інфляції та показниками річної відсоткової динаміки відповідних реальних грошових агрегатів в Україні за 1996—2018 рр. (див. дані тієї ж табл. 5). Наведені дані свідчать, що темпи інфляції в Україні сильно впливають не тільки на рівень реального забезпечення економіки грішми, а й на його річну відсоткову динаміку. Так, коефіцієнти парної кореляції між темпами інфляції та відсотковою зміною показників реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами протягом року теж всі є від'ємними. Всі вони також знаходяться в досить вузьких межах від $-0,309$ до $-0,495$, з середнім значенням всіх показників на рівні $-0,4292$. А відповідно, сила взаємозв'язку між показниками теж може бути охарактеризована як така, що знаходиться на нижній межі сильної залежності. Тобто зниження інфляції викликає зростання рівня реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами і, навпаки, збільшення темпів інфляції стає важливим чинником зменшення рівня реального забезпечення економіки України грішми по всіх видах грошових агрегатів.

І останній (довідковий) показник, який є у табл. 5, це коефіцієнт парної кореляції між темпами інфляції та темпи приросту номінального ВВП. Він є і позитивним, і достатньо великим ($0,538$). А це свідчить про те, що інфляція є важливим чинником зростання величини номінального ВВП в Україні, тобто вона істотно на нього впливає.

Узагальнюючи наведений матеріал можна зробити такі висновки:

1. Теоретичне осмислення проблем рівня забезпечення економіки грошовою масою, хоча і не було стрижнем економічної теорії, але йому приділялась чільна увага.

2. Показники рівня монетарного забезпечення економіки можуть бути розділені на номінальні та реальні. Номінальні показники пов'язані з існуючою на даний момент кількістю грошових одиниць та їхнім номіналом. Вони вимірюють поточний обсяг грошової маси країни у формі різних грошових агрегатів. Реальні ж показники пов'язані з фактичною потребою економіки в цих грошах, яка визначається впливом двох головних чинників: а) зміною реальної величини економічних показників та б) інфляцією.

3. Вивчення динаміки показників реального монетарного забезпечення економіки України дає підстави для виділення трьох базових етапів, тенденції на яких мали істотні відмінності.

✓ Перший етап — 1996—2006 рр. На цьому етапі загальний напрямок тренду у динаміці показників рівня реальної монетизації економіки України характеризувався швидким та активним його зростанням.

✓ Другий етап — 2007—2013 рр. На цьому етапі загальний напрямок тренду у динаміці показників рівня реальної монетизації економіки України теж характеризувався зростанням, але це зростання вже не було ні швидким, ні активним. Для цього етапу характерним стало нестабільне та уповільнене зростання показників реального монетарного забезпечення. При цьому загалом зростаюча динаміка відповідних показників періодично змінювалось нетривалим падінням рівня реального монетарного забезпечення економіки, як це мало місце у 2008, 2009 та 2011 рр.

✓ Третій етап — 2014—2018 рр. На цьому етапі загальний напрямок тренду у динаміці показників рівня реального монетарного забезпечення економіки

України характеризувався докорінною зміною на протилежну. По всіх грошових агрегатах протягом цих років відбулось істотне зменшення рівня реального насичення національної економіки грошовою масою. За цей період вона знизилась більш ніж на третину. А по фактичному рівню забезпечення економіки реальною грошовою масою ми опинились на рівні 2001—2004 років.

4. Дослідження факторів, які впливають на показник рівня реального забезпечення економіки грошовою масою по різних грошових агрегатах, дав можливість виділити такі чотири чинники: а) зміни реального ВВП; б) зміни номінального ВВП; в) зміни загальної величини самих по собі грошових агрегатів та г) інфляція.

5. Кореляційний аналіз впливу цих чинників на рівень реального забезпечення економіки України грошовою масою, дав можливість зробити такі висновки:

✓ величина коефіцієнтів парної кореляції між річними відсотковими змінами фізичного обсягу ВВП і відсотковими змінами показників реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами є незначною, тобто зміни реального ВВП на рівень забезпечення економіки реальною грошовою масою фактично не впливає. Так величина відповідних показників парної кореляції була у проміжку від 0,0905 до 0,1541, при середньому значенні 0,1206;

✓ зв'язок між змінами номінального ВВП і показниками реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами існує. При цьому чим активніше зростає номінальний ВВП, тим реальне забезпечення економіки різними грошовими агрегатами стає меншим. При цьому зміна номінального ВВП більшою мірою впливає на абсолютні показники рівня реального забезпечення економіки України грішми (показники парної кореляції знаходяться в проміжку від $-0,3737$ до $-0,4481$, при середньому значенні всіх показників на рівні $-0,4053$) і значно меншою мірою на динаміку (відсоткові зміни відповідних показників у порівнянні з попереднім роком) показників рівня реального забезпечення економіки України грішми (показники парної кореляції знаходяться в проміжку від $-0,1763$ до $-0,3154$, при середньому значенні $-0,2304$);

✓ темпи емісії грошей (по відповідних видах грошових агрегатів) істотно впливають на річні відсоткові зміни показників реального забезпечення економіки України відповідними видами грошей. Показники парної кореляції тут знаходиться у проміжку від верхньої межі слабкої до стабільного рівня середньої сили (проміжок усіх показників кореляції від $-0,4046$ до $-0,5723$, з середнім значенням на рівні $-0,4748$). А це означає, що емісія грошей стала істотним чинником зниження рівня реального забезпечення економіки України грішми;

✓ темпи інфляції в Україні достатньо сильно впливають не тільки на рівень забезпечення економіки реальними грішми. При цьому сила взаємозв'язку між цими показниками може бути охарактеризована як така, що знаходиться на нижній межі сильної залежності. Так, коефіцієнти парної кореляції між темпами інфляції та відсотковою зміною показників реального забезпечення економіки України різними грошовими агрегатами знаходяться в досить вузьких межах від $-0,309$ до $-0,495$, з середнім значенням всіх показників на рівні $-0,4292$. А відповідно, сила взаємозв'язку між вказаними показниками теж може бути охарактеризована як така, що знаходиться на нижній межі сильної залежності.

Література

1. Офіційний сайт Національного банку України; [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Науменкова С. В. Науково-методичні підходи до визначення оптимального рівня монетизації економіки України / С.В. Науменкова // Вісник Національного банку України. — 2006. — № 1. — С. 19—20.
4. Горбатюк Л. А. Підвищення рівня монетизації економіки як важливий фактор макроекономічної стабільності України / Л. А. Горбатюк, М. І. Диба. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/2736>
5. Гудзовата О. О. Характеристики розвитку грошового обігу в Україні як передумова фінансової безпеки держави. Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство Випуск 12, Частина 1 • 2017. С. 87—91.
6. Коваленко В. В. Монетизація економіки та її вплив на грошово-кредитний ринок України Придніпровська державна академія будівництва та архітектури Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Випуск 1 (18) 2019, с. 250—258.
7. Рекуненко І. І., Божко М. І., Зимогляд А. В. Вплив грошового ринку на розвиток економіки країни. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 15. С. 727—731.
8. Міщенко В. І., Науменкова С. В., Льон І. М. Світові тенденції монетизації економіки. Фінанси України. 2017. № 9. С. 53—74.

References

1. Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy; [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua/>
2. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. — [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Naumenkova S. V. Naukovo-metodychni pidkhody do vyznachennia optymalnoho rivnia monetyzatsii ekonomiky Ukrainy / S.V. Naumenkova // Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy. — 2006. — № 1. — S. 19—20.
4. Horbatiuk L. A. Pidvyshchennia rivnia monetyzatsii ekonomiky yak vazhlyvyi faktor makroekonomichnoi stabilnosti Ukrainy / L. A. Horbatiuk, M.I. Dyba. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/2736>
5. Hudzovata O. O. Kharakterystyky rozvytku hroshovoho obihu v Ukraini yak peredumova finansovoi bezpeky derzhavy. Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo Vypusk 12, Chastyna 1 • 2017. S. 87—91.
6. Kovalenko V. V. Monetyzatsiia ekonomiky ta yii vplyv na hroshovo-kredytnyi rynek Ukrainy Prydniprovaska derzhavna akademiia budivnytstva ta arkhitektury Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia. Vypusk 1 (18) 2019, s. 250 —258.
7. Rekunenko I. I., Bozhko M. I., Zymohliad A. V. Vplyv hroshovoho rynku na rozvytok ekonomiky krainy. Ekonomika i suspilstvo. 2018. Vyp. 15. S. 727—731.
8. Mishchenko V. I., Naumenkova S. V., Lon I. M. Svitovi tendentsii monetyzatsii ekonomiky. Finansy Ukrainy. 2017. № 9. S. 53—74.

Стаття надійшла 22.02.2019

Швиданенко Олег А.

професор кафедри міжнародної економіки
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: o.shvidanenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7369-1762

Бусарєва Тетяна Г.

доцент кафедри міжнародної економіки
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: sutner@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9563-8120

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ПРОЦЕСІВ СТАНОВЛЕННЯ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Shvydanenko Oleg

professor of the department of international economics
KNEU named after Vadim Hetman
Peremogu Avenue, 54/1, Kiev, Ukraine
e-mail: o.shvidanenko@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7369-1762

Busarieva Tetyana

associate professor of the department of international economics
KNEU named after Vadim Hetman
Peremogu Avenue, 54/1, Kiev, Ukraine
e-mail: sutner@ukr.net
ORCID: 0000-0001-9563-8120

INTENSIFICATION OF THE PROCESSES OF ESTABLISHING A NEW ECONOMY

Анотація. Світ стрімко змінюється, переживаючи тектонічні трансформації. Змінюється як світова економіка, перетворюючись в реальну геоекономіку — єдину планетарну економічну систему, так і національні економіки, яким необхідно переглядати стратегії свого розвитку в мінливому середовищі. що в нинішніх умовах відбувається оновлення способу виробництва, що означає перехід від індустріальної стадії до постіндустріальної. **Актуальність теми даної статті** обумовлена тим, що на початку XXI століття глобальна економіка стає не просто постіндустріальною, в якій центр уваги переноситься на науку і освіту, а саме «постіндустріалізм» пронизує всю національну економіку, вимагаючи її переходу до інноваційного розвитку. Все це свідчить про те, що слід формувати новий світогляд, нову парадигму економічного розвитку, бо формується планетарна система, яка буде працювати за зовсім новим економічним законам. У свою чергу чинники переходу до постіндустріального та посткапіталістичного розвитку обумовлюють і зміну організаційних моделей розвитку, організаційно-технологічної взаємодії між економічними суб'єктами — акторами економіки. Вже на початку XXI століття в технологічно розвинених країнах, та й не тільки в них, відбувається перехід до нової координації діяльності економічних суб'єктів: від ринково-ієрархічної координації — до кластерно-мережевої, від вертикальної організаційної форми — до «плоскої» горизонтальної. В умовах формування неоекономіки головною **проблемою**, яка розкрита в цій статті є визначення головних характеристик, які є базою формування нової економічної парадигми. Треба зазначити, що не дивлячись на величезні дослідження розвитку

інноваційної економіки, інформаційної, знаневої тощо **недослідженими залишаються питання** визначення шляхів інтенсифікації процесів становлення нової економіки. Головним **завданням даної статті** є визначення шляхів інтенсифікації процесів становлення нової економіки та ключових факторів, які її формують. В статті наведена порівняльна характеристика трудової, натуральної, капітальної та нової економіки, проаналізовані такі форми інтенсифікації процесів становлення економіки як спільне творчість в сучасних ТНК, інноваційні інкубатори, творчі групи, науково-технічні конференції та інноваційні конкурси тощо. У статті зроблено **висновки** щодо шляхів і напрямків розвитку нової економіки.

Ключові слова: нова економіка, трансформація, процеси інтенсифікації, інновації, неоекономіка

Abstract. The world is changing rapidly, undergoing tectonic transformations. As the world economy changes, it becomes a real geo-economy — a single planetary economic system and national economies that need to rethink their development strategies in a changing environment. that under the current conditions there is an update of the production method, which means the transition from the industrial stage to the post-industrial one. **The urgency of the research** is due to the fact that, at the beginning of the 21st century, the global economy becomes not just post-industrial, in which the focus is shifted to science and education, namely, «post-industrialism» permeates the entire national economy, requiring its transition to innovative development. All this indicates that a new outlook, a new paradigm of economic development should be formed, because a planetary system will be formed that will operate under entirely new economic laws. In turn, the factors of the transition to post-industrial and post-capitalist development lead to a change in organizational models of development, organizational and technological interaction between economic actors — actors of the economy. Already in the beginning of the XXI century, in technologically developed countries, and not only in them, there is a transition to a new coordination of economic agents: from market-hierarchical coordination — to cluster-network, from vertical organizational form — to a «flat» horizontal. In the context of the formation of neo-economy, the main **target setting** that is revealed in this article is the definition of the main characteristics that underlie the formation of the new economic paradigm. It should be noted that despite the huge research on the development of innovative economy, information, knowledge, etc., **uninvestigated parts of general matters defining to** determine the ways of intensifying the processes of formation of a new economy. The main objective of this article is to identify ways to intensify the process of emerging new economy and the key factors that shape it. The **article's main statement of basic materials** describes the comparative characteristics of the labor, natural, capital and new economy, analyzes such forms of intensification of the processes of economic formation as joint creativity in modern TNCs, innovative incubators, creative groups, scientific and technical conferences and innovation competitions, etc. The article draws **conclusions** on ways and directions of development of the new economy.

Keywords: new economy, transformation, intensification processes, innovations, neo-economy

JEL Codes: D83, J24, O30.

Raising of the problem. The most important global trend in the formation of modern society is the transition from a raw material and industrial economy to the so-called new economy, based on intellectual resources, knowledge-intensive and information technologies. At present, the high-tech sectors of the new economy play a decisive role in the economic development of not only advanced countries, as evidenced by the growth in annual turnover in the world market of high technologies

and high-tech products, which is several times higher than the turnover of the raw materials market. In this regard, the search for ways to ensure the development of a new economy is becoming increasingly relevant.

Analyses of publications. The scientific analysis of the creation, dissemination and implementation of new economy have been studied in works by D. Andrussen, N. Bonis, S. M. Klimov, R. Coase, B. Lev, B. B. Leontiev, LI Lukicheva, BZ Miller, IV Pronina, T. Stewart, R. Thyssen and others. The problems of the analyses of the role of innovation, creativity and technologies were considered in the works of E. Broking, L.G. Glushko, V.Yu. Zubko, R. Kaplan, AN Kozireva, D. Norton, A. Pulik, M. Meloin, L.V. Postanagov, K. Sweeby, K. Taylor, L. Edwinston and others. However, many scientific issues remain unresolved regarding the identification of the main elements of the development of the new economy and the ways of its identification.

The aim of the article. The goal of the article is to analyze the development of new economy and to come up with the main ways of the intensification of the processes of its formation.

The methodological basis of the article is the methods and forms of scientific knowledge adopted in domestic science, such as system approaches, comparative and synthesis methods, methods of abstract logical evaluation, methods of detailing, groupings and generalizations, experts evaluations.

Raising of the problems that were not solved before. Replaced by the economic models formed in the XX century (mass production of the same type of products, satisfaction of mass demand) new conditions are coming. First of all, it is the orientation to individual demand through the artificial production of products that are configured to meet the requirements of a particular consumer. In this case, the manufacturer of the final product is increasingly acting as an integrator whose main task is not only to develop the architecture of the new product, but also to create a network of partners who have the best competencies for the production of subsystems of the future product. In the new economic environment, the only relevant resource is knowledge — knowledge of consumer needs and knowledge of how to build an effective partnership network, knowledge of the latest scientific achievements and knowledge of how to implement them in products and technologies. Companies that rely on traditional factors of production — financial capital, cheap labor and natural resources — are being pushed to the economic periphery. Therefore, for nowadays it is very important to understand the main ways where actually new economy is developing.

Presenting main materials. The term «new economy» or «neo-economy» has been actively used since the mid-1990s. The first attempts to explain the phenomenon of the new economy appeared in 1976 in the works of an employee of the American Stanford Center Mark Porat and M. Rubin. In this work, a large and intensively growing information economy sector was highlighted and a system of basic concepts and basis of methodology for studying the impact of the information sector on the rest of the economy was developed. In the future, the processes of informatization of the economy and the formation of a new type of economy were considered in the works of RI. Tsveleva, I.A. Lazareva, IS Melyukhin and several other authors.

There are four approaches to defining the concept of «new economy». According to the first approach, the «new economy» means a complex of scientific industries involved in the production and maintenance of information and communication equipment, the

creation and distribution of software products, the development of communication networks, as well as the system of formation, storage, dissemination and receipt of information. Internet. According to this approach, the «new economy» refers to all business activities using modern electronic information and communication technologies.

The second approach involves the concept of a «new economy» of organizational and institutional innovations in the activities of different (traditional) industries of developed countries. This definition of a «new economy» appeared in the concepts of the Council of Economic Advisers under the President of the United States. According to its American economy, the last decade of the twentieth century is generally characterized as a «new economy» due to the extraordinary nature of its indicators, which was the result of the combined effect of the interaction of technology, business practices and economic policy.

The financial structure of the «new economy» has been taken into account. This approach defines the «new economy» as one of the versions of the international financial economy, a financial model of economy that is symbolically broad [1, p. 11—16].

Within these approaches, important elements of a new economic reality created by information technology at both the sectoral and national levels are within the field of view of researchers. However, these interpretations of the «new economy» do not sufficiently reveal the dynamics of the current stage of social progress.

The fourth approach considers the «new economy» as a set of industries characterized by a greater proportion of human capital than material elements. In these fields, technological realization of knowledge plays a crucial role, and knowledge production is a source of economic growth. In this interpretation, «new economy» includes the sphere of education, information and communication markets, production of innovations, provision of intellectual services (consulting, information mediation, analytics, marketing).

The term «new economy» appeared in the early 1980s, but then it was used to describe an economy that relies more on the sphere of production of services than on the sphere of production of goods.

This term is interpreted today as a synonym for the post-industrial stage of development, in which the traditional sector of the economy is organically intertwined with new elements, giving the whole system a fundamentally different quality.

If we understand by the new economy the post-industrial stage of development of human civilization, it becomes clear its historical place (place in history — after the industrial economy). According to Olvin and Heidi Toffler, new phenomena that have arisen in the global economy are «a new civilization in which» neo-economics «is only one of the components»

Collaborative creativity in modern TNCs. The appeal of social psychology to the problems of collaborative creativity in 1990—2000 was dictated, first of all, by the growing need for new methods of improving the efficiency of innovative groups in contemporary organizations. Today, individual creativity has given way to collective forms of generating and implementing new ideas. Previously, companies focused on financial and moral incentives for disparate inventors, but today innovation is built on the basis of bringing together innovators into communities, creative groups and innovation platforms, and is stimulated primarily through the creation of a creative environment. Next, we will demonstrate this through a number of examples, showing how modern companies organize and stimulate the collaborative creativity of their employees.

Table 1

THE CHARACTERISTICS OF LABOR, NATURAL, CAPITAL AND NEW ECONOMIES

Characteristics	Labor economy	Traditional economy	Capital economy	New economy
Factor-driver	Labor	Land	Capital	Information and knowledge
The beginning of formation	The smart person	Neolithical revolution	Production revolution	Technological or information revolution
Main sector of economy	Uncertain due to lack of exchange	Promaraly	secondary	Third, fourth
Appropriate way of production	Appropriation	Output	Production	Processing
Technology	Based on labor force	Based on labor force	Machine technologies	Intellectual technologies
Means of production	primitive means of labor	Handicrafts, mechanical equipment	Machines, equipment	High-tech equipment
Key work resources	Hunters, gatherers	Artisans, peasants, unskilled workers	Engineers, mid-level workers	Scientists, highly skilled workers
Methods of analyses of economic processes	Analyses	Methods of tries and mistakes	Emperism, experiments	Abstract theories, models, stimulation, decision theory, system analysis
Просторово-тимчасові характеристики виробництва, розподілу і споживання благ	Production, distribution and consumption occur almost simultaneously among a small number of individuals in the area of limited habitat, they have a geographical and temporal inseparability	The production, distribution and consumption of goods can be time-bound and territorially divided	The possibility of territorial and temporal division of production, distribution and consumption has increased	The geographical distribution of production, distribution and consumption has become global and rapid in nature, and temporary division has gained potential and considerable variability.
Key labor resources	Physical ability of the person	Nature's energy: wind, water, animals	Produced energy: coal, oil, gas, nuclear power	Computer systems (+ technologies of the future)
Main principle	Survival	Traditionalism	Economic growing	Growing the income of the nation
Advanced organizational structures	Tribe, race, community	City, village, principality, etc.	Country	Upnational education
Main ways of communication	Language	Letter	Print	Internet

Source: created by author based on [2, p. 21—26]

Innovator community. One of the most common forms of bringing together innovators within companies is to create professional communities. Several companies have organized innovative societies, such as the Victor Mills Society at Procter & Gamble, the IBM Fellows program at IBM, the Carlton Society at 3M, and the PPG Collegium at PPG Industries. Throughout IBM's history, only 209 employees have been awarded the prestigious IBM Honorable Mention until 2018, of which 70 are still in the company. Each year, no less than 5—7 employees receive this title for their outstanding contribution to the company's innovative development. Procter & Gamble has created a similar Victor Mills Society, consisting of several dozen prominent developers. Hitachi has been serving as the Hitachi Honorary Employee since 1999, awarded by the Board of Directors for outstanding contribution to the company's innovative development and giving the owner the freedom to choose research topics, receive financing for development and outside business .

Rewarding innovative teams. Innovations are increasingly awarded not individual but collective awards. For example, the pharmaceutical company GlaxoSmithKline has established a Green Technology Award, which is awarded to project teams or units for innovation that promotes the environment and allows the company to use human, natural and economic resources more economically. At the end of each year, the board of directors selects the winning team from the list of nominees. In this case, each team receives a special prize and the right to sponsor assistance at the expense of the company of any non-profit organization at its own discretion. Reasons for the award may be the strategic impact of innovation or financial performance. For example, in 3M, the Golden Step Award is awarded to those teams whose innovative developments have brought companies more than \$ 2 million in the United States or more than \$ 4 million in the global market. All members of the team are awarded the prize in the form of a winged foot, many of them receive a pay raise and move up the career ladder. [3, p. 30—33]

Temporary creative groups. Temporary creative groups are created in companies to develop new products and services, and after the completion of the development phase, the group members return to their main work. For example, in the early 2000s, Philips created up to 150 temporary teams working each year to improve the product and production methods, which after 5 days of brainstorming began to translate their ideas as usual. At NUMMI, a subsidiary of Toyota, a cross-functional design team is organized to design the model production of new cars, whose participants, after completion of the development, return to the workshop to their main work. In companies such as Motorola, Mayo Clinic, Fisher-Price and Procter & Gamble, cross-functional teams are formed to develop new products that work separately from the main office and are called «innovation labs». Procter & Gamble regularly hosts Innovation Reviews to share experiences and find new solutions. Such meetings are the responsibility of specially trained professionals, the so-called «innovation coaches». When developing new products, Toyota also uses special regular cross-functional meetings, when every month for two years, employees of different units — design, engineering, production, logistics and marketing — gather in one large room. [4, p. 54—49]

Venture teams. In a number of companies, employees are given the opportunity to devote themselves to the implementation of a new idea, gaining freedom and becoming venture entrepreneurs. At IBM, if an employee idea has not been approved

by management, it has the right to offer it anywhere in the company: to other business units, R&D units, or venture capital firms. The idea can be funded by those units that found it valuable. An employee with a promising idea can call team members across the company. These commands are called «action commands». If the idea is successful, this team can start their own venture company. IBM has created a \$ 100 million fund to support the innovative ideas offered by its employees. Lockheed Martin Corporation has a long-standing program that allows employees to take a two-year unpaid vacation and venture into entrepreneurship by forming their own Entrepreneurial Leave of Absence Program. At the end of this period, the employee returns to work or can leave permanently, paying the company health insurance costs. If the employee idea is successful, Corporate Venture Fund Innovative Ventures Corp. invests in its initial development up to 250 thousand dollars in exchange for 10 % of share capital. The patent is owned by Lockheed Martin Corporation. At the same time, the venture company pays the license fee — from 5 to 20 thousand dollars, depending on the scale of the potential market for the product being developed — and also transfers from 1 to 5 % of the profit share for the use of the patent. [5, p. 29—44]

The small size of the venture team allows it to act creatively, without regulations and long-lasting decisions. That is why venture capital teams use giants such as Exxon and British Petroleum to develop ideas. [6, p. 132—140]

Innovative incubators. Philips has three incubators to build venture teams and enterprises based on ideas not found in existing divisions. Venture enterprises are directly subordinate to the top management of the company. It is this flow of new ideas that has provided Philips with a 56 % increase in 2016. At the same time, 70 % of ideas come from company employees. Venturers' executives and employees carry risks, but if successful, take part in equity and earnings. Similar incubators have been created by companies such as Boeing, Adobe Systems, UPS, Ball Aerospace and others. They have different names, such as «innovation group» or «green house», but they have the same function: to provide funding for a business plan offered by an employee and to provide him with consulting support, premises and equipment. Nokia has set up a Nokia Ventures Organizations (NVO) development center for the purpose of finding, developing and testing employees' ideas. The center has a creative atmosphere that supports the exchange of ideas and experimentation. If the project is successful, it is implemented in one of Nokia's divisions — already in accordance with «bureaucratic» corporate regulations and procedures [55]. Such innovative units support not only the ideas of their employees, but also those projects whose idea was born outside the company. For example, Kodak has set up its Open Innovation Center, Kodak European Research (KER), in Cambridge, with an innovative ecosystem. To find ideas and launch projects, the KER team uses an external business network from venture capital firms, research centers and universities. [7, p. 216—245]

Scientific-technical conferences and innovative competitions. Another innovation tool is innovation conferences. For example, corporate scientific and practical conferences are held at OJSC TNK-BP Holding to support young specialists with leadership potential and technical talents. In 2015, 86 young professionals from more than 20 divisions of the company, which were selected from 450 applicants who participated in regional conferences in the previous stages, attended this conference

(the sixth in a row). Within the framework of the conference, knowledge and best practices are exchanged, winners are identified on several criteria, including in the category «Best Innovation Project». Cisco announces an I-Prize Ideas Contest in 2017 — a \$ 250,000 prize for proposing a new business direction in which Cisco is ready to invest \$ 1 billion. As a result, the company receives 1200 unique ideas from 2500 contest participants. Of these, the idea, most relevant to the company's strategy and competencies, was chosen — a project of a sensor-based automatic energy-saving system.

Nokia has introduced a range of innovative behaviors into its individual performance appraisal system: 1) analytical thinking, 2) creativity, 3) initiative, 4) openness to new ideas, 5) use of knowledge, 6) customer focus, 7) risk management. 3M has also included such behavioral indicators of innovative behavior in the leadership competency model as: creates and maintains an atmosphere, facilitates experimentation; rewards willingness to take risks; encourages the curiosity of subordinates; calls into question the existing order because of its openness to the new and its lack of bias; influences the future in the interests of 3M. At Skandia Insurance, the HR department conducts a regular staff survey to assess how they believe the work organization and leadership style in their unit contributes to innovation. Top management relies on the results of this survey to evaluate and plan for the development of mid-level executives. At the same time, we can state the general tendency for modern companies — to focus not on material stimulation of innovation, but on building systems of interaction and internal communications that increase the creativity of employees and their interest in implementing their decisions. For example, in comparison with 3M and IBM, in companies like Toyota and General Electric, there is no system of financial incentives for innovation — the focus here is on team forms of work organization and horizontal communications, facilitating exchanges and innovative ideas and best practices. The examples we have shown above show that creativity and innovation in modern organizations are realized through various forms of joint activity. At the same time decisive importance is not individually-psychological, but socio-psychological factors of creativity [8, p. 298—316].

Conclusion. At the present stage, the growing inefficiency of the current economic model, its inadequacy to the global challenges facing our country, requires the development of a new paradigm of development. First of all, it is an economy with a developed complex of science-intensive industries and information electronic communication networks, characterized by a more significant proportion of intellectual capital than material elements. A distinctive feature of the innovation economy is the increased attention to knowledge as a direct productive force and a major productive resource. Knowledge production is a source of economic growth and includes the fields of science, education, production of innovations, provision of intellectual services. Due to its specificity, the knowledge economy has a developed system of flexible horizontal links and, accordingly, a developed institute of contractual agreements. However, the existing institutes of innovation development in our country do not take full advantage of the potential of horizontal connections and interactions, and management systems tend to be rigid and hierarchical in nature and do not meet the goals of innovative development.

Література

1. Ильяшенко С. Н. Интеллектуальный капитал и корпоративная культура в инновационном обществе: аспекты на уровне региона / С. Н. Ильяшенко, Ю. С. Шипулина // Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу : монография : [в 4 т.] Т. 1. / [А. И. Амоша, И. П. Булеев, В. И. Дубницкий и др.] ; под. общ. ред. В. И. Дубницкого и И. П. Булеева ; НАН Украины. Ин-т экономики промышленности ; Донецкий экономико-гуманитарный институт ; Академия экономических наук Украины. — Донецк : ЮгоВосток, 2016. — С. 11—16.
2. Халлиган Б. Маркетинг в Интернете: как привлечь клиентов с помощью Google, социальных сетей и блогов / Б. Халлиган, Дж. Шах; пер. с англ. Н. Коневская. — М. : Диалектика, 2015. — С. 21—26.
3. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф; под ред. Л. И. Евенко ; пер. сангл. — М. : Экономика, 2016. — С. 30—33.
4. Ильяшенко С. Н. Применение методов и инструментов маркетинга в управлении знаниями / С.Н. Ильяшенко // Маркетинг и менеджмент инноваций. — 2014. — № 2. — С. 54—59.
5. Ралко О. С. Технологічні уклади: теоретичні та практичні аспекти / О. С. Ралко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету — 2012. — № 7 — С. 29—44.
6. Ткаченко Л. Г. Продуктивність та оплата праці: діалектика взаємодії / Л. Г. Ткаченко // Демографія та соціальна економіка. — 2013. — № 1(19). — С. 132—140.
7. Ючинсон К. С. Большие данные и законодательство о конкуренции. Право. Журнал высшей школы экономики. 2017. № 1. С. 216—245.
8. Мотовилов О. В. Феномен краудфандинга: исследование особенностей // Вестник СПбГУ. Экономика. — 2018. — Т. 34, Вып. 2. — С. 298—316. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu05.2018.205>

References

1. Iliashenko, S. N., & Shipulina, Yu. S. (2016). The intellectual capital and corporate culture in innovative society: aspects at the level of the region. Ukraine and its regions on away to innovative society. V. I. Dubnitskii, I. P. Buleev (Ed.); NAN Ukraine. In-t ekonomiki promyshlennosti; Donetskii ekonomikohumanitarnyi institut; Akademiia ekonomicheskikh nauk Ukrainy. (Vols. 1-4; Vol. 1). Donetsk: YuhoVostok [in Ukrainien]
2. Halligan, B., & Shah, Dh. (2015). Inbound Marketing: Get Found Using Google, SocialMedia, and Blogs. (N. Konevskaia, Trans). Moscow: Dialektika. [in Russian].
3. Ansoff, I. (2016). Strategic management. L. I. Evenko (Ed.). Moscow: Ekonomika. [in Russian].
4. Iliashenko, S. N. (2014). Primenenie metodov i instrumentov marketinha v upravleniiznaniiami [Application of methods and instruments of marketing in management of knowledge]. Marketinh i menedzhment innovatsii — Marketing and Management of Innovations, 2, 7—9 [in Russian].
5. Ralko O. S. (2012) Texnologichni uklady: teoretychni ta praktychni aspekty. Naukovyj visnyk mizhnarodnogo humanitarnogo univrsytetu, vol. 7, pp. 29—44.[in Ukrainien]
6. Tkachenko L. (2013). Productivity and wage: the dialectic of interaction/ L. G. Tkachenko // Demografliya ta sotsialna ekonomika.No. 1 (19). — P. 132—140.
7. Yuchynson K. (2107) Bol'shye dannye y zakonodatel'stvo o konkurentsyy. Pravo. Zhurnal vysshej shkoly ekonomyky. № 1. P. 216-245.[In Russian].
8. Motovylov, O. V. (2018). Fenomen kraudfandyha: yssledovanye osobennostej [The phenomenon of crowdfunding: a study of features]. Bulletin SPbHU «Economics», № .34, vyp.2, pp. 298—316. Retrieved from: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu05.2018.205> [In Russian].

Стаття надійшла 13.02.2019

УДК 338.242.4

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.06.040.046

Моркунас М., Скварціані В., Будяєв М.

Моркунас Мангирдас

доктор управлінських наук,
доцент факультету економіки і бізнесу,
університет імені Миколаса Ромеріса,
Вільнюс, Литва, e-mail: morkunas.mangirdas@gmail.com

Скварціані Вікторія,

доктор економічних наук,
доцент кафедри економічної інженерії,
Вільнюський технічний університет імені Гедімінаса,
Вільнюс, Литва

E-mail: viktorija.skvarciany@vgtu.lt
orcid.org/0000-0001-8022-4124

Будяєв Максим О.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри бізнес-економіки та підприємництва
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
e-mail: maksym.budyayev@kneu.ua
ORCID: 0000-0003-3783-5020

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТА СИСТЕМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ

Morkunas, M.

Doctor of Management, Associate professor
Mykolas Romeris University, Vilnius, Lithuania
e-mail: morkunas.mangirdas@gmail.com

Skvarciany, V.

Doctor of economics, Associate professor
Vilnius Gediminas technical university, Vilnius, Lithuania
E-mail: viktorija.skvarciany@vgtu.lt
orcid.org/0000-0001-8022-4124

Maksym Budiaiev

PhD in Economics, Senior lecturer,
KNEU named after Vadym Hetman,
Ukraine, Kyiv
e-mail: maksym.budyayev@kneu.ua
ORCID: 0000-0003-3783-5020

PROSPECTS AND SYSTEMS SOFTWARE ENTERPRISES THEIR INVESTMENT ATTRACTIVENESS

Анотація. За результатами дослідження визначено перспективи інвестиційної привабливості підприємств України: основне спрямування на перспективні проекти в Європі та США, так як в Україні недостатня сума інвестицій і динаміка інвестиційної діяльності в цілому. З розвитком інформаційних систем та покращення доступності інформації, очевидним стає постійний моніторинг перспективних розробок світових ринків, їх швидка імплементація та стратегічне спрямування на нішеві продукти, з частими змінами в асортименті та номенклатурі. Додатковими перевагами є дешевше використання робочої сили, нижчі ціни на матеріали та, частково, обладнання, преференції з державними органами влади та курс валют. У статті розглянуто логіко-структурну схему побудови процесу формування інвестиційного за-

безпечення діяльності підприємства на базі запропонованого підходу до інвестиційної привабливості підприємства, що, на відміну від існуючих, дозволяє більш якісно врахувати індивідуальні характеристики підприємства, підвищуючи вірогідність отримання інвестицій. Також, обґрунтовано концептуальний підхід до забезпечення інвестиційної привабливості підприємства з урахуванням інтересів усіх груп стейкхолдерів, що передбачає формування оптимального набору інвестиційних проектів за критеріями економічної і соціальної ефективності, покладених в основу формування моделі «Інформація-Стратегія-Реалізація-Калькуляція», як системи взаємопов'язаних елементів, синергія яких дозволяє досягати пріоритетних стратегічних цілей і використовувати потенційні можливості та динамічні здатності. Запропоноване сутнісне наповнення поняття «інвестиційна привабливість» через призму інтегральної сукупності якісних і кількісних характеристик спроможності потенційних об'єктів інвестування) забезпечувати досягнення визначених фінансових, виробничих, організаційних, соціальних і стратегічних цілей, сформованих на основі очікувань інвесторів і всіх зацікавлених осіб, з урахуванням використання можливостей змін зовнішнього і внутрішнього середовищ і стадій життєвого циклу бізнесу.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, темпоральні переваги, інвестиційні стратегії, економетричне моделювання інвестиційної привабливості, структура інвестиційного портфеля підприємства, модель забезпечення інвестиційної привабливості.

Abstract. According to the results of the study, the prospects of investment attractiveness of Ukrainian enterprises were determined: the main focus on perspective projects in Europe and the USA, since in Ukraine the insufficient amount of investments and the dynamics of investment activity as a whole. With the development of information systems and the improvement of accessibility of information, it becomes obvious that constant monitoring of perspective developments of the world markets, their rapid implementation and strategic orientation on niche products, with frequent changes in the range and nomenclature. Additional advantages are the cheaper use of labor, lower prices for materials and, in part, equipment, preferences with state authorities and the exchange rate. The article deals with the logical and structural scheme of construction of the process of formation of investment support of the activity of the enterprise on the basis of the proposed approach to the investment attractiveness of the enterprise, which, unlike the existing ones, allows to take better account of the individual characteristics of the enterprise, increasing the probability of receiving investments. Also, the conceptual approach to ensuring the investment attractiveness of the enterprise is considered, taking into account the interests of all stakeholder groups, which provides for the formation of an optimal set of investment projects based on the criteria of economic and social efficiency, which are the basis of Information-Strategy-Realization-Calculation (ISRC) as a system of interrelated elements, the synergy of which achieves the strategic strategic goals use potential and dynamic ability. The proposed substantive filling of the concept of «investment attractiveness» through the lens of an integral set of qualitative and quantitative characteristics of the ability of potential investment objects to achieve the achievement of certain financial, production, organizational, social and strategic goals, formed on the basis of expectations of investors individuals, taking into account the possibilities of changing the external and internal environment and stages of the business life cycle.

Key words: investments, investment attractiveness, temporal advantages, investment strategies, econometric modeling of investment attractiveness, structure of the enterprise's investment portfolio, model of providing investment attractiveness.

JELcodes: O24

Постановка проблеми. Сучасні умови функціонування та економічного розвитку вітчизняних суб'єктів господарювання характеризуються підвищенням рівня конкуренції, що зумовлює пошук нових інноваційних підходів до розвитку підприємницької діяльності. Як свідчить досвід світових компаній-лідерів, реалізація стратегічних намірів і створення ринкових переваг безпосередньо пов'язані з ефективним використанням сукупності факторів інвестиційної привабливості. На сьогоднішній день, забезпечення розвитку електротехнічних підприємств України, можливе лише за умов підвищення їх інвестиційної привабливості. Обсяги інвестицій на електротехнічних підприємствах, у зв'язку зі складними фінансовими умовами в теперішній час, є критичними, це пояснюється не достатнім рівнем адаптованості промисловості до ринкових умов, пов'язаний з наявністю застарілого обладнання, що вимагає відтворення та розширення виробничо-інвестиційного потенціалу для забезпечення можливості зростання ефективного функціонування підприємства та підвищення продуктивності. Тому одним з першочергових завдань для вітчизняних електротехнічних підприємств є розробка стратегії та тактики забезпечення інвестиційної привабливості, оскільки саме активізація інвестиційної діяльності є необхідною умовою економічного зростання України.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти дослідження основних характеристик інвестування, проблем підвищення інвестиційного забезпечення суб'єктів господарювання знайшли відображення у наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як Є. Долан, В. Беренс, Д. Морісон, К. Макконнелл, Д. Хайман та інших. Проблема здійснення інвестиційних процесів розглядається в роботах як закордонних, так і вітчизняних економістів: Б. Адамова, А. Асаула, О. Балацького, І. Бланка, В. Блохіна, Л. Борща, Б. Буркинського, С. Бутанова, З. Варналія, В. Василенка, В. Геєця, В. Герасимчука, Л. Гітмана, В. Грідасова, В. Гриньової, Б. Губського, П. Гудзя, Б. Данилишина, О. Дацій, М. Дацишина, Л. Довганя, М. Долішнього, В. Захарченка, М. Корецького, Г. Деєвої, А. Дука, Я. Єлейко, І. Заблудської, Б. Кліяненка, В. Коюди, В. Максимова, А. Музиченко, М. Недашківського, М. Панкової, А. Пересади, Л. Петкової, К. Пріба, І. Сазонця, Н. Свірідової, І. Скворцової, М. Теплюк, Н. Татаренко, В. Третяк, В. Федоренка, Д. Черваньова, М. Чумаченка, У. Шарп, А. Шеремета, І. Школа та інших. Удосконаленню статистичних і математичних методів оцінювання й визначення ефективності інвестиційного процесу присвячено науково-методичні розробки Ю. Блеха, С. Богачова, Д. Єндовицького, М. Єрмошенка, Н. Ковтун, Л. Сошникової та інших дослідників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Більшість наукових досліджень присвячено необхідності створення та критеріям формування привабливих умов для ведення бізнесу, але незважаючи на це не існує узгодженого методичного підходу до оцінювання інвестиційної привабливості підприємства. Сьогодні є нагальна потреба в багатофакторному аналізі забезпечення інвестиційної привабливості промислових підприємств і формування системи показників, що дасть змогу визначити рейтинг інвестиційної привабливості видів економічної діяльності та дасть можливість прийняти ефективні інвестиційні та управлінські рішення.

Методика дослідження. Методичним підґрунтям роботи є система загальнонаукових і спеціальних методів, які концептуально дають змогу дослідити інвестиційну привабливість підприємств в умовах ринкової неоднорідності, а та-

кож визначити їх взаємозв'язок і вирішити поставлені науково-прикладні завдання. При обґрунтуванні теоретико-методичних засад і опрацюванні практичних рекомендацій щодо підвищення рівня забезпечення інвестиційної привабливості підприємств у використанні такі загальнонаукові методи: абстрактно-теоретичний, історичний, діалектичний, індукції та дедукції, аналізу й синтезу. З метою комплексного оцінювання результативності функціонування та розвитку електротехнічних підприємств застосовано спеціальні методи, а саме: експертний метод вибору показників, методи екстраполяції, факторного аналізу відхилень, економіко-статистичного аналізу, статистичних порівнянь і групування. Розроблення практичних рекомендацій та обґрунтування прикладних аспектів базуються на використанні розрахунково-конструктивного, екстраполяції та абстрактно-логічного методів наукового пізнання.

Мета статті полягає в ідентифікації та обґрунтуванні ключових сценаріїв розвитку економіки України в умовах різних парадигм економічної політики і державного регулювання, а також застосування відповідних інструментів розвитку.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день, під час динамічних змін ринкової економіки особливо гостро постає питання систем забезпечення інвестиційної привабливості як для суб'єктів господарювання, так і для інвесторів. Державна служба статистики України до обсягів інвестицій в основний капітал вводить витрати на нове будівництво, реконструкцію, розширення і технічне переобладнання діючих підприємств усіх видів економічної діяльності, витрати на будівництво об'єктів житлово-комунального призначення, витрати на придбання машин і обладнання без здійснення капітального будівництва.

Інвестування економіки країни сприяє її розвитку за рахунок введення в дію основних фондів. Інвестиції складаються з коштів різних видів, а введення основних фондів також відбувається за рахунок аналогічних видів фінансування. Визначення питомої частки інвестицій за різних форм фінансування і обсягів інвестицій у таку галузь економіки, як будівництво, є важливим завданням. У перехідний період в Україні відбувається розширення власності за такими формами: державна, комунальна, приватна, колективна та міжнародних організацій і осіб [1]. Зазначимо, що під поняттям інвестиційна привабливість підприємства, слід розуміти сукупність характеристик його фінансово-господарської та управлінської діяльності, перспектив розвитку та можливостей залучення інвестиційних ресурсів. За даного підходу не враховуються суб'єктивні фактори формування інвестиційної привабливості, проте застосування кількісних моделей для розрахунку та аналізу спрощується.

Інвестиції в основний капітал розподіляються на кошти: державного бюджету, місцевих бюджетів, власні кошти підприємств та організацій, іноземних інвесторів, населення на індивідуальне житлове будівництво, кредитів банків, інших джерел фінансування [2]. Аналіз показав, що пріоритетним об'єктом капітальних інвестицій є інвестування в оборотні кошти. Їх частка за весь час аналізу в середньому дорівнює 96,5 % із незначними коливаннями, як у сторону збільшення — протягом 2011—2014 рр., так і зменшення — протягом 2015 р. Така ситуація виправдовується загальним станом економіки країни, який у період 2016 р. характеризується як кризовий.

Аналізуючи структуру матеріальних інвестицій, можна дійти висновку, що інвестиційна діяльність підприємств спрямована на оновлення, модернізацію і

розширення виробничих потужностей. Ліва частка капітальних вкладень матеріальних інвестицій належить нежитловим спорудам, машинам і обладнанням та інженерним спорудам. Частка капвкладень у названі активи протягом 2011—2015 рр. становить відповідно 71,3 %, 73,9, 70,7, 70,1 %. Незважаючи на негативну тенденцію показника, враховуючи його вагомість у загальній структурі інвестицій і загальний стан економіки в країні, вважаємо таку ситуацію цілком прийнятною. Динаміка капітальних інвестицій є позитивною, хоча у 2015 р. відзначено зменшення темпів приросту капітального інвестування в порівнянні з 2014 р. Темп приросту капітальних інвестицій у 2015 р. склав 1 % по відношенню до попереднього року. Значну частку в структурі капітальних інвестицій 2015 році займають інвестиції в матеріальні активи і становлять 97 %.

Аналіз джерел фінансування капітальних вкладень у період з 2010 р. по 2015 р. показав їх відносну стабільність, а головним джерелом їх фінансування залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких у 2015 році освоєно 59,0 % інвестицій в основний капітал. Ліва частка капітальних інвестицій здійснюється за рахунок власних коштів підприємств і організацій. Їх частка в загальному об'ємі інвестицій протягом 2010—2015 рр. коливається від 58,58 % до 63,75 %. Частка залучених і запозичених коштів, у тому числі кредитів банків, коштів іноземних інвесторів та інвестиційних фондів, у загальних об'ємах капіталовкладень становить 23 %. До основних країн-інвесторів входять: Кіпр — 15075,5 млн дол. США, Німеччина — 7432,7 млн дол. США, Нідерланди — 5040,8 млн дол. США, Російська Федерація — 3706,1 млн дол. США. За рахунок державного та місцевих бюджетів освоєно 10 % інвестицій в основний капітал. Частка коштів населення на будівництво власного житла становила 8 % усіх капіталовкладень. Структура джерел фінансування капітальних інвестицій в 2013 р. набувала такого вигляду (рис. 1).

Отже, з проведеного аналізу інвестиційної активності по Україні можна зробити висновок, що основну частку в структурі капітальних інвестицій займають інвестиції в матеріальні активи. Динаміка капітальних інвестицій по Україні є позитивною, хоча є зменшення темпів приросту по відношенню до попередніх років. Основним джерелом фінансування капітальних інвестицій є власні кошти підприємств і організацій. Враховуючи незмінність ситуації протягом періоду аналізу, вважаємо, що це є традиційним в інвестиційній діяльності вітчизняних підприємств.

Відповідна ситуація може пояснюватись дwoяко. По-перше, незахищеністю прав іноземного інвестора. По-друге, іноземний інвестор все частіше виступає власником підприємств. Відтак, потрібне подальше дослідження проблем залучення і освоєння іноземних інвестицій. Офіційна статистика показує, що близько 60 % капітальних вкладень в Україні традиційно реалізується за рахунок власних засобів підприємств. Лівову частку цих засобів представляють прибуток і амортизаційні відрахування.

Отже, можна зробити висновок, що інвестиційна активність визначається реальною прибутковістю економіки. В структурі капітальних інвестицій в Україні особливе місце належить інвестиціям в основний капітал, що сприяє активізації діяльності машинобудівних підприємств, стає своєрідним важелем розвитку економіки як області, так і країни загалом. Для забезпечення економіки України в цілому достатніми інвестиціями за обмежених внутрішніх ресурсів необхідно створювати сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій, зосередити особливу увагу на прийнятті законодавчих документів.

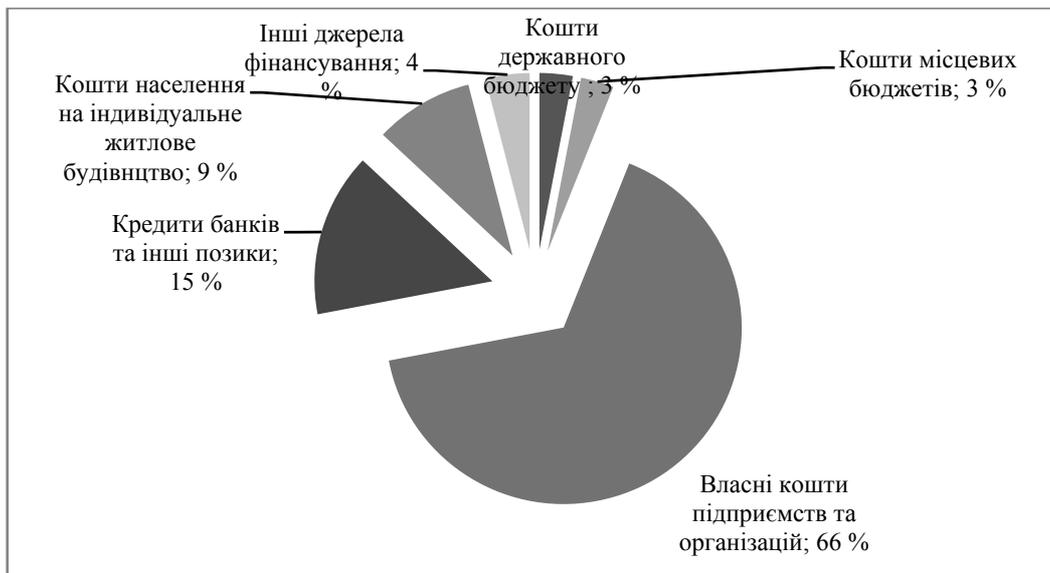

Рис. 1. Структура капітальних інвестицій в Україні за 2017 рр.

Джерело: Сформовано автором за даними[3]

Інвестиційна криза в економіці країни загострила концептуальні і методологічні проблеми організації інвестиційного процесу і формування інвестиційних ресурсів як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. Вирішення проблем на галузевому рівні набуває пріоритетного значення, оскільки на цьому рівні створюється можливість розв'язання завдань на всіх рівнях галузі народного господарства.

Закон України «Про інвестиційну діяльність» зазначає, що інвестиції — це всі види матеріальних та інтелектуальних цінностей, які вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток або досягається певний соціальний ефект. Згідно з цим Законом, суть інвестиційної діяльності полягає в розробці ідей, обґрунтування проекту, матеріально-технічного і фінансового забезпечення, управління діяльністю створеного об'єкта, включаючи його ліквідацію або репрофілювання відповідно до умов, що змінюються, і можливостей досягнення інвестором поставлених цілей [4].

Основними напрямками інвестиційної діяльності промислових підприємств можна відзначити [5]:

- ✓ збільшення капіталовкладень на технічне переозброєння і реконструкцію;
- ✓ вдосконалення технологічної структури капітальних вкладень, збільшення в їхньому складі питомої ваги засобів праці;
- ✓ зміна галузевої структури капітальних вкладень; — підвищення життєвого рівня населення та задоволення попиту на промислову продукцію;
- ✓ пріоритетне забезпечення капітальними вкладеннями прогресивних напрямків науково-технічного прогресу, що сприяють зниженню ресурсоемності виробництва і підвищенню якості продукції;

- ✓ збільшення обсягів капітальних вкладень на будівництво житла працівникам, медичне обслуговування та страхування;
- ✓ збалансованість інвестиційного циклу.

Необхідність класифікацій і поділу підприємств, для створення ефективних моделей, викликає необхідність згрупувати підприємства за близькими показниками інвестиційної привабливості, схожими проблемами та потребами. Так як відсутня загальноприйнята методика оцінювання інвестиційної привабливості підприємств, групування буде проводитись за результатами власного методичного підходу, а також результатами загальноприйнятого фінансового аналізу (рис. 2).

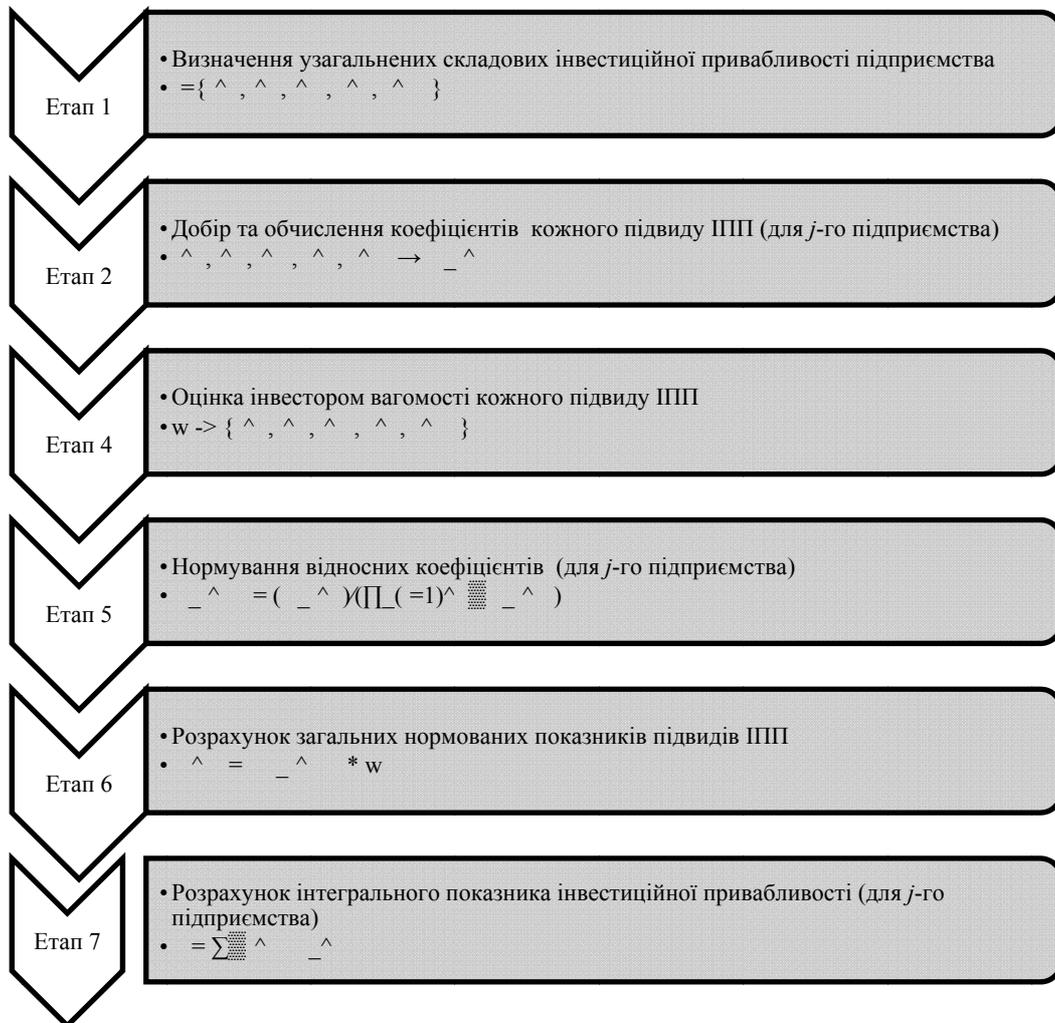

Рис. 2. Розрахунок показника інвестиційної привабливості

Джерело: Розроблено автором

Вході дослідження було визначено, що перша група характеризується вищим за середнє значенням інтегрального показника інвестиційної привабливості та гарний результат експрес-фінансового аналізу. До окресленої групи потрапляють підприємства: ПАТ «Електромашина», ПАТ «Електромашпромсервіс». Друга група підприємств включає компанії, інтегральний показник яких вище середнього, проте результати фінансового аналізу є поганими (нижчі за середні).

Таблиця 1

**ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК
ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ЗА БАЗОВИЙ ПЕРІОД**

Підприємство	Мах. значення	ПАТ «Електромашпромсервіс»	ПАТ «ЧПЗ»	ПАТ «Електромашина»	ПАТ «Електро мотор»	ПАТ «ХЕЗ» «Укрелектромаш»	Вагомість
Показники ІПП зовнішнього середовища							
Інвес. приваб. країни		1	1	1	1	1	0,2
Інвес. приваб. напрямку діял.	5	1	1	1	1	1	
Інвес. приваб. регіону	2	0,91	0,93	1,00	0,86	1,00	
Всього		0,58	0,59	0,60	0,57	0,60	
Показники рентабельності							
Коеф. рентаб. активів	>0	0	0	1	0	0	0,1
Коеф. рентаб. власного капіталу	>0	0	0	1	0	0	
Коеф. рентаб. продажу	>0	0	0	1,000	0	0	
Коеф. рентаб. реалізації продукції	>0	0	0	1	0	0	
Всього		0	0	0,400	0	0	
Показники ділової активності							
Коеф. обор. власного капіталу	>0	1,000	0,015	0,161	0,294	0,000	0,12
Коеф. обор. основних засобів	>0	0,894	0,121	0,000	0,504	1,000	
Коеф. обор. матеріальних запасів	>0	0,143	0,091	0,191	1,000	0,075	
Коеф. обор. кред. заборгованості	>0	0,329	0,084	1,000	0,400	0,188	
Коеф. обор. дебіт. заборгованості	>0	0,538	1,000	0,440	0,579	0,336	
Всього		0,348	0,157	0,215	0,333	0,192	

Продовження табл. 1

Підприємство	Мах. значення	ПАТ «Електромаш промсервіс»	ПАТ «ЧПЗ»	ПАТ «Електро машина»	ПАТ «Електро мотор»	ПАТ «ХЕЗ» «Укрелектромаш»	Вагомість
Показники платоспроможності							
Коеф. маневреності влас. капіталу	>0, збільш.	0,177	0,250	0,120	0,387	1,000	0,08
Коеф. забез. влас. оборот. засобами	>0,1	0,030	1,000	0,046	0,324	0,220	
Коеф. платоспроможності	>0,5	0,150	1,000	0,566	0,498	0,275	
Всього		0,029	0,180	0,059	0,097	0,120	
Показники ліквідності							
Коеф. абсолютної ліквідності	>0,1	1,000	0,001	0,096	0,274	0,001	0,08
Коеф. швидкої ліквідності	0,6-0,8	0,965	0,096	1,000	0,656	0,563	
Коеф. покриття	>1	1,000	0,221	0,945	0,689	0,591	
Всього		0,237	0,025	0,163	0,130	0,092	
Показники майнового стану							
Коефі. оновлення основ. засобів	збільш.	0,330	0,856	0,000	0,546	1,000	0,16
Всього		0,053	0,137	0,000	0,087	0,160	
Життєвий цикл							
1-народження							0,1
2-прискорення росту							
3-уповільнення росту		X	X	X			
4-зрілість					X		
5-занепад						X	
Всього		0,3	0,3	0,3	0,4	0,5	
Середньорічні показники							
Зважений маркетинг бюджет		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01
Згадуваність в СМІ		0,57	0,14	0,57	0,29	1,00	
Інвестиції		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	
Дивіденди		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	
Всього		0,01	0,00	0,01	0,00	0,01	

Підприємство	Мах. значення	ПАТ «Електромаш промсервіс»	ПАТ «ЧПЗ»	ПАТ «Електро машина»	ПАТ «Електро мотор»	ПАТ «ХЕЗ» «Укрелектромаш»	Вагомість
Якісні показники							
Обізнаність споживачів	від 0 до 1	0,38	0,50	1,00	1,00	1,00	0,15
Імідж брендів підприємства	від 0 до 1	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	
Імідж підприємства	від 0 до 1	1,00	0,89	0,78	0,89	0,78	
Відповідність світовим тенденціям	від 0 до 1	0,00	0,00	0,75	0,50	1,00	
Етичність підприємства	від 0 до 1	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
Відповідність профілю під-ва цілям інвестора	від 0 до 1	0,90	0,90	1,00	1,00	1,00	
Всього		0,49	0,49	0,68	0,66	0,72	
Інтегральний показник інвестиційної привабливості підприємства		2,047	1,880	2,422	2,279	2,391	

Джерело: Розраховано автором

Такі підприємства, розуміючи власне фінансове становище та економічні перспективи ринку, зробили більший акцент на якісних характеристиках, в досягненні власної інвестиційної привабливості. До них відносяться: ПАТ «Електромотор», ПАТ «Харківський електротехнічний завод «Укрелектромаш». Остання група уособлює підприємства з низькою інвестиційною привабливістю як за інтегральним показником, так і за традиційною фінансовою оцінкою. До неї потрапило підприємство: ПАТ «Черкаський Приладобудівний Завод».

Хоча, кожне підприємство унікальне, тому потребує побудови власної, індивідуальної системи забезпечення інвестиційної привабливості. Проте проведене групування дозволить не тільки зменшити витрати часу та інших ресурсів підприємства при проведенні модифікацій, а і зробити порівняння ефективності функціонування однакових систем на різних підприємствах, що, в результаті, надасть можливість зробити висновки про залежність інвестиційної привабливості від менеджменту компанії.

Основними стратегічними цілями в галузі управління інвестиційною привабливістю підприємств є:

- ✓ нарощування обсягів доступного капіталу для розвитку;
- ✓ підтримка прийняттого рівня ринкової вартості корпоративних прав підприємства;
- ✓ збереження прийняттого рівня основних показників фінансової діяльності;
- ✓ вибір метода інвестування (М&А, краудфандинг, кредитні ресурси).

Аналізуючи історії успіхів зарубіжних і вітчизняних компаній, можна відзначити, що вони досягли успіху не лише за допомогою фінансового підґрунтя, а за рахунок оптимізації складу та обсягів ресурсів, адже, як відомо, сукупність ресурсів дозволяють підприємству створювати певну ресурсну базу для формування його ресурсного забезпечення діяльності та розвитку. Основними завданнями, які ставляться перед системою забезпечення інвестиційною привабливістю підприємств, є:

- ✓ інформаційного забезпечення;
- ✓ розробка методичних рекомендацій для оцінки та порівняння інвестиційної привабливості підприємства;
- ✓ моніторинг ринку інвестицій, пошук можливостей для фінансування;
- ✓ аналіз тенденцій розвитку підприємств лідерів сегменту;
- ✓ розробка основних шляхів підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємства;
- ✓ добір та оцінка альтернативних інвестиційних проектів.

Розглядаючи підприємства, які відносяться до першої групи, важливо враховувати не тільки загальні передумови діяльності економіки України. ПАТ «Електромашина», ПАТ «Електромашпромсервіс» мають високу інвестиційну привабливість, порівнюючи з рештою підприємств з інформаційної бази (яка репрезентативно відображає підприємства галузі). Саме тому їх модель має бути направлена на підвищення власної впізнаваності. Для цих підприємств основним кроком моделі забезпечення інвестиційної привабливості буде перший етап, тобто збір та аналіз інформації щодо вільних інвестиційних коштів, вивчення та аналіз ключових інвесторів, узгодження власних цілей з цілями інвесторів. Із зазначеного вище випливає, що дані підприємства, займаючи відповідне положення, є об'єктами розгляду при пошуку інвесторами нових проектів.

Проте в той же час, за відсутності відповідних кроків, підприємства ризикують втратити власне положення, а достатня фінансова ліквідність дозволяє їм більше часу витратити на пошук і підготовку інформаційної бази для стратегічного моделювання системи забезпечення інвестиційної привабливості. Схематичне зображення моделі системи забезпечення для визначених компаній зображено на рис. 3.

На сьогоднішній день для вітчизняних підприємств спрямувати свою діяльність на забезпечення інноваційних перетворень є вкрай важким завданням, оскільки при низькому рівні ліквідності та стрибкоподібного рівня рентабельності, майже половина українських підприємств не в змозі фінансувати інноваційний розвиток. Така тенденція підкреслює актуальність революційного розвитку підприємств, а головне критичну необхідність залучення фінансових ресурсів, найефективнішим з яких є інвестиції. На відміну від кредитних коштів, інвестиційні ресурси є значно дешевшими.

Визначення інвестиційної привабливості об'єкта господарювання потребує обробки значного масиву інформації як про зовнішнє, так і про внутрішнє середовище функціонування підприємства. Така особливість обґрунтована високим рівнем ризикованості для інвестора відносно всіх потенційних об'єктів інвестування.

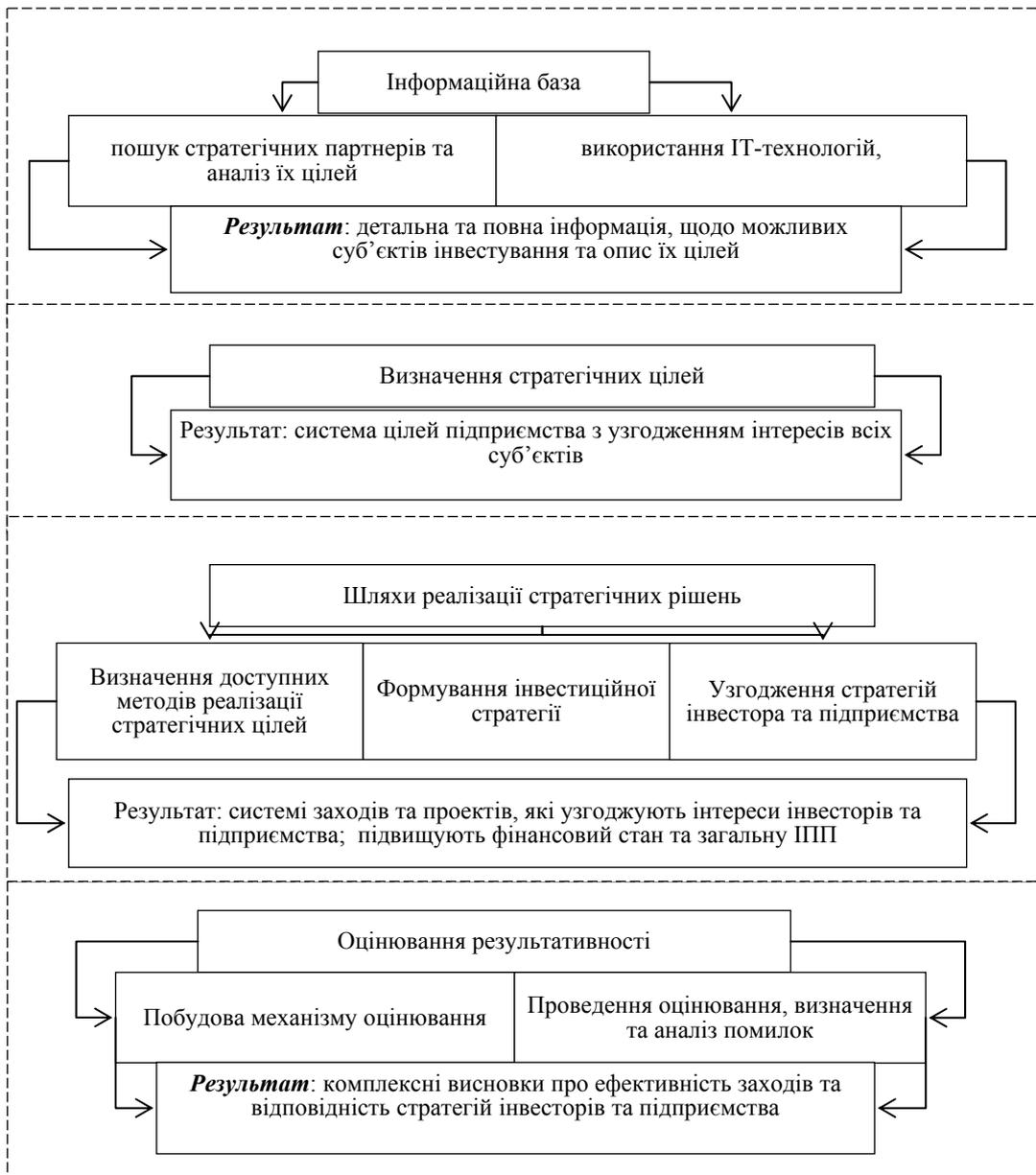

Рис. 3. Модель системи забезпечення інвестиційної привабливості підприємства

Джерело: Розроблено автором

Література

1. Russman, M., Lorenz, M., Gerbert, P., Waldner, M., Justus, J., Engel, P. & Harnisch, M. (2015). Industry 4.0: The future of productivity and growth in manufacturing industries / The Boston Consulting Group. — [Electronic resource] — Access mode: <http://www.zvw.de/media.media.72e472fb-1698-4a15-8858-344351c8902f.original.pdf>

2. Frolov V. The main economic factors of sustainable manufacturing within the industrial policy concept of Industry 4.0. / V. Frolov, D. Kaminchenko, D. Kovylnkin, J. Popova, A. Pavlova // Academy of Strategic Management Journal. — 2017. — vol. 16. — [Electronic resource] — Access mode: <https://www.abacademies.org/articles/the-main-economic-factors-of-sustainable-manufacturing-within-the-industrial-policy-concept-of-industry-40-6856.html>
3. Smit, J., Kreutzer, S., Moeller, C. & Arlberg, M. (2016). Industry 4.0. — [Electronic resource] — Access mode: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU\(2016\)570007_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU(2016)570007_EN.pdf)
4. Stock, T. & Seliger, G. (2016). Opportunities of sustainable manufacturing in industry 4.0. In the Proceedings of the 13th Global conference on sustainable manufacturing—Decoupling growth from resource use, — pp. 536-541.
5. Tonelli, F., Demartini, M., Loleo, A. & Testa, C. (2016). A novel methodology for manufacturing firms value modeling and mapping to improve operational performance in the Industry era. In the Proceedings of the 49th CIRP Conference on manufacturing systems, pp. 122—127.
7. Чуйко К.С. Формирование адаптивности фирмы в условиях ускорения рыночных изменений: автореф. дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / К. С. Чуйко. — М., 2007. — 25 с.
8. Shvidanenko G. O. Tepliuk M. A., Budiaiev M. A. Developing an innovative model of resource efficiency for industry. // *Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa, Akademia Polonijna w Częstochowie*, 25(6), s.140 — pp. 19—127.

References

1. Russman, M., Lorenz, M., Gerbert, P., Waldner, M., Justus, J., Engel, P. & Harnisch, M. (2015). Industry 4.0: The future of productivity and growth in manufacturing industries. Retrieved May 15, 2018, from <http://www.zvw.de/media/media.72e472fb-1698-4a15-8858-344351c8902f.original.pdf>
2. Frolov V., Kaminchenko D., Kovylnkin D., Popova J., Pavlova A. (2017). The main economic factors of sustainable manufacturing within the industrial policy concept of Industry 4.0. *Academy of Strategic Management Journal* volume 16, Special Issue 2, 2017, from <https://www.abacademies.org/articles/the-main-economic-factors-of-sustainable-manufacturing-within-the-industrial-policy-concept-of-industry-40-6856.html>
3. Smit, J., Kreutzer, S., Moeller, C. & Arlberg, M. (2016). Industry 4.0. Retrieved May 15, 2018, from [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU\(2016\)570007_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/570007/IPOL_STU(2016)570007_EN.pdf)
4. Stock, T. & Seliger, G. (2016). Opportunities of sustainable manufacturing in industry 4.0. In the Proceedings of the 13th Global conference on sustainable manufacturing—Decoupling growth from resource use, pp. 536-541.
5. Tonelli, F., Demartini, M., Loleo, A. & Testa, C. (2016). A novel methodology for manufacturing firms value modeling and mapping to improve operational performance in the Industry era. In the Proceedings of the 49th CIRP Conference on manufacturing systems, pp. 122—127.
7. Chujko K.S. Formirovanie adaptivnosti firmy v uslovijah uskorenija rynochnyh izmenenij: avtoref. dis. ... kand. jekon. nauk: spec. 08.00.01 «Jekonomicheskaja teorija» / K.S. Chujko. — М., 2007. — 25 s.
8. Shvidanenko, G. O. Tepliuk, M. A. and Budiaiev M.A. (2017), «Developing an innovative model of resource efficiency for industry», *Periodyk naukowy Akademii Polonijnej, Częstochowa, Akademia Polonijna w Częstochowie*, vol. 25(6), s.140, pp. 19—127.

Стаття надійшла 21.03.2019

Карасьова Наталія

Доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних відносин
Київський національний університет культури і мистецтв
вул. Євгена Коновальця 36, Київ, Україна
Email: karasyova.natasha@gmail.com
ORCID:0000-0002-8471-3870

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: МЕТОДИКА РОЗРАХУНКУ

Nataliia Karasyova

Doctor of Economics, Professor
International Relationship Department
Kyiv National University of Culture and Arts,
Yevhena Konovaltsya 36, Kyiv, Ukraine
Email: karasyova.natasha@gmail.com
ORCID:0000-0002-8471-3870

DEVELOPMENT STATUS OF EXPORT-ORIENTED ACTIVITIES: CALCULATION METHOD

Анотація. Експорт агропродовольчих товарів забезпечує нині стабільний притік валюту в національну економіку та визначає одну з основних спеціалізацій нашої країни на світовому ринку. Однак низька продуктивність та орієнтація на вузький товарний сегмент не дозволяють повноцінно використовувати потенціал галузі для економічного зростання. Оцінка стану та рівня розвитку експортного виробництва, а також здійснення економічного аналізу та виявлення негативних тенденцій у процесі розвитку експортоорієнтованої діяльності дозволить розкрити потенційні можливості інтенсифікації експорту продукції аграрного сектору. Метою статті є розробка методики оцінки рівня розвитку експортоорієнтованої діяльності в аграрному секторі економіки та її апробація на основі статистичних даних аграрного сектору України. Для формування інформаційної бази дослідження використовувались статистичні дані з наступних інформаційних ресурсів: FAOSTAT, офіційний сайт Державної служби статистики України та Державної фіскальної служби України за період 2005-2017 рр. На основі відповідних даних сформовані і обчислені кількісні та якісні показники характеристики експортоорієнтованої діяльності, а також їх критеріальні обмеження. До кількісних індикаторів віднесено: обсяг експорту сільськогосподарських товарів на душу населення, частку експорту у валовій продукції аграрного сектора та частку національного експорту в структурі світового експорту сільськогосподарської продукції. Якісними індикаторами виступили продуктивність праці у сфері експорту, забезпеченість експортоорієнтованого виробництва основними засобами та інвестиціями, а також частка товарів з високою доданою вартістю у структурі експорту аграрного сектора. Комплексною оцінкою ефективності експортоорієнтованої діяльності став інтегральний показник, який відображає темпи змін відповідних економічних індикаторів. Розроблена графічна модель і структурно-логічна схема розрахунку інтегрального показника розвитку експорту. Здійснено порівняння еталонних та фактичних значень економічних індикаторів. Проведений аналіз рівня розвитку експортоорієнтованої діяльності в аграрному секторі України. Особливість нестійкого характеру розвитку експортоорієнтованої діяльності, зумовлена як ендогенними чинниками, так і трансформаціями глобального економічного середовища.

Ключові слова: експорт, експортоорієнтована діяльність, аграрний сектор, методика дослідження, інтегральний показник.

Abstract. Today, export of agricultural products ensures stable inflow of currency into the national economy and determines one of primary specialization areas of our country on the global market. However, poor performance and focus on a limited product segment does not allow using the industry potential for the economic growth. Assessment of current status and level of development of export production, as well as undertaking economic analysis and identifying negative tendencies in development of export-oriented activity, will allow revealing potential opportunities for intensifying export of agricultural products. The objective of this article is to provide methods of assessment of development status of export-oriented activity in agricultural sector of economy and its testing based on statistical data of agricultural sector of Ukraine. To form the research database, statistical the data from the following information resources was used: FAOSTAT, the official web-site of State Statistics Service of Ukraine and State Fiscal Service of Ukraine for the period of 2005-2017. Quantity and quality characteristics of export-oriented activity were formed based on respective data, as well as their criterion limitations. Quantitative indicators are: the volume of agricultural exports per capita, the share of exports in the gross output of the agricultural sector, and the share of national exports in the structure of world agricultural exports. Qualitative indicators are labor productivity in the sphere of export, provision of export-oriented production of fixed assets and investments, as well as the share of goods with high added value in the structure of exports of the agricultural sector. An integrated indicator that reflects the pace of change of the relevant economic indicators has become a comprehensive assessment of the effectiveness of export-oriented activities. Graphical model, as well as structural and logical scheme of calculation of integral index of export development, was developed. Comparison of reference and actual values of economic indicators was carried out. The development status of export-oriented activity in Ukrainian agricultural sector was analyzed. The peculiarity of unstable nature of export-oriented activity is conditioned by both endogenous factors, and transformations of global economic environment.

Key words: export, export-oriented activity, agricultural sector, research methods, integral indicator.

JEL codes: Q170, F140, Q170.

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна та експортоорієнтована діяльність відіграють ключову роль у економічному розвитку національного господарства. Аграрний сектор України — одна з не багатьох галузь економіки, яка протягом десяти років демонструє позитивне зовнішньоторговельне сальдо. Експорт агропродовольчих товарі забезпечує нині стабільний притік валюти в національну економіку та визначає одну з основних спеціалізацій нашої країни на світовому ринку. Однак, не дивлячись на позитивні тенденції, існують значні асиметрії у реалізації експортного потенціалу України. Національний аграрний сектор продовжує бути зосередженим на вузькому продуктовому сегменті для зовнішніх ринків, а загальна продуктивність не дозволяє говорити про серйозну структурну перебудову та перехід до високотехнологічної моделі виробництва.

У зв'язку з цим актуальним постає питання оцінки стану та рівня розвитку експортного виробництва, а також здійснення розширеного економічного аналізу та виявлення негативних тенденцій у процесі розвитку експортоорієнтованої діяльності, що дозволить розкрити потенційні можливості інтенсифікації експорту продукції аграрного сектору.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Методологічними аспектами визначення міжнародної спеціалізації та оцінки експортного потенціалу національних економік приділяли увагу вчені Б. Баласа [1] та Дж. Вагнер [2] чий методика дають можливість встановити спеціалізацію країни на експорті визначеної групи товарів та виявити відносні переваги при цьому експорті. А. Гніденко [3], С. Кваша [4], О. М. Майклі [5], А. Мазаракі [6], Т. Мельник [7], І. Пузанов [8] приділяли увагу методології оцінки експортного потенціалу. Однак, якщо рівень та напрям експортної орієнтації можна відобразити конкретними економічними показниками, то категорія експортного потенціалу дуже важко піддається кількісній оцінці. Крім того, наразі вже не існує прямої залежності між експортним потенціалом та позиціями країни на світовому ринку.

Традиційним показником залежності виробництва національної економіки від збуту власних товарів на ринках інших є експортна квота [9], яка демонструє, в якій мірі окремі галузі промисловості є орієнтованими на зовнішні ринки. Для характеристики рівня експортної орієнтації галузі застосовують і індекс міжнародної спеціалізації по експорту [10]. Відносну величину виручки на душу населення від кожного експортованого відсотка ВВП у порівнянні із середньосвітовою величиною показує коефіцієнт ефективності експорту [11]. Дослідження методологічних підходів дає можливість зробити висновок, що конкретної методики, яка б дала можливість узагальнити та порівняти у часовому вимірі темпи нарощування якісних та кількісних параметрів експорту в аграрному секторі не існує, саме тому **метою роботи** є розробка методики та здійснення оцінки рівня розвитку експортоорієнтованої діяльності в аграрному секторі економіки.

Методологія дослідження. Для формування інформаційної бази дослідження використовувались статистичні дані з таких інформаційних ресурсів: FAOSTAT [12], офіційний сайт Державної служби статистики України [13] та Державної фіскальної служби України [14] за період 2005—2017 рр. Зокрема, для розрахунку економічних індикаторів та їх динаміки застосовували показники: обсяг експорту сільськогосподарської продукції, кількість зайнятих на підприємствах (у т. ч. фермерські господарства), вартість основних засобів, обсяг інвестицій у основний капітал, валова продукція аграрного сектору та обсяг світового експорту агропродовольчих товарів. На основі відповідних даних формувались групи якісних та кількісних індикаторів розвитку експортоорієнтованої діяльності, визначались темпи їх приросту та відхилення від еталонних значень. На кінцевому етапі здійснювалось агрегування фактичних даних і розрахунок інтегрованого показника експортоорієнтованого розвитку.

Виклад основного матеріалу

1. Методика дослідження експортоорієнтованої діяльності. Досліджуючи методи аналізу та показники експортоорієнтованої діяльності, можна зробити висновок, що у більшості методик аналізується динаміка товарної та географічної структури експорту агропродовольчих товарів, темпи приросту на основі яких здійснюються подальші прогностичні оцінки. Такий підхід дає можливість на основі показників за минулий період проаналізувати тенденції та окреслити загальну перспективу на майбутнє, враховуючи основні фактори та змінні параметри. Необхідно відмітити, що оцінка стану та рівня розвитку експортної орієнтації галузі не завжди буває досить результативною. У даному випадку,

завдання системного аналізу трансформується в проблему вибору тих чи інших кількісних та якісних параметрів. Тому, на нашу думку, доцільне використання не єдиного, а сукупності комплексних показників. Це вимагає широких наукових розробок, обґрунтування та використання узагальнюючих показників експортоорієнтованого розвитку.

Степінь впливу відповідних факторів на темпи розвитку експортоорієнтованої діяльності можна виразити через систему кількісних показників — індикаторів. Економічні індикатори не являються сталими показниками, вони будуть змінюватися внаслідок зрушень у виробничому та соціально-економічному середовищі. Комплексною оцінкою ефективності експортоорієнтованої діяльності буде інтегральний показник, який відобразить темпи змін відповідних економічних індикаторів.

До кількісних індикаторів віднесено: обсяг експорту сільськогосподарських товарів на душу населення ($\frac{EX_{cr}}{CH}$)¹, частку експорту у валовій продукції аграрного сектора ($\frac{EX_{cr}}{ВПа}$) та частку національного експорту в структурі світового експорту сільськогосподарської продукції ($\frac{EX_{cr}}{EX_{cv}}$). Якісними індикаторами виступатимуть продуктивність праці у сфері експорту ($\frac{EX_{cr}}{ЧПа}$), забезпеченість експортоорієнтованого виробництва основними засобами ($\frac{O3a}{EX_{cr}}$) та інвестиціями ($\frac{Ia}{EX_{cr}}$), а також частка товарів з високою доданою вартістю в структурі експорту аграрного сектора ($\frac{EX_{vm}}{EX_{cr}}$), зокрема, до них віднесені м'ясо, молоко, яйця, овочі, фрукти та натуральний мед. На рис. 1 наведено структурно-логічну схему розрахунку інтегрального показника.

На першому етапі оцінювання необхідно визначити перелік економічних індикаторів, що характеризуватимуть рівень розвитку експортоорієнтованого виробництва в аграрному секторі. Зокрема, у якості кількісних індикаторів для відображення організаційно-економічного рівня було обрано обсяг експорту аграрного сектора на душу населення та два структурні індикатори: перший відображає частку експорту у загальному обсязі продукції національного аграрного сектора, а інший характеризує степінь участі аграрного сектора у міжнародній торгівлі відповідними товарами. Для розрахунку якісних параметрів розвитку пропонується застосувати показник продуктивності праці, забезпечення виробництва основними засобами та інвестиціями в основний капітал, також структурний показник, який відображає частку високомаржинальних товарів у загальному обсязі експорту галузі. На другому етапі необхідно визначити критеріальні обмеження або еталонний рейтинг змін економічних індикаторів. Адаптовуючи «золоте правило» економічного росту Е. Фелпса [15] та вивчаючи методологічні підходи дослідження темпів зростання економічних показників [5, 16], можна зробити висновок, що продуктивність праці повинна

¹ EX_{cr} — обсяг експорту сільськогосподарської продукції; CH — чисельність населення; $ВПа$ — валова продукція аграрного сектору; EX_{cv} — світовий обсяг експорту сільськогосподарської продукції; $O3a$ — вартість основних засобів в аграрному секторі; $ЧПа$ — чисельність зайнятих на підприємствах аграрного сектору; Ia — обсяг інвестицій в аграрний сектор; EX_{vm} — обсяг експорту високомаржинальних товарів.

зростати вищими темпами, ніж основний капітал, і ще вищими, ніж частка товарів з високою доданою вартістю, що відображено у формулі:

$$T\left(\frac{EX_{cr}}{BPa}\right) > T\left(\frac{O3a}{EX_{cr}}\right) > T\left(\frac{Ia}{EX_{cr}}\right) > T\left(\frac{EX_{vm}}{EX_{cr}}\right), \quad (1)$$

Рис. 1. Структурно-логічна схема розрахунку інтегрального показника розвитку експортоорієнтованої діяльності

Джерело: розроблено автором.

Для кількісних індикаторів відповідне критеріальне обмеження виглядатиме таким чином:

$$T\left(\frac{EX_{cr}}{CH}\right) > T\left(\frac{EX_{cr}}{BPa}\right) > T\left(\frac{EX_{cr}}{EX_{CB}}\right). \quad (2)$$

Формування інформаційної бази та розрахунок темпів приросту економічних індикаторів на третьому етапі відбувається на основі даних, що містяться в щорічних статистичних збірниках і міжнародній базі даних FAO та WTO.

На четвертому етапі проводиться рейтингування змін індикаторів шляхом виділення чотирьох рівнів: спад, низькі, середні та високі темпи зростання. Даний етап передбачає формування і використання ідентифікаційної карти оцінювання як методичного інструментарію рейтингової оцінки темпів змін економічних індикаторів розвитку експортоорієнтованої діяльності.

На п'ятому етапі порівняння відхилень фактичних та еталонних значень змін економічних індикаторів відбувається за допомогою застосування методу рангової кореляції Спірмена, де застосовуються критерії, наведені у формулах (1) і (2) та розрахунку коефіцієнтів (збігів) Фехнера. Останній метод передбачає

приймання за еталонні середньостатистичні значення та аналіз величини відхилення паралельних рядів, що корелюються [17].

На кінцевому етапі для зведення якісних та кількісних індикаторів проводиться інтегрування коефіцієнтів Спірмена (k^s) та Фехнера (k^f) за формулою [18].

$$R_k(R_j) = \frac{(1+k_s) \times (1+k_f)}{2j}, \quad (3)$$

де j — кількість інтегрованих індикаторів.

Інтегральний показник розвитку експортоорієнтованої діяльності визначається як середнє арифметичне інтегрованих кількісних та якісних індикаторів:

$$Re xa = \frac{R_k + R_j}{2}. \quad (4)$$

Внаслідок синтезування показників кількісного і якісного розвитку — коефіцієнт рангової кореляції Спірмана та коефіцієнт збігів Фехнера — отримується єдиний інтегральний індекс, який змінюється в діапазоні та характеризує масштабний та якісний аспекти розвитку експортоорієнтованої діяльності. Таким чином, зі наближенням індексу до одиниці, можна стверджувати про зростання рівень розвитку експортоорієнтованої діяльності в галузі, а зі зниженням до нуля — про низький рівень розвитку.

2. Аналіз рівня розвитку експортоорієнтованої діяльності в аграрному секторі. Інформаційна база (табл. 1) для розрахунку критеріальних обмежень показників розвитку експортоорієнтованої діяльності та темпів приросту економічних індикаторів (другий та третій етапи) сформована на основі даних, що містяться в щорічних статистичних збірниках, міжнародній базі даних FAO та WTO.

Таблиця 1

ВИХІДНІ ДАНІ ДЛЯ РОЗРАХУНКУ ЕКОНОМІЧНИХ ІНДИКАТОРІВ

Рік	Експорт с/г продукції, млн дол.	Кількість зайнятих, (у т. ч. ферм. г-ва) тис. осіб	Вартість основних засобів, млн дол.	Інвестиції в основний капітал, млн дол.	Валова продукція млн дол.	Світовий експорт с/г товарів, тис дол.
2005	2428,1	1201,8	14346,0	1208,7	15293,5	407890384,5
2006	2347,6	1002,5	14952,7	1415,6	17776,4	441947180,4
2007	2473,5	883,1	15639,2	2022,2	21366,5	551378502,0
2008	6360,8	795,7	18228,1	2991,4	27165,7	688863428,0
2009	5630,9	611,0	13229,1	1306,0	19342,1	613691604,3
2010	4748,0	618,5	14352,9	1431,8	25775,3	678343217,1
2011	6469,0	637,0	14752,4	2191,8	33304,0	811607693,4
2012	10183,0	637,6	17205,0	1974,6	32324,2	829203828,1
2013	9960,0	616,7	18979,1	2018,2	38560,7	875533844,2
2014	9751,0	563,3	14057,4	1407,9	31212,1	936821213,3
2015	8796,0	556,0	8374,4	1242,2	24917,3	973662274,0
2016	8869,0	513,2	10818,6	2019,4	23798,1	985132880,0
2017	10324,0	496,1	13664,8	2569,7	26264,6	1058974640,0

Джерело: сформовано на основі даних [12; 13; 14].

На основі вихідних даних (табл. 2) розраховані економічні індикатори та темпи їх щорічного приросту (табл. 3).

Таблиця 2

**ЕКОНОМІЧНІ ІНДИКАТОРИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ, 2005—2017 рр.**

Рік	Експорт на 1 зайнятого на підприємствах дол. США	Забезпеченість основними засобами дол. США	Забезпеченість Інвестиціями, дол. США	Частка в структурі експорту країни
2005	2020,37	5,91	0,50	15,88
2006	2341,75	6,37	0,60	13,21
2007	2800,97	6,32	0,82	11,58
2008	7993,95	2,87	0,47	23,41
2009	9215,81	2,35	0,23	29,11
2010	7676,64	3,02	0,30	18,42
2011	10155,42	2,28	0,34	19,42
2012	15970,83	1,69	0,19	31,50
2013	16150,48	1,91	0,20	25,83
2014	17310,49	1,44	0,14	31,24
2015	15820,14	0,95	0,14	35,30
2016	17281,76	1,22	0,23	24,40
2017	20810,32'	1,32	0,25	23,9

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 3

**ЕКОНОМІЧНІ ІНДИКАТОРИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ, 2005—2017 рр.**

Рік	Економічні індикатори						
	Кількісні			Якісні			
	$\frac{EX_{cg}}{ЧН}$	$\frac{EX_{cg}}{ВПа}$	$\frac{EX_{cg}}{EX_{св}}$	$\frac{EX_{cg}}{ЧПа}$	$\frac{OЗa}{EX_{cg}}$	$\frac{Ia}{EX_{cg}}$	$\frac{EX_{вм}}{EX_{cg}}$
Одиниця виміру	дол. США	%	%	дол. США	дол. США	дол. США	%
2005	51,89	15,88	0,60	2020,37	5,91	0,50	25,26
2006	50,48	13,21	0,53	2341,75	6,37	0,60	24,84
2007	53,48	11,58	0,45	2800,97	6,32	0,82	36,83
2008	138,19	23,41	0,92	7993,95	2,87	0,47	12,26
2009	122,86	29,11	0,92	9215,81	2,35	0,23	12,59
2010	104,01	18,42	0,70	7676,64	3,02	0,30	12,86

Рік	Економічні індикатори						
	Кількісні			Якісні			
	$\frac{EX_{cg}}{ЧН}$	$\frac{EX_{cg}}{ВПа}$	$\frac{EX_{cg}}{EX_{cv}}$	$\frac{EX_{cg}}{ЧПа}$	$\frac{O3a}{EX_{cg}}$	$\frac{Ia}{EX_{cg}}$	$\frac{EX_{vm}}{EX_{cg}}$
Одиниця виміру	дол. США	%	%	дол. США	дол. США	дол. США	%
2011	142,25	19,42	0,80	10155,42	2,28	0,34	15,33
2012	224,69	31,50	1,23	15970,83	1,69	0,19	11,72
2013	220,52	25,83	1,14	16150,48	1,91	0,20	12,62
2014	216,68	31,24	1,04	17310,49	1,44	0,14	5,22
2015	196,24	35,30	0,90	15820,14	0,95	0,14	4,98
2016	209,24	37,26	0,90	17281,76	1,22	0,23	5,35
2017	243,57	39,31	0,97	20810,32	1,32	0,25	7,68
Темпи проросту, %							
2005	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
2006	-2,71	-16,82	-10,76	15,91	7,80	21,13	-1,67
2007	5,94	-12,34	-15,55	19,61	-0,73	35,58	48,28
2008	158,39	102,26	105,83	185,40	-54,68	-42,47	-66,71
2009	-11,09	24,33	-0,63	15,28	-18,02	-50,68	2,70
2010	-15,34	-36,72	-23,72	-16,70	28,67	30,02	2,15
2011	36,76	5,45	13,88	32,29	-24,56	12,35	19,16
2012	57,96	62,18	54,07	57,26	-25,91	-42,77	-23,52
2013	-1,85	-18,01	-7,37	1,12	12,78	4,50	7,65
2014	-1,74	20,95	-8,50	7,18	-24,34	-28,74	-58,59
2015	-9,43	12,99	-13,21	-8,61	-33,96	-2,19	-4,68
2016	6,62	5,55	0,00	9,23	28,42	64,28	7,43
2017	16,41	5,50	7,78	20,42	8,20	8,70	43,56

Джерело: розраховано автором.

На четвертому етапі на основі аналізу реальних темпів приросту економічних індикаторів проведено рейтингування їх змін шляхом виділення чотирьох рівнів: спад, низькі, середні та високі темпи зростання. Після етапу вибірки статистичних даних і розрахунку економічних індикаторів розвитку експортоорієнтованої діяльності аграрного сектора України за 2006—2017 рр. була сформовано ідентифікаційну таблицю рейтингової оцінки (табл. 4).

Таблиця 4

ІДЕНТИФІКАЦІЙНА ТАБЛИЦЯ РЕЙТИНГОВОЇ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ ІНДИКАТОРІВ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

Економічний індикатор експортоорієнтованого виробництва	Темпи зростання, %			
	спад	низькі	середні	високі
Кількісні				
Експорт аграрного сектора на душу населення	< 0	0—9	10—30	> 30
Частка експорту у валовій продукції аграрного сектора	< 0	0—4	5—10	> 10
Частка національного експорту в структурі світового експорту сільськогосподарської продукції	< 0	0—2	3—5	> 5
Якісні				
Експорт на одного зайнятого на підприємствах аграрного сектора	< 0	1—14	15—30	>30
Забезпеченість інвестиціями	< 0	0—9	10—25	>25
Забезпеченість основними засобами	< 0	0—4	5—15	>15
Частка високомаржинальних товарів в експорті аграрного сектора	< 0	0—4	5—10	> 10

Джерело: розраховано автором.

На п'ятому порівнюються фактичні та еталонні значення змін. Розрахунок відповідних коефіцієнтів наведено в табл. 5.

Таблиця 5

КОЕФІЦІЄНТИ ДЛЯ РОЗРАХУНКУ РІВНЯ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Рік	Коефіцієнти					
	Спірмена		Фехнера		Інтегровани кількісний	Інтегрований якісний
	кількісний	якісний	кількісний	якісний		
2006	-0,77	0,65	0,95	0,86	0,11	0,76
2007	0,55	-0,43	0,93	0,89	0,75	0,27
2008	0,77	0,82	0,92	0,32	0,85	0,60
2009	-0,13	-0,27	0,90	0,86	0,41	0,34
2010	-0,77	0,43	0,99	0,92	0,11	0,69
2011	0,77	-0,29	0,97	1,00	0,87	0,36
2012	0,77	0,82	-0,06	0,97	0,42	0,89
2013	0,85	0,85	1,00	-0,02	0,92	0,45
2014	0,07	0,82	1,00	-0,28	0,53	0,33
2015	-0,13	0,00	1,00	0,08	0,43	0,27
2016	0,45	0,47	0,83	0,61	0,54	0,28
2017	0,56	0,38	0,88	0,84	0,63	0,41

Джерело: розраховано автором.

На кінцевому етапі шляхом інтегрування коефіцієнтів кореляції розраховані інтегровані індикатори кількісного (R_k) та якісного (R_q) розвитку, а також інтегральний показник (Rex_a) розвитку експортоорієнтованої діяльності аграрного сектора України (табл. 6, рис. 2).

Таблиця 6

**РОЗРАХУНОК РІВНЯ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ, 2006—2017 рр.**

Рік	R_k	R_q	Rex_a
2006	0,11	0,76	0,44
2007	0,75	0,27	0,51
2008	0,74	0,60	0,67
2009	0,41	0,34	0,38
2010	0,11	0,69	0,40
2011	0,87	0,36	0,61
2012	0,42	0,89	0,66
2013	0,92	0,45	0,69
2014	0,53	0,33	0,43
2015	0,43	0,27	0,35
2016	0,54	0,28	0,41
2017	0,63	0,41	0,52

Джерело: розраховано автором.

З рис. 2 можна зробити висновок, що, не дивлячись на використання економічних індикаторів ендогенного характеру, темпи та рівень розвитку експортоорієнтованої діяльності в аграрному секторі України формуються під впливом не лише внутрішніх, але й зовнішніх факторів глобального середовища.

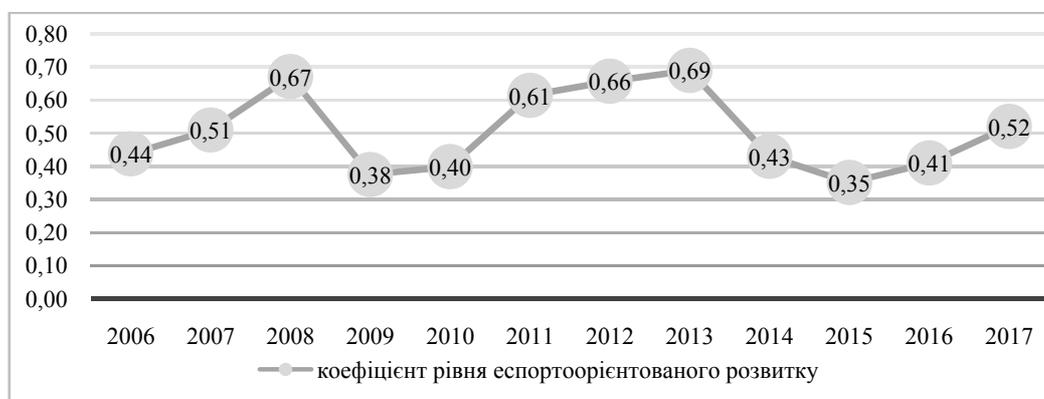

Рис. 2. Динаміка експортоорієнтованого розвитку в аграрному секторі України, 2006—2017 рр.

Джерело: побудовано автором.

Так, різке зниження коефіцієнта експортоорієнтованого розвитку з 0,67 у 2008 р. до 0,39 у 2009 р., не дивлячись на зростання продуктивності праці в 1,2 разу, було спричинено, у першу чергу, зниженням кількісного індикатора, а саме, обсягів експорту, а також значним скороченням інвестиційних надходжень (якісний індикатор). Відповідні тенденції падіння темпів виробництва та зниження інвестиційної активності є цілком характерним явищем для глобальних показників світової економіки в кризовий період 2008—2009 рр.

Поступова активізація експортоорієнтованого розвитку відбувається у період з 2010 по 2013 рр. Повільне зростання в 2010 р. забезпечується примноженням інвестицій в основний капітал і збільшенням частки високомаржинальних товарів в експорті, при абсолютному падінні кількісних параметрів. Характерним для 2011 р. та 2012 р. є вирівнювання позитивних темпів зростання обсягів, часток у структурі національного та світового експорту, продуктивності праці та нарощування частки товарів з високою доданою вартістю. Не дивлячись на незначне падіння експорту, стає зростання якісних параметрів забезпечує у 2013 р. найвищий рівень експортоорієнтованого розвитку — 0,69.

Різке падіння (0,43) відбулося у 2014 р., при чому головним чинником стало не стільки скорочення обсягів (–1,7 %) скільки кардинальне зменшення частки високомаржинальних товарів у структурі експорту (–58,6 %), а також зниження рівня забезпеченості основними засобами та інвестиціями — 24,3 і — 28,7 відповідно. Найнижчий рівень розвитку (0,35) на даному етапі характерний для 2015 р., в якому спостерігається від’ємний приріст за усіма економічними індикаторами. Такі тенденції зумовлені як погіршенням макроекономічних умов, зокрема галопуючої інфляції та різкої девальвації національної валюти, так і геополітичними трансформаціями, що відбуваються навколо України.

Висновки

1. Для дослідження рівня розвитку експортоорієнтованої діяльності доцільно використовувати комплекс якісних і кількісних показників. Зокрема, до кількісних параметрів в аграрному секторі віднесено експорт сільськогосподарської продукції на душу населення, частку експорту у загальному обсязі продукції національного аграрного сектора та ступінь участі аграрного сектора у міжнародній торгівлі відповідними товарами. Для розрахунку якісних параметрів розвитку пропонується застосувати показник продуктивності праці, забезпечення виробництва основними засобами та інвестиціями в основний капітал, а також структурний показник, який відображує частку високомаржинальних товарів у загальному обсязі експорту галузі. Розроблений методичний підхід забезпечує об’єктивну оцінку рівня розвитку експортоорієнтованої діяльності на основі комплексного врахування економічних індикаторів ендогенного характеру та використання даних на підставі офіційної статистичної звітності. Інтегральний показник доповнює аналітичний інструментарій та може бути використаним для розширення методологічної бази досліджень у галузі міжнародної торгівлі.

2. В Україні рівень та темпи експортоорієнтованого розвитку мають нестійкий характер, що зумовлюється не лише ендогенними чинниками, але й трансформаціями глобального економічного середовища. Найвищий рівень розвитку

експортної діяльності спостерігався в 2013 р. (коефіцієнт 0,81), а найнижчий припадає на 2015 р. (0,08), що пов'язано, зокрема, із погіршення макроекономічних умов в період 2014—2015 рр. Застосування показника рівня розвитку експортоорієнтованої діяльності при дослідженні експортного потенціалу дає можливість здійснити розширений економічний аналіз, виявити негативні тенденції у процесі розвитку експортоорієнтованої діяльності та розкрити потенційні можливості інтенсифікації експорту продукції аграрного сектора.

Література

1. Balassa, Bela (1965) «Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage», The Manchester School of Economic and Social Studies, 33: 99—123.
2. Wagner J. (2007). Exports and Productivity: A Survey of the Evidence from Firm-level Data // *The World Economy*, 30(1), 60-82.
3. Гнидченко А. А. Совершенствование методов оценки структуры и базы экспортного потенциала за счет диверсификации экспорта / Гнидченко А. А. // *Журнал Новой экономической ассоциации*. — 2014. — № 1(21). — С. 83—109
4. Кваша С. М. Экспортный потенциал галузей АПК в условиях формирования зоны вільної торгівлі з ЄС / Кваша С. М. // *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України*. — 2012. — № 169. — С. 97—102.
5. Michaely M. Exports and growth: an empirical investigation / M. Michaely // *Journal of Development Economics*. — 2003. — № 4 — p. 49—53
6. Управління експортним потенціалом України: монографія / А. А. Мазаракі, В. В. Юхименко, О. П. Гребельник та ін. За заг. ред. А. А. Мазаракі. — К.: Київ. нац. торг.-екон. Ун-т, 2007. — 210 с.
7. Мельник Т. М. Экспортный потенциал Украины: методология оценки та анализ [Текст] / Мельник Т. М. // *Міжнародна економічна політика*. — № 1—2. — 2008. — с. 241—271.
8. Пузанов І. І. Світова практика реалізації стратегії стимулювання експорту / Пузанов І. І. // *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. — 2013. — Вип. 2. Т. 1. — С. 29—38
9. Афанасьев В. Г. Моделирование как метод исследования социальных систем / В. Г. Афанасьев // *Системные исследования. Ежегодник*. — М.: Наука. — 1982. — 402 с.
10. Спиридонов И. А. Международная экономика : учеб. пособие / И. А. Спиридонов. — М. : ИНФРА-М, 2006. — 272 с.
11. Пилипенко И. В. Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве: теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы / И. В. Пилипенко. — Смоленск : Ойкумена, 2005. — 223 с.
12. FAOSTAT [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.fao.org/faostat/ru/#data/TP>
13. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/>.
15. Edmund S. Phelps Golden Rules of Economic Growth / S. Edmund. — N.Y., 1966. — 194 p.
16. Волкодавова Е. В. Экспортный потенциал промышленных предприятий: теория, методология, практика : монография / Е. В. Волкодавова. — Самара : Самарский гос. экон. ун-т, 2007. — 159 с.

17. Мармоза А. Т. Теорія статистики : підручник / А. Т. Мармоза. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К. : Центр учбової літератури, 2013. — 592 с.
18. Лапішко М. Л. Основи фінансовостатистичного аналізу економічних процесів / М. Л. Лапішко. — Львів : Світ, 1995. — 328 с.

References

1. Balassa, Bela (1965) «Trade Liberalisation and Revealed Comparative Advantage», *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 33: 99—123.
2. Wagner J. (2007). Exports and Productivity: A Survey of the Evidence from Firm-level Data // *The World Economy*, 30(1), 60—82.
3. Hnydchenko, A. A. (2014) Sovershenstvovanye metodov otsenky struktury y bazy eksportnoho potentsyala za schet dyversyfikatsyy eksporta [Improvement of methods of estimation of structure and base of export potential due to export diversification]. *Zhurnal Novoi ekonomicheskoi assotsyatsyy*. — *Journal of the New Economic Association*, 1(21), 83-109. [in Russian].
4. Kvasha, S. (2012) Eksportnyi potentsial haluzei APK v umovakh formuvannya zony vilnoi torhivli z YeS [Export potential of agro-industrial complexes under conditions of free trade zone with EU]. *Naukovyi visnyk natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy — Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*, 169, 97 — 102. [in Ukrainian].
5. Michaely M. Exports and growth: an empirical investigation / M. Michaely // *Journal of Development Economics*. — 2003. — № 4 — p. 49—53.
6. Mazaraki, A. Yukhimenko, V. Grebelnik, O (2008) Upravlinnia eksportnym potentsialom Ukrainy: monohrafiia [Management of export potential of Ukraine: monograph]. *Kyiv national trading and economy University*, 1–2, 241 — 271. [in Ukrainian].
8. Puzanov, I. (2013) Svitova praktyka realizatsii stratehii stymulivannya eksportu [World practice of export promotion strategy implementation]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti—Theoretical and practical aspects of economics and intellectual property*, 2, 29—38. [in Ukrainian].
9. Afanasev, V. (1982) Modelirovanye kak metod yssledovaniya sotsyalnykh system [Modeling as a method for the study of social systems]. *Systemnye yssledovaniya. Ezhehodnyk. Moscow, Nauka. — System Studies. Yearbook, Moscow, Science*, 402. [in Russian]
10. Spyrydonov, Y. A. (2006) Mezhdunarodnaia ekonomyka: ucheb. Posobyе [International Economics: Textbook. manual]. *Moskva, YNFRA-M — Moscow, YNFRA-M*, 272. [in Russian]
11. Pylypenko, Y. (2005) Konkurentosposobnost stran y rehyonov v myrovom khoziaistve: teoriya, opyt malykh stran Zapadnoi y Severnoi Evropy [Competitiveness of countries and regions in the world economy: theory, experience of small countries of Western and Northern Europe]. *Smolensk, Oikumena*, 223. [in Russian]
12. FAOSTAT [fao.org/faostat/ru/#data/TP](http://www.fao.org/faostat/ru/#data/TP), Retrieved from <http://www.fao.org/faostat/ru/#data/TP>.
13. Ofitsiynyi sait Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Committee of Ukraine]. [ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua/), Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [in Ukrainian].
14. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [Official site of the State Fiscal Service of Ukraine]. sfs.gov.ua, Retrieved from <http://sfs.gov.ua/>. [in Ukrainian].
15. Edmund, S. (1966) Phelps Golden Rules of Economic Growth. N.Y, 194.
16. Volkodavova E. (2007) eksportnyi potentsyal promyshlennykh predpriaty: teoriya, metodolohiya, praktyka: monohrafiya [Export potential of industrial enterprises: theory, methodology, practice: monograph]

methodology, practice: monograph] *Samara: Samarskyi hos. ekon. Unt — Samara: Samara State economy University*, 159. [in Russian].

17. Marmoza, A. (2013) *Teoriia statystyky: pidruchnyk* [Statistics theory: a textbook]. *Tsentr uchbovoi literatury — Center for Educational Literature*, 592. [in Ukrainian].

18. Lapishko M. (1995) *Osnovy finansovostatystychnoho analizu ekonomichnykh protsesiv* [Fundamentals of financial and statistical analysis of economic processes]. *Lviv: Svit — Lviv: The World*, 328. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 21.03.2019

УДК 339.9

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.08.054.060

Грущинська Наталія М.

Доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Навчально-наукового інституту неперервної освіти
Національного авіаційного університету
gruschinska@meta.ua
ORCID: 0000-0002-5606-4666

СТАНОВЛЕННЯ МЕРЕЖЕВОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК КАТАЛІЗАТОРА ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Grushchinskaya Natalia

Doctor of Economics, Associate Professor,
Professor of Public Management and Administration
Training and Research Institute of continuous education of the National Aviation University
gruschinska@meta.ua
ORCID: 0000-0002-5606-4666

FLEDGING OF NETWORK ECONOMY AS A CATALIZER OF GEOECONOMIC PROCESSES

Анотація. Стаття присвячена процесам геоспеціалізації, які обумовлені геополітичними та гео економічними процесами та формують новий економічний порядок. Порядок передбачає посилення міждержавного регулювання світового господарства і міжнародних економічних відносин з урахуванням інтересів країн, які ненаділені активними силами світового ринку. Сучасний етап формування нового економічного порядку характеризується трансформацією суспільних інститутів, зміною усього світового середовища, сучасні комунікаційні технології посилюють владу міжнародних організацій, що відстоюють економічні та політичні інтереси країн-гегемонів. Виробництво інтелектуального продукту і нових технологій стає все більш прибутковим і монополізується розвиненими країнами. Вони сьогодні виступають постачальниками якісно нового необмеженого ресурсу — інформації та знань, отримуючи за свідо́мо заниженою вартістю обмежені матеріальні ресурси із країн світової периферії. Такий розподіл праці спричинює новий механізм формування і розподілу багатства. У статті враховується, що формування постіндустріального суспільства передбачає нову історичну фазу розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання. Ознаками, що вирізняють інформаційне товариство, є: збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; зростання частки інформаційних комунікацій, продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті; створення глобального інфо-

рмаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг. Загострюється міждержавна економічна конкуренція, що ще більш посилює економічну асиметрію у взаємозалежності найбільш розвинених і найменш розвинених країн. Розкриваються питання мережевої економіки як провідника постіндустріального суспільства і, водночас як каталізатора технологічного розвитку країни та еволюційного фактору впливу на геоспеціалізацію.

Ключові слова: Геоекономічні трансформації, мережева економіка, інформаційне суспільство, світовий економічний порядок

Abstract. The article is devoted to the processes of geo-specialization, which are caused by geopolitical and geo-economic processes and form a new economic order. The order envisages the strengthening of interstate regulation of the world economy and international economic relations, taking into account the interests of countries that are not empowered by the active forces of the world market. The current stage of the formation of a new economic order is characterized by the transformation of public institutions, the change of the whole world environment, modern communication technologies strengthen the power of international organizations defending the economic and political interests of hegemonic countries. The production of intellectual product and new technologies is becoming more profitable and monopolized by developed countries. Today, they are suppliers of a qualitatively new unlimited resource — information and knowledge, receiving, at a deliberately reduced cost, limited material resources from the countries of the world periphery. This division of labor creates a new mechanism for the formation and distribution of wealth.

The article takes into account that the formation of post-industrial society implies a new historical phase of civilization, in which the main products of production are information and knowledge. The hallmarks of an information society are: an increase in the role of information and knowledge in society; an increase in the share of information communications, products and services in the gross domestic product; creation of a global information space that provides effective information interaction of people, their access to world information resources and meeting their needs for information products and services. Interstate economic competition is exacerbated, further exacerbating economic asymmetry in the interdependence of the most developed and least developed countries. The issues of network economy as a guide of post-industrial society and, at the same time, as a catalyst for the technological development of the country and the evolutionary factor of influence on geospecialization are revealed.

Keywords. geoeconomic transformations, network economy, information society, world economic order

JEL code: F63

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Глобалізація відкриває перед людством величезні можливості для розширення масштабів обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями і капіталом, взаємодії в гуманітарній сфері та духовного збагачення особистості. Водночас для значної частини країн світу глобалізація несе істотні загрози, зумовлюючи розмежування країн на «цивілізаційний центр» та «периферійну зону», поглиблюючи їх диференціацію в соціально-економічному і науково-технічному розвитку.

Вивчаючи процеси, які відбуваються в умовах глобалізації, слід враховувати зміни і самої глобалізації, її трансформацію, до каталізаторів якої можна зарахувати, в першу чергу, технологічні зміни в суспільстві, що ведуть за собою

зміни в економічній, політичній, соціальній, культурній сферах життя. Аналіз цих напрямів можна вважати ефективним та результативним при визначенні методології дослідження.

Якщо ХХ ст. було епохою галузей, котрі базувалися на використанні природних ресурсів та ефективних технологій, то у ХХІ пануватимуть «штучні інтелектуальні галузі», економіка інтелектуальних активів, головними чинниками розвитку яких є не виробництво та впровадження, а наявність ідеї, проекту, програми. Для України необхідне не тільки утвердження галузей глобальної економіки як домінуючих сегментів національного розвитку, а й визначення оптимальної довгострокової стратегії економічного розвитку держави. Глобалізаційні процеси характеризуються широким діапазоном безпосереднього впливу на економіку та її результативність. Також масштабні суспільні трансформації пов'язані з глобальною конкуренцією і конкурентоспроможністю.

Технологічний розвиток економіки передбачає розвиток економіки шляхом прогресивних зрушень, залучення інвестицій, послідовного зростання науково-технологічного сектору, економіки знань. Відставання розроблення теорії технологічних укладів, невикористання її у процесі державного прогнозування та управління призводять до викривлень у розвитку країни. Технологічні уклади є провідником сучасних процесів постіндустріального суспільства.

Основною проблемою конструювання засад нового економічного укладу в сучасних умовах стає фактор адаптації його внутрішніх особливостей до національного характеру індустріальної економіки. Новітні галузі є специфічними за своїми ознаками елементами національної економіки, бо вони безпосередньо підпорядковуються законам глобальних економічних потоків [1]. Проблеми і перспективи їх функціонування — це складноструктурний комплекс глобальної й національної економіки. Основним проблемним вузлом постіндустріального дизайну, що був концептуально визначений останнім часом, стала необхідність розроблення моделі розбудови постіндустріальної гуманітарної економіки в окремій країні.

Загалом на фоні стрімкого зростання значущості інформаційної складової зменшується вагомість індустріальних форм організації економіки. Новітні технології дають унікальну можливість країнам з обмеженими ресурсами «перестрибнути» цілі цикли промислового розвитку, які ще кілька років тому треба було пройти, щоб досягти сьогоdnішнього рівня економічного розвитку західного суспільства.

Формування постіндустріального суспільства передбачає нову історичну фазу розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання. Ознаками, що вирізняють інформаційне товариство, є: збільшення ролі інформації і знань у житті суспільства; зростання частки інформаційних комунікацій, продуктів та послуг у валовому внутрішньому продукті; створення глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

У сучасному суспільстві інформація перетворюється на найважливішу цінність, а індустрія отримання, оброблення і трансляції інформації — провідну галузь діяльності, в яку з кожним роком вкладають усе значніші капітали. Як вважають провідні вчені, інформація стає важливим стратегічним ресурсом, ві-

дсутність якого призводить до суттєвих втрат в економіці. Інформатизація суспільства є одним з вирішальних чинників модернізації економіки на ринкових засадах і запорукою інтеграції України у світове співтовариство.

Розгорнутий аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше спроби вимірювання інформації здійснювались на початку XIX ст. Однак початок сучасної теорії інформації було покладено американським кібернетиком К. Шенноном у 1948 р., який визначив інформацію не як суспільний феномен, а в технічному аспекті. Після досліджень характеристик і варіантів вимірювання інформації починають виходити філософські наукові праці, присвячені якісній природі інформації. Так, на думку А. Урсула, інформація — це частина такого атрибута матеріалізму, як відбиття, що виражає розмаїть і може об'єктивуватися, передаватися і брати участь в усіх формах руху в природі й суспільстві [2]. У 70-ті роки XX ст., як зазначав Богатуров А., погляди на інформацію були такими: «...інформація — це одночасно і змістовний зв'язок, і функціональна структура, причому ці її аспекти, співвідносячись зі стійкістю і мінливістю, тотожністю й розходженням, не можуть бути зведеними ні до тотожності, ні до розходження» [3].

У 80-ті роки кількість публікацій філософського характеру з питань інформації помітно скоротилася, що можна пояснити помилковими уявленнями про розробленість основних теоретичних положень проблеми. Одночасно з припиненням теоретичних досліджень філософів інформація почала відігравати все помітнішу роль у соціально-економічному розвитку й привертати до себе увагу економістів.

Світопорядок передбачає взаємодію економіки і політики, національного розвитку та інтеграційних процесів, національної ідентичності та глобалізаційних процесів поєднання націй. Теоретичне обґрунтування самого поняття «світовий порядок» передбачає еволюцію його формування та необхідність вивчення причин домінуючого в певний період часу характеру порядку. Розглянемо деякі з них.

«Міропорядок — это совокупность доминирующих в международных отношениях политических принципов, правовых норм и условий экономического обмена, которые формируются под воздействием объективных процессов общественного развития и соотношения социальных сил в каждую историческую эпоху, представляя собой результат взаимодействия государств и других участников международной жизни. Міропорядок, в свою очередь, оказывает влияние на ход и исход событий в мире, их общую тенденцию» — Г. Х. Шахназаров [4].

Шульга М.А. визначає, що «під світовим порядком прийнято розуміти такий устрій світу, який має забезпечити основні потреби не лише націй-держав, а й регіональних асоціацій, міжнародних організацій й інститутів, інших недержавних суб'єктів світових політичних процесів. Якщо міжнародний порядок вдовольняє потребу держав у забезпеченні їх суверенітету, то основоположні потреби людства, які зараз пов'язані з його адаптацією до змін, що відбуваються».

Згідно ідей, окреслених в роботах таких авторів, як Жевахов Н. Д. «Еврейская революция», Платонов О. А. «Терновый венец России», Піхалов И. В. «Спецслужбы США», Уткін А. І. «Первая мировая война», Шамбаров В. Е. «Государство и революция» та «Нашествие чужих» [2]. Заговор против империи», новий світовий порядок визначається конспірологічною теорією, яка ви-

суває припущення про існування таємної вищої еліти з претензією на світову владу, яка прагне керувати світом через авторитарну систему, яка замінить національні державні інститути. Резонансні події в політичній або економічній площині трактуються як ретельно сплановані операції.

Формування світового порядку та визначення гегемонії певної країни можна розділити на еволюційні — вплив глобальних, технологічних, інформаційних, інтеграційних процесів, а саме ті процеси, що відбуваються послідовно і є незмінними в сучасному житті суспільства. Другий фактор формування світового порядку — радикальний — агресивні втручання ззовні у внутрішні процеси країни, що сприяє в результаті зміні світового порядку.

В таких агресивних світових геополітичних процесах, особливої уваги заслуговує питання збереження національної ідентичності [5, 6]. Враховуючи, що національна ідентичність прагне до самоорганізації, що передбачає: пристосування індивідуальної свідомості, поведінки, культурного досвіду до мінливих наслідків техногенної революції; формування соціокультурних механізмів становлення громадянського суспільства тощо, ідентичність повинна базуватися на усвідомленні історичних, громадських, політичних цінностей, що є незмінними. Як зазначає Ентоні Д., «Національна ідентичність та нація — це складні конструкції, що складаються з багатьох взаємопов'язаних компонентів — етнічних, культурних, територіальних, економічних та політико-юридичних» [7].

Деталізована методика дослідження. Теоретичною та методологічною основою для написання статті є фундаментальні дослідження, наукові роботи провідних вітчизняних і зарубіжних учених-економістів, політологів, істориків. У статті використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: метод теоретичного узагальнення — для уточнення понятійного апарату, формування світового порядку, геоекономічних трансформацій суспільства; логіки, аналізу і синтезу — для вивчення питань взаємозв'язку науково-технічного прогресу, мережевої економіки та формування сучасних геоекономічних пріоритетів країни.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідженнями відомих авторів підтверджується актуальність поставленої проблеми. У цьому контексті актуальним залишається аналіз впливу мережевої економіки на формування геоекономічних процесів в країні та в умовах формування нових рис світового економічного порядку.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати особливості становлення мережевої економіки в сучасних геоекономічних процесах формування світового економічного порядку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід економічної науки від опису феномену інформації до більш серйозного теоретичного аналізу виявив принципові труднощі в економічних оцінках стратегічної ролі інформації в науково-технічному й соціально-економічному розвитку. Економістами було зауважено схожість понять «інформація» і «знання», частково в економічній літературі ці поняття використовують як синоніми. Проте схожість, але не їх ідентичність, є очевидною. На думку А. Ващекіна, «трансформація знання в інформацію і його рух у цій формі до споживача здійснюються в результаті науково-інформаційної діяльності, що складається з низки процесів з обробки знання, його документації, зміни форми, реферування, поширення та ін.». Варто

вважати, що при цьому створюється нова інформація, а не знання, тому що в цьому випадку знання є джерелом інформації.

Відомі вчені-економісти наголошувати на значимості інформації, трактуючи її не тільки як знання, а й безпосередньо як дані і відомості. Так, У. Джевонс стверджував, що політична економія може перетворитися на точну науку, для цього потрібні тільки відповідні статистичні дані, що забезпечить можливість необхідних розрахунків. Однак, передбачаючи появу інституціоналізму, У. Джевонс визнав, що хоча розроблення найважливіших визначень, що становлять основу статистичного дослідження, вимагає величезних зусиль і припускає відточеність і майстерність розумних висновків, проте за допомогою таких методів не можна вирішити всіх економічних проблем [8].

Проблема інформації в новому класичному напрямі береться до уваги з метою вдосконалення формально-логічної сторони рівноважного підходу й теоретичних схем за допомогою використання ідеї про суб'єктивно-специфічний характер очікуваних економічних суб'єктів і їхньої здатності прогнозувати майбутнє.

У недавній час з'явилося кілька теорій про те, що одним із найважливіших і навіть головних факторів переходу на нові рівні розвитку в усіх сферах громадського життя є вдосконалення інформаційної структури суспільства.

Французьким ученим А. Туреном у праці «Постіндустріальне суспільство» було запропоновано не розмежовувати соціально-економічні системи за віссю протиставлення різних типів власності і різних суспільних способів виробництва [9]. Схожі думки обґрунтовано в працях Д. Белла, де автор запропонував т. зв. багатоосьовий підхід до пояснення переходу від індустріального до постіндустріального суспільства та характеристики останнього [10]. Основними осями при цьому є розвиток науки і техніки, зміни структур виробництва і зайнятості, зміни соціальної структури, застосування знань, зміна відносин власності та ін.

Американський учений М. Кастельс у роботі «Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура» визначив, що відмінності відкладаються за іншою віссю: між доіндустріальною епохою, індустріалізмом та інформаційною цивілізацією. Соціально-економічні зміни відбуваються у виробництві в застосуванні видів знання [11].

Певні відмінності у визначеннях постіндустріального суспільства, економіки знань як теоретичних конструкцій і реальності свідчать про дискусійність окремих проблем, пов'язаних зі становленням і розвитком постіндустріальної цивілізації [12]. Настання постіндустріального етапу і формування відповідного суспільства характеризуються процесом створення у сфері послуг все більшої частки ВВП і зосередженням у цій сфері людської активності все більшої кількості зайнятих. У країнах з високим рівнем розвитку в структурі ВВП переважає третинний сектор, вторинний представлений переробною промисловістю, тоді як частка первинного сектору є невеликою.

Технологія як важливий елемент продуктивних сил завжди існує в певній суспільно-економічній формі, яка визначається панівними виробничими відносинами. Тому за всієї єдності технологічної й економічної складових суспільного виробництва між ними неминуче виникають невідповідності та суперечності. Накопичення капіталу і науково-технічний прогрес змінюють структуру капіталу, зростає технічна озброєність праці, а отже, змінюється технічна вартісна бу-

дова капіталу, що визначає тенденцію норми прибутку до зниження. На цій основі виведено закони спадної продуктивності капіталу та ін.

Накопичення капіталу є процесом, що поєднує економічну та технологічну зміни. Оскільки технологічні зміни мають історично визначені межі та проходять цикли від наростання своєї ролі у розвитку економіки до її зменшення при наближенні до технологічної межі, то їм відповідають процеси збільшення та зменшення віддачі. Глибина спаду виробництва, зниження продуктивності капіталу визначаються станом науково-технічного прогресу та ступенем використання його здобутків. Такі негативні процеси гостро постають за незмінного технічного базису. І навпаки, науково-технічний прогрес, застосування нової техніки забезпечують зростання віддачі від впровадження науково-технічних процесів. Особливо загострюється суперечність тоді, коли технологічний уклад наближається до своєї межі, вичерпує свої потенційні можливості. Тому подолання цієї технологічної межі досягається переходом до якісно нових технологій та технологічного укладу.

Особливості цих процесів виявляються в сучасному інформаційному господарстві. Адже інформація і знання як нові виробничі ресурси, які знімають проблему обмеженості, забезпечують зростання віддачі, реалізують дію закону зростаючої продуктивності. Д. Белл зазначив: «Заміна робітників машинами приводить до економії не лише праці, а й інвестицій, тому що кожна наступна одиниця капіталу більш ефективна і продуктивна, ніж попередня. А отже, на одиницю продукції потрібно менше витрат» [10]. Таке твердження можна спроектувати в сучасних умовах, у яких машини є технологічно досконалими, а збільшення інвестування та рівня інформаційного забезпечення приводить до удосконалення наявних технологій.

Д. Белл розробив нову концепцію секторної теорії, яка відокремлювала, крім третього, ще й четвертий і п'ятий уклади. У цій теорії скорочено третій сектор за рахунок транспортних і комунальних послуг; торгівлю, фінанси, страхування й операції з нерухомістю зараховано до четвертого сектору; охорону здоров'я, освіту, відпочинок, урядові установи — до п'ятого. Ця концепція Д. Белла викликає багато суперечок в сучасному економічному науковому середовищі, проте її дослідження дає змогу визначити чіткіше технологічні уклади.

На думку Д. Белла, зміни в соціальній структурі, що відбулися в середині ХХ ст., свідчать, що індустріальне суспільство еволюціонує до постіндустріального, яке й має стати визначальною соціальною формою ХХІ ст. Він сформулював характер переходу від індустріального до постіндустріального суспільства. При цьому нове суспільство не заміщує індустріальне чи навіть аграрне, а дає новий аспект, у т. ч. у галузі використання даних та інформації, які є необхідними компонентами суспільства, що ускладнюється. Отже, суспільство нічого не втрачає, а нарощує виробничий потенціал, переводить його на новий рівень розвитку. Перехід до постіндустріального суспільства не заперечує існування аграрного та видобувного секторів. Розвинута індустрія перетворює сільське господарство і добувні галузі на основні сфери впровадження машинної техніки, комплексної механізації та автоматизації виробництва. Це дає змогу підвищити продуктивність праці та зменшити зайнятість у цій сфері, а вивільнену робочу силу перевести в обробну промисловість. Перехід на новий

технологічний спосіб виробництва супроводжується глибокими структурними змінами в секторах виробництва.

О. Тоффлер охарактеризував особливості сучасного суспільства так: «суспільства першої хвилі» отримують енергію від живих акумуляторів — м'язових сил людини і тварин — або від сонця, вітру і води, товари звичайного виробництва виготовляються поштучно на замовлення, що значною мірою стосується і розподілу» [12]. Інакше кажучи, доіндустріальне суспільство характеризується і примітивним способом виробництва, і його низьким рівнем, а отже, і відповідними умовами життя і праці. Абсолютно правильним є твердження Дж. Сакса, що «розрив у технологіях подолати набагато складніше, ніж розрив у капіталі» [13].

За оцінкою С. В. Мочерного, модель постіндустріального суспільства (Д. Белл, Р. Арон) передбачає найважливіші структурні елементи постіндустріального суспільства за участю університетів, наукових інститутів та дослідних організацій, а матеріальні продуктивні сили перестають відігравати вирішальну роль. Методологічними ознаками нової економічної реальності, яка потребує детального дослідження, є, по-перше, характеристика суспільства лише з боку одного з елементів продуктивних сил, тобто науки; по-друге, втрачання власності як визначального критерію класифікації суспільства і зведення її до юридичної фікції, до майнових прав; по-третє, значна відірваність від реалій практики, навіть у розвинутих країнах світу, які на кілька десятиліть випереджають Україну за економічним потенціалом.

У контексті формування постіндустріального суспільства актуальності набуває «мережеве суспільство» (анг. networker economy, networker socialy). Термін «мережеве суспільство» був запропонований голландцем Яном Ван Дайком у книзі «De Netwerkmatschappij» («Мережеве суспільство», 1991) і підтриманий Мануелем Кастельсом у 1996 р. Ван Дайк визначив мережеве суспільство як суспільство, в якому відбувається поєднання громадських і медіа-мереж, форм його простих способів організації і найбільш важливих структур на всіх рівнях розвитку (особистості, організації та громадськості). Мережеве суспільство йде далі, ніж інформаційне. М. Кастельс стверджує, що це не чисто технологія, яка визначає сучасні суспільства, а й культурна, економічна та політична складові мережевого суспільства. Враховується вплив таких факторів, як релігія, культурне виховання, політичні організації і соціальний статус. Ван Дайк стверджує, що мережеве суспільство є соціальною структурою, заснованою на експлуатації мережі інформаційних і комунікаційних технологій, мікроелектроніки та цифрових комп'ютерних мереж, що генерують, обробляють і поширюють інформацію на основі знань, накопичених у вузлах «networks» (мережі). Мережеве суспільство може бути визначено як суспільна інституція. Мережі не є новими. Новим є мікроелектроніка, мережеві технології, які забезпечують нові можливості для старої форми соціальної організації. Мережеву економіку можна розглядати з кількох поглядів: як перехід від індустріальної економіки до постіндустріальної, як цифрову та інформаційну інфраструктуру, в аспекті прав інтелектуальної власності. За перехідними поглядами, наприклад, Мелуна (1998), що інформаційна революція змінила характер підприємницької діяльності. Оскільки інформація може використовуватися відразу і без особливих витрат у глобальному масштабі, вартість централізованого прийняття рішень зна-

чно зменшується. Мережева економіка є провідником постіндустріального суспільства і, водночас її можна вважати каталізатором технологічного розвитку країни. Також, слід зауважити, що мережева економіка розглянута як еволюційний фактор впливу на геоспеціалізацію.

Четверта промислова революція триває в усьому світі, зокрема і в Україні та передбачає пріоритет інформаційних технологій, перехід до цифрової економіки, що є необхідними умовами розвитку і виживання українського бізнесу в умовах суворої конкуренції на світових ринках [14].

Четверта промислова революція передбачає розвиток і злиття автоматизованого виробництва, обміну даних і виробничих технологій в єдину саморегульовану систему, з якнайменшим або взагалі відсутнім втручанням людини у виробничий процес. Фаза промислової революції, яка характеризується злиттям технологій, що розвиває межі між фізичною, цифровою та біологічною сферами в контексті розвитку кіберпростору, інформаційної безпеки країни.

Можливості розвитку та визначення місця в глобалізаційному світі для України полягають в наступних аспектах: інноваційний продукт потребує виходу на світовий ринок. Сучасна промислова автоматизація все більше стає IT-Powered Automation. Необхідним є отримання досвіду у зарубіжних виробників щодо використання передових технологій, інформування світу про свої вміння і знання, оутсорсинг проектування і монтажу, субпідряди, готовність до роботи на об'єктах по всьому світу; створення платформи для обміну інформацією щодо спеціалістів, проектів, досвіду для продажу своїх послуг світу; внутрішні стандарти необхідно адаптувати до міжнародних стандартами; проведення об'єднання бізнесу.

До 2020 року наслідки Четвертої промислової революції відкриють людині світ робототехніки та автономного транспорту, штучного інтелекту та навчання за допомогою машин, нових матеріалів, біотехнологій та геноміки.

Відомий швейцарський економіст доктор Клаус Шваб, засновник і керівник Всесвітнього економічного форуму, наголошує: «Четверта революція йде на нас, як цунамі! Швидкість цієї революції така висока, що політичній спільноті важко або навіть неможливо встигати з необхідними нормативними та законодавчими рамками». Він також вважає: «Ця революція кардинально змінить те, як ми живемо, працюємо, ставимося один до одного. Подібного масштабу і складності змін людству ще ніколи не доводилося відчувати. Вже зараз очевидно, що вона торкнеться всіх груп, шарів і прошарків людства і всіх професій».

Найсильнішими факторами впливу на глобальну економіку є: поширення Інтернету, мобільного зв'язку, автоматизація рутинної інтелектуальної роботи; хмарні технології та рішення по зберіганню енергії; наступні покоління підходів до управління геномами; просунута робототехніка та транспорт без водіїв; 3D-друк і т.ін. Відповідно, такі процеси сприятимуть знищенню професій, які не потребують високої кваліфікації.

Під впливом Всесвітнього економічного форуму 2016 року та подальших кожнорічних Форумів, технології 4.0 стали популярними в контексті розвитку IT, бізнес-школ. Водночас, 99 % гравців ринку промислової автоматизації, навіть великі міжнародні бренди, присутні в Україні, не розкривають свою роботу в контексті трендів четвертої промислової революції. На сьогодні, модернізація української промисловості є питанням уже не для обговорення, а для конкретних дій та висно-

вків, нагальним є об'єднання з ІТ-сектором, іншими хай-тек спільнотами та спільне спрямування загального руху на прискорену модернізацію української промисловості, масово та швидко впроваджуючи нові технології 4.0.

Серед негативних наслідків четвертої промислової революції можна виділити такі: виникнення безробіття та розподілу світового багатства — бідні країни можуть всеж стати ще біднішими, але й багаті країни можуть очікувати значні потрясіння у зв'язку з масовою роботизацією виробництв; перетік кваліфікованих кадрів до багатих країн, відповідно володіння всіма новими технологіями. Та зростання «значимості» бідних країн як сировинних і кадрових додатків для заможних; зростання загроз кібер-безпеки — чимало опитувань в світі вказують на занепокоєння керівників щодо нових загроз кібер-атак.

Відповідно, деякі професії зникатимуть, інші будуть активно розвиватися. Людина повинна буде вміти підлаштовуватись до зміни ситуації і розвивати свої навички відповідно прогресу. Основними навичками, які будуть найбільш необхідні, до 2020 року було визначено: рішення комплексних завдань, критичне мислення, творчі здібності, управлінські таланти, координація з іншими, емоційний інтелект, здатність міркувати і приймати рішення, орієнтація на обслуговування, навички ведення переговорів, когнітивна гнучкість. Творчість стане одним з трьох найбільш затребуваних навичок. Нові продукти, технології та способи роботи будуть змушувати людину бути більш творчим і придумувати, як застосовувати ці технології, створювати нові продукти і послуги. Цікавим фактором є зменшення значимості навички ведення переговорів, оскільки рішення за людину робитимуть машини за допомогою масивів даних. Опитування, проведене Радою з питань розвитку майбутнього програмного забезпечення і суспільства Всесвітнього економічного форуму показав, що до 2026 року деякі директори компаній може замінити штучний інтелект. Крім того, зміни в професіях і призначенні людини спонукатимуть до необхідності перекваліфікації, здобуття нових навичок і саморозвитку, тобто передбачає процес безперервної освіти, освіти протягом життя.

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. У контексті світових трансформацій, активних процесів четвертої промислової революції, особливого значення набуває специфікація суб'єктів відносин, виокремлення їх галузевості. Специалізація країни залежить від економічного потенціалу, конкурентоспроможних переваг і можливостей для розвитку. Раціональне і ефективне використання наявних можливостей кожним суб'єктом відносин сприяє його розвитку. Конкурентні позиції України окреслюються її місцем у міжнародному поділі праці та виділяють особливі галузі. Україна належить до небагатьох країн світу, що володіють повним циклом створення авіаційної техніки, і займає провідне місце на світовому ринку в секторі транспортної та регіональної пасажирської авіації. За рівнем розвитку літакобудування Україна належить до найрозвинутіших держав. Таку промисловість мають п'ять — шість країн, які застосовують високі технології. Літакобудування є однією з найбільш прибуткових і в той же час найбільш капіталоемних галузей машинобудування. Авіаційна галузь є стратегічно важливою та займає пріоритетне місце у розвитку народногосподарського комплексу країни. Україна, незважаючи на економічні труднощі, здатна розробляти та складати конкурентоспроможну на світовому ринку авіаційну техніку, використовуючи в минулому потенціал та сучасні розробки.

Галузь авіабудування України потенційно могла б стати сектором, у якому можливо суттєво збільшити інноваційну складову у виробництві. Важливість розвитку авіабудування в Україні обумовлено значною ємністю світового ринку та необхідністю оновлення авіапарків. Основними проблемами української авіабудівної галузі є: неефективна система визначення пріоритетів у розвитку авіаційної галузі (недостатнє врахування кращого світового досвіду); недостатньо чітка система визначення перспективної потреби держави та інших країн у літаках певних моделей; нерозвинена система стимулювання попиту та продажів на українську продукцію; фактична відсутність у галузі єдиного вертикально інтегрованого ефективно працюючого комплексу і т. д.

Разом з тим, розвиток авіаційної галузі потребує комплексного підходу та залучення не лише технологічної складової, а якнайперше забезпечення системного менеджерського підходу до реалізації можливої антикризової політики та стратегії розвитку авіаційної галузі країни. Тому як держави, які пропагують найсучасніший промисловий і управлінський досвід, перемагають у світовій конкурентній боротьбі. В цих державах органами влади надзвичайно висока увага приділялася узагальненню найкращих підходів і практик у частині організації та управління підприємствами, навчання цим підходам і практикам своїх підприємців. Особливо важливим це ставало для урядів тих країн у період промислової трансформації.

Література

1. Коппель О. А. Цивілізаційна парадигма формування нового світового порядку в умовах глобалізації // [Режим доступу] <http://helen-koppel.narod.ru>
2. Уткин А. Новый мировой порядок / А. И. Уткин. — М.: Алгоритм, Эксмо, 2006. — 640 с.
3. Богатуров А. Глобальные аспекты «цивилизационного» влияния США в XXI в // [Режим доступу] <http://i-g-p.ru/page/stream>.
4. Шахназаров Г. Х. Грядущий миропорядок: О тенденциях и перспективах международных отношений. — М.: Политиздат, 1981. — 447 с.
5. Идентичности и ценности в эпоху глобализации. / Под редакцией Пахомова Ю. М., Павленко Ю. В. — К.: Наукова думка- 2013. — 602 с.
6. Павленко Ю. В. История світової цивілізації Соціокультурний розвиток людства Видання третє, стереотипне. — 352 с. <http://www.lib.ua-ru>.
7. Ентоні Д. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — С. 10—27.
8. Дж. Н. Розенау. Управление без правительства: порядок и изменения в мировой политике // [Режим доступу] <https://www.google.com.ua>.
9. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен. — М. : Научный мир, 1998. — 204 с.
10. Белл Д., Иноземцев В. Эпоха разобщенности. — М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2007
11. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
12. Тоффлер Э. Шок будущего = Future Shock / Э. Тоффлер. — М. : АСТ, 2008. — 560 с. — (Philosophy).
13. Сакс Дж. Рыночная экономика и Россия / Дж. Сакс. — М. : Экономика, 1994. — 331 с.
14. Гантінгтон С. «Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір» // [Режим доступу] <http://xyz.org.ua/russian>.
15. Тенторі Д. Горизонти нового світового порядку // [Режим доступу] <http://old.epravda.com.ua>.

16. Ф. Фукуяма. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке (2006) (англ. State-Building: Governance and World Order in the 21st Century.) Cornell University Press, 2004.
17. Бжезинский Зб. Новый Мировой Порядок в опасности из-за «сопротивления широких масс населения» // [Режим доступа] // <http://dialogs.org.ua>.
18. Бондаренко К. Пророчество Маргарет Тетчер, або новий світовий порядок // [Режим доступа] <http://world.lb.ua/news>.
19. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств. Дороговкази в майбутнє. — 4-те українське видання, без змін. — Київ — Українське видавництво Пульсари — 2013 — 248 с.
20. Каган Р. Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку. — Переклад з англійської Яна Чайковського і Галини Безух. — Львів, 2004 — 65 с.
21. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер; [пер. с англ. В. В. Львова]. — М. : Ладомир, 1997. — 848 с.
22. Новий світовий порядок у XXI столітті: глобальні тенденції та їх значення // Електронний ресурс — Сайт Центру Розумкова <http://razumkov.org.u>

References

1. Koppel O. A. Tsyvilizatsiina paradyhma formuvannya novoho svitovoho poriadku v umovakh hlobalizatsii // [Rezhym dostupu] <http://helen-koppel.narod.ru> [in Ukrainian]
2. Utkyn A. Novyi myrovoi poriadok / A. Y. Utkyn. — M.: Alhorytm, Eksmo, 2006. — 640 s. [in Russian]
3. Bohaturov A. Hlobalnye aspekty «tsyvylyzatsyonnoho» vlyaniya SShA v XXI v // [Rezhym dostupu] // <http://i-r-p.ru/page/stream>. [in Russian]
4. Shakhnazarov N. Kh. Hriadushchyi myroporiadok: O tendentsiyakh y perspektyvakh mezhdunarodnykh otnosheniy. — M.: Polytyzdat, 1981. — 447 s. [in Russian]
5. Ydentychnosty y tsennosty v epokhu hlobalyzatsyy. / Pod redaktsyyei Pakhomova Yu. M., Pavlenko Yu. V. — K.: Naukova dumka- 2013. — 602 s. [in Russian]
6. Pavlenko Yu. V. Istoriya svitovoi tsyvilizatsii Sotsiokulturnyi rozvytok liudstva Vydannia tretie, stereotypne. — 352 s. <http://www.lib.ua-ru>. [in Ukrainian]
7. Entoni D. Natsionalna identychnist. — K.: Osnovy, 1994. — S. 10—27. [in Ukrainian]
8. Dzh. N. Rozenau. Upravlenye bez pravytelstva: poriadok y yzmeneniya v myrovoi polytyke // [Rezhym dostupu] // <https://www.google.com.ua>. [in Russian]
9. Turen A. Vozvrashchenye cheloveka deistvuiushcheho. Ocherk sotsyolohyy / A. Turen. — M. : Nauchnyi myr, 1998. — 204 s. [in Russian]
10. Bell D., Ynozemtsev V. Epokha razobshchennosty. — M.: Tsentr yssledovanyi postyudustrialnogo obshchestva, 2007. [in Russian]
11. Kastels M. Ynformatsyonnaia epokha: ekonomyka, obshchestvo y kultura / Per. s anhl. pod nauch. red. O. Y. Shkaratana. — M.: HU VShE, 2000. — 608 s. [in Russian]
12. Toffler E. Shok budushcheho = Future Shock / E. Toffler. — M. : AST, 2008. — 560 s. — (Philosophy). [in Russian]
13. Saks Dzh. Rynochnaia ekonomyka y Rossyia / Dzh. Saks. — M. : Ekonomyka, 1994. — 331 s. [in Russian]
14. Hantinhon S. «Novyi svitovyi poriadok u KhKhI stolitti: tendentsii ta yevropeyskiy vymir» // [Rezhym dostupu] // <http://xyz.org.ua/russian>. [in Russian]
15. Tentori D. Horyzonty novoho svitovoho poriadku // [Rezhym dostupu] <http://old.epravda.com.ua>. [in Russian]
16. F. Fukuiama. Sylnoe hosudarstvo: Upravlenye y myrovoi poriadok v XXI veke (2006) (anhl. State-Building: Governance and World Order in the 21st Century.) Cornell University Press, 2004. [in Russian]

17. Bzhezynskiy Zb. Novyi Myrovoi Poriadok v opasnosti yz-za «soprotyvleniya shyrokykh mass naseleniya // [Rezhym dostupu] //http://dialogs.org.ua.[in Russian]
18. Bondarenko K. Prorotstvo Marharet Tetcher, abo novyi svitovyi poriadok // [Rezhym dostupu] http://world.lb.ua/news.[in Ukrainian]
19. Havrylyshyn B. Do efektyvnykh suspilstv. Dorohovkazy v maibutnie. — 4-te ukrainske vydannia, bez zmin. — Kyiv — Ukrainske vydavnytstvo Pulsary — 2013 — 248 s.[in Ukrainian]
20. Kagan R. Pro rai i vladu. Ameryka i Evropa u novomu svitovomu poriadku. — Pereklad z anhliiskoi Yana Chaikovskoho i Halyny Bezukh. — Lviv, 2004 — 65 s.[in Ukrainian]
21. Kyssyndzher H. Diplomatyia / H. Kyssyndzher; [per. s anhli. V. V. Lvova]. — M. : Ladomyr, 1997. — 848 s.[in Russian]
22. Novyi svitovyi poriadok u XXI stolitti: hlobalni tendentsii ta yikh zachennia // Elektronnyi resurs — Sait Tsetru Rozumkova http://razumkov.org.u[in Ukrainian]

Стаття надійшла 17.04.2019

УДК 338.43.339.924

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.09.061.067

Русак Олена П.,

к.е.н., доцент

доцент кафедри аналізу і статистики

імені І.В. Поповича

Житомирський національний агроекологічний університет

Житомир, Україна

E-mail: erusak1208@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5509-0515

Паламарчук Тетяна М.,

к.е.н., доцент

доцент кафедри аналізу і статистики

імені І.В. Поповича

Житомирський національний агроекологічний університет

Житомир, Україна

E-mail: tatyana_1702@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6622-3109

Чугаєвська Світлана В.,

к.е.н., доцент

доцент кафедри аналізу і статистики

імені І.В. Поповича

Житомирський національний агроекологічний університет

Житомир, Україна

E-mail: schugaevskaya@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9751-964

РОЗВИТОК ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Rusak Olena,

PhD in Economics, associate professor

Associate professor of the department

of Analysis and Statistics named after I. Popovych,

Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine

E-mail: erusak1208@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5509-0515

Palamarchuk Tatiana,
PhD in Economics, associate professor
Associate professor of the department
of Analysis and Statistics named after I. Popovych
Zhytomyr National Agroecological University Zhytomyr, Ukraine
E-mail: tatyana_1702@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6622-3109

ChugaievskaSvitlana,
PhD in Economics, associate professor
Associate professor of the department
of Analysis and Statistics named after I. Popovych,
Zhytomyr National Agroecological University, Zhytomyr, Ukraine
E-mail:schugaevskaya@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9751-9647

DEVELOPMENT OF ORGANIC AGRICULTURE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Анотація. Виробництво органічної продукції в Україні є одним з пріоритетних напрямів розвитку аграрного сектора, який сприятиме вирішенню питань як продовольчого забезпечення населення, так і покращенню здоров'я нації та екологічного стану місцевості. Авторами проаналізовано сучасні тенденції розвитку ринків органічної продукції країн ЄС; визначено ряд показників органічного виробництва в Україні, виділено фактори для стимулювання подальшого зростання українського органічного продукту.

З'ясовано, що завдяки розмірам країни, географічному положенню, близькості до потенційних міжнародних покупців і родючим чорноземам Україна має сприятливі умови для органічного сільського господарства. Зокрема, у 2016 році обсяг органічної продукції, експортованої з України, склав близько 300 тис. тонн на суму понад 65 млн доларів США. Очікується, що до 2020 року країна може стати одним із п'яти найбільших виробників органіки у світі.

Подальший розвиток органічного сільського господарства в Україні в умовах євроінтеграції потребує активної державної політики, спрямованої на удосконалення нормативно-правового поля, формування інституційного, організаційно-економічного, науково-методичного, дорадчо-консультаційного та освітнього забезпечення, підтримки виробників органічної продукції та забезпечення стабільності економічної ситуації в галузі органічного агровиробництва.

Ключові слова: органічна продукція, органічні сільськогосподарські угіддя, обсяг органічної продукції, органічні фермерські господарства, органічне сільське господарство.

Abstract. Organic production in Ukraine is one of the priority areas for the development of the agricultural sector, which will help address both the food supply of the population as well as the improvement of the nation's health and environmental status. The authors analyze current trends in the development of organic markets in EU countries; number of indicators of organic production in Ukraine has been identified, factors have been definite for stimulation further growth of the Ukrainian organic product.

It is found that due to the size of the country, geographical location, proximity to potential international buyers and fertile black soil, Ukraine has favorable conditions for organic agriculture. In particular, in 2016, the volume of organic products exported from Ukraine amounted to about 300 thou. tons and worth over \$ 65 million. It is expected by 2020, that the country will has become one of the top five organic producers in the world.

Further development of organic agriculture in Ukraine in the context of European integration requires an active state policy aimed at improving the legal framework, the formation of institutional, organizational and economic, scientific and methodological,

advisory and educational support, support for producers of organic products and ensuring the stability of the economic situation in the field of organic agricultural production.

Keywords: organic production, organic farmland, volume of organic production, organic farming, organic agriculture.

JELClassification: Q17, F5

Problem statement. The development of organic agriculture and production is regarded as one of the important measures to solve the issues of food security of the society, the stable provision with high-quality and safe products. The intensification of this process in recent years contributes to the improvement of the economic, social and environmental state, the integrated development of rural areas, and the improvement of health of the population and it also becomes effective in strengthening the economic ties of the European Community.

Recent research and publications analysis. According to many researchers, organic agriculture is an integral management system for agro-ecosystems rather than merely agricultural production (Shkuratov2017). The key elements in establishing the production process of organic agricultural output are the assessment of environmental threats and risks in the agricultural sector, and the establishment of a procedure for relations between economic entities. However, apart from the aforementioned, managing the system of organic agriculture also includes the implementation of a set of measures that directly ensure such production in order to achieve economic, environmental and social effect (Mamalyha 2016).

Significant contributions to the theory and practice of organic production have been made by American and Western European scientists. The legal base of the organic market functioning has been formed, the regulation of its pricing policy, mechanisms for stimulating the production of ecological products by farmers have been developed and put into practice on the base of their researches in EU countries and USA over the past 20 years (John P. Reganold, Jonathan M. Wachter 2016).

FAO (Food and Agriculture Organization) is a leading contributor to the inclusivity and efficiency of agri-food systems, providing financial support to farmers in creating safe and efficient food systems and promoting scientific development in organic production. It should be noted that the organic market is currently continuing to form in Ukraine. FAO's support for Ukrainian agribusiness is based on three main areas, where the key role lies in shaping the organic produce market: conservation and rational use of natural resources; improving policies and programs for agricultural and rural development, taking into account Ukraine's role in ensuring regional and global food security in the EU context; development of production and distribution networks (FAO in Ukraine, 2019).

Methods of the research. The key research methods consist on the statement that economic research has empirical field:

- *the method of observing and collecting actual data*;
- *the method of analysis and synthesis* — involves the study of the main indicators of the organic market: the area of organic agricultural lands, the volume of production of organic products and its import;
- *systematic approach* — ensured consistency of analysis and synthesis;

— *the average method* — was used to determine the average growth rate of organic production in Ukraine. The above figure was determined by the formula of geometric mean:

$$\bar{K} = \sqrt[n]{\prod_{i=1}^n K_i}, \quad (1)$$

where K_i are a partial growth rates over the last 5 years;

— *the abstract-logical method* — made it possible to study the historical sequence of development of the Ukrainian agrarian sector and its prospects in the direction of increasing the volume of organic production.

Unresolved issues in the industry remain: the need for state support for small farms that produce organic production; development of forms of state statistical reporting on the producers of these products and continuation of the formation of the legal framework for the production of organic products in Ukraine.

The purpose of this paper is analyze of current trends in the development of organic markets in EU countries; determination of organic production indicators in Ukraine, identification of factors that should further stimulate the growth of the Ukrainian organic product.

Key research findings. It should be noted that organic products occurred as a result of the development of organic agriculture; therefore its definition is not universal. Each country has its own definition of organic products depending on the use of chemical agents and technologies. The most common product names at consumer markets are organic, biological and ecological. This is associated with language peculiar features. For instance, English-speaking countries use the term «organic», which is translated as «biological» for French-speaking and some other countries and as «ecological» for Denmark and Germany.

The existing content discrepancies between these terms are intensified by the background established in the consumer market. Taking into account the EU legislation, which Ukraine is currently oriented to, the term «organic» is most widely used while producing and consuming natural products. Considering the experience of marking biobased products (bioyoghurt, biomilk, biokefir etc.), it is not expedient to use the term BIO to define the organic status of a product.

Organic production is an integral system of management and food production that combines the best practice in terms of preserving the environment and natural resources, the level of biodiversity, the application of high standards for animal management and the production method that meets certain requirements for products made from using substances and processes of natural origin.

In the countries of the European Union, organic production accounts for about 3 % of agricultural land. Spain is the leader among European countries by the area of organic crops, where, as of today, organic products are grown on an area of 2 million hectares.

Italy also occupies the leading positions in Europe; the total area of organic crops amounts to 1.8 million hectares there. The third is France — 1.5 million hectares, then Germany with 1.1 million hectares and Austria — 571 thou. hectares (table 1). It should be noted that over the past 5 years, the area under organic production in Europe has increased by almost 2 million hectares, at the same time the number of registered organic producers at the end of 2016 reached 295.1 thou.

However, there is a number of countries where organic production is still at the stage of development, and the areas under cultivation of such products are relatively small. Such countries include Luxembourg, where the area for organic farming is only 4.3 thou. hectares, the Netherlands — 52 thou. hectares, Ireland — 77 thou. hectares, Bulgaria — 161 thou. hectares, Hungary — 186 thou. hectares, Romania — 226 thou. hectares, Great Britain — 490 thou. hectares and Poland — 537 thou. hectares.

Table 1

**DYNAMICS IN THE AREA OF ORGANIC AGRICULTURAL LAND
IN EU MEMBER STATES, THOU. HECTARES**

Country	Year					2016 to 2012 ratio, %
	2012	2013	2014	2015	2016	
1. Belgium	59.7	62.5	66.7	68.8	78.4	131.4
2. Bulgaria	39.1	56.3	47.9	118.5	160.6	4.1
3. Czech Republic	468.7	474.2	472.7	478.0	488.6	104.3
4. Denmark	194.7	169.3	165.8	166.8	201.5	103.5
5. Germany	959.8	1008.9	1033.8	1060.3	1135.9	118.4
6. Estonia	142.1	151.2	155.6	155.8	180.9	127.3
7. Ireland	52.8	53.8	51.9	73.0	76.7	145.3
8. Greece	462.6	383.6	362.8	407.1	342.6	74.1
9. Spain	1756.5	1610.1	1710.5	1968.6	2018.8	114.9
10. France	1030.9	1060.8	1118.8	1322.9	1537.4	149.1
11. Croatia	31.9	40.7	50.1	75.9	93.6	2.9
12. Italy	1167.4	1317.2	1387.9	1492.6	1796.3	153.9
13. Cyprus	3.9	4.3	3.9	4.7	5.6	141.5
14. Latvia	195.7	185.8	203.4	231.6	259.1	132.5
15. Lithuania	156.5	165.9	164.4	213.6	221.7	141.6
16. Luxembourg	4.1	4.4	4.5	4.2	4.3	103.5
17. Hungary	130.6	131.0	124.8	129.7	186.3	142.7
18. Malta	0.37	0.07	0.34	0.30	0.24	64.9
19. Netherlands	48.0	49.0	49.2	49.3	52.2	108.7
20. Austria	533.2	526.7	525.5	552.1	571.4	107.2
21. Poland	655.5	669.9	657.9	580.7	536.6	81.9
22. Portugal	200.8	197.3	212.3	241.4	245.1	122.0
23. Romania	288.3	286.9	289.3	245.9	226.3	78.5
24. Slovenia	35.1	38.7	41.2	42.2	43.6	124.2
25. Slovakia	164.4	157.8	180.3	181.9	187.0	113.8
26. Finland	197.8	204.8	210.6	225.2	238.2	120.5
27. Sweden	477.7	501.0	501.8	519.0	552.7	115.7
28. Great Britain	590.0	558.7	521.5	495.9	490.2	83.1

Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics>

The largest increase in the area of organic agricultural land between 2012 and 2016 occurred in the following countries: Bulgaria — by 4.1 times, Croatia — by 2.9 times. There is a downward trend in five EU member states, in particular Greece — by 25.9 %, Malta — by 35.1 %, Poland — by 18.1 %, Romania — by 21.5 %, Great Britain — by 16.9 %, respectively.

It should be noted that, along with the increase in the area, the world market for organic products is constantly growing. Thus, in 2004 it was valued at USD 25 billion, while by the end of 2016 this number was over USD 89.7 billion (in the EU — EUR 30.7 billion). The most developed markets for organic products are concentrated in the USA. Germany is the leader in the sale of organic products among the European countries. Its market volume is over EUR 9.5 billion, at the same time in France it is EUR 6.7 billion, in Italy — EUR 2.6 billion.

World food markets show the growing interest of consumers in healthy and adequate nutrition along with direct contribution to the preservation of the environment. An increase in the production of organic food products in some EU countries reaches 10 % per year. In many EU countries, there are already markets for organic agricultural products and food products. Also, the relevant infrastructure for certification, marketing and implementation is established and successfully operates.

It is indisputable that the leading Western European companies are ready to help Ukrainian producers obtain organic certificates and establish an effective quality control system within the framework of cooperation. However, it is possible on the condition of further orientation of production to export.

Along with an increase in the level of consumption of organic products in Europe (60.5 euro per capita), the volume of its production in Ukraine is growing. The branch is actively developing and is a progressive and promising direction for the development of the domestic agricultural sector. Owing to the size of the country, geographical location, proximity to potential international buyers and fertile black soil, Ukraine has favourable conditions for organic agriculture.

The modern model of certified organic agriculture is formed in two main directions. The first one is an entrepreneurial; it is represented by large and medium-sized economic entities created on the basis of land and property shares of former members of collective agricultural enterprises. They are aimed at making maximum profit and providing the domestic agro-food market with organic products. In addition, enterprises of the first direction concentrate their activities on expanding the volumes of exports of organic products to countries that certify production (EU, Switzerland, Japan, etc.). The second direction is inherent in mainly farm households which belong to a small group of agribusiness, mainly in the domestic market (Shumeiko O. 2016).

According to the Swiss-Ukrainian project FIBL, Ukraine ranks 11th among the European countries by the production of organic products and 5th by the increase in organic production. By 2020, the country can become one of the five largest organic producers in the world.

Official IFOAM statistical surveys confirm that if in 2002 there were 31 registered farm households with the «organic» status in Ukraine, then in 2016 there were 390 certified organic households, as of June 2017 more than 420 producers. The total area of certified organic agricultural land was 421.2 thousand hectares; another 550 thousand hectares are under certified wild growing herbs (herbs, berries and

mushrooms). The dynamics in the area of organic agricultural land and the number of organic households in Ukraine is shown in Fig. 1

As a result, in 2016, the volume of organic products exported from Ukraine amounted to about 300 thousand tons at the sum of USD 65 million (estimated data according to a survey of all Ukrainian exporters of organic products conducted by the certification body «Organic Standard»).

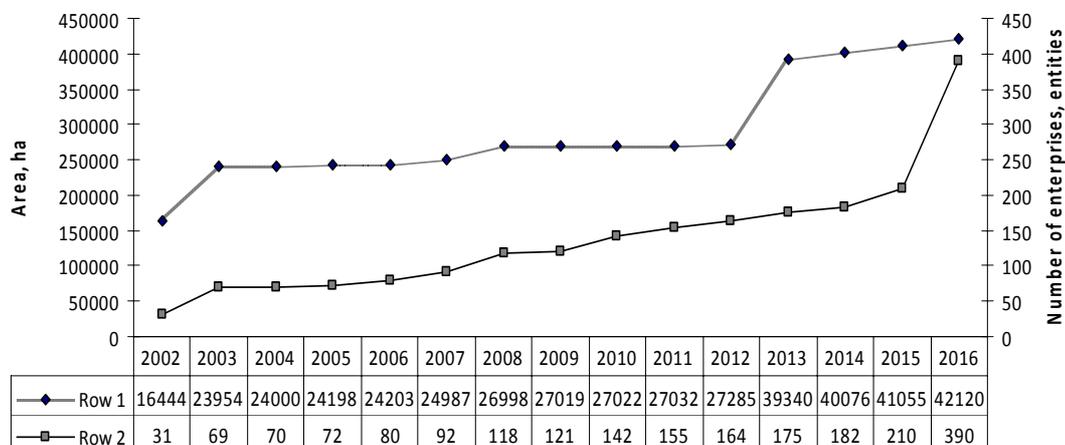

Fig. 1. Dynamics in the area of organic agricultural land and the number of organic households in Ukraine

Source: own researches.

Netherlands, Germany, Great Britain, Italy, Austria, Poland, Switzerland, Belgium, the Czech Republic, Bulgaria and Hungary are the main 11 importing countries (in terms of volume) of Ukrainian organic products from operators certified by all certification bodies. Ukrainian producers also export to the USA, Canada, Australia and some Asian countries.

Ukraine follows the global trend «local + organic» and already has several success stories of Ukrainian exporters of products marked as «organic» and «regional» (from the Ukrainian Carpathians).

Seventeen certification bodies accredited internationally are included in the official list of certification bodies in the organic sector in Ukraine in accordance with Regulation No 1235/2008 (as of December 14, 2017). They include Organic Standard, Bio.inspecta AG, Ecocert SA, CERES Certification of Environmental Standards GmbH, Control Union Certifications, Kiwa BCS Öko-Garantie GmbH, Ecoglobe, Istituto Certificazione Etica e Ambientale (ICEA), Lacon GmbH, Suolo e Salute srl, Agreco R.F. Göderz GmbH, Bioagricert S.r.l., Ekoagros, A CERT European Organization for Certification S.A., Letis S.A, CCPB Srl and Valsts SIA «Sertifikācijas un testēšanas centrs». However, the only Ukrainian certification body is LLC Organic Standard; all others are foreign or local affiliated institutions.

Exporters of Ukrainian organic products enjoy the benefits of the Association Agreement between the EU and Ukraine signed in June 2014, which reduced trade

barriers. Since January 2016, the EU and Ukraine have applied an in-depth and comprehensive Free Trade Area as part of the Association Agreement. At the same time, Ukrainian exporters suffer from the EU Guidelines on the use of additional official control for products from Ukraine, which have been applicable since January 2016.

In recent years, Ukraine has been a leader in separate groups of crops. Thus, in particular, analyzing the structural position of Ukraine in the world, it should be noted that it owns 26 % of the certified world areas for sunflower, 49 % for buckwheat, 43 % for millet, 11 % for spelt, 9 % for barley, 8 % for corn, over 5 % for wheat and rye. Ukraine is gradually becoming a very powerful producer of organic products and raw materials in Europe. 75 % of European areas of organic buckwheat are located here, as well as 70 % of millet, 28 % of sunflower, 24 % of corn, 11 % of barley, 9 % of wheat, etc (Khodakivska O. V. 2017).

Five successful agricultural enterprises are the leaders of organic movement in Ukraine, in particular:

- Private Enterprise «Agroecology» is the oldest agricultural enterprise in Ukraine; it works exclusively according to the technologies of organic farming; the total area of its land is more than 8 thousand hectares;

- PJSC «EthnoProduct» is a Ukrainian-Swiss enterprise set up in 2008. The company owns 4,000 hectares of ecologically clean land in the Chernihiv region, as well as a farm that keeps 1000 heads of cattle. The enterprise is engaged in a full cycle of processing and supplies not raw materials, but finished to certified products like raw and pasteurized milk, sour cream, kefir, yoghurt, butter, honey, meat, sausages, vegetables, and also cereals and beans;

- Private Enterprise «GALEKS-AGRO» is a Ukrainian-Swiss project implemented in Zhytomyr region since 2008. This is an integration of several enterprises and it has a vertical structure — from farming to the production of dairy and meat products. The company owns a dairy factory with a capacity of 30 tons per day, and also processes 8.5 hectares of ecologically clean land;

- LLC «Organic Original» (TM Ekorod) is an enterprise that for six years has been one of the top eco-producers with high achievements not only in Ukraine but also in Poland. Confirmation of this was the recognition of cold pressed sunflower oil TM Emerald as the best organic product of Eastern Europe in 2013 at the Organic Marketing Forum;

- LLC «Saryi Porytsk». The company is one of the few examples when the organic business did not develop from scratch. In 2010 its owner transformed the traditional economy into an environmentally friendly one. The main activities of the company are dairy cattle breeding and plant production. In 2016, «Saryi Porytsk» expanded its production, establishing the first organic cheese factory on the territory of Western Ukraine. It offers butter, mozzarella, suluguni, brynza and other types of cheese.

In order to effectively develop the organic sector in Ukraine, an active state policy is needed. Such policy should be aimed at improving the regulatory and legal framework and developing institutional, organizational, economic, scientific, methodological, advisory, and educational support. It should be noted that certain steps in this direction have been made. In particular, the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine developed three policy documents focused on the support of

organic agriculture, namely, the Agricultural Sector Development Strategy «3+5», the Single and Comprehensive Strategy for Agriculture and Rural Development in Ukraine for 2015-2020, Strategy for improving the management mechanism in the field of use and protection of agricultural land of state ownership and its disposal (Martyniuk M. P. 2017).

While working on the strategic directions for the development of the agricultural sector for the period up to 2020, the Ministry of Agrarian Policy and Food identified the following main indicative indicators of the development of organic agriculture and production in Ukraine:

- increase in the share of agricultural land certified in accordance with organic standards to 5 % in 2017, to 7 % in 2020;
- increase in the number of certified organic producers of milk, vegetables, fruit and medicinal plants by 2017 by not less than 3 times; by 2020 — by 10 times;
- an increase in the share of organic products to 7 % in 2017.

However, it should be noted that in today's conditions, there is a significant obstacle in the formation of a free trade zone between Ukraine and the EU countries, namely the Ukrainian legislation is not harmonized with the EU legal environment in terms of organic production.

Conclusions. In the context of intensification of the European integration processes, the priority tasks of the agricultural policy in Ukraine remain the same. These are the improvement of the legal framework for regulating organic production, circulation and labelling of organic products, and the formation of a proper system of inspection and control.

Consequently, the study confirms the importance and necessity of the development of organic agriculture in Ukraine. Its actualization will contribute to the improvement of the economic, social and environmental state, the integrated development of rural areas, and the improvement of the health of the population. An equally important factor of organic movement is strengthening of economic ties with European countries.

Ukraine has achieved certain results in developing its own organic production and is increasing its export potential. By 2020, the country is expected to become one of the five largest organic producers in the world.

However, it should be taken into account that the prospects for the development of organic agriculture in Ukraine in the context of European integration require an active state policy aimed at improving the regulatory framework, the formation of institutional, organizational and economic, scientific and methodological, advisory and consultative as well as educational support, aid for producers of organic products and ensuring the stability of the economic situation in the field of organic agricultural production.

Література

1. Шкуратов О. І. Розвиток органічного сільського господарства в системі забезпечення екологічної безпеки гросфери / О. І. Шкуратов // Органічне виробництво і продовольча безпека : [зб. матеріалів доп. учасн. V Міжнар. наук. — практ. конф.]. — Житомир : ЖНАЕУ, 2017. — С. 11—13.
2. John P. Reganold, Jonathan M. Wachter (2016) Organic agriculture in the twenty-first century. [Electronic source]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/293014068_Organic_agriculture_in_the_twenty-first_century.

3. FAO in Ukraine: official site. [Electronic source]. Available at: <http://www.fao.org/countryprofiles/index/ru/?iso3=UKR>.
4. Мамалига С. В. Розвиток ринку органічної продукції в Україні [Електронний ресурс] / С. В. Мамалига, А. С. Глов'юк // Ефективна економіка. — 2016. — № 11. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
5. Органічне виробництво в світі: історія розвитку та сучасний стан [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://agrostandart.com/organichne/87-orhanichne-vyrobnytstvo-v-sviti-istoriia-rozvytku-ta-suchasnyi-stand>.
6. Названо головного виробника органічної продукції серед країн Європи [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://agropolit.com/news/7045-nazvano-golovnoho-virobnika-organichnoyi-produktsiyi-sered-krayin-yevropi>.
7. Organic Farming: Official site of Eurostat. [Electronic source]. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data>.
8. Розвиток органічного ринку — Україна та світ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukraine.fibl.org>
9. Шумейко О. Органічне агровиробництво України: тенденції розвитку та виклики інституціонального забезпечення / О. Шумейко // Вісник Тернопільського нац. екон. ун-ту. — 2016. — Вип. 2. — С. 33—42.
10. Філософія «органік» [Електронний ресурс] / Деловой аграрний интернет-ресурс. — Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/journals/article/filosofiya-organik>.
11. Коротко про український ринок в країні. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://agronom.com.ua/korotko-pro-organichnyj-rynok-v-ukrayini/>
12. Ходаківська О. В. Реалізація аграрного потенціалу України в контексті розвитку органічного виробництва / О. В. Ходаківська // Органічне виробництво і продовольча безпека : [зб. матеріалів доп. учасн. VМіжнар. наук.-практ.конф.]. — Житомир : ЖНАЕУ, 2017. — С. 268—273.
13. Лідери органічного руху в Україні [Електронний ресурс] : 5 успішних агропідприємств. — Режим доступу: <http://www.bakertilly.ua/news/id1141>.
14. Мартинюк М. П. Державне регулювання органічного виробництва: стан та перспективи розвитку / М. П. Мартинюк // Органічне виробництво і продовольча безпека : [зб. матеріалів доп. учасн. VМіжнар. наук.-практ.конф.]. — Житомир : ЖНАЕУ, 2017. — С. 5—10.
15. Остафійчук Я., Шпильова Ю. Органічне виробництво: модний тренд сьогодні чи стратегічні перспективи вітчизняного агросектора? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/11997-organchne-virobnictvo-modniy-trend-sogodennya-chi-strategchn-perspektivi-vtchiznyanogo-agrosektora.html>.

References

1. Shkuratov, O. I. (2017). Development of organic agriculture within the system for ensuring environmental safety of agri-sphere. Organic Production and Food Security : proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference. Zhytomyr. ZhNAEU, 11—13. [in Ukrainian].
2. John P. Reganold, Jonathan M. Wachter (2016) Organic agriculture in the twenty-first century. [Electronic source]. Available at: https://www.researchgate.net/publication/293014068_Organic_agriculture_in_the_twenty-first_century [in English].

3. FAO in Ukraine: official site. [Electronic source]. Available at: <http://www.fao.org/countryprofiles/index/ru/?iso3=UKR>. [in English].
4. Mamalyha, S. V. (2016). Development of organic products market in Ukraine *Efektivna Ekonomika*. No 11. [Electronic source]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua>. [in Ukrainian].
5. Organic production in the world: history of development and current state. [Electronic source]. Available at: <http://agrostandart.com/organichne/87-orhanichne-vyrobnytstvo-v-sviti-istoriia-rozvytku-ta-suchasnyi-stan>. [in Ukrainian].
6. The main organic producer among European countries was announced. [Electronic source]. Available at: <https://agropolit.com/news/7045-nazvano-golovno-go-virobnika-organichnoyi-produktsiyi-sered-krayin-yevropi>. [in Ukrainian].
7. Organic Farming: Official site of Eurostat. [Electronic source]. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data>. [in English].
8. Development of organic market — Ukraine and the world. [Electronic source]. Available at: <https://ukraine.fibl.org>. [in Ukrainian].
9. Shumeiko, O. (2016). Organic agricultural production in Ukraine: development trends and challenges of institutional support. *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. — Iss. 2, 33—42. [in Ukrainian].
10. «Organic» philosophy. Business Agricultural Internet Resource. [Electronic source]. Available at: <http://www.agrotimes.net/journals/article/filosofiya-organik>. [in Ukrainian].
11. Briefly about the Ukrainian market in the country. [Electronic source]. Available at: <https://agronom.com.ua/korotko-pro-organichnyj-rynok-v-ukrayini/>. [in Ukrainian].
12. Khodakivska, O. V. (2017). Realization of agricultural potential of Ukraine in the context of organic production development. *Organic Production and Food Security: proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference*. Zhytomyr. ZhNAEU, 268—273. [in Ukrainian].
13. Leaders of organic movement in Ukraine: Five Successful Agricultural Enterprises. [Electronic source]. Available at: <http://www.bakertilly.ua/news/id1141>. [in Ukrainian].
14. Martyniuk, M. P. (2017). State regulation of organic production: current condition and prospects for development. *Organic Production and Food Security: proceedings of the 5th International Scientific and Practical Conference*. Zhytomyr. ZhNAEU, 5—10. [in Ukrainian].
15. Ostafiichuk, Ya., Spylivova, Yu. (2018). Organic production: modern fashionable trend or strategic prospects for the domestic agricultural sector? [Electronic source]. — Available at: <http://ua-ekonomist.com/11997-organichne-virobnictvo-modniy-trend-sogodennya-chi-strategchn-perspektivi-vtchiznyanogo-agrosektora.html>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла 23.05.2019

УДК: 338.439.5

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.10.068.074

Федосєєва Ганна С.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та
адміністрування і міжнародної економіки
Миколаївський національний аграрний університет
вул. Георгія Гонгадзе, 9, Миколаїв, Україна
e-mail: timofany@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4201-8017

ВИРОБНИКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Hanna Fedosieieva

candidate of economic sciences, associate professor
associate Professor of the Department of Public Administration and
administration and the international economy
Mukolayiv National Agrarian University
Heorhiya Honhadze str., 9, Mykolaiv, Ukraine
e-mail: timofany@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4201-8017

THE AGRICULTURAL PRODUCERS OF UKRAINE IN FOREIGN MARKETS: THE CURRENT SITUATION AND PROSPECTS

Анотація. Сьогодні без перебільшення сільське господарство є однією з бюджетоутворюючих галузей здатних реально визначати тенденції розвитку не лише сільських територій та окремих регіонів, а й країни в цілому. При цьому на передній план виходять сільськогосподарські товаровиробники, які адаптуючи свою діяльність до трансформаційних зрушень у міжнародному масштабі, здатні наростити та ефективно реалізувати на зовнішніх ринках свій експортний потенціал. Характеристику зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств надано в наукових працях О. О. Голосова, І. В. Гончаренко, Л. А. Зубченко, С. М. Кваші, А. В. Ключник, Л.В. Назарової, К.В. Наконечної, О. М. Яценко та інших. Разом з тим проблематика обґрунтування дієвих заходів направлених на швидкий та ефективний розвиток сільськогосподарських товаровиробників у міжнародному масштабі потребує постійного оновлення. Метою роботи є дослідження сучасного стану та перспектив розвитку виробників сільськогосподарської продукції України на зовнішніх ринках. У статті описано діяльність досліджуваних суб'єктів на зовнішніх ринках зерна, насіння соняшнику, овочів, м'яса, меду, волоського горіху. Для кожного з даних ринків визначено обсяги експорту, найбільші країни імпортери, основні вітчизняних гравців в міжнародному масштабі. Описано думку автора щодо найбільших стримуючих і стимулюючих факторів розвитку сільськогосподарських товаровиробників України на зовнішніх ринках. Зокрема зосереджено увагу на: державній підтримці сільського господарства; якості вітчизняної сільськогосподарської продукції та її відповідності стандартам на ринках окремих країн; невідповідність наявного ресурсозабезпечення сільськогосподарських товаровиробників необхідному для розширеного відтворення та виходу на зовнішні ринки; рівню врожайності, яка, на наше переконання, враховуючи сучасні умови розвитку, є скоріше конкурентною перевагою на зовнішніх ринках, ніж відставанням; рівню світових цін на основні експортні позиції українських виробників сільськогосподарської продукції та їх відповідності українським експортним цінам; інформаційному забезпеченні зовнішньоекономічної діяльності досліджуваних суб'єктів; та інших факторах. Окрім того, зазначено: українські сільськогосподарські товаровиробники мають найбільші можливості сформувати стійкі конкурентні переваги у реалізації на зовнішніх ринках соняшнику, ячменю, кукурудзи, пшениці, горіхів, ріпаку, томатів. Перспективними напрямками ефективного розвитку досліджуваних суб'єктів на зовнішніх ринках названо: реалізація дієвої зовнішньоекономічної політики щодо сільського господарства; впровадженні комплексу регіональних Програм розвитку сільського господарства та сільських територій; формування якісного економічного потенціалу виробників сільськогосподарської продукції України; активізації зовнішньоекономічної діяльності досліджуваних суб'єктів; сертифікації діяльності виробників сільськогосподарської продукції України на відповідність вимогам міжнародних систем.

Ключові слова: сільське господарство, виробники сільськогосподарської продукції, експорт, зовнішні ринки, конкурентна перевага, зовнішньоторгова діяльність.

Abstract. Today, without exaggeration, agriculture is one of the budget-forming industries capable of really identifying the development trends not only of rural territories and individual regions, but also of the country as a whole. At the same time, agricultural producers are coming to the fore, who, by adapting their activities to transformational shifts on an international scale, are able to increase and effectively realize their export potential in foreign markets. The characteristics of foreign economic activity of agricultural enterprises are given in scientific works: O. O. Golosova, I. V. Goncharenko, L. A. Zubchenko, S. M. Kwashi, A. V. Klyuchnik, L. V. Nazarova, K. V. Finally, O. M. Yatsenko and others. At the same time, the issue of substantiation of effective measures aimed at the rapid and efficient development of agricultural producers on an international scale requires constant updating. The purpose of this work is to study the current state and prospects of development of Ukrainian agricultural producers in foreign markets. The article describes the activity of the studied subjects in the foreign markets of grain, sunflower seeds, vegetables, meat, honey, walnuts. For each of these markets, export volumes, major importing countries, major domestic players internationally are identified. The author's opinion on the major constraints and incentives for the development of Ukrainian agricultural producers in foreign markets is described. Particular attention is paid to: state support for agriculture; the quality of domestic agricultural products and its compliance with standards in the markets of individual countries; the inconsistency of the existing resource provision of agricultural producers with the need for expanded reproduction and entry into foreign markets; the level of yield, which, in our opinion, given the current conditions of development, is more a competitive advantage in foreign markets than a backlog; the level of world prices for the main export positions of Ukrainian agricultural producers and their correspondence to Ukrainian export prices; information support of the foreign economic activity of the studied subjects; and other factors. In addition, it states: Ukrainian agricultural producers have the greatest opportunity to develop sustainable competitive advantages in the markets of sunflower, barley, corn, wheat, nuts, rapeseed, and tomatoes. The promising directions of effective development of the studied subjects in the foreign markets are: implementation of effective foreign economic policy on agriculture; implementation of a set of regional programs for development of agriculture and rural areas; formation of qualitative economic potential of Ukrainian agricultural producers; intensification of foreign economic activity of the studied subjects; certification of activity of agricultural producers of Ukraine for compliance with the requirements of international systems.

Key words: agriculture, agricultural producers, exports, foreign markets, competitive advantage, foreign trade.

JEL codes: O13, Q17, Q19.

Постановка проблеми. Згідно даних Світового банку частка сільського господарства у ВВП України за одинадцять років зросла на 4 %: з 10 % у 2005 р. до майже 17 % у 2018 р. Тоді як середній показник по світу становить 4 % [1]. А за даними ФАО, Україна входить до п'ятнадцяти найбільших світових виробників насіння соняшнику, кукурудзи, ячменю, вишні, смородини, меду, насіння гірчиці, горіху, вівса, малини, жита та інше [2].

Отже, якщо враховувати прогнольні дані щодо збільшення кількості населення на землі до 2050 року на 34 % до 9,1 млрд осіб [3], вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники можуть стати реальним локомотивом росту української економіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемні аспекти та перспективи розвитку вітчизняних сільськогосподарських підприємств, особливості функціонування вітчизняного ринку сільськогосподарської продукції описано у наукових працях В. Г. Андрійчука, М. О. Гофмана, В. Ф. Іванюти, О. В. Кривончак, П. Т. Саблука, та ін. Характеристику зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств надано в наукових працях О. О. Голосова, С. М. Кваші, А. В. Ключник, Л. В. Назарової, О. М. Яценко та ін.

Методика дослідження. Достовірність проведеного дослідження зумовлена використанням комплексного підходу та значної сукупності методів дослідження, зокрема: системний підхід — при вивченні зв'язків між явищами та процесами в системі функціонування виробників сільськогосподарської продукції України на зовнішніх ринках; економіко-статистичний метод — для виявлення особливостей розвитку вітчизняного та зовнішніх ринках сільськогосподарської продукції; діалектичний та абстрактно-логічний метод — при проведенні узагальнень діяльності і формуванні висновків щодо перспектив досліджуваних суб'єктів на зовнішніх ринках; метод наукового абстрагування — при виділенні ключових чинників, що впливають на діяльність виробників сільськогосподарської продукції України на зовнішніх ринках.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Трансформаційні зрушення у глобальній економіці призвели до появи нових ринкових сегментів у сільському господарстві та спричинили кон'юнктурні зміни на зовнішніх ринках окремих видів сільськогосподарської продукції, а нові геополітичні умови розвитку України спонукають сільськогосподарських товаровиробників максимізувати використання наявних ресурсів для ефективного розвитку на міжнародному рівні. Зважаючи на зазначене необхідним стає окреслення перспектив розвитку вітчизняних виробників на зовнішніх ринках.

Метою роботи є дослідження сучасного стану та перспектив розвитку виробників сільськогосподарської продукції України на зовнішніх ринках.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство України є надійним фундаментом забезпечення продовольчої безпеки держави, базисом розширення її експортного потенціалу, джерелом задоволення внутрішнього попиту на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування. Так, у 2017 році вітчизняними товаровиробниками було вироблено сільськогосподарської продукції на 140 535,2 млн грн, частка експорту продукції сільського господарства у загальнодержавному експорті склала майже 40 %, а частка у ВВП країни досягла 10 % [4].

Площа сільськогосподарських угідь в Україні в 2017 р. становила 70,8 % загальної площі. Близько 80 % якої — орні землі, дві третини з них — чорнозем [5]. За даними Українського клубу аграрного бізнесу, в останні п'ять років частка зайнятих у сільському господарстві в середньому склала 19 % економічно активного населення [6]. У 2018 р. державні видатки на підтримку сільського господарства склали майже 1 % Державного бюджету України, або підвищилися на $\frac{1}{4}$ за середньорічні фактичні значення 2014—2018 рр.

Сільськогосподарська продукція є одним з основних складових експортної пропозиції України на зовнішніх ринках (табл. 1).

Таблиця 1

МІСЦЕ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА У ЗОВНІШНЬОТОРГОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Роки	Розмір ВВП, млрд грн	Частка сільського господарства у ВВП країни, %	Товарний експорт країни, млн дол.	Частка с/г продукції у товарному експорті, %	Товарний імпорт країни, млн дол.	Частка с/г продукції у товарному імпорті, %
2014	1586,9	15,84	53901,7	18,09	54428,7	5,80
2015	1988,5	12,04	38127,1	23,07	37516,4	4,52
2016	2383,2	10,66	36361,7	24,39	39249,8	4,87
2017	2982,9	10,24	43264,7	34,51	49607,2	4,77
Відхилення 2017 р. до 2013 р., +/-	1460,2	-6,37	-20056	18,78	-27379,6	-1,16

Джерело: розраховано автором на основі [7], [8]

Встановлено, що основу експортної пропозиції сільськогосподарських підприємств України становлять зернові культури, яких на зовнішні ринки в 2016/17 МР було поставлено 39,487 млн т, що на 13,5 % більше, ніж у попередньому сезоні. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства експорт пшениці склав 17,4 млн т, кукурудзи — 17,412 млн т, ячменю — 4,41 млн т [9].

Наразі основними країнами-імпортерами зерна з України є країни СНД, Великобританія, Франція, Німеччина та Єгипет. При цьому підприємствами, що виробляють та експортують найбільше зернової продукції, є: ТОВ СП «Нібулон», ТОВ «Луї Дрейфус Україна ЛТД», ТОВ «Кернел Групп» та ін.

Соняшник є основною технічною культурою в Україні, яка порівняно з іншими олійними, дає найбільше олії з одиниці площі. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства, Україна є світовим лідером з експорту насіння соняшнику та олії. До основних імпортерів української олійної продукції відносять Єгипет, Алжир, Іран, Туреччину, Китай, Індію [10]. А найпотужнішими підприємствами-експортерами даної продукції є ТОВ «Кернел Групп», ПАТ «Миронівський хлібопродукт», ДП «АТ Каргілл» та ін.

За даними Державної служби статистики України, у 2017 році всіма категоріями господарств вироблено 3266,9 тис. тонн м'яса всіх видів у забійній вазі, що відповідає рівню 2016 року. При цьому експорт порівняно з 2016 роком зріс на 37 % (до 531,3 млн дол.). Нарощування присутності української м'ясної продукції на зовнішніх ринках відбувається завдяки галузі птахівництва. Частка м'яса птиці у загальних обсягах експорту становить 80 % [11]. Найбільшим попитом українська птиця користується в Іраку, Єгипті та Нідерландах. Найбільшими виробниками та експортерами м'яса з України є: ПАТ «Миронівський хлібопродукт», корпорація «Агропродсервіс», агрохолдинг «Авангард» та ін.

Україна входить у десятку найбільших світових експортерів меду. Найбільше українського меду в 2017 р. закупили США, Німеччина та Польща. На частку цих країн доводиться понад 65 % експорту. Крім того, українські підприємства збільшують поставки до Литви, Словаччини та Чехії [12]. Серед них слід

виділити діяльність ТОВ «Бартік», ТЗОВ «Агро Іст Трейд», компанії «Багатогалузевий концерн «Співдружність» та ін.

Також встановлено, що Україна займає перше місце в експорті волоського горіха серед країн Європи, а також входить у ТОП-5 виробників цього продукту в світі. Експорт волоських горіхів з України в 2017 році склав 31 тис. тонн, або 101 млн дол. Головні країни-імпортери у 2017 році: Ірак, Іран, Греція [12]. До найбільших підприємств виробників та експортерів горіхів з України слід віднести ТОВ «Гранд К», ПП «Резолют», ТОВ «Капіталіст Консалко» та ін.

Україна входить до числа провідних світових виробників овочевих культур. На сьогодні основними експортними ринками українських овочів є Білорусь, Литва, Латвія, Польща [13]. При цьому слід виділити діяльність таких виробників, як ПП «Західний Буг», ПОСП «Уманський тепличний комбінат», ФГ «Органік Системс» та ін.

У табл. 2 наведено дані щодо місця вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників на окремих зовнішніх ринках.

Таблиця 2

**МІСЦЕ УКРАЇНИ НА ЗОВНІШНІХ РИНКАХ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ У 2017 р.**

Вид сільськогосподарської продукції	Виробництво			Реалізація на світовому ринку		
	Країни світу, млн т	Україна, млн т	Частка України, %	Країни світу, млн т	Україна, млн т	Частка України, %
Пшениця	754,31	26,16	3,47	181,35	17,75	9,79
Кукурудза	1068,79	24,67	0,23	144,47	18,5	12,81
Ячмінь	148,0	8,28	5,6	27,51	4,3	15,63
Насіння соняшнику	46,31	12,24	26,43	2,5	0,45	18,0
Ріпак	69,18	2,19	3,17	15,91	1,03	6,48
Горіхи	2,1	0,11	5,24	0,73	0,056	7,68
М'ясо птиці	116,19	1,18	1,02	12,7	0,272	2,19
Мед	1,66	0,066	3,98	0,69	0,068	9,86

Джерело: розраховано автором на основі [8; 12; 14—16; 17; 19; 20]

Вважаємо: незважаючи на те, що українські показники врожайності сільськогосподарських культур є не найвищими в світі, в той же час вони є конкурентною перевагою вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників на зовнішніх ринках. Дана позиція пояснюється таким:

— показники врожайності по основним експортним культурам вітчизняних виробників є вищими за середньосвітові (рис. 1);

— високі показники врожайності у високорозвинених країнах забезпечуються відповідним рівнем технічного та технологічного розвитку, в той час як українські товаровиробники отримують відповідні показники врожайності в умовах реального дефіциту фінансових ресурсів;

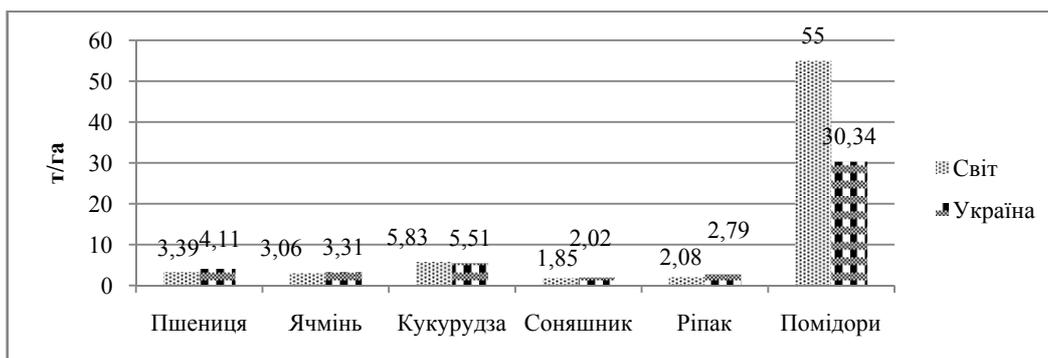

Рис. 1. Урожайність сільськогосподарських культур в Україні та світі у 2016/2017 МР, т/га

Джерело: побудовано автором на основі [20]

— встановлено, що висока урожайність далеко не завжди співпадає з високим прибутком, існує низка чинників, що можуть знецінити даний фактор на закордонних ринках сільськогосподарської продукції (міжнародні угоди про співробітництво в продовольчій сфері, державна аграрна політика окремих країн, розвиток інфраструктури сільськогосподарського ринку в окремих країнах та ін.).

Питання якості сільськогосподарської продукції як конкурентної переваги вітчизняних виробників на зовнішніх ринках є досить неоднозначним. Так, кожна країна-імпортер має власні санітарні вимоги до якості ввезеної на її територію сільськогосподарської продукції. Наприклад, країни Південної Європи приймають продукцію з пилком бур'яну амброзії, на відміну від Єгипту та Ізраїлю. Тому потрібно формувати партії товару, враховуючи вимоги конкретного покупця.

Щодо вартісної складової експорту сільськогосподарської продукції, то треба зазначити, що вартість української продукції (в розрізі окремих груп), як правило, є нижчою за середню світову ціну (рис. 2).

Щодо інформаційного забезпечення, то виявлено, що сільськогосподарські товаровиробники України, котрі бажають отримати інформацію про закордонні ринки сільськогосподарської продукції та допомогу у просуванні своєї продукції, можуть використовувати інформацію, надану на електронних ресурсах Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, Української аграрної конфедерації, Української зернової асоціації, Українського клубу аграрного бізнесу, ДП «Держзовнішінформ», ДП «Укрпромзовнішекспертиза», ТОВ «Консалтингова агенція «УкрАгроКонсалт», ТОВ «Інформаційна агенція «АПК-ІНФОРМ» та ін.

Проблему зберігання сільськогосподарської продукції покликано вирішити елеватори, термінали та сховища. В Україні існує Каталог елеваторних підприємств, у якому зареєстровано 695 елеваторів і сховищ. При цьому експерти оцінюють потужності елеваторних підприємств України в 30-32 млн тонн. Визначено, що особливістю діяльності великих сільськогосподарських товаровироб-

ників є розбудова власних елеваторних потужностей, причому підприємства, які виходять на зовнішні ринки, прагнуть якнайшвидше реалізувати продукцію, зменшуючи тим самим витрати на її зберігання та збільшуючи оборот елеваторних потужностей.

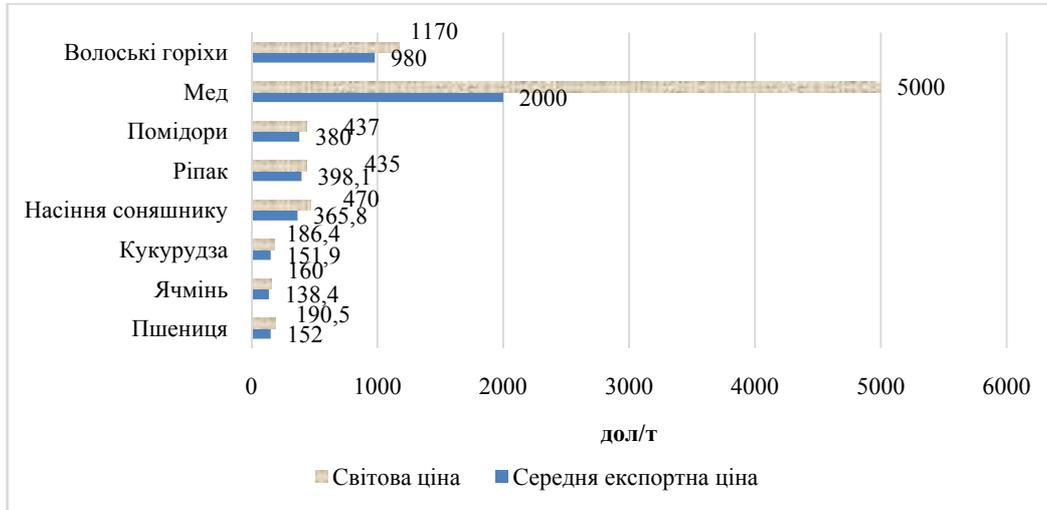

Рис. 2. Співставлення світових та експортних цін на окремі види сільськогосподарської продукції українських товаровиробників у 2017 р., дол./т

Джерело: побудовано автором на основі [12; 15; 20]

Однією з основних проблем більшості сільськогосподарських товаровиробників України є невідповідність наявного ресурсозабезпечення необхідному для розширеного відтворення та виходу на зовнішні ринки. Так, за даними Українського клубу аграрного бізнесу, у 2017 р. вартість посівної компанії виросла порівняно з 2012 р. більше ніж у 2 р. (від 75 млрд грн до 103 млрд грн) за рахунок значної девальвації гривні і як наслідок подорожчання насіння, добрив, техніки та ін. Відповідно, в даний період виріс і дефіцит власних коштів сільськогосподарських підприємств (лише за 2016/2017 рр. на 38 %) [6].

Підсумовуючи діяльність сільськогосподарських товаровиробників щодо залучення додаткових оборотних коштів, можна резюмувати: сільськогосподарські виробники змінили стратегію закупівель. Якщо раніше вони закуповували необхідні ресурси безпосередньо перед польовими роботами або навіть під час них, то зараз закупівлі проводяться відразу після реалізації продукції, якщо є необхідні умови для зберігання.

На нашу думку, українські сільськогосподарські товаровиробники мають найбільші можливості сформувати стійкі конкурентні переваги у реалізації на зовнішніх ринках соняшнику, ячменю, кукурудзи, пшениці, горіхів, ріпаку, томатів. Але при цьому не слід забувати, що для економіки країни експортера, та й для самого експортера, кращим є реалізація на зовнішніх ринках переробленої продукції з урахуванням доданої вартості. Враховуючи це, в Україні потрібно

створювати потужності для переробки, в першу чергу соняшнику, пшениці, ріпаку, помідорів. При будівництві даних потужностей потрібно враховувати попит на зовнішніх ринках на продукцію, що пройшла первинну обробку, та на перероблену продукцію. Крім того, важливим питанням є відповідність якості переробленої продукції міжнародним стандартам.

Висновки. Посилення позицій вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції на зовнішніх ринках прямо пов'язано з рівне прояву синергетичного ефекту від співпраці державних органів влади, громадських організацій і самих підприємців. При цьому акцентувати увагу слід на:

— створенні позитивного іміджу України на міжнародному рівні; спрощенні доступу сільськогосподарських товаровиробників до закордонних ринків; забезпеченні доступу досліджуваних суб'єктів до імпортних виробничих ресурсів; розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві; залученні іноземних інвестицій;

— розробці та поступовому впровадженні комплексу регіональних Програм розвитку сільського господарства та сільських територій, до якого повинні ввійти програми спрямовані на: розвиток пріоритетних для даного регіону галузей сільського господарства; розвиток нішевих видів сільськогосподарської продукції; соціальний розвиток сільської місцевості; підтримку малих та середніх сільськогосподарських підприємств; розвиток кооперації; розвиток нетрадиційних для сільської місцевості видів виробництва та послуг та інше;

— розвитку виробничого, фінансового, кадрового, експортного, маркетингового, інформаційного потенціалів як основи для формування якісного економічного потенціалу виробників сільськогосподарської продукції України;

— активізації зовнішньоекономічної діяльності виробників сільськогосподарської продукції України. При цьому потрібно працювати в двох напрямках: формування та ефективна реалізація векторів розвитку зовнішньоекономічної діяльності (мінімум необхідних умов для ефективного розвитку досліджуваних підприємств на міжнародному рівні); розробці та впровадженні шляхів активізації найбільш поширених видів зовнішньоекономічної діяльності виробників сільськогосподарської продукції (експорт, імпорт, залучення іноземних інвестицій, участь у міжнародних виставках та ярмарках, спільне підприємництво).

— сертифікації діяльності виробників сільськогосподарської продукції України на відповідність вимогам міжнародних систем.

Література

1. Група Всесвітній банк. URL: <http://wdi.worldbank.org/table/4.2> WorldBankGroup, AllRightsReserved
2. Agricultural potential to improve global food security // The bleyzer foundation. URL: [http://www.bleyzerfoundation.org/files/tbf_reports/Unleashing %20Ukrainian %20Agricultural %20Potential-August %202018.pdf](http://www.bleyzerfoundation.org/files/tbf_reports/Unleashing%20Ukrainian%20Agricultural%20Potential-August%202018.pdf)
3. Состояние рынков сельскохозяйственной продукции: 2016—2017 годы / Торговля и продовольственная безопасность: достижение оптимального баланса между национальными приоритетами и общим благом // Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединённых Наций. URL: <http://www.fao.org/3/a-i5090r.pdf>

4. Продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р. за 2017 р.: Статистичний бюлетень / За ред. О. М. Прокопенко // Державна служба статистики України. Київ, 2018. 17 с.
5. Ukraine 2017: AnnualReport / USAID. URL: <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/18/2017.pdf>
6. Український клуб аграрного бізнесу. URL: <http://ucab.ua/>
7. Україна у цифрах 2017 : Статистичний збірник / За ред. І. С. Вернера // Державна служба статистики України. Київ, 2018. 245 с.
8. Зовнішня торгівля України товарами та послугами: Статистичний збірник / за ред. А. Фризоренко // Державна служба статистики України. Київ, 2017. 146 с.
9. Україна у 2016/2017 МР наростила експорт зерна / Фінанси.юа. URL: <http://news.finance.ua/ua/news/-/379980/ukrayina-u-2015-2016-mr-narostyla-eksport-zerna-na-13-5>
10. Виробники сільгосппродукції знайшли нові ринки збуту замість Росії. URL: <http://tsn.ua/groshi/ukrayina-persha-v-sviti-z-eksportu-sonyashniku-ministr-agrarnoyi-politiki-422167.html>
11. Аграрне інформаційне агентство 2018. Експорт м'яса з України за рік зріс на 24 %. URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/eksport-masa-z-ukraini-za-rik-zris-na-24>
12. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua>
13. Маслак О. Розвиток ринку овочів // Агробізнес сьогодні. URL: <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/5496-rozvytok-rynku-ovochiv.html>
14. Реалізація продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами у 2017 р. : Статистичний збірник / За ред. О. М. Прокопенко // Державна служба статистики України. Київ, 2018. 59 с.
15. Сільське господарство України 2017 : Статистичний збірник // Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Dankevych V. Ukrainian agricultural land market formation / V. Dankevych. URL: www.znau.edu.ua/images/images.../Данкевич%20В.Є.pptx
17. Oilseeds: World Markets and Trade / (USDA). URL: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/oilseeds.pdf>
18. SASK MUSTARD INFO MEETING 2017. MUSTARD MARKET OUTLOOK 2016/17 // Mercantile Consulting Venture Inc. Marlene Boersch, Owner & Managing Partner. URL: www.mercantileventure.com
19. Trade map — international trade statistics. URL: <http://www.trademap.org>
20. World Agricultural Production / (USDA). URL: <http://usda.mannlib.cornell.edu/usda/current/worldag-production/worldag-production-07-12-2017.pdf>

References

1. World Bank (2018). Washington: World Bank. Retrieved from <http://wdi.worldbank.org/table/4.2> World Bank Group, All Rights Reserved
2. The bleyzer foundation (2018). Agricultural potential to improve global food security. Retrieved from http://www.bleyzerfoundation.org/files/tbf_reports/Unleashing%20Ukrainian%20Agricultural%20Potential-August%202018.pdf
3. Prodovolstvennaia y selskokhoziaistvennaia orhanyzatsyia Ob'edynënnnykh Natsyi (2018). Torhovlia y prodovolstvennaia bezopasnost: dostyzhene optymalnoho balansu mezhdu natsyonalnymu pryorytetamy y obshchym blahom. Sostoianye rynkov selskokhoziaistvennoi produktsyy: 2016—2017 hody. Retrieved from <http://www.fao.org/3/a-i5090r.pdf> [in Russian]

4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Produktsiia silskoho hospodarstva u postiiynkh tsinakh 2010 r. za 2017 r.: Statystychnyi zbirnyk. Za red. O. M. Prokopenko, Kyiv, 17
5. USAID (2018). Ukraine 2017: Annual Report. Retrieved from <https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/18/2017.pdf>
6. Ukrainskyi klub ahrarnoho biznesu (2018). Kyiv: Ukrainian Agrarian Business Club. Retrieved from <http://ucab.ua/>
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Ukraina u tsyfrakh 2017: Statystychnyi zbirnyk. Za red. I.Ie. Venera, Kyiv, 245
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Zovnishnia torhivlia Ukrainy: Statystychnyi zbirnyk. Za red. A. Fryzorenko, Kyiv, 86
9. Finansy. iua (2018) Ukraina u 2016/2017 MR narostyla eksport zerna. Retrieved from <http://news.finance.ua/ua/news/-/379980/ukrayina-u-2015-2016-mr-narostyla-eksport-zerna-na-13-5>
10. Vyrobnyny silhospproduktsii znaisly novi rynky zbutu zamist Rosii. Retrieved from <http://tsn.ua/groshi/ukrayina-persha-v-sviti-z-eksportu-sonyashniku-ministr-agrarnoyi-politiki-422167.html>
11. Ahrarne informatsiine ahentstvo (2018). Eksport miasa z Ukrainy za rik zris na 24 %. Retrieved from <http://agravery.com/uk/posts/show/eksport-masa-z-ukraini-za-rik-zris-na-24>
12. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy (2019). Kyiv. Retrieved from <http://minagro.gov.ua>.
13. Maslak O (2018). Rozvytok rynku ovochiv [Ahrobiznes sohodni]. Retrieved from <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/5496-rozvytok-rynku-ovochiv.html>
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Roslynyntstvo Ukrainy 2017 r: Statystychnyi zbirnyk. Za red. O. M. Prokopenko, Kyiv, 59
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Silske hospodarstvo Ukrainy 2017: Statystychnyi zbirnyk. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
16. Dankevych V (2017) Ukrainian agricultural land market formation. ACTA UNIVERSITATIS AGRICULTURAE ET SILVICULTURAE MENDELIANAE BRUNENSIS, № 1, 259-270. Retrieved from https://acta.mendelu.cz/media/pdf/actaun_2017065010259.pdf
17. USDA (2018) Oilseeds: World Markets and Trade. Washington: United States Department of Agriculture. Retrieved from <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/circulars/oilseeds.pdf>
18. Mercantile Consulting Venture Inc. Marlene Boersch, Owner & Managing Partner (2018). SASK MUSTARD INFO MEETING 2017. MUSTARD MARKET OUTLOOK 2016/17 //. Retrieved from www.mercantileventure.com
19. Trade map — international trade statistics. Retrieved from <http://www.trademap.org>
20. USDA (2017) World Agricultural Production. Washington: United States Department of Agriculture. Retrieved from <http://usda.mannlib.cornell.edu/usda/current/worldag-production/worldag-production-11-09-2017.pdf>

Стаття надійшла 06.06.2019

УДК 338.43:631.1:330.34

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.11.075.081

Николюк Ольга М.,
 доктор економічних наук, доцент,
 Житомирський національний агроекологічний університет,
 заступник керівника навчально-наукового центру інформаційних технологій Україна,
 nikolyukolya@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-1705-3606>

Молодецька Катерина. В.,
доктор технічних наук, доцент,
Житомирський національний агроекологічний університет,
керівник навчально-наукового центру інформаційних технологій, Житомир, Україна,
kmlodetska@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-9864-2463>

СТРУКТУРНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЧНИХ АГРАРНИХ БІЗНЕС-СИСТЕМ

Nykolyuk Olga
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Zhytomyr National Agroecological University, Educational
and Scientific Center of Information Technologies,
nikolyukolya@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-1705-3606>

Molodetska Kateryna
Doctor of Engineering Sciences, Associate Professor,
Zhytomyr National Agroecological University, Educational
and Scientific Center of Information Technologies,
kmlodetska@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-9864-2463>

STRUCTURAL MODELING OF ORGANIC AGRARIAN BUSINESS SYSTEMS

Анотація. У статті визначено особливості та переваги існуючих методів структурного моделювання, визначено їх нотації та завдання. Ідентифіковано переваги і напями застосування методів структурного моделювання у дослідженні бізнес-систем та в управлінні ними. Наведено обґрунтування перспективності використання взаємопов'язаного комплексу моделей IDEF і DFD для опису бізнес-процесів складних економічних систем. Встановлено, що оптимальним є застосування різних методологій структурного моделювання. Це дасть можливість відобразити бізнес-процеси у вигляді діаграм. Кожна з таких діаграм описуватиме окремі особливості реалізації функцій системи. Такий підхід забезпечує спрощення процесів комунікації та взаємодії між системними аналітиками і фахівцями інших галузей, а інформація подається у вигляді систематизованих описів й форматів. Побудовано узагальнені структурні моделі аграрних бізнес-систем у цілому та органічних товаровиробників зокрема. Запропоновано IDEF 0-модель аграрної бізнес-системи, вхідними параметрами якої визначено екзогенні (елементи зовнішнього середовища, які практично некеровані з боку підприємства) та ендогенні (формуються у межах системи) чинники. До вихідних параметрів IDEF 0-моделі аграрної бізнес-системи включено конкурентоспроможність, ефективність функціонування, економічний, соціальний та екологічний ефекти, а також інформація про поточний стан системи. Побудовано функціональну багаторівневу IDEF0-модель органічного господарства, яка враховує два функціональні блоки — управління та здійснення господарської діяльності — з їх подальшою декомпозицією. Авторами запропоновано процесні IDEF3-моделі органічних бізнес-систем, які включають PFDD-модель (відображає основні етапи виробництва органічної продукції) та OSTN-модель (візуалізує послідовну зміну станів об'єкта управління — посівів органічних культур). Розроблено узагальнену DFD-модель потоку даних, яка візуалізує процес управління органічним виробництвом із урахуванням принципів оптимізації витрат.

Ключові слова: структурне моделювання, аграрна бізнес-система, органічне господарство, IDEF0-модель, IDEF3-модель, DFD-модель.

Abstract. In the article are determined the features and advantages of existing structural modeling methods, their notations and tasks. Identified the advantages and directions of structural modeling application methods in the research and management of business systems. The reasons for using the interconnected set of IDEF and DFD models to describe the business processes of complex economic systems is presented. It is established the optimal use of different methodologies of structural modeling. This will enable to display business processes in the form of diagrams. Each of these diagrams will describe some implementation features of the system functions. This approach provides for simplification of communication and interaction processes between system analysts and other industry professionals, and information is provided in the form of systematic descriptions and formats. Constructed generalized structural models of agrarian business systems in general and organic producers in particular. The IDEF0-model of the agrarian business system is proposed, the input parameters of which are exogenous (elements of the environment which are practically uncontrolled by the enterprise) and endogenous (formed within the system) factors. The IDEF0-model of the agrarian business system includes the competitiveness, efficiency of operation, economic, social and environmental effects, as well as information about the current state of the system.

Constructed a functional multilevel IDEF0-model of organic farming including two functional blocks — management and implementation of economic activity with their subsequent decomposition. The authors propose process IDEF3-models of organic business systems that include the PFDD-model (which reflects the main stages of production of organic products) and the OSTN-model (visualizes the successive change in the state of the object of management — sowing the organic crops). A generalized DFD model of data flow is developed that visualizes the process of managing organic production, taking into account the principles of cost optimization.

Key words: structural modeling, agrarian business system, organic farming, IDEF0-model, IDEF3-model, DFD-model.

JEL Classification: Q19; C80.

Постановка проблеми. Питання продовольчої безпеки наразі є одним із найактуальніших у світовій стратегії розвитку, а проблематика усунення голоду та забезпечення здоров'я населення світу (у т. ч. за рахунок збалансованого і безпечного харчування) ООН визначила глобальною ціллю сталого розвитку до 2030 року. Першоосновою реалізації вказаних пріоритетів є сільськогосподарські товаровиробники, розвиток яких слід розглядати як невід'ємну умову досягнення глобальних цілей у контексті продовольчої безпеки. Враховуючи такі ознаки виготовленого продовольства, як якість та екологічна безпека, сільськогосподарських виробників можна розподілити на традиційних та органічних. Ключова різниця між ними полягає у тому, що в процесі органічного виробництва не використовується засоби хімізації, а технології обробки ґрунту максимально сприятливі для відновлення або збереження його якісних параметрів. Як результат, по-перше, поступово вирішується серйозна екологічна проблема — втрата родючості сільськогосподарських угідь, та, по-друге, відбувається нарощення обсягів виробництва не лише безпечної, але й корисної органічної продукції харчування.

Однак, не зважаючи на однозначні екологічні переваги органічного виробництва як для України, так і в цілому для світової економіки, існує низка перешкод його розвитку. Однією з них є те, що через відмову від інтенсивних технологій виробництва сільськогосподарської продукції може суттєво знизитись рівень урожайності сільсь-

когосподарських культур. У такому випадку навіть ціни на органіку, які вищі за ціни сільськогосподарської продукції вирощеної традиційним способом, не можуть перекрити втрати у прибутках. Вирішення цієї проблеми лежить у площині ідентифікації латентних резервів економії ресурсів та підвищення ресурсовіддачі. В якості методологічної основи такого аналізу та розробки заходів щодо забезпечення високого рівня економічної ефективності діяльності органічних господарств пропонується використовувати метод структурного моделювання.

Аналіз останніх досліджень. Метод структурного моделювання часто використовується для дослідження економічних систем і процесів управління ними. Методологічні основи структурного моделювання узагальнено такими дослідниками, як О. Бажанова, О. Гончарова, А. Калініченко, Я. Кучелков, О. Литовченко, Т. Майборода, Д. Радченко, К. Ручкин, Л. Телишевська, В. Успенко та ін. Переліченими та іншими науковцями зроблено значний внесок у розвиток теорії та методології системного підходу до дослідження соціально-економічних систем. Практичну цінність мають результати наукових узагальнень Д. Ануфрієва і О. Шикунської [1], Є. Анянної, М. Воронова та О. Кох [2]; Є. Зорі та В. Карпова [3], В. Карпичова [4], П. Переверзева [5], які реалізували положення методології структурного моделювання для конкретних соціально-економічних об'єктів та їх бізнес-процесів.

Найчастіше метод структурного моделювання використовується для декомпозиції об'єктів промисловості та фінансово-кредитного сектору економіки [1—5], тоді як питання особливостей моделювання економічних систем аграрного спрямування залишаються практично не дослідженими. Водночас, складність і багатофункціональність бізнес-процесів в аграрній сфері визначають високий рівень адаптованості аграрних систем до застосування методів структурного моделювання. Додатковим чинником, що актуалізує питання поглибленого вивчення бізнес-процесів в аграрній сфері, є утворення на території України крупномасштабних вертикально інтегрованих аграрних бізнес-структур, що характеризуються складною будовою, і є одним із найпотужніших донорів національної економіки.

Мета та методика дослідження. Підвищення ефективності побудови моделей діяльності органічних аграрних бізнес-систем шляхом застосування комбінації кількох різних методологій структурного моделювання, що дозволить врахувати додаткові характеристики об'єкта дослідження під час імітаційного моделювання та досягнути високого ступеня адекватності моделі.

Методи структурного моделювання (*SADT*-, *DFD*-, *ARIS*-, *ER*-, *STD*-методології) і їх найпоширеніші нотації глибоко дослідженні у [6—10]. В дослідженнях економічних систем найбільшої популярності набула методологія *SADT*. Її положення ефективно використовуються для пізнання складних систем, функціонування яких пов'язане з конкретно предметною областю і передбачає наявність контуру управління. Ключова відмінність методології *SADT* полягає у застосуванні концепції системного моделювання і формалізованому описі складних систем з використанням структурних моделей. *SADT*-модель точно, повно і адекватно відображає досліджувану складну систему з її чітко визначеними призначеннями та метою функціонування [11, 12]. Для моделювання аграрних бізнес-систем застосовано нотації методології *SADT*, а саме: *IDEF0*, *IDEF3*, що забезпечує ефективну організацію збору вимог для розроблення проєкту для нових аграрних бізнес-систем і реінжиніринг існуючих. Побудовані

графічні моделі дозволяють сформувати підґрунтя для створення імітаційних моделей і прискорити етап експериментального дослідження.

Функціональна модель *IDEF0* використовується для формалізації та опису бізнес-процесів у вигляді графічних схем. Особливістю даної моделі є відображення в ній підпорядкованості об'єктів складної системи один одному. Серед переваг методології *IDEF0* для моделювання слід виділити такі [6, 7]: 1) високий ступінь наочності побудованих функціональних моделей, що дозволяє виявити й усунути «вузькі місця»; 2) однозначність трактування елементів моделі спеціалістами різних галузей і напрямків; 3) простота процесу побудови моделі системним аналітиком підприємства, підвищення продуктивності його праці; 4) наявність жорстких правил побудови моделі, що практично виключає можливість виникнення помилок чи порушень стандарту.

Методологія *IDEF3* має на меті графічний опис інформаційних потоків складної системи, створення логічної схеми відношень її елементів. Алгоритм побудови моделі аналогічний до методології *IDEF0*. Дієвим є підхід, за якого спочатку створюють модель *IDEF0*, а після цього розробляють окрему модель у нотації *IDEF3*. Також передбачено можливість побудови моделі *IDEF0* з подальшим уточненням окремих складових моделями *IDEF3*. Перевагою нотації *IDEF3* є відсутність жорстких правил побудови, що дозволяє формалізувати навіть неповну систему у вигляді графічної моделі. Нотація передбачає, що інформація у модель може вноситися різними способами і надає системному аналітику засоби її відображення в зручному для даної фази форматі [8].

Стандарт *DFD* передбачає опис потоків даних процесів вищого рівня складної системи. Такі діаграми показується перетворення вхідних інформаційних потоків у вихідні та відношення між процесами. Особливості використання методології *DFD* узагальнено у [9, 10]. Відмінністю методології *DFD* є відображення в графічних моделях не лише інформаційних, але і матеріальних потоків досліджуваної складної системи. Розглянуті діаграми не відображають послідовність робіт в часі, не зважаючи на співпадіння їх послідовності з напрямком руху інформації [9].

Виклад основного матеріалу. Сільськогосподарське підприємство — це складна відкрита аграрна бізнес-система, ефективність функціонування якої визначається великою кількістю зовнішніх і внутрішніх чинників. Вхідні параметри *IDEF0*-моделі аграрної бізнес-системи умовно можна розподілити на екзогенні та ендогенні. Екзогенні входи є елементами виключно зовнішнього середовища. До них належать природно-кліматичні умови, ринкова кон'юнктура, а також зовнішні економічні та політичні умови. Крім того, екзогенні чинники включають площу сільськогосподарських угідь та чисельність економічно активного населення у сільській місцевості, де розміщене підприємство. Ендогенні вхідні параметри формуються безпосередньо аграрною бізнес-системою. Вони включають такі базові ресурси, як площа сільськогосподарських угідь підприємства, капітал, інформація. Якісні та кількісні характеристики ендогенних входів залежать від ефективності управлінської складової системи.

Вихідні параметри (тобто результати) бізнес-системи мають бути пов'язаними з її стратегічними цілями, основними з яких є достатній рівень рентабельності і конкурентоспроможність. Слід зважати й на пріоритетність забезпечення сталого розвитку. На мікрорівні дотримання принципів сталого розвит-

ку відкриває доступ господарюючих суб'єктів до інвестиційних ресурсів у рамках міжнародних проектів. Ще одним виходом *IDEF0*-моделі є інформація про поточний стан господарюючого суб'єкта, яку одночасно слід розглядати і як вхідну інформацію (вхід) блоку управління. У такий спосіб забезпечується закритий інформаційний контур процесу управління.

Управління аграрною бізнес-системою відбувається як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях. Внутрішнє управління є одним із функціональних блоків діяльності сільськогосподарського підприємства, а зовнішнє забезпечується інституціями, серед яких окремо слід виділити стандарти та традиції споживання. Інституції — це рамки і правила, що мають на меті знизити інформаційну невизначеність шляхом формування рутинізованих моделей поведінки економічних агентів. Під рутинізованими моделями розуміється сукупність норм і правил, які обмежують поведінку економічних суб'єктів [13].

Господарську діяльність аграрної бізнес-системи як об'єкт *IDEF0*-моделювання доцільно представити у вигляді двох взаємозалежних підпроцесів — господарського процесу (включає виробничу діяльність і реалізацію продукції) та управлінської діяльності (процес прийняття управлінських рішень у межах бізнес-системи). Господарський процес є об'єктом управління. На початковому етапі управління сільськогосподарським підприємством відбувається обґрунтування рішення щодо найкращої моделі організації господарського процесу. Надалі це рішення реалізується під час виробництва та збуту, у результаті чого формуються виходи: конкурентоспроможність, економічний, екологічний та соціальний ефекти. Інформація про отримані вихідні параметри господарського процесу необхідно розглядати як вхід управлінського блоку функціональної *IDEF0*-моделі. У разі необхідності (тобто, якщо ефекти недостатні) процес функціонування аграрної бізнес-системи корегується (рис. 1).

У загальному процес управління включає підпроцеси прийняття рішення щодо 1) спеціалізації та виробничої структури підприємства та 2) особливостей організації господарського процесу. У разі незадовільних тенденцій розвитку бізнес-системи, інформація про її стан стає входом першого зі згаданих блоків управління. І тоді підприємство змушене кардинально змінювати свою спеціалізацію. В іншому випадку така інформація є вхідним параметром другого блоку, який орієнтований на оперативне управління (рис. 2).

Окремим функціональним блоком *IDEF0*-моделі сільськогосподарського підприємства є процес формування його конкурентоспроможності [14]. Механізми, які забезпечують перетворення входів системи на виходи, включають трудові ресурси (зокрема управлінський, в т. ч. спеціалісти з маркетингу, та виробничий персонал) і основні засоби виробництва. Додатковим функціональним блоком *IDEF0*-моделі органічного господарства є контроль за забрудненням (рис. 3).

Інший напрям структурного моделювання підходом передбачає побудову *IDEF3*-моделей, які враховують послідовність переходу системи з одного стану в інший. Документообіг, що є невід'ємною складовою *IDEF3*-моделей, включає документацію, якою керується підприємство під час виконання агротехнічних операцій (норми, нормативи, регламенти). Вона поділяється на зовнішню (органічні стандарти, принципи, норми та нормативи органічного виробництва) та внутрішню документацію (є результатом прийняття рішення у межах блоку «Прийняття рішень щодо організації господарського процесу» — рис. 2).

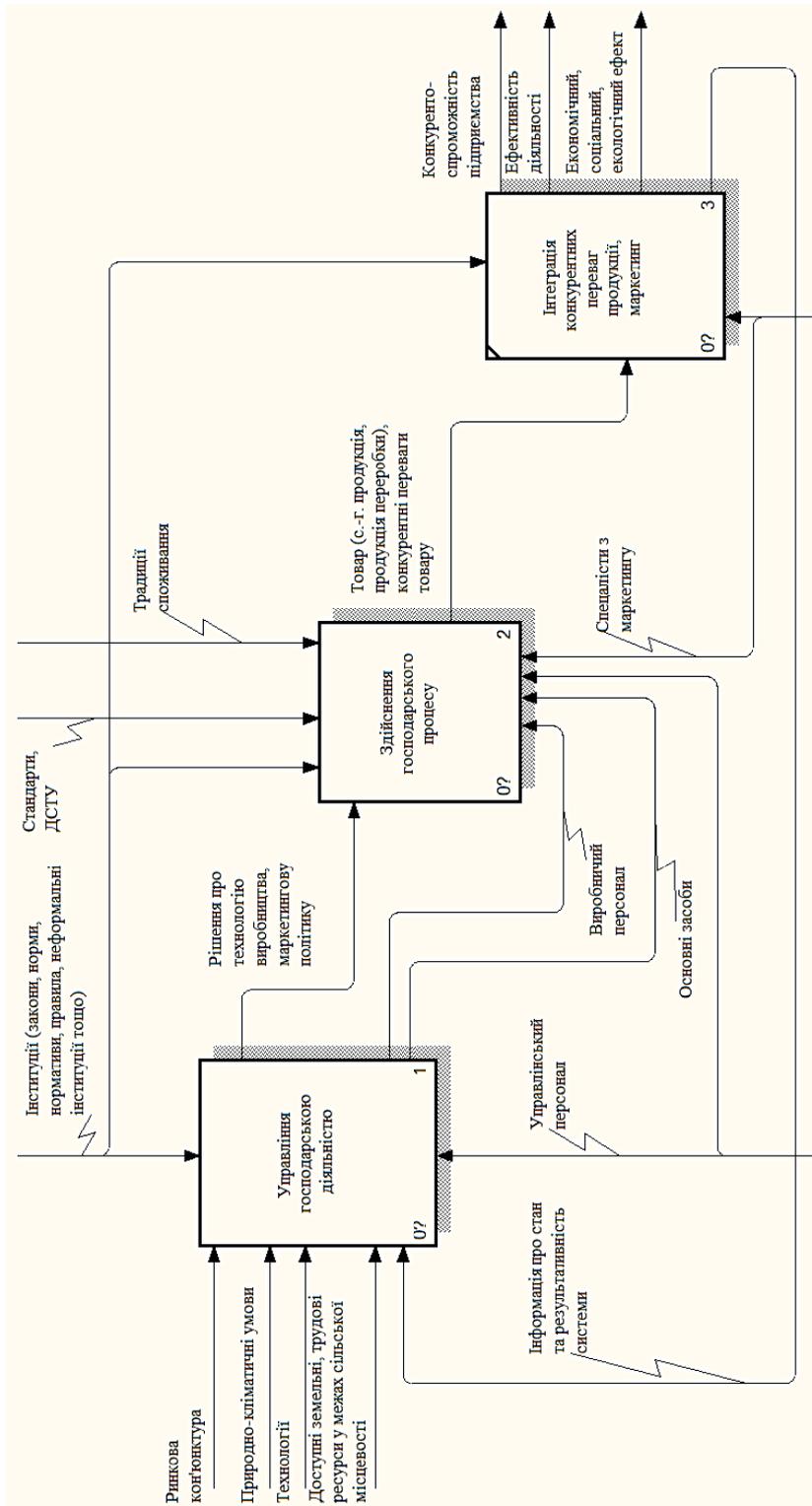

Рис. 1. Уніфікована функціональна IDEFO-модель аграрної бізнес-системи

Джерело: власні дослідження

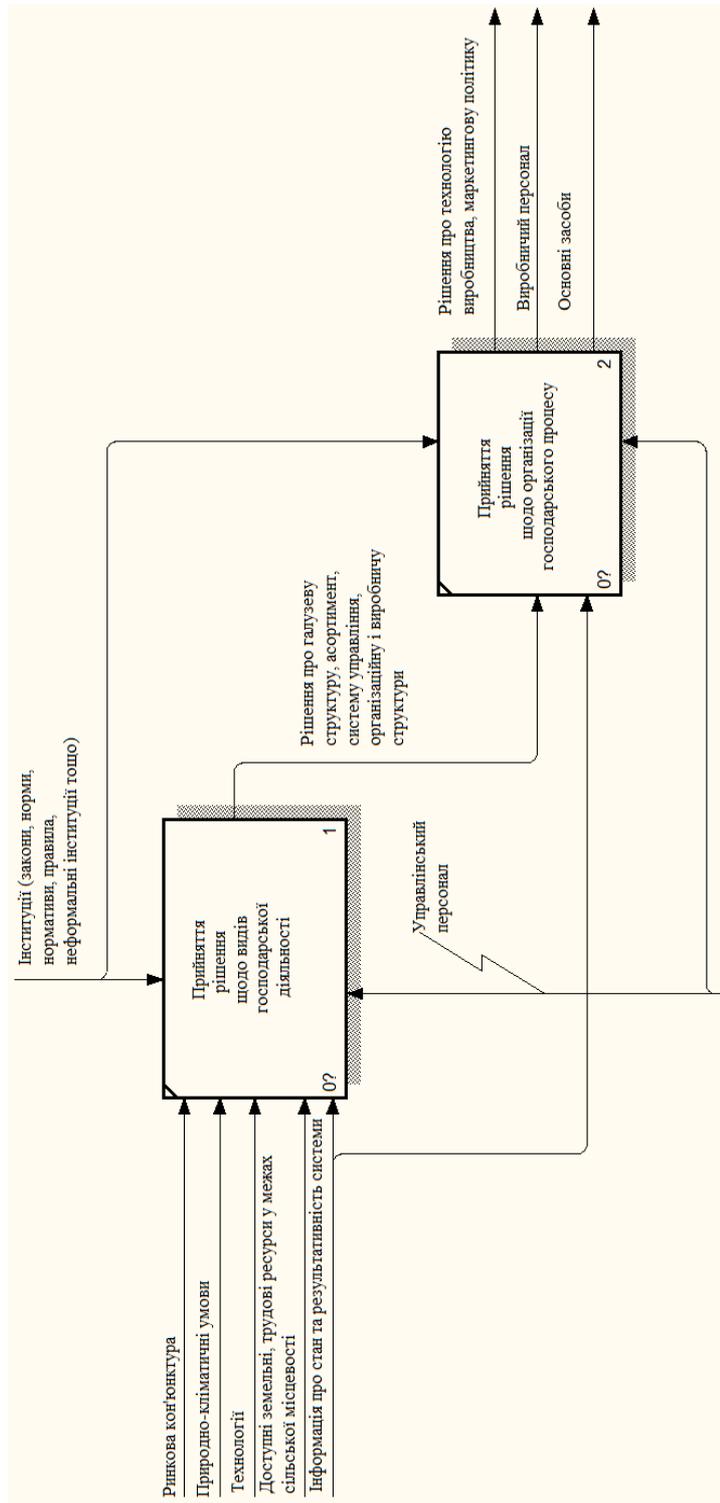

Рис. 2. Декомпозиція процесу управління аграрною бізнес-системою

Джерело: власні дослідження.

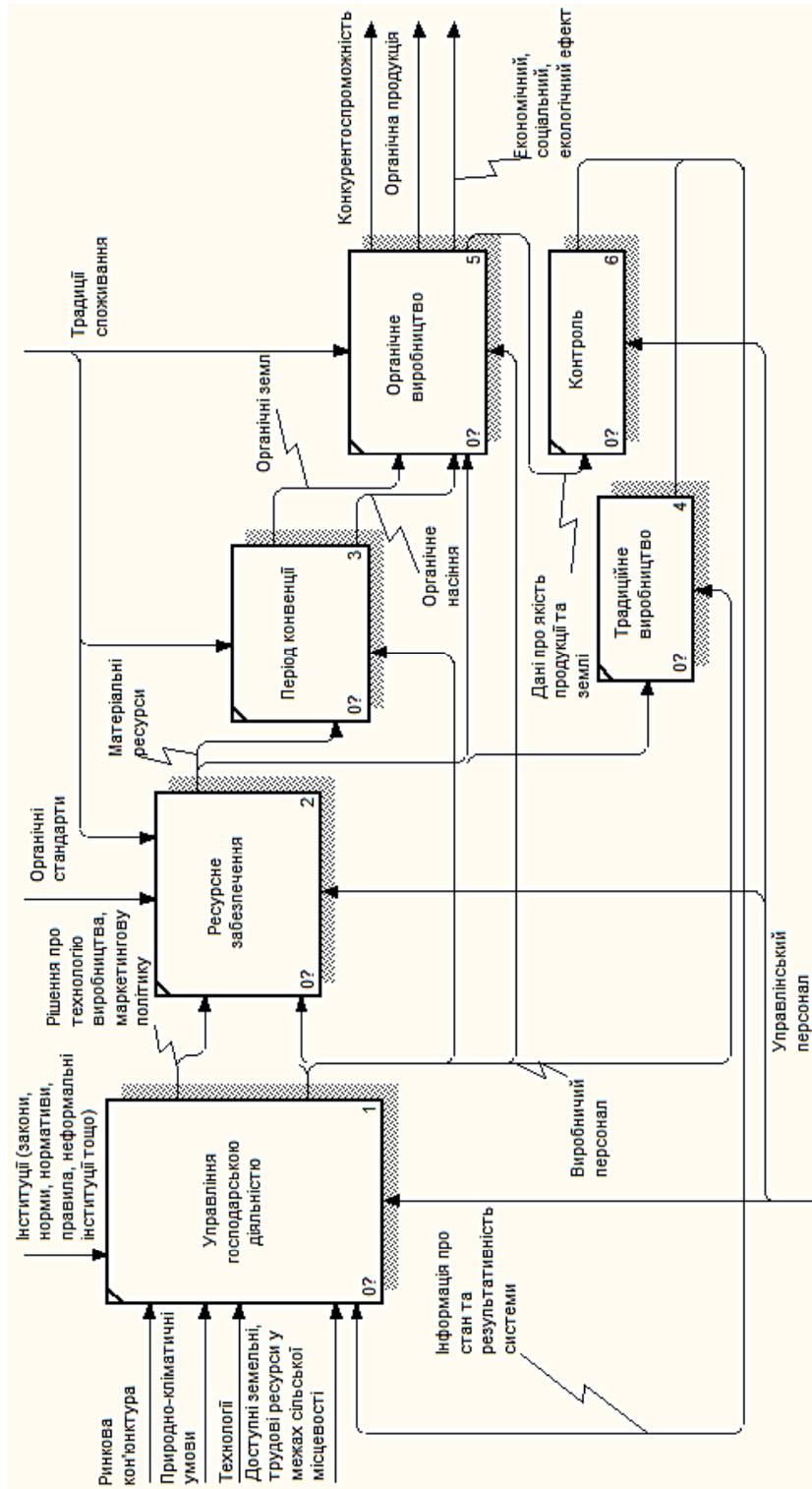

Рис. 3. Декомпозиція процесу функціонування органічного господарства

Джерело: власні дослідження.

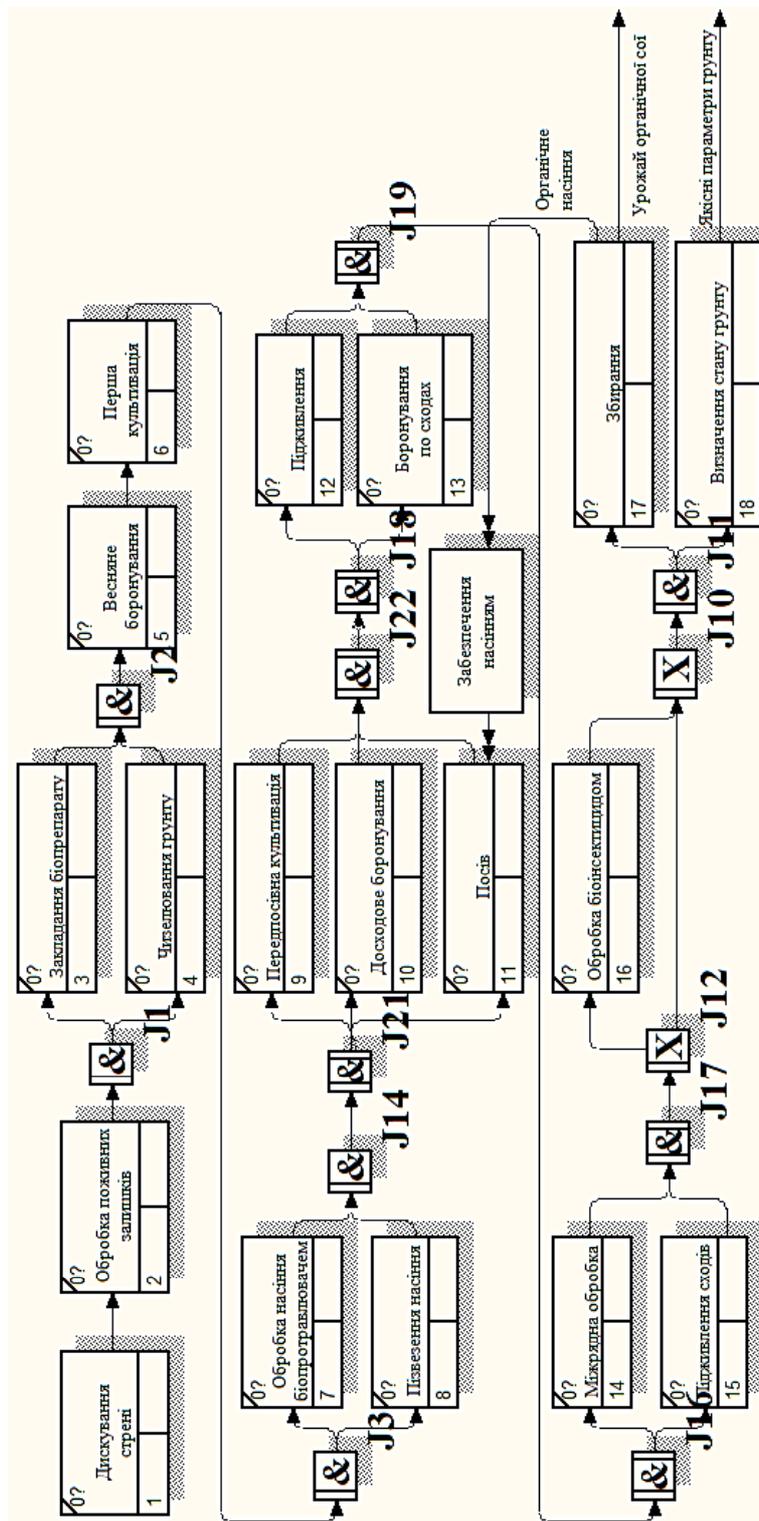

Рис. 4. PFDD-модель виробничого процесу органічного господарства

Джерело: власні дослідження.

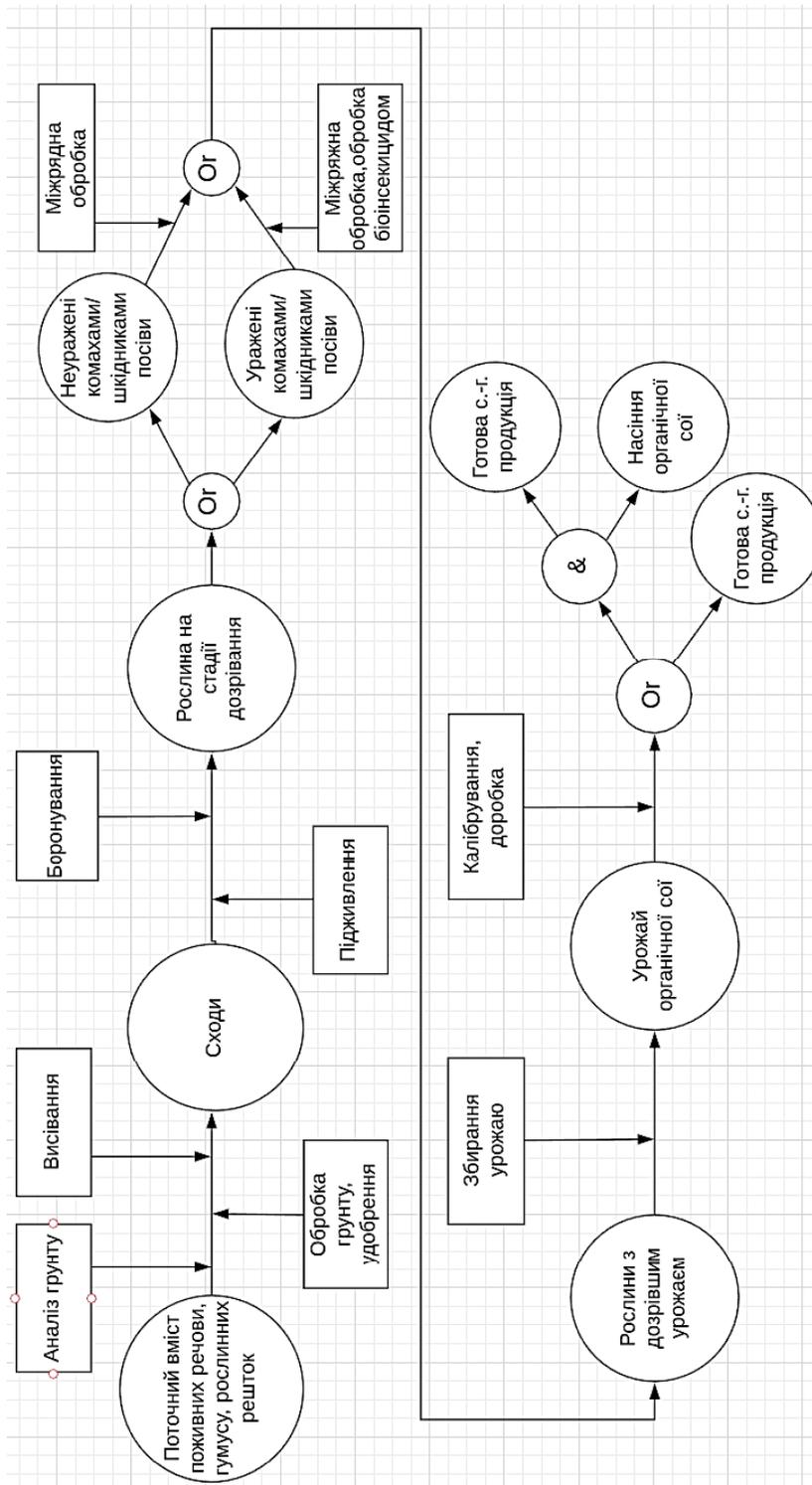

Рис. 5. OSTN-модель трансформації поля під посівом органічної сої

Джерело: власні дослідження.

Існує два види *IDEF3*-моделей, а саме: 1) модель опису послідовності етапів виробничого процесу (*PFDD*-модель) — має відображати підпроцеси виробництва та переробки сільськогосподарської органічної продукції; 2) модель стану та трансформацій об'єкта (*OSTN*-модель) — відображає послідовну зміну станів об'єктів управління. Процедуру побудови *PFDD*-моделі виробництва органічної продукції розглянуто на прикладі вирощування органічної сої на фураж за технологією, відображеною у [15] (рис. 4).

Найбільш інформативною з позиції управління виробничим процесом є побудова *OSTN*-моделі, яка відображає послідовну зміну станів посіву від необробленого ґрунту аж до отриманого врожаю. Для органічного виробництва така модель має додаткову інформаційну цінність через необхідність оперативного реагування на можливі відхилення у строках дозрівання рослин та у вмісті поживних речовин у ґрунті, а також на ураженість посівів хворобами і шкідниками тощо (рис. 5).

Примітка: враховано такі стани поля: незасіяне та необроблене після зимівлі поле із певним вмістом поживних речовин, гумусу та наявними рослинними рештками → сходи → рослини на стадії дозрівання, які можуть бути або не бути уражені шкідниками та/або хворобами → рослини з дозрілим урожаєм → урожай, який після калібрування або повністю реалізується чи переробляється, або певна його частина відбирається на органічне насіння.

Третім типом структурних моделей бізнесу є модель (діаграма) потоку даних (*DFD*-моделі). *DFD*-моделі, призначені для графічного структурного аналізу управлінських процесів. Вони включають такі елементи: 1) потоки даних; 2) джерела та адресанти даних; 3) процеси, під час яких відбувається перетворення одних даних на інші; 4) накопичувачі — сховища (бази) даних, які наповнюються та використовуються у тих чи інших управлінських процесах. У табл. 1 відображено логічну схему управлінського процесу в органічному господарстві.

Таблиця 1

**ЛОГІЧНА СХЕМА ТА СКЛАДОВІ DFD-МОДЕЛІ
УПРАВЛІНСЬКОГО ПРОЦЕСУ В ОРГАНІЧНОМУ ГОСПОДАРСТВІ**

№ з/п процесу	Процес	Вхідний потік даних	Вихідний потік даних	Сховища даних
Планування				
1	Уточнення асортименту	Дані про стан аграрних ринків	Рекомендований скорегований асортимент	Дані про стан ринків, попередня ефективність
2	Аналіз ґрунту	–	Дані про якісні параметри ґрунту	–
3	Обґрунтування спеціалізації	Рекомендований і потім скорегований асортимент продукції, дані про якість ґрунту	Пропозиції щодо корегування асортименту; оптимальний асортимент	Дані про якісні параметри ґрунту

Закінчення табл. 1

№ з/п процесу	Процес	Вхідний потік даних	Вихідний потік даних	Сховища даних
Організація				
4	Визначення технології виробництва	Асортимент продукції	Запити на засоби матеріального забезпечення, техніку; технологія виробництва (IDEF0, PFDD-моделі)	Дані про наявний машинно-тракторний парк (МТП); органічні стандарти та вимоги
5	Визначення витрат на матеріальне забезпечення	Запит на засоби матеріального забезпечення	Планові витрати на придбання засобів матеріального забезпечення	Дані про засоби матеріального забезпечення на складах; бюджет
6	Планування закупівель і виробництва	Скорегований запит на засоби матеріального забезпечення	Запит на корегування потреби у засобах матеріального забезпечення	Органічні стандарти, вимоги до органічного виробництва
Координація та мотивація				
7	Виконання агротехнічних робіт	Технологія виробництва; сировина і матеріали; с.-г. техніка	Фінансово-економічні показники виробництва органічної продукції	–
8	Моніторинг стану посівів	–	Дані про стан посіву	–
9	Корегування технології	Дані про стан посіву	Скорегована технологія виробництва	Дані про стан посівів на конкретну дату
Контроль				
10	Контроль (порівняння факту з планом)	Фінансово-економічні показники виробництва органічної продукції	Дані про ефективність діяльності підприємства	Дані про ефективність діяльності

Джерело: власні дослідження.

Враховуючи викладену логіку, процес управління виробництвом в органічному землеробстві відображено у вигляді узагальненої *DFD*-моделі потоку даних (рис. 6).

Застосування такого підходу дасть можливість значно спростити автоматизацію бізнес-процесів виробників органічної продукції, яка є умовою забезпечення їх стійких позицій на висококонкурентних аграрних ринках. Ключова особливість запропонованої *DFD*-моделі полягає її адаптованості до управління витратами з метою забезпечення мінімальної собівартості органічної продукції без втрат у її якості.

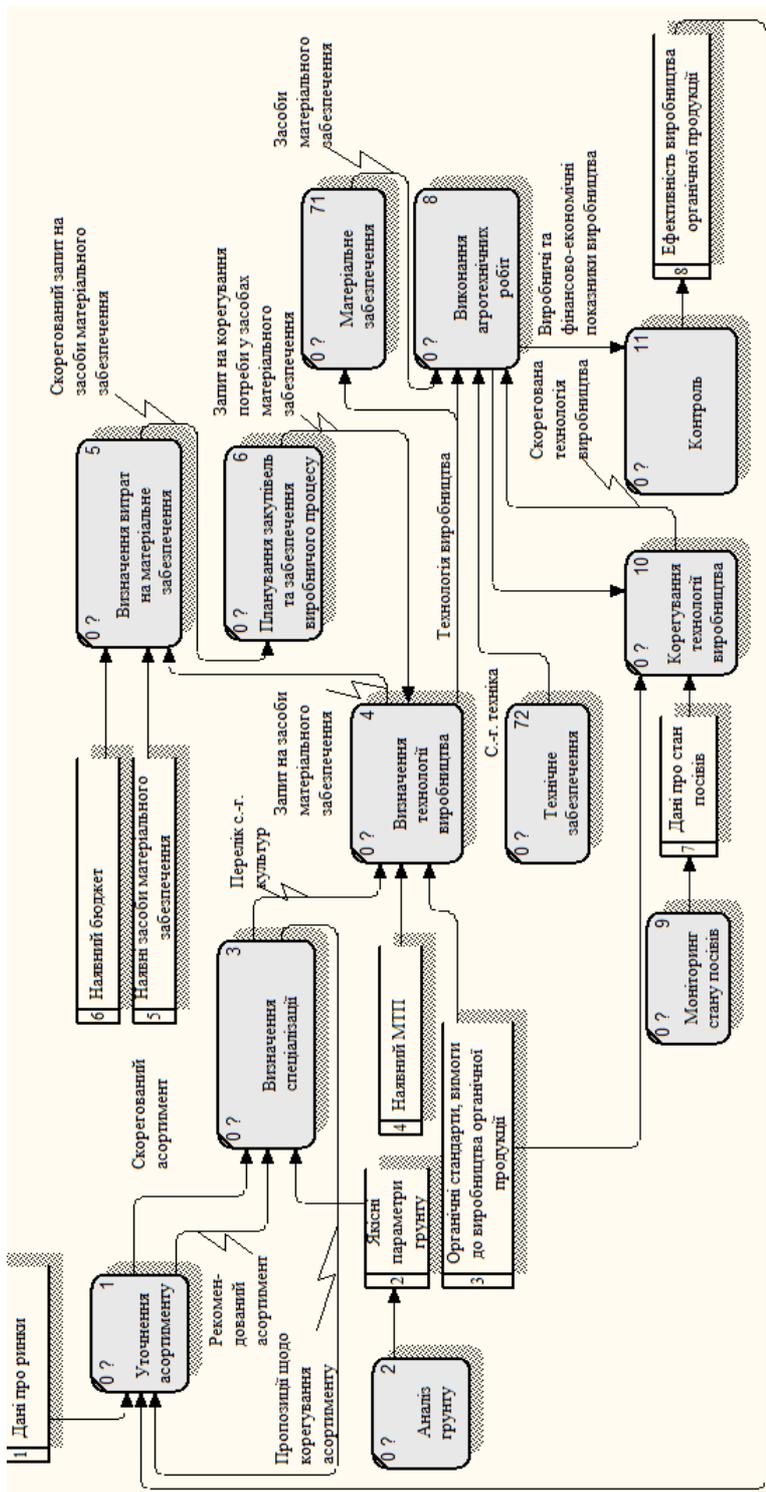

Рис. 6. DFD-модель управління органічним господарством

Джерело: власні дослідження.

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. Структурне моделювання процесу функціонування органічних господарств передбачає побудову функціональної багаторівневої *IDEF0*-моделі, що враховує два функціональні блоки — управління та здійснення господарської діяльності — з їх подальшою декомпозицією; процесні *IDEF3*-моделі — *PFDD* (відображає основні етапи виробництва органічної продукції) та *OSTN* (візуалізує послідовну зміну станів об'єкта управління — посівів органічних культур); *DFD*-модель потоку даних (орієнтована на візуалізацію процесу управління органічним виробництвом із урахуванням принципів оптимізації витрат).

У процесі структурного моделювання діяльності органічних господарств слід враховувати кілька відмінностей, які нехарактерні для традиційного способу ведення сільського господарства. По-перше, це необхідність врахування етапу конверсії — періоду переходу від традиційного сільського господарства до органічного. В *IDEF0*-моделі органічне виробництво (якщо воно вже є) та конверсійна частина господарської діяльності мають відобразитись відокремлено у вигляді паралельних функціональних блоків. По-друге, обов'язковим компонентом *IDEF0*-моделі органічного господарства є контроль за забрудненням у зв'язку з нагальною потребою виготовлення екологічно безпечної продукції, ненанесення шкоди довкіллю та відновлення оптимального стану довкілля.

По-третє, окремим питанням в органічному виробництві є багатоваріантність отримання органічного насіння. Це необхідно врахувати на етапі забезпечення підприємства насінням. По-четверте, особливо важливо, щоб інформація про ураженість посівів не лише своєчасно акумулювалась у вигляді входів функціонального блоку «Управління» *IDEF0*-моделі «Інформація про стан та результативність системи», але й оброблялась і на виході перетворювалась на формалізовані закономірності, що лежатимуть в основі прийняття управлінських рішень щодо корегування виробничого процесу.

Література

1. Ануфриев Д. П., Шикунская О. М. Концепция интегрированной информационно-коммуникационной среды регионального строительного кластера. *Вестник НГУ. Серия: Информационные технологии*. 2017. Т.15, № 3. С. 5—14.
2. Анянова Е. В., Воронов М. Р., Кох Е. В. Системный анализ и компьютерное моделирование процесса восстановления земель при угледобыче. *Науковедение*. 2017. Т.9, № 6. URL: <https://naukovedenie.ru/PDF/154TVN617.pdf>.
3. Зоря Е. И., Карпов В. А. Функциональное моделирование деятельности автозаправочных комплексов с использованием методологии IDEF0. *Автоматизация, телемеханизация и связь в нефтяной промышленности*. 2015. № 2. С. 34—41.
4. Карпович В. Ю. Функциональное моделирование (IDEF0) как метод исследования блок-чейн технологии. *Труды НГТУ им. П. Е. Алексеева*. 2018. № 4(123). С. 22—32.
5. Переверзев П. П. Функциональное моделирование процессов организации производства на машиностроительных предприятиях. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 2, С. 249—259.
6. Алонцева Е. Н., Анохин А. Н., Саакян С. П. *Структурное моделирование процессов и систем*. Обнинск : ИАТЕ НИЯУ МИФИ, 2015. 72 с.
7. Марка Д. А., МакГоуен К. *Методология структурного анализа и проектирования SADT*. М. : Мета-Технология, 2003. 243 с.

8. Метод описания процессов IDEF3. *Научно-образовательная литература*. URL : <http://libraryno.ru/9-metod-opisaniya-processov-idef3-trpo>.
9. Сыроежкина М. DFD методология. Нотация, принципы моделирования. *На заметку*. URL : <http://www.nazametku.com/dlia-raboty/dfd/>.
10. Петеляк В. Е., Новикова Т. Б., Масленникова О. Е., Махмутова М. В., Агдавлетова А. М. Data Flow Diagramming: особенности построения моделей описания управления потоками данных в организационных системах. *Фундаментальные исследования*. 2015. № 2(8). С. 323—327.
11. Chin K. S., Zu X., Mok C. K., Tam H. Y. Integrated Integration Definition Language 0 (IDEF) and coloured Petri nets (CPN) modelling and simulation tool: a study on mould-making processes. *International Journal of Production Research*. 2006. № 44(16). PP. 3179—3205.
12. Jeong K. Y., Wu L., Hong J. D. IDEF method-based simulation model design and development. *Journal of Industrial Engineering and Management*. 2009. № 2(2). PP. 337—359.
13. Абибулаев М. С. Прикладные аспекты эволюционной теории экономики. *Экономика Крыма*. 2008. № 23. С. 38—42.
14. Николук О. М. Стійкі конкурентні переваги підприємства: сутність, джерела формування. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2010. № 2(27). С. 228—239.
15. Чайка Т. О., Пономаренко С. В. Техніко-економічні особливості органічної сої та пшениці озимої на фураж. *Вісник Уманського національного університету садівництва*. 2015. № 1, С. 100—105.

References

1. Anufriev, D. P., & Shikul'skaja, O. M. (2017). Konceptija integrirovannoj informacionno-kommunikacionnoj sredy regional'nogo stroitel'nogo klastera (The concept of integrated information and communication environment of the regional construction cluster). *Vestnik NGU. Serija: Informacionnye tehnologii (Bulletin of NSU. Series: Information Technologies)*. T.15, № 3, 5—14. [In Russian].
2. Anjanova, E. V., Voronov, M. P., & Koh E. V. (2017). Sistemnyj analiz i komp'yuternoe modelirovanie processa vosstanovlenija zemel' pri ugledobyche (System analysis and computer modelling of land reclamation in coal mining). *Naukovedenie (Science studies)*. T.9, № 6, Retrieved from : <https://naukovedenie.ru/PDF/154TVN617.pdf>. [In Russian].
3. Zorja, E. I., & Karpov, V. A. (2015). Funkcional'noe modelirovanie dejatel'nosti avtozaprovodnyh kompleksov s ispol'zovaniem metodologii IDEF0 (Functional modeling of filling stations activity using IDEF0 methodology). *Avtomatizacija, telemehanicizacija i svjaz' v nefijanoj promyshlennosti (Automation, telemechanization and communication in the oil industry)*, 2. 34—41. [In Russian].
4. Karyuchov V. Ju. (2018). Funkcional'noe modelirovanie (IDEF0) kak metod issledovanija blok-chejn tehnologii (Functional modeling (IDEF0) as a method of block-chain technology research). *Trudy NGTU im. R.E. Alekseeva (Proceedings of NSTU named after R.E. Alekseev)*, 4(123), 22—32. [In Russian].
5. Pereverzev, P. P. (2012). Funkcional'noe modelirovanie processov organizacii proizvodstva na mashinostroitel'nyh predpriyatijah (Functional modeling of processes of the organisation of manufacture at the machine-building enterprises). *Sovremennye problemy nauki i obrazovanija (Modern problems of science and education)*, 2, 259—259. [In Russian].
6. Alontseva, E. N., Anohin, A. N., & Saakyan, S. P. (2015). *Strukturnoe modelirovanie protsessov i sistem (Structural modeling of processes and systems)*. Obninsk: IATE NIYaU MIFI. [In Russian].
7. Marka, D. A., & MakGouen, K. (2003). *Metodologiya strukturnogo analiza i proektirovaniya SADT (Methodology of structural analysis and SADT)*. M. : Meta-Tehnologiya. [In Russian].

8. Metod opisaniya protsessov IDEF3 (IDEF3 Process Description Method). *Nauchno-obrazovatel'naya literatura (Scientific and educational literature)*. Retrieved from <http://libraryno.ru/9-metod-opisaniya-processov-idef3-trpo/>. [In Russian].
9. Syiroezhkina, M. (2010, 19 nov.) DFD metodologiya. Notatsiya, printsipy modelirovaniya (DFD methodology. Notation, principles of modeling). *Na zametku (For your information)*. Retrieved from : <http://www.nazametku.com/dlia-raboty/dfd/>. [In Russian].
10. Petelyak, V. E., Novikova, T. B., Maslennikova, O. E., Mahmutova, M. V., & Agdavletova, A. M. (2015). Data Flow Diagramming: osobennosti postroeniya modeley opisaniya upravleniya potokami dannykh v organizatsionnykh sistemakh (Data Flow Diagramming: peculiarities of building models of data flow control description in organizational systems). *Fundamentalnyie issledovaniya (Fundamental research)*, 2(8), 323—327. [In Russian].
11. Chin, K. S., Zu, X., Mok, C. K., & Tam, H. Y. (2006). Integrated Integration Definition Language 0 (IDEF) and coloured Petri nets (CPN) modelling and simulation tool: a study on mould-making processes. *International Journal of Production Research*, 44(16), 3179—3205.
12. Jeong, K. Y., Wu, L., & Hong, J. D. (2009). IDEF method-based simulation model design and development. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 2(2), 337—359.
13. Abibullaev, M. S. (2008). Prikladnyie aspektyi evolyutsionnoy teorii ekonomiki (Applied aspects of the evolutionary theory of economics). *Ekonomika Kryima (Crimean Economy)*, 23, 38—42. [In Russian].
14. Nykoliuk, O. M. (2010). Stiiki konkurentni perevahy pidpriemstva: sutnist, dzherela formuvannia (Sustainable competitive advantages of the enterprise: the essence, sources of formation). *Visnyk Zhytomyrskoho natsionalnoho ahroekolohichnoho universytetu (Bulletin of Zhytomyr National Agroecological University)*, 2(27), 228—239. [In Ukrainian].
15. Chaika, T. O., & Ponomarenko, S. V. (2015). Tekhnoloho-ekonomichni osoblyvosti orhanichnoi soi ta pshenytsi ozymoi na furazh (Technical and economic peculiarities of organic soybean and winter wheat forage). *Visnyk Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva (Bulletin of Uman National University of Horticulture)*, 1, 100—105. [In Ukrainian].

Стаття надійшла 05.06.2019

УДК 339.13.021:339.54(1-6:477)(083.77)
doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.12.082.088

Паєвська Олена О.
Аспірант кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу
ДВНЗ «КНЕУ імені В. Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: paievskaya.e@gmail.com
ORCID:0000-0001-7117-6968

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН

Paevskaya Olena
Postgraduate student at the Department of International Trade and Marketing
SHEE «Kyiv National Economic University of Vadym Hetman»
Pobedy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
e-mail: paievskaya.e@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7117-6968

COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADE-ECONOMIC INDICES OF POST-SOVIET COUNTRIES

Анотація. У статті проаналізовано основні торговельно-економічні показники пост-радянських країн: обсягові (кількість укладених регіональних торговельних угод, обсяги прямих іноземних інвестицій), інтенсивності (ВВП на душу населення, рівень безробіття), динаміки (темп зростання промислового виробництва, темп приросту ВВП), структури (структура ВВП, зайнятість за секторами економіки). Визначено ключових торговельних партнерів кожної з досліджуваних держав. Встановлено, що найбільшими з них для України серед інтеграційних об'єднань залишаються СНД та ЄС. Здійснено кореляційний аналіз і надано прогнозу оцінку щодо впливу подальшого нарощення обсягів експорту до зазначених партнерів на ВВП України. Обґрунтовано, що на відміну від світового досвіду, відповідно до якого укладання регіональних торговельних угод та їх поглиблення призводить до нарощення обсягів міжнародної торгівлі та покращення соціально-економічних показників, укладання РТУ в межах пострадянського простору є малоефективним та не призвело до значного зростання експортних товаропотоків досліджуваних держав.

Метою статті є порівняння ключових торговельно-економічних показників пострадянських країн, які дозволяють оцінити рівень соціально-економічного розвитку та ефективність інтеграційних процесів кожної з них.

На пострадянському просторі відбуваються динамічні інтеграційні процеси, зокрема у глобальній і регіональній площині, які через інтенсифікацію міжнародних економічних відносин повинні знайти відображення у покращенні рівня соціально-економічного розвитку досліджуваних держав та їх позицій на світовій арені.

Ключові слова: пострадянські країни, основні торговельно-економічні показники, регіональні торговельні угоди, інтеграційні процеси на пострадянському просторі, прогноз динаміки ВВП та експорту України.

Abstract. Major trade-economic indices of post-Soviet countries such as volume (number of concluded regional trade agreements, volume of direct foreign investment), intensity (GDP per capita, unemployment level), dynamics (industry production growth speed, GDP growth speed), structure (GDP structure, employment in economy sectors) have been analyzed in the article. Key trade partners of each country under study have been identified. It's been established that the major Ukraine partners among integration unions are CIS and the EU. Correlative analysis has been made and forecast estimation concerning the influence of further volume growth of export to the indicated partners on GDP of Ukraine has been provided. It's been grounded that unlike the world experience where regional trade agreements concluding and their extension lead to growth of international trade volume and improvement of social and economic indices, regional trade agreements concluding within the post-Soviet space is ineffective and hasn't led to considerable growth of export trade flows of the countries under study.

The aim of the article is to compare key trade-economic indices of post-Soviet countries which allow us to estimate the level of social-economic development and efficiency of integrating processes of each one of them.

In the post-Soviet space there are dynamic integrating processes taking place, particularly, in global and regional plane, which due to intensification of international economic relations must be reflected in growth of social-economic development level of the countries under study and their position on the world arena.

Key words: post-Soviet countries, major trade-economic indices, regional trade agreements, integration processes in the post-Soviet space, forecasting of GDP dynamics and export of Ukraine.

JELcodes: F10, F15, F17.

Постановка проблеми. Вектор інтеграційних процесів пострадянських країн обумовлює їх соціально-економічний розвиток, аналіз ключових показників котрого, поряд з деякими торговельними показниками, засвідчує їх низьку ефективність для більшості досліджуваних держав.

Аналіз досліджень і публікацій. Нині існує чимало наукових праць основною метою яких є дослідження інтеграційних процесів на пострадянському просторі. Більшість з них присвячена розгляду різноманітних аспектів функціонування Співдружності Незалежних Держав (Кротов М., Шишков Ю., Михайленко А., Шмельов Б.). Важливий внесок у дослідження проблем інтеграційних процесів пострадянських країн та їх основних вектор, у тому числі й у глобальній площині, здійснили вчені Юрченко С., Гусєв А., Петров А.

Методологія дослідження. У статті були використані такі методи наукових досліджень: порівняння — при проведенні компаративного аналізу основних торговельно-економічних показників пострадянських країн; кореляційний аналіз та прогнозування — при визначенні залежностей між нарощенням вітчизняного експорту до основних інтеграційних партнерів на ВВП України та здійсненні прогнозу щодо їх подальшого розвитку, метод дедукції при формулюванні висновків.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Напрямам конвергенції пострадянських країн присвячено багато наукових досліджень. Однак, динамічний розвиток глобальних гео економічних відносин обумовлює аналіз ефективності обраних векторів інтеграції через підвищення рівня соціально-економічного розвитку досліджуваних країн.

Мета статті. Метою статті є порівняння ключових торговельно-економічних показників пострадянських країн, які дозволяють оцінити рівень соціально-економічного розвитку та ефективність інтеграційних процесів кожної з них.

Виклад основного матеріалу. Інтеграційні процеси на пострадянському просторі, для більшості досліджуваних країн, тривалий час характеризувались екстенсивним розвитком та, відповідно, були низько ефективними, підтвердженням чого може слугувати проведений аналіз їх основних торговельно-економічних показників (табл. 1).

Найбільший рівень ВВП на душу населення, серед досліджуваних країн, характерний для Латвії (76 місце в світі), Литви (63 місце), Естонії (64 місце), Казахстану (79 місце) та Росії (74 місце), найнижчий — Киргизстану та Таджикистану, які за зазначеним показником займають останні позиції не лише серед пострадянських країн, а й решти держав світу, посідаючи 183 та 192 місце відповідно.

Для порівняння, рівень ВВП на душу населення Ліхтенштейну (1 місце серед 228 країн світу) складає –164,993 тис. дол. США, Сполучених Штатів (19 місце) — 59,8 тис. дол. США, Німеччини (27 місце) — 50,8 тис. дол. США [4, 13]. Згідно класифікації економік за рівнем доходів, розробленої Світовим банком, лише Латвія, Литва та Естонія відносяться до держав з високим рівнем доходів. Решта держав відносяться до країн з рівнем доходів вище середнього (Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Туркменістан, Казахстан, Росія), країн з рівнем доходів нижче середнього (Грузія, Україна, Узбекистан, Молдова, Киргизстан), та країн з низьким рівнем доходів (Таджикистан).

Таблиця 1

ОСНОВНІ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ ПОСТГРАДІЯНСЬКИХ КРАЇН

ПОКАЗНИКИ	Країни														
	Вірменія	Азербайджан	Білорусь	Естонія	Грузія	Казахстан	Киргизстан	Литва	Латвія	Молдова	Росія	Таджикистан	Туркменістан	Україна	Узбекистан
ВВП на душ. насел. (за ПКС) (тис. дол. США)	9,5	17,5	18,9	31,7	10,7	26,3	3,7	32,4	27,7	6,7	27,9	3,2	18,2	8,8	6,9
Місце в світі (за рівнем ВВП)	142	100	94	64	138	79	183	63	76	162	74	192	96	146	158
Темп приросту ВВП до базового 1990 р., %	13,9	13,1	10,1	7,9	5,6	15,0	5,1	10,4	8,9	5,9	7,0	5,4	19,9	4,6	9,6
Реал. темп зростання ВВП, %	7,5	0,1	2,4	4,9	5	4	4,6	3,9	4,5	4,5	1,5	7,1	6,5	2,5	5,3
Промисловість	28,2	53,5	40,8	29,2	23,7	34,1	31,2	29,4	22,4	20,3	32,4	25,5	44,9	28,6	33,7
Сільське господарство	16,7	6,1	8,1	2,8	8,2	4,7	14,6	3,5	3,9	17,7	4,7	28,6	7,5	12,2	17,9
Послуги	54,8	40,4	51,1	68,1	67,9	61,2	54,2	67,2	73,7	62	62,3	49,5	47,7	60,4	48,5
Зайнятість за секторами економіки (%)	17	14,3	23,4	20,5	8,9	20,4	12,5	25,2	24,1	12	27,6	10,6	14	26,5	13,2
Рівень безробіття	36,3	37	9,7	2,7	55,6	18,1	48	9,1	7,7	32,3	9,4	43	48,2	5,8	25,9
Обсяг ПІП (млн. \$)	46,7	48,9	66,8	76,8	35,5	61,6	39,5	65,8	68,1	55,7	63	46,4	37,8	67,8	60,9
Зростання промислового виробництва, %	18,9	5	0,8	5,8	на	5	7,1	7,1	8,7	4,1	5,2	2,4	на	9,2	5
Кількість укладених РТУ (шт.)	4,7	79,5	19,8	27,1	17,5	161,6	6	20,4	18,8	3,7	535,2	2,3	34,3	67,2	9,3
Частка експорту, %	0,6	19,6	0,8	10,9	2,5	35	0,7	6,3	3,4	0,3	470,9	0,1	0,1	7,6	на
Частка імпорту (%)	5,4	-3,8	5,6	9,5	6,7	5,8	10,9	5,9	10,6	3	-1	1	1	3,1	4,5
	9	5	6	42	13	9	8	42	42	8	10	3	5	18	4
	0,02	0,09	0,16	0,09	0,03	0,24	0,01	0,17	0,08	0,00	1,78	0,00	0,04	0,23	0,06
	0,03	0,08	0,16	0,08	0,04	0,19	0,02	0,17	0,08	0,00	1,45	0,00	0,05	0,28	0,09

* на — результати відсутні

Джерело: складено та побудовано автором на основі [9, 12, 15].

Найвищі темпи зростання ВВП на душу населення спостерігаються у Туркменістану — близько 20 % з 0,869 тис. дол. США у 1990 р. до 18,2 тис. дол. у 2017 р.; Казахстану — 15 % з 1,647 тис. дол. США до 26,3 тис. дол. США у 2017 р., а, також, у Вірменії — близько 14 %, з 0,636 тис. дол. США у 1990 р. до 9,5 тис. дол. у 2017 р.; та Азербайджану — 13,1 % з 1,3 тис. дол. у 1990 р. до 17,5 тис. дол. у 2017 році.

Реальні темпи зростання ВВП досліджуваних країн, є, також, достатньо диференційованими і коливаються від 0,1 % до 7,5 %. Найбільший рівень показника — 7,5 % належить Вірменії. Слід додати, що країна посідає 12 місце серед решти держав світу. Відносно високе значення мають темпи зростання показника й Таджикистану — 7,1 % (19 місце серед країн світу), Туркменістану — 6,5 % (30 місце в світі) Узбекистану — 5,3 % (44 місце в світі), Грузії — 5 % (50 місце в світі). Найнижче значення — Азербайджан — 0,1 % (194 місце в світі), Білорусь — 2,4 % (136 місце в світі), Україна — 2,5 % (135 місце в світі).

Щодо структури ВВП, то найбільший відсоток належить послугам — від 40,4 % (Азербайджан) до 73,7 % (Латвія). Для порівняння, зазначений показник для США становить — 80 %, для ЄС — 70,9 %. Однак, у деяких державах велика частка продовжує належати сільському господарству, зокрема: Таджикистан — 28,6 % (слід відмітити, що частка промисловості у структурі ВВП сягає — 25,5 %), Узбекистан — 17,9 %, Молдова — 17,7 %, Вірменія — 16,7 %, тоді як у провідних державах світу він знаходиться на рівні 1—5 % (США — 0,9 %; ЄС — 1,6 %, Сінгапур — 0 %).

Якщо розглянути структуру зайнятості, то в більшості країнах пострадянського простору питома вага трудових ресурсів залучена до сфери послуг (Білорусь — 66,8 %, Естонія — 76,8 %, Казахстан — 61,6 %, Латвія — 65,8, Литва — 68,1, Україна — 67,8, Узбекистан — 60,9 %). Однак, у деяких країнах, рівень зайнятості у сільському господарстві значно більший, ніж у промисловому секторі: Вірменія (36,3 %), Азербайджан (37 %), Грузія (55,6 %), Киргизстан (48 %), Таджикистан (43 %), Туркменістан (48,2 %), Узбекистан (25,9 %). Тобто, в епоху четвертої індустріальної революції, діджиталізації, інтелектуалізації тощо, достатньо велика частка працездатного населення пострадянських країн залучена в сільськогосподарський сектор, що наряду з іншими факторами (наприклад, питоною вагою сільського господарства у структурі ВВП) є більш характерним для аграрної епохи розвитку суспільства.

Розглянемо рівень безробіття досліджуваних країн. Найвище значення у Вірменії (18,9 %), України (9,2 %), Латвії (8,7 %), дещо перевищують природній рівень безробіття (5—6 %) — Литва (7,1 %) та Киргизстан (7,1 %); нижче природного рівня безробіття — Білорусь (0,8 %) і Таджикистан (2,4 %), показники решти країн — знаходяться в межах природного значення. Згідно закону Оукена, перевищення фактичного рівня безробіття над природним на 1 % призводить до втрати реального ВВП держави по відношенню до потенційного на 2—3 %. Тобто, через високий рівень безробіття Вірменія втрачає близько 28 % від потенційного ВВП, Україна і Латвія — близько 8 %. Також, усе це може призвести до загострення соціально економічних проблем, падіння рівня заробітних плат, зростання еміграції висококваліфікованих кадрів і погіршення криміногенної ситуації в країні. Поряд з тим, варто звернути увагу на причини такого стану, серед яких, як правило, може виступати економічний спад. Занадто низь-

кий рівень безробіття може бути характерним для планово-директивного типу економіки, економічного буму, або за екстремальних умов, які вимагають максимального залучення трудових ресурсів [10]. Однак, за таких умов, виникає загроза значного зменшення конкуренції на ринку праці, що може вплинути на якість трудових ресурсів.

Важливим торговельно-економічним показником є, також, обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІ). На відміну від портфельних, ПІ носять довгостроковий характер та інвестуються, переважно у реальний сектор економіки, сприяючи його зростанню. Велику роль у їх залученні відіграють достатньо багато факторів (інституційного, соціально-економічного, політичного характеру), що визначають інвестиційну привабливість. Так, найвищий обсяг залучення прямих іноземних інвестицій, серед пострадянських країн, спостерігається у Росії (535,2 млн дол. США) та Казахстані (161,6 млн дол. США); найнижчий — Вірменії (4,7 млн дол. США), Киргизстані (6 млн дол. США), Латвії (3,7 млн дол. США), Таджикистані (2,3 млн дол. США), Узбекистані (9,3 млн дол. США). Найбільшими інвесторами є Росія (470,9 млн дол. США) та Азербайджан (19,6 млн дол. США). Варто додати, що Росія та Казахстан мають високу інвестиційну привабливість не лише на пострадянському просторі, а й серед решти країн світу. За рейтингом Світового банку «Doing Business 2018» (який надає оцінку інституційним заходам спрямованим на розвиток підприємницької діяльності), Росія посіла 35 позицію, а Казахстан — 36 місце. Однак, найвище місце в рейтингу, серед досліджуваних країн, посідають Грузія (9 місце), Литва (16 місце) та Латвія (19 місце) [2].

Одними з найважливіших досягнень для розвитку підприємництва у Грузії — стали підвищення захисту міноритарних інвесторів, усунення неплатоспроможності та поліпшення доступу до електроенергії (за рахунок скорочення витрат на підключення нових клієнтів). Литві вдалось досягнути таких позицій завдяки нівелюванню існуючих негативних явищ унаслідок спрощення процедур отримання дозволів на будівництво; дозволів на підключення до електроенергії; захисту міноритарних інвесторів; спрощення процедури сплати податків через впровадження електронної системи подання та сплати податку на додану вартість, податку на прибуток підприємств і соціальних внесків. Латвія посилила нормативно-правовий захист працездатного населення від безробіття.

Щодо Росії та Казахстану, то перша — спростила передачу майна шляхом скорочення часу, необхідного для подання заяви на державну реєстрацію передачі права власності (реформа стосується як Москви, так і Санкт-Петербургу); полегшила процедуру отримання кредитів шляхом прийняття нового закону, який встановлює спеціальний реєстр застави (реформа стосується як Москви, так і Санкт-Петербургу); спростила експорт та імпорт внаслідок відкриття нового морського порту на узбережжі Фінської затоки, відбулось посилення конкуренції та зниження вартості прикордонного контролю в порту Санкт-Петербургу [2]. Казахстан полегшив передачу майна шляхом підвищення прозорості та механізмів вирішення спорів у системі земельних відносин; підвищив захист міноритарних інвесторів; спростив умови виконання контрактів.

Перейдемо до порівняння темпів зростання промислового виробництва пострадянських країн. Найвищі показники у Киргизстану (10,9 %), Латвії (10,6 %), Естонії (9,5 %). Киргизстан завдячує такому зростанню, перш за все, видобув-

ній промисловості (зокрема, видобутку золота, частка якого у експорті країни складає близько 43,7 %), а також виробництву нафтопродуктів. Щодо Латвії, то темпи зростання показника у 2017 р. відбувались унаслідок збільшення обсягів виробництва у видобувній промисловості і розробці кар'єрів (на 18 %); приріст в обробній промисловості склав 8 %, у тому числі у виробництві деревини і виробів з неї — 2 %, готових металовиробів — 14 %; обсяги будівельної продукції збільшилися на 19 % [7]. Темпи зростання промислового виробництва Естонії, були обумовлені збільшенням виробництва виробів з дерева, електронного обладнання, продуктів харчування і металопродукції [3]. Темпи падіння показника спостерігаються у Росії (–1 %) та Азербайджані (–3,8 %). У першому випадку, негативний результат показали всі складові індексу промислового виробництва (видобуток корисних копалин скоротився на 1 %, вторинне виробництво — на 2 %). Що стосується Азербайджана, то лівова частка промисловості припадає на видобувну галузь, зокрема нафтову, яка з кожним роком усе більше скорочується внаслідок зменшення сировини у розроблених родовищах. І тут виникає питання чи доцільно вкладати в розробку нових родовищ з урахуванням високої конкуренції на міжнародних ринках.

Вагомого значення в економічному розвитку держав відіграють їх торговельно-економічні відносини з рештою країн світу. Відтак, з метою підвищення свого рівня конкурентоздатності та поліпшення соціально-економічного становища, країни беруть участь у міжнародних інтеграційних об'єднаннях та/або поглиблюють свої міжнародні економічні відносини шляхом підписання двосторонніх торговельних угод. Не є виключенням і пострадянські країни, які, як уже йшлося у попередньому розділі, за кількістю РТУ посідають четверте місце в світі.

Після розпаду СРСР, колишні країни-учасниці почали активно формувати регіональні інтеграційні блоки зі спільною метою — сприяти економічному зростанню регіону. Нижче наведений перелік спроб пострадянських країн сформувати партнерство з суміжними державами з метою ефективного торговельно-економічного співробітництва:

- зона вільної торгівлі в межах Співдружності незалежних держав;
- Євразійський економічний союз, митний союз (Білорусь, Росія, Казахстан), Спільний економічний простір;
- зона вільної торгівлі в межах ГУАМ;
- інші регіональні інтеграційні об'єднання до яких залучені пострадянські країни: Організація чорноморського економічного співробітництва та розвитку (ОЧЕС), Європейська асоціація вільної торгівлі (ЄАВТ), ЄС, асоціація БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, ПАР), а також міждержавна міжнародна організація — Шанхайська організація співробітництва (ШОС).

Найбільша кількість регіональних торговельних угод укладена Естонією, Латвією та Литвою (у межах ЄС) — 42 угоди кожною країною. Найбільшими експортними партнерами Естонії є Фінляндія, на яку припадає 15,23 %, Швеція — 12,73 %, Росія — 10,29 %, Латвія — 8,61 %, Німеччина — 6,86 %. Найбільшими партнерами по експорту Литви є: Росія — 15,16 %, Латвія — 9,57 %, Польща — 8,06 %, Німеччина — 7,54 %, США — 5,28 %; найбільшими партнерами Латвії є Литва — 16,61 %, Естонія — 11,65 %, Росія — 9,12 %, Німеччина — 7,31 %, Швейцарія — 6,15 %.

Наступною за кількістю укладених РТУ є Україна — 18 угод. На відміну від Латвії, Литви та Естонії, торговельно-економічні угоди яких укладені в межах ЄС, міжнародні торговельно-економічні відносини України є більш диверсифікованими. Відтак, на сьогодні діючими є РТУ між Україною та Вірменією, Канадою, угода про участь у Спільному економічному просторі (Білорусь, Казахстан, Росія), між Україною та Європейською асоціацією вільної торгівлі (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія, Швейцарія), між Україною та ЄС, Грузією, Таджикистаном, Узбекистаном, ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова), Угода про зону вільної торгівлі між країнами-учасницями СНД тощо [8]. Основними експортними партнерами України є: Росія (9,08 %), Польща (6,28 %), Туреччина (5,79 %), Італія (5,7 %) Індія (5,08 %).

Варто також відзначити, що питому вагу у зовнішній торгівлі України тривалий період часу займають саме країни ЄС і СНД. Проведений кореляційний аналіз дозволяє засвідчити взаємозв'язок між експортом у зазначені країни та рівнем ВВП України (табл. 2).

Таблиця 2

ОСНОВНІ ДАНІ МОДЕЛІ

Коефіцієнт детермінації R²	0,943023968
Коефіцієнт кореляції R	99,30743865
F фактичне	2,558304211
T фактичне	2,558304211

Джерело: власні дослідження автора

Рівняння для даної моделі:

$$\hat{Y} = 146351 + 6,09 \cdot x_1 + 0,914 \cdot x_2, \quad (1)$$

де x_1 — це країни СНД, x_2 — країни ЄС.

Як бачимо коефіцієнт $R^2=94\%$ та $R=99\%$ тяжіють до 100 %, що свідчить про наявність тісного кореляційного зв'язку між показниками. Показники t -статистики є більшими від своїх табличних значень F -табл = 3,88 та t — табл = 2,18, тобто нульова гіпотеза не приймається, розрахунки по даній моделі є значимими. Отже, можна сказати, що торгівля, зокрема експорт до країн ЄС і СНД має вагомий вплив на ВВП нашої держави. Так, збільшення торгівлі з країнами СНД на 1 млн призведе до збільшення ВВП на 6,099 млн дол. США, а з країнами ЄС на 0,9 млн дол. США

Також, на основі проведених розрахунків було розроблено прогнозовані значення для показників ВВП і торгівлі з країнами СНД і ЄС (рис. 1)

Таким чином, згідно з проведеними розрахунками, можна сказати про прогнози щодо зростання обсягів експорту з країнами ЄС і СНД до 35,8 млн дол. США та 22,1 млн дол. США відповідно, у 2024 році, що наряду з іншими чинниками призведе до збільшення ВВП нашої країни до 194,4 млн дол. США у 2024 році.

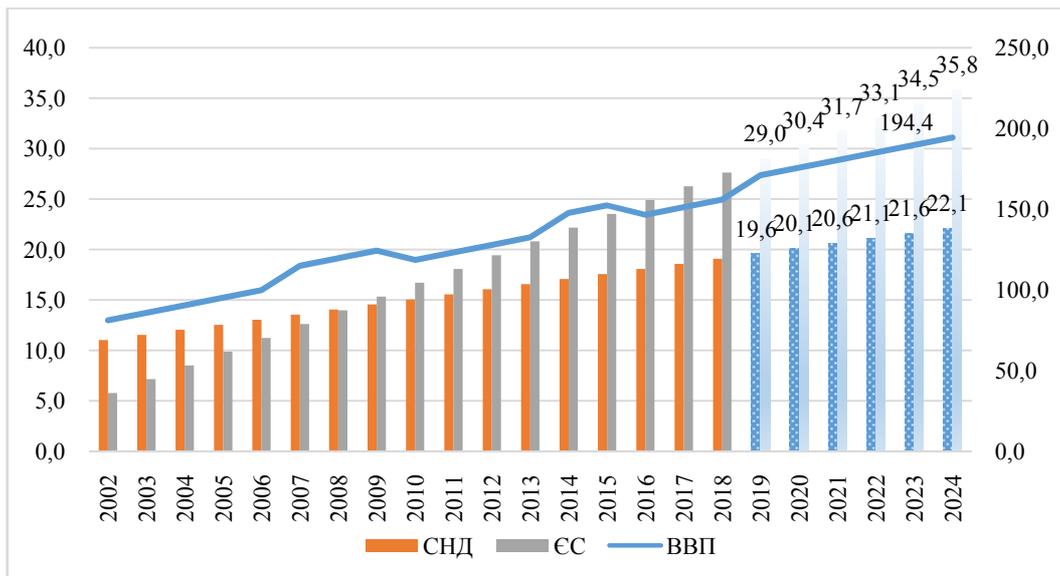

Рис. 1. Динаміки фактичних та прогнозованих показників ВВП України та експорту до ЄС та СНД 2002—2024 рр.

Джерело: власні дослідження автора.

Велику увагу привертають торговельно-економічні відносини між Україною та Росією. Виходячи зі світових (Світовий банк, ЮНКТАД, Міжнародний торговельний центр, The World Bank, UNCTAD, International Trade Center, відділ статистики ООН, СОТ [16]) і вітчизняних (Держстат України [5]) статистичних даних, не дивлячись на військову агресію на території України, Росія продовжує залишатись найбільшим торговельним партнером. Частка імпорту перевищила навіть питому вагу експорту у вітчизняній зовнішній торгівлі і склала 14,5 %. Крім того, залишається спірним статус України в СНД. У 2016 р. було прийнято рішення про припинення участі країни в СНД, а у травні 2018 р. було закрито представництво України при СНД лише у травні 2018 року.

Наступною за кількістю регіональних торговельних угод йде Грузія (13 РТУ), яка уклала торговельні договори з Китаєм, Казахстаном, ЄС і т.д., увійшла до Європейської асоціації зони вільної торгівлі та виступає країною засновницею ГУАМ. З 1993 по 2009 р. була учасницею СНД, однак після військової агресії зі сторони Росії — вийшла зі складу СНД. Проте, найбільша частка серед торговельних партнерів Грузії, нині, припадає на Росію (14,5 %). Серед решти партнерів по експорту можна виділити: Азербайджан (близько 10 % від сукупного експорту), Туреччину (близько 8 %), Вірменію (7,7 %) та Китай (7,6 %).

Росією, укладено 10 РТУ, переважна більшість яких, були нею ініційовані (Євразійський економічний союз, Спільна економічна зона, митний союз між Білоруссю, Росією та Казахстаном, зона вільної торгівлі СНД). Серед основних торговельних партнерів Росії (за експортом) є Китай (10,45 %), Нідерланди (9,64 %), Білорусь (4,33 %), Німеччина (4,31 %). Поряд з тим, Росія разом із

Казахстаном, Киргизстаном, Узбекистаном, Таджикистаном і Китаєм, є державою засновницею та учасницею (поряд з асоційованими Пакистаном та Індією) Шанхайської організації співробітництва (ШОС), одним з основних напрямків діяльності якої є співробітництво з міжнародними та регіональними організаціями (СНД, ООН, АСЕАН, Міжнародний комітет червонного хреста тощо) з питань безпеки (протидія тероризму, незаконному обігу наркотиків і зброї, організованих і транснаціональній злочинності тощо), економіки (умови торгівлі, заходи з просування товарів і послуг, залучення інвестицій тощо), гуманітарної сфери (культура, освіта, наука, охорона здоров'я) [11]. Також, Росія є країною учасницею БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південно-Африканська республіка) — групи країн, на які в сукупності припадає близько 42 % від населення світу та близько 18 % від світового експорту. Питання співробітництва БРІКС охоплюють біля 30 сфер, таких як: сільське господарство, наука і технології, культура, космічний простір, аналітичні центри, кібербезпека, соціальне забезпечення, інтелектуальна власність, здоров'я та туризм [1].

Щодо Вірменії та Казахстану, то, нині, ними укладено 9 регіональних торговельних угод, в тому числі Вірменією: з Казахстаном, Молдовою, Туркменістаном, Грузією, Україною, Євразійським економічним союзом, Киргизстаном, про зону вільної торгівлі в рамках СНД; Казахстаном: з Вірменією, Грузією, Росією, Україною тощо, а також підписані угоди про участь у спільній економічній зоні, Євразійському економічному співробітництві, митному союзу з Білорусією та Росією тощо. Основними експортними партнерами Вірменії є Росія (25 %), Болгарія (13,3 %), Швейцарія (11,5 %), Грузія (6,8 %) та Німеччина (близько 6 %). Найбільшими експортними партнерами Казахстану є Італія (близько 18 %), Китай (близько 12 %), Нідерланди (9,8 %) та Швейцарія (6,4 %).

Молдова та Киргизстан, поки що, уклали по 8 РТУ, в тому числі Киргизстан: з Україною, Узбекистаном, Вірменією, Казахстаном, Молдовою тощо, підписано угоду про Євразійський економічний простір і про зону вільної торгівлі в межах СНД; Молдова: з Вірменією, ЄС, Україною, Туреччиною, Киргизстаном, також підписано угоди про участь у ГУАМ, зону вільної торгівлі СНД тощо. Найбільшими торговельними партнерами по експорту Киргизстану є Швейцарія (близько 28 %), Казахстан (15,2 %), Росія (15,1 %), Великобританія (близько 11 %) Узбекистан (8,3 %). Найбільшими торговельними партнерами по експорту Молдови є: Румунія (близько 25 %); Росія (10,6 %), Італія (9,7 %), Німеччина (6,8 %), Великобританія (5,6 %).

Наступною по кількості укладених РТУ є Білорусія (6 угод), зокрема в межах Спільного економічного простору, Євразійського економічного союзу, митного союзу з Росією та Казахстаном, зони вільної торгівлі СНД. Слід відмітити, що більшість укладених Білоруссю РТУ є багатосторонніми в рамках інтеграційних об'єднань. Двосторонньою угодою є лише договір підписаний з Україною про зону вільної торгівлі. Найбільшими торговельними партнерами держави по експорту виступають: Росія (близько 44 %), Україна (11,5 %), Великобританія (8,2 %), Нідерланди (близько 4 %), Німеччина (близько 4 %).

Азербайджан і Туркменістан мають по 5 укладених регіональних торговельних угод, Азербайджан: з Грузією, Україною, Росією, являється країною засновницею СНД і ГУАМ; Туркменістан: з Вірменією, Грузією, Росією, Україною, є засновницею СНД. Найбільшими торговельними партнерами по експорту Азер-

байджану є Італія (близько 32 %), Туреччина (близько 10 %), Ізраїль (близько 5 %), Росія (4,2 %), Чехія (більше 4 %). Найбільшими торговельними партнерами по експорту Туркменістану є: Росія (41,1 %), Італія (16 %), Іран (9,7 %), Туреччина (7,4 %), Україна (6,6 %).

Узбекистаном укладено 4 РТУ: про заснування СНД, двосторонні угоди з Україною, Росією, Киргизстаном. Найбільшими торговельними партнерами по експорту є Швейцарія (38,7 %), Китай (15,5 %), Росія (10,7 %), Туреччина (8,6 %), Казахстан (7,7 %), Афганістан (4,7 %).

Найменша кількість укладених регіональних торговельних угод серед пострадянських країн у Таджикистану (3 угоди): про зону вільної торгівлі в рамках СНД і договір з Україною. Найбільшими торговельними партнерами по експорту є Туреччина (27,5 %), Китай (17,7 %), Росія (13,4 %), Швейцарія (12,5 %), Алжир (8,2 %), Іран (7,1 %).

Висновки. Аналіз основних торговельно-економічних показників пострадянських країн дає підстави зробити висновки, що майже жодна з держав так і не досягла високого рівня соціально-економічного розвитку. До країн з високим рівнем доходів на душу населення можна віднести лише Латвію, Литву та Естонію (які завдячують зазначеним інтеграції до ЄС). Також, варто підкреслити, що укладання регіональних торговельних угод, в межах досліджуваних країн, є мало ефективним. Зокрема, внаслідок, різних національних інтересів, рівня соціально-економічного розвитку, культурних розбіжностей, різної релігійної приналежності, політичних суперечок, гео економічних позицій тощо. Що стосується зростання натуральних показників, то воно відбувається на базі глобальної лібералізації торгівлі. Тобто, укладені РТУ лише дозволяють пострадянським країнам залишатись у сучасному тренді, й не погіршувати свої показники. Однак про значні результативні переваги, які дозволили б державам вийти на новий рівень торговельно-економічного зростання та відносин, за рахунок використання переваг від інтеграційних процесів, поки що говорити зарано. Поряд з тим, з огляду на швидкі зміни, що відбуваються у сфері міжнародних економічних відносин і появу нових гео економічних сценаріїв розвитку, запропонованих «країнами периферії» цікавим для подальших досліджень стає розгляд, наприклад, запропонованого Польщею формату співпраці держав від Балтійського, до Чорного та Адріатичного морів «Міжмор'я».

Література

1. BRICS : web site. URL: <http://brics.itamaraty.gov.br/>
2. Doing Business 2018. *World Bank*. URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>.
3. Estonian industry shows impressive growth: web site. URL: <https://ee.sputniknews.ru/economy/20180305/9589301/promyshlennostj-estonia-demonstryruet-vpechatljayushij-rost.html> [In Russian].
4. GDP per capita (current US\$). *World Bank Open Data*: web site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=LI;>
5. Geographic structure of foreign trade in goods in 2017. State Statistics Service of Ukraine: website. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2017/zd/ztt/ztt_u/ztt1217_u.htm [In Ukrainian],

6. In 2017, the industry grew twice below the government's forecast: the website. URL: <https://www.rbc.ru/economics/23/01/2018/5a6733379a794702c1da99de>
7. Latvia's economic growth in 2017 set a record for six years in DELFI. URL: <https://www.delfi.lv/biznes/bnews/v-2017-godu-rost-ekonomiki-latvii-usit-rekord-za-shest-let.d?id=49793017> [In Russian].
8. Regional trade agreements Database. *WTO* : web site. URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=804&lang=1&redirect=1>.
9. Regional trade agreements notified to the GATT/WTO and in force : web site. URL: <http://rtais.wto.org/UI/publicPreDefRepByCountry.aspx> (Last accessed: 11.10.2018).
10. Savchenko AG Macroeconomics: Textbook. Kyiv: KNEU, 2005. 441 p. URL: http://www.srines.com/book_1325.html
http://www.srines.com/book_1325_chapter_15_3.1._Zajjnjatst__bezrobtija.html [In Ukrainian].
11. Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization: Website. URL: <http://rus.sectsc.org/cooperation/>[In Russian].
12. The World Factbook. *CIA* : web site. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/> (Last accessed: 11.10.2018).
13. The World Factbook. *CIA*: web site. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/211rank.html#TI>
14. Ukraine. Regional trade agreements Database. *WTO* : web site. URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=804&lang=1&redirect=1>
15. Which countries have succeeded since the collapse of the USSR. Forbes: web site. URL: https://forbes.kz/finances/finance/spustya_chetvert_veka_1/ [In Russian].
16. World integrated trade solution : web site. URL: <https://wits.worldbank.org/Default.aspx#>,

References

1. BRICS : web site. URL: <http://brics.itamaraty.gov.br/>
2. Doing Business 2018. *World Bank*. URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB2018-Full-Report.pdf>.
3. Estonian industry shows impressive growth: web site. URL: <https://ee.sputniknews.ru/economy/20180305/9589301/promyshlennostj-estonia-demonstryruet-vpechatljayushij-rost.html> [In Russian].
4. GDP per capita (current US\$). *World Bank Open Data*: web site. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=LI;>
5. Geographic structure of foreign trade in goods in 2017. State Statistics Service of Ukraine: website. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2017/zd/ztt/ztt_u/ztt1217_u.htm [In Ukrainian],
6. In 2017, the industry grew twice below the government's forecast: the website. URL: <https://www.rbc.ru/economics/23/01/2018/5a6733379a794702c1da99de>
7. Latvia's economic growth in 2017 set a record for six years in DELFI. URL: <https://www.delfi.lv/biznes/bnews/v-2017-godu-rost-ekonomiki-latvii-usit-rekord-za-shest-let.d?id=49793017> [In Russian].
8. Regional trade agreements Database. *WTO* : web site. URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=804&lang=1&redirect=1>.
9. Regional trade agreements notified to the GATT/WTO and in force : web site. URL: <http://rtais.wto.org/UI/publicPreDefRepByCountry.aspx> (Last accessed: 11.10.2018).
10. Savchenko AG Macroeconomics: Textbook. Kyiv: KNEU, 2005. 441 p. URL: http://www.srines.com/book_1325.html http://www.srines.com/book_1325_chapter_15_3.1._Zajjnjatst__bezrobtija.html [In Ukrainian].

11. Secretariat of the Shanghai Cooperation Organization: Website. URL: <http://rus.sectsc.org/cooperation/> [In Russian].
12. The World Factbook. *CIA*: web site. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/> (Last accessed: 11.10.2018).
13. The World Factbook. *CIA*: web site. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/211rank.html#TI>
14. Ukraine. Regional trade agreements Database. *WTO*: web site. URL: <http://rtais.wto.org/UI/PublicSearchByMemberResult.aspx?MemberCode=804&lang=1&redirect=1>
15. Which countries have succeeded since the collapse of the USSR. *Forbes*: web site. URL: https://forbes.kz/finances/finance/spustya_chetvert_veka_1/ [In Russian].
16. World integrated trade solution: web site. URL: <https://wits.worldbank.org/Default.aspx#>

Стаття надійшла 11.06.2019

УДК 338.1

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.13.089.095

Чеберяко Оксана В.

доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів
КНУ імені Тараса Шевченка
вул. Васильківська 90-А, Київ, Україна
e-mail: cheberyako@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1563-9611

Кошембар Людмила О.

кандидат економічних наук,
Директор з аудиту ТОВ «АФ «Жерміналь»
вул. Трьохсвятительська/Костьольна, 5/1А, Київ, Україна
e-mail: info@jerminal.com.ua

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Cheberyak Oksana

Doctor of economics
Professor of the Department of Finance
Taras Shevchenko National University
st. Vasylkivska 90-A, Kyiv, Ukraine
e-mail: cheberyako@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1563-9611

Koshembar Lyudmila

Ph.D. in Economics
Auditing Director TOB «AF «Zherminal» Ltd
st. Trokhsvyatytelska/Kostolna, 5 / 1A, Kyiv, Ukraine
e-mail: info@jerminal.com.ua

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF EVALUATION ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Анотація. У статті обґрунтовано методологічні засади оцінювання економічної безпеки підприємства в умовах волатильності ринкової кон'юнктури та зтяжної фі-

нансової кризи. Підприємства змушені гостро реагувати на негативний вплив як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, вчасно реагувати та адаптуватися до змін для забезпечення ефективності діяльності та конкурентоспроможності на ринку. Достатній рівень економічної безпеки підприємств є найважливішим завданням сучасного менеджменту, так як забезпечення діяльності підприємств формує підґрунтя для ефективного господарювання та розвитку, зміцнення конкурентних позицій, поліпшення фінансово-майнового стану тощо. Розглянуто публікації з економічної безпеки підприємств у зарубіжній і вітчизняній науковій літературі. Висвітлено складові економічної безпеки підприємства та визначено їх роль у забезпеченні економічної стабільності та ефективності. Оптимізовано набір оціночних індикаторів, які дозволяють комплексно і системно вивчити основні складові забезпечення (фінансова, інтелектуальна і кадрова, техніко-технологічна, організаційно-правова, інформаційна, екологічна, силова) фінансово-економічного стану та діяльності господарюючих суб'єктів. Із сукупності економіко-статистичних і економіко-математичних методів і прийомів аналізу виділено найефективніше для оцінки економічної безпеки підприємства. Запропоновано формульну модель, яку варто застосовувати для визначення узагальненого комплексного показника рівня економічної безпеки підприємства.

Визначено основні індикатори економічної безпеки держави, регіону, галузі. Для узагальнених оцінок запропоновано застосовувати як принцип бальної оцінки, так і метод суми місць, евклідових відстаней, середнього алгебраїчного та середнього геометричного тощо, які особливо виправдано застосовувати для забезпечення порівняльної оцінки регіонів і галузей.

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, методологія, оцінювання, індикатори, показники, забезпечення.

Abstract. The article substantiates the methodological principles of assessing the economic security of an enterprise in the conditions of market volatility and prolonged financial

crisis. Enterprises are forced to react sharply to negative influence of external and internal factors, in time to react and adapt oneself to the changes for providing of efficiency of activity and competitiveness at the market.

Sufficient economic strength of enterprises security is the major task of modern management, so as a protection of activity of enterprises forms soil for an effective management and development, strengthening of competition positions, improvement of the financially-property state and others like that. The publications on economic security of enterprises in foreign and national scientific literature are considered. The components of the enterprise economic security are highlighted and their role in ensuring the economic stability and effectiveness are determined. A set of evaluation indicators has been optimized, which allow to study comprehensively and systematically the main components of security (financial, intellectual and personnel, technical, technological, organizational, legal, informational, environmental, power) of financial and economic status and activity of economic entities. From the set of economic-statistical and economic-mathematical methods and methods of analysis, the most effective for assessing the economic security of the enterprise are distinguished. A formula model is proposed that should be used to determine a generalized comprehensive indicator of an enterprise's level of economic security.

Keywords: economic security, enterprise, methodology, valuation, indicators, indicators, security.

Jel codes: D02, M21

Постановка проблеми. Формування достатнього рівня економічної безпеки підприємств є важливим і практично значимим завданням сучасного менедж-

менту. Адже забезпечення діяльності підприємств формує підґрунтя для ефективного господарювання та розвитку, зміцнення конкурентних позицій, поліпшення фінансово-майнового стану тощо. Серед спектру проблем, вирішення яких потрібне для поліпшення економічної безпеки, особливе місце посідає обґрунтування методичних засад її оцінювання, оскільки дозволяє вчасно виявляти загрози, вимірювати ступінь їх впливу, оцінювати наслідки, прогнозувати ймовірні зміни та результати управлінських рішень з реалізації заходів щодо зміцнення основних складових економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світі перші наукові публікації щодо економічної безпеки підприємства з'явилися в середині 70-х років ХХ століття, а наприкінці 80–90 років виник найбільший інтерес до цієї проблематики. В Україні перші публікації почали з'являтися лише на початку 2000-х рр. Вивчення і висвітлення у вітчизняній науковій літературі проблем формування економічної безпеки набуло нині значного поширення, особливо в умовах затяжної економічної кризи та гібридної війни РФ. Окремі публікації присвячуються методологічним засадам оцінювання (значний наробіток у цьому плані зробили представники Ради національної безпеки і оборони України та учені Національного інституту проблем міжнародної безпеки [1]). У роботах Б. В. Губського та В. І. Мазуренко представлено власні бачення проблеми методологій виміру та оцінки економічної безпеки держави [2–3]. З. В. Герасимчук та Н. С. Вавдіюк запропонували підходи до діагностики економічної безпеки в регіональному розрізі [4]. Б. М. Мізюк із співавторами обґрунтували засади оцінювання економічної безпеки господарюючих суб'єктів на прикладі торговельних підприємств [5].

Методика дослідження. Основними методами діагностики економічної безпеки підприємства є: дослідження, аналіз певних параметрів діяльності підприємства та їх змін, економіко-статистичні та економіко-математичні методи і прийоми аналізу, метод комплексної оцінки (при оцінці економічного потенціалу підприємства та можливих загроз), індуктивний та дедуктивний аналіз, математичні методи (традиційні методи обробки інформації, методи факторного аналізу, методи оптимізаційного вирішення економічних задач тощо), системно-синергетичний метод, метод логічного узагальнення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність проаналізованих публікацій методологічні засади оцінювання економічної безпеки підприємств в сучасній вітчизняній економічній літературі висвітлені недостатньо, що потребує додаткових досліджень.

Метою статті є обґрунтування методологічних засад оцінювання економічної безпеки підприємства в умовах волатильності ринкової кон'юнктури, коли підприємства гостро реагують на негативний вплив як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, що, в свою чергу, призводить до виникнення все більшої кількості загроз їх ефективній діяльності. Виходячи із поставленої мети завдання дослідження полягали у: формуванні оптимального набору оціночних індикаторів, які дозволяють комплексно і системно вивчити основні складові економічної безпеки підприємства; виділення найефективніших інструментів оцінки серед сукупності економіко-статистичних і економіко-математичних методів і прийомів аналізу.

Виклад основного матеріалу. ХХІ століття — століття автоматизації, штучного інтелекту, політичних загроз, війн через дурість людей і цифрової диктатури, що в цілому може призвести до каскаду різних змін, а підприємства по-

винні швидко адаптовуватися до сучасних умов, їх діяльність повинна ґрунтуватися на принципах економічної безпеки розвитку.

У науковій літературі прийнято виділяти такі складові економічної безпеки підприємства:

1) фінансова, що проявляється у досягненні найефективнішого використання корпоративних ресурсів;

2) інтелектуальна і кадрова, що передбачає збереження і розвиток інтелектуального потенціалу підприємства, ефективне управління персоналом;

3) техніко-технологічна, що характеризується ступенем відповідності застосовуваних на підприємстві технологій найліпшим світовим стандартам з оптимізації витрат;

4) політико-правова, що реалізується через всебічне правове забезпечення діяльності підприємства, дотримання чинного законодавства;

5) інформаційна, яка представляє собою ефективне інформаційно-аналітичне забезпечення господарської діяльності підприємства;

6) екологічна — дотримання чинних екологічних норм, мінімізація втрат від забруднення довкілля;

7) силова — забезпечення фізичної безпеки працівників фірми (передовсім керівників) і збереження майна [6, с. 491].

Ми цілком поділяємо наведений підхід, проте, для цілей власного дослідження політико-правову складову економічної безпеки розглядаємо як організаційно-правову. Оскільки політична складова економічної безпеки виникає на загальнодержавному рівні та впливає на стан і діяльність господарюючого суб'єкта разом з іншими чинниками макrorівня. Водночас, організаційні основи підприємства істотно відбиваються на ефективності процесу убезпечення, а отже мають оцінюватися додатково.

Для кожної складової економічної безпеки підприємства було виділено найбільш важливі оціночні індикатори.

Основними індикаторами, що дозволяють оцінити фінансову складову економічної безпеки є показники фінансового стану підприємства, ефективності й інтенсивності його діяльності, зокрема: коефіцієнти фінансової стійкості, покриття, маневреності власних і оборотних коштів, оборотності активів і власного капіталу; частка поточних зобов'язань у джерелах фінансування; рентабельність операційної діяльності, активів і власного капіталу; рівень автономії.

Інтелектуальну і кадрову складову економічної безпеки підприємств найліпше характеризують такі показники: забезпеченість кадрами, плінність кадрів, коефіцієнт відповідності освітньо-кваліфікаційних характеристик працівників виробничо-господарським потребам підприємства, індикатор наявності конфліктів у колективі, частка конфліктів у колективі, що призвели до деструктивних процесів або не були вирішені, індикатори психологічної сумісності членів трудового колективу, рівень психологічної відповідності керівників різних рівнів своїм посадам, показник рівня довіри.

Індикатори іммобілізації активів, технологічної відповідності продукції існуючому попиту, технологічної конкурентоспроможності, зносу основних засобів, забезпеченості основних засобів оборотними коштами, інтенсивності модернізації та технічного переоснащення відбивають стан техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємств.

Організаційно-правова складова має оцінюватися шляхом аналізу відповідності організаційної структури та правового захисту тим вимогам, які висувають перед підприємством його внутрішнє і зовнішнє середовище. Для аналізу організаційної відповідності слід вивчати: рівень досяжності місії і цілей діяльності підприємства, виконання його поточних завдань за існуючої організаційної структури, наявність і частку управлінських рішень, що не виконуються вчасно та в повному обсягу внаслідок недосконалість організаційної структури, частку управлінських рішень, контроль за виконанням яких ускладнено внаслідок тих же причин. Для оцінки правової відповідності доцільно аналізувати: наявність і відносний рівень операцій підприємства, що здійснюються поза межами правового поля, наявність, частоту і відносний обсяг застосування до підприємства і його керівників санкцій з причин порушення законодавства, рівень правової захищеності майна та, особливо, нематеріальних активів підприємства, імідж та рейтингове положення на ринку партнерів господарюючого суб'єкта, що здійснюють його аудиторське, консультативне, юридичне і інше обслуговування, наявність спроб рейдерства щодо підприємства.

Інформаційна складова характеризується забезпеченням конфіденційності інформації та комерційних таємниць підприємства, рівнем фізичного захисту даних на електронних і паперових носіях, наявністю фактів, частотою та масштабністю наслідків витоку інформації, формуванням дієвої системи внутрішніх комунікацій і рівнем її відповідності потребам підприємств, наявністю і часткою управлінських рішень, що не виконуються вчасно та в повному обсягу внаслідок незадовільного стану системи внутрішніх комунікацій, часткою управлінських рішень, контроль за виконанням яких ускладнено внаслідок тих же причин.

Екологічна складова економічної безпеки підприємства характеризується рівнем відповідності застосовуваних технологій стандартам екологічності, дотриманням чинних екологічних норм, часткою фінансово-економічних втрат, що зазнає підприємство внаслідок забруднення довкілля, наявністю екологічного іміджу підприємства, його продукції і торгової марки серед споживачів.

Основними характеристиками забезпечення силової складової економічної безпеки є відповідність охоронної системи підприємства його потребам, досвід і кваліфікаційна відповідність керівника служби охорони, наявність і частота фактів крадіжок або псування товарно-матеріальних цінностей унаслідок неправомірних дій, частка збитку підприємства, що зазнаний внаслідок крадіжок або псування товарно-матеріальних цінностей, імідж та рейтингове положення на ринку партнера господарюючого суб'єкта, що здійснює діяльність з його охорони.

Для господарюючих суб'єктів різних галузей і сфер економічної діяльності, а також залежно від цілей оцінки, впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на безпеку підприємства, зміни кон'юнктури ринку, соціальних, економічних, політичних й інших потрясінь у державі тощо набір оціночних індикаторів може різнитися. У такому разі наведений вище набір показників доцільно коригувати.

Усі індикатори оцінювання економічної безпеки підприємства мають бути вимірюваними, співставними, формалізованими. Вони повинні уможливити комплексну узагальнюючу оцінку рівня економічної безпеки підприємства по

окремих складових і в цілому. У процесі дослідження для визначення узагальнених оцінок кожної складової економічної безпеки запропоновано застосовувати бальний принцип. Встановлено, що оціночні індикатори можуть набувати значення від 1 до 4 балів залежно від відповідності їх величин потребам забезпечення.

Слід враховувати, що значимість різних складових економічної безпеки підприємства різниться. Тому інтегровані показники у розрізі окремих складових доцільно коригувати на коефіцієнти вагомості, що становлять від 1 до 2 залежно від їх впливовості на формування загального рівня економічної безпеки конкретного підприємства.

Для визначення узагальненого комплексного показника рівня економічної безпеки підприємства доцільно застосовувати модель, що відбивається формулою:

$$P_{e\delta} = \sum C_{ie\delta} \quad (1),$$

де $P_{e\delta}$ — рівень економічної безпеки підприємства;

$C_{ie\delta}$ — узагальнена оцінка i -тої складової економічної безпеки підприємства (у тому числі: фінансова (P_{ϕ}), інтелектуальна і кадрова (P_{ik}), техніко-технологічна (P_{m-m}), організаційно-правова (P_{o-n}), інформаційна (P_{in}), екологічна (P_e), силова (P_c)).

Оскільки на функціонування будь-якого підприємства та процеси його забезпечення впливає соціально-економічна ситуація у економіці країни, регіону та галузі, то узагальнюючий комплексний показник доцільно коригувати на відповідні узагальнюючі показники макроекономічного, регіонального та галузевого характеру.

Основними індикаторами економічної безпеки держави має бути динаміка ВВП, рівень безробіття, зовнішньоторговельне сальдо, рівень міжнародної конкурентоспроможності, рівень дефіциту державного бюджету і інші показники, що добре описані у науковій літературі [1–3].

В якості індикаторів економічної безпеки на регіональному рівні доцільно використовувати частку ВВП регіону в його загальнодержавному обсязі, частку населення, показники забезпеченості ринковою та фінансовою інфраструктурою, формування міжгосподарських зв'язків тощо, що також наведено у літературі [4].

Для оцінювання рівня економічної безпеки галузі слід вивчати її порівняльну характеристику щодо забезпечення сировинними і трудовими ресурсами, технологічної оснащеності, умов оподаткування, інтенсивності кредитних відносин, динаміки інвестиційно-інноваційних процесів тощо.

Для узагальнених оцінок економічної безпеки національного господарства держави, економіки регіонів і галузей можна застосовувати як принцип бальної оцінки, описаний вище, а також метод суми місць, евклідових відстаней, середнього алгебраїчного та середнього геометричного тощо, які особливо виправдано застосовувати для забезпечення порівняльної оцінки регіонів та галузей.

Крім того, вивчення інших аспектів економічної безпеки підприємств потребує застосування широко розмаїття економіко-статистичних, економіко-математичних та інших методів аналізу. Так, для оцінювання рівня загроз і

їх виразності доцільно застосовувати прийоми дисперсійного аналізу та оцінки варіації. Узагальненню оцінок загроз економічній безпеці може послужити побудова дискримінантних функцій, а також матричні підходи інтегрованих оцінок.

Визначати коефіцієнти вагомості окремих складових економічної безпеки потрібно на підставі лінійних і нелінійних методів аналізу стохастичних зв'язків між явищами. Це уможливить об'єктивний підхід до узгодження значимості впливу різних сторін життєдіяльності господарюючих суб'єктів на загальний стан їх економічної безпеки.

Порівняльну оцінку економічної безпеки різних підприємств слід здійснювати на основі рейтингів і ренкінгів. У разі, коли в цілях формування ефективної державної, регіональної або галузевої політики економічної безпеки потрібно вивчити широке коло господарюючих суб'єктів, доцільно застосовувати кластерний аналіз. Це уможливить поділ усієї сукупності підприємств на окремі сегменти та дозволить диференціювати убезпечуючі заходи для кожного кластеру залежно від стану підприємств у ньому, їх основних проблем, потреби захисту й інших чинників. У такому разі ефективність політики економічної безпеки підвищиться, а витрати ресурсів на її реалізацію — скоротяться.

З метою оцінювання ефективності заходів державної, регіональної та галузевої політики економічної безпеки, а також ефективності управлінських рішень щодо менеджменту безпеки господарюючих суб'єктів доцільно застосовувати методи математичного моделювання, методологічний апарат нечіткої логіки та, особливо, нейронні сітки. Це дозволить оцінити поведінку економічної системи підприємств під впливом регулюючих і управлінських заходів і визначити перспективність формування необхідного рівня економічної безпеки.

Практична реалізація обґрунтованих методологічних підходів до визначення рівня економічної безпеки підприємств слугуватиме розвитку та підвищенню ефективності менеджменту господарюючих суб'єктів в аспекті економічної безпеки.

Висновки. Оптимальний набір оціночних індикаторів економічної безпеки підприємства має уможливлювати комплексне і системне вивчення основних її складових, зокрема фінансової, інтелектуальної і кадрової, техніко-технологічної, організаційно-правової, інформаційної, екологічної, силової. Індикатори мають бути формалізованими і вимірюваними, уможливлювати їхню інтеграцію у єдиний комплексний критерій визначення рівня економічної безпеки підприємства. Доцільно коригувати узагальнюючий комплексний критерій на показники рівня економічної безпеки національного господарства, регіону та галузі функціонування підприємства.

Найбільш виправдано у процесі оцінювання економічної безпеки підприємства використовувати різноманітні економіко-статистичні та економіко-математичні методи і прийоми аналізу, у тому числі принцип бальної оцінки, методи суми місць, евклідових відстаней, середнього алгебраїчного та середнього геометричного, прийоми дисперсійного аналізу та оцінки варіації, дискримінантні функції, матричний підхід, лінійні та нелінійні методи аналізу стохастичних зв'язків, рейтингову оцінку і ренкінги, кластерний аналіз, методи математичного моделювання, методологічний апарат нечіткої логіки, нейронні сітки.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у доцільності поглиблення аналітичних оцінок економічної безпеки у розрізі національного господарства, регіональних економічних систем, галузей економіки та сфер економічної діяльності, окремих господарюючих суб'єктів, а також розробки по результатах оцінок дієвої системи забезпечення.

Література

1. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України [Текст] / Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки ; ред. А. І. Сухоруков. — К. : [б.в.], 2003. — 63 с.
2. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення [Текст] / Б. В. Губський. — К. : [б.в.], 2001. — 122 с.
3. Мазуренко В. І. Світові фінансові кризи та національна економічна безпека: теорія і методологія [Текст] : монографія / В. І. Мазуренко ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К. : ВПЦ «Київський ун-т», 2007. — 511 с.
4. Герасимчук З. В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення [Текст] : монографія / З. В. Герасимчук, Н. С. Вавдіук ; Луц. держ. техн. ун-т. — Луцьк: Надстир'я, 2006. — 244 с.
5. Мізюк Б. М. Економічна безпека підприємств ритейлу: оцінювання та механізм забезпечення [Текст] : монографія / Мізюк Б. М., Ящук В. І., Ноздріна Л. В. ; Центр. спілка спожив. т-в України, Львів. комерц. акад. — Л.: Вид-во Львів. комерц. акад., 2012. — 255 с.
6. Штамбург Н. В. Складові економічної безпеки підприємства / Н. В. Штамбург // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. — 2011. — № 1. — С. 490—496.

References

1. Metodichni rekomendatsii shchodo otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Tekst] / Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy, Natsionalnyi in-t problem mizhnarodnoi bezpeky ; red. A. I. Sukhorukov. — K. : [b.v.], 2003. — 63s.
2. Hubskiy B. V. Ekonomichna bezpeka Ukrainy: metodolohiiavymiru, stan i stratehiiabezpechennia [Tekst] / B. V. Hubskiy. — K. : [b.v.], 2001. — 122 s.
3. Mazurenko V. I. Svitovi finansovi kryzy ta natsionalna ekonomichna bezpeka: teoriia i metodolohiia [Tekst] : monohrafiia / V. I. Mazurenko ; Kyivskiy natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. — K. : VPTs «Kyivskiy un-t», 2007. — 511 s.
4. Herasymchuk Z. V. Ekonomichna bezpeka rehionu: diahnostyka ta mekhanizm zabezpechennia [Tekst]: monohrafiia / Z. V. Herasymchuk, N. S. Vavdiuk ; Luts. derzh. tekhn. un-t. — Lutsk : Nadstiria, 2006. — 244 s.
5. Miziuk B. M. Ekonomichna bezpeka pidpriemstv ryteilu: otsiniuvannia ta mekhanizm zabezpechennia [Tekst] : monohrafiia / Miziuk B. M., Yashchuk V. I., Nozdrina L. V. ; Tsentr. spilka spozhyv. t-v Ukrainy, Lviv. komerts. akad. — L.: Vyd-vo Lviv. komerts. akad., 2012. — 255 s.
6. Shtamburh N. V. Skladovi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva / N. V. Shtamburh // Biuletyn Mizhnarodnoho Nobelivskoho ekonomichnoho forumu. — 2011. — № 1. — S. 490—496.

Стаття надійшла 14.05.2019

Галасюк Віктор В.

кандидат економічних наук,
президент Української асоціації Римського клубу,
член-кореспондент Всесвітньої Академії науки та мистецтва
e-mail: galasyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1617-326X

СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ТА ПРИСКОРЕНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Viktor V. Halasiuk

PhD in Economics,
President of the Ukrainian Association for the Club of Rome,
Associate Fellow of the World Academy of Art and Science
e-mail: galasyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1617-326X

STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY AS A PRECONDITION FOR EUROPEAN INTEGRATION AND ACCELERATED ECONOMIC GROWTH

Анотація. Економіка України розвивається в умовах перманентної кризи, зумовленої глибокою структурною деформацією та технологічною примітивізацією національного господарства. Як наслідок, Україна дедалі більше відстає від розвинутих країн світу за рівнем добробуту та відтісняється на узбіччя глобальних економічних процесів. Неоліберальна економічна політика довела свою неефективність у вирішенні нагальних проблем подолання бідності та побудови ефективної економічної системи в Україні. Це обумовлює актуальність перегляду засадничих принципів і практик державного регулювання економічних процесів на макrorівні та проведення структурної трансформації вітчизняного господарства з метою поліпшення економічної спеціалізації країни. Попри широке висвітлення проблеми структурних трансформацій в економіці у працях вітчизняних (С. А. Єрохін, Л. В. Шинкарук, А. Ю. Васіна, І. Ю. Гужва, Ю. В. Кіндзерський) і зарубіжних (Е. Райнерт, Р. Хаусманн, С. Ідальго, Х. Чанг) вчених, оцінці перспектив зростання в результаті зміни парадигми економічної політики та структурних зрушень в Україні залишається приділено недостатньо уваги, що обумовлює необхідність подальших досліджень у даному напрямі. У статті окреслено сучасні тенденції і перспективи розвитку української економіки за умов реалізації різних підходів до державного управління нею. Обґрунтована необхідність формування і реалізації державної політики, спрямованої на подолання хронічних проблем вітчизняної економіки та забезпечення випереджаючого економічного зростання і поліпшення добробуту в Україні. Запропоновано регуляторні й інституційні заходи структурної трансформації економіки України на засадах інноваційного розвитку, розбудови інфраструктури і диверсифікації промисловості. Розкрито перспективи трьох основних траєкторій економічного розвитку України — еволюційний шлях (екстраполяція сучасних тенденцій), реіндустріалізація економіки і реалізація існуючого потенціалу, радикальна модернізація і підвищення рівня складності економіки. У висновках публікації стверджується, що комплексне використання запропонованих інструментів економічного розвитку (індустріальні парки, експортно-кредитне агентство, банк розвитку, агентство підтримки малого бізнесу, безкоштовне приєднання до інженерних мереж, багатофакторна модель оцінки тендерних пропозицій в публічних закупівлях, перегляд митних тарифів, кардинальна зміна монетарної

політики тощо) дозволить здійснити масштабну структурну трансформацію економіки України, завдяки чому темпи її зростання сягнуть 7 % на рік. Це стане запорукою надолуження втрачених позицій і переходу до випереджального розвитку і забезпечення реальної європейської інтеграції України в економічному вимірі.

Ключові слова: економічна спеціалізація, структурна трансформація, економічна траєкторія, економічна політика, реіндустріалізація, модернізація, «професія» країни, ВВП, добробут.

Abstract. The Ukrainian economy is developed under the conditions of a permanent crisis caused by deep structural imbalances and technological primitivization of the national economy. As a result, Ukraine keeps lagging behind developed countries in terms of prosperity and is becoming an outsider in global economic processes. A neoliberal economic policy has proved its ineffectiveness in solving urgent poverty problems and building an effective economic system in Ukraine. This makes it reasonable to revise fundamental principles and state regulation of economic processes at the macro level and to carry out structural transformation of the national economy to improve an economic specialization of the country. Despite the fact that the problems of economic structural transformation have been widely covered by local (Yerokhin S. A., Shynkaruk L. V., Vasina A. Y., Huzhva Y. V., Kindzersky Y. V.) and foreign (E. Reinert, R Hausmann, S. Hidalgo, H. Chang) researchers, an assessment of prospects for growth as a result of paradigm change in an economic policy and structural shifts in Ukraine has not been sufficiently addressed by the researchers which grounds the need for further research in that field. The article outlines modern trends and prospects of the Ukrainian economic development as a result of implementation of different approaches to public administration of the economy. The paper substantiates the need to formulate and implement a governmental policy aimed at overcoming chronic problems of the national economy and improving prosperity level in Ukraine. It proposes regulatory and institutional measures of structural transformation of the Ukrainian economy based on innovation development, infrastructure improvement and industrial diversification. The work unfolds three major paths of the Ukrainian economic development: evolutionary way (extrapolation of modern trends), re-industrialization of the economy and realization of the existing potential, radical modernization and the increasing of the complexity of the economy. The conclusions of this publication state that a comprehensive use of the proposed tools of economic development (industrial parks, export and credit agency, development bank, small business support agency, free of charge connection to utilities, multi-factor public procurement model, revision of customs duties, substantial change of monetary policy, etc.) will help to enable large-scale structural transformation of the Ukrainian economy, which will therefore ensure a 7 % growth per annum. This will allow catching up with lost opportunities and a transition to accelerated growth and real European integration of Ukraine in terms of the economy.

Key words: economic specialization, structural transformation, economic path, economic policy, re-industrialization, modernization, profession of the country, GDP, prosperity

JEL codes: O14, O24, O25.

Постановка проблеми. Вітчизняній економіці притаманні перманентні кризи, зумовлені глибокою структурною деформацією та технологічною примітивізацією виробництва. Як наслідок, Україна дедалі більше відстає від розвинутих країн світу за рівнем добробуту і відтісняється на узбіччя глобальних економічних процесів. Неоліберальна економічна політика наочно довела свою неефективність у вирішенні нагальних проблем подолання бідності та побудови ефективної господарської системи в Україні. Відтак актуалізується необхідність перегляду засадничих принципів і практик регулювання економічних процесів

для забезпечення структурної трансформації української економіки в галузевому і технологічному вимірах з метою переходу до випереджаючих темпів зростання економіки та рівня життя в Україні.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню питань теорії і практики управління трансформаційними зрушеннями в економіці присвячено доробки низки вітчизняних учених, зокрема С.А. Єрохіна [1], Л. В. Шинкарук [2], І. Ю. Гужви [3], Ю.В. Кіндзерського [4] й ін. Їх напрацювання розкривають теоретико-методологічні основи структурної трансформації національних економік, особливості структурних змін, що відбулися в економіці України, причини та наслідки поглиблення структурних диспропорцій у вітчизняному промисловому секторі, особливості впливу зовнішньоторговельних відносин на формування структури української економіки. Прорив у розумінні передумов і обґрунтуванні пріоритетів структурних зрушень в економіці здійснили американські вчені Р. Хаусманн і С. Ідальго [5], запропонувавши концепції економічної складності і продуктового простору, які становлять значну частину теоретичної бази даного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне існуючим науковим напрацюванням щодо здійснення структурної трансформації економіки України, слід принципово зазначити, що оцінювання перспектив зростання в результаті зміни парадигми економічної політики та структурних зрушень в Україні не знайшло достатнього вираження у науковій літературі, що визначає необхідність подальших досліджень у даному напрямку.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано комплекс загальних і спеціальних економічних методів наукового пізнання, серед яких: метод компаративного аналізу при визначенні співвідношень у траєкторіях економічного розвитку України, країн ЄС й інших держав світу; метод системно-структурного аналізу при систематизації інструментів в арсеналі державного регулювання трансформації національної економіки; графічний метод при двовимірній структуризації траєкторій соціально-економічної динаміки України за показниками ВВП на душу населення і кількості населення.

Мета статті полягає в ідентифікації та обґрунтуванні ключових сценаріїв розвитку економіки України в умовах різних парадигм економічної політики і державного регулювання, а також застосування відповідних інструментів розвитку.

Виклад основного матеріалу. Україна — Європа географічно та цивілізаційно. Але економічно ми ще далеко не європейці та не входимо до клубу заможних країн. За рівнем розвитку економіки Україна відстає від ЄС практично в 5 разів, а від США — майже всемеро.

Такий низький рівень економічної активності обмежує як доходи людей, так і можливості бюджетного фінансування освіти, медицини, соціальної сфери, не кажучи вже про інфраструктуру. Формується «замкнене коло» бідності населення та економічної слабкості країни.

Коли ж Україна подолає 5-кратний економічний розрив з ЄС? Якщо радикально не міняти економічну політику, то ніколи! Адже економічні траєкторії України та ЄС поки що не зближуються, а розходяться. Замість конвергенції доходів людей в Україні та ЄС, очікуваної в контексті євроінтеграційних прагнень і кроків України, бачимо протилежний процес. Україна все більше віддаляється від Євросоюзу економічно.

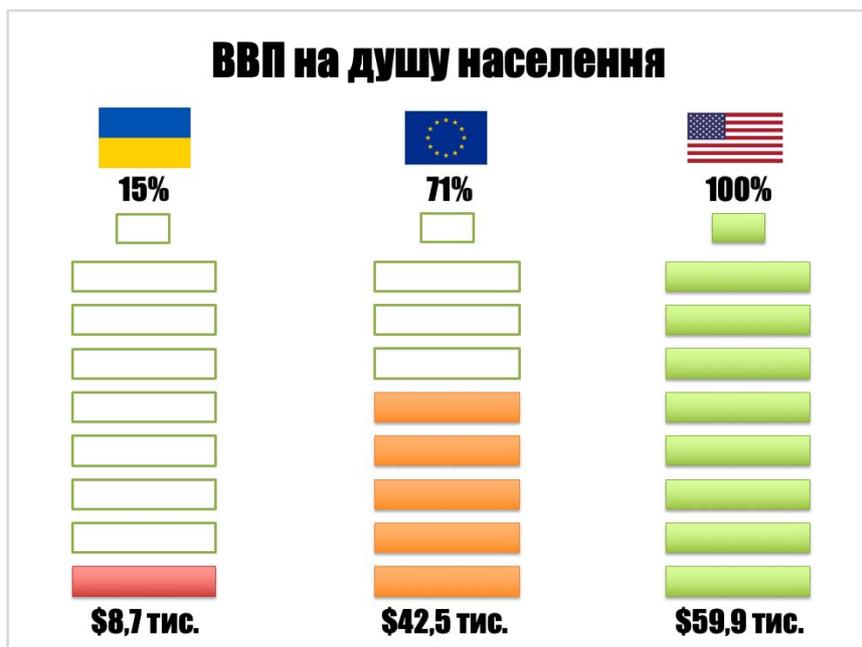

Рис. 1. ВВП на душу населення в Україні, ЄС і США (за паритетом купівельної спроможності)

Джерело: [6]

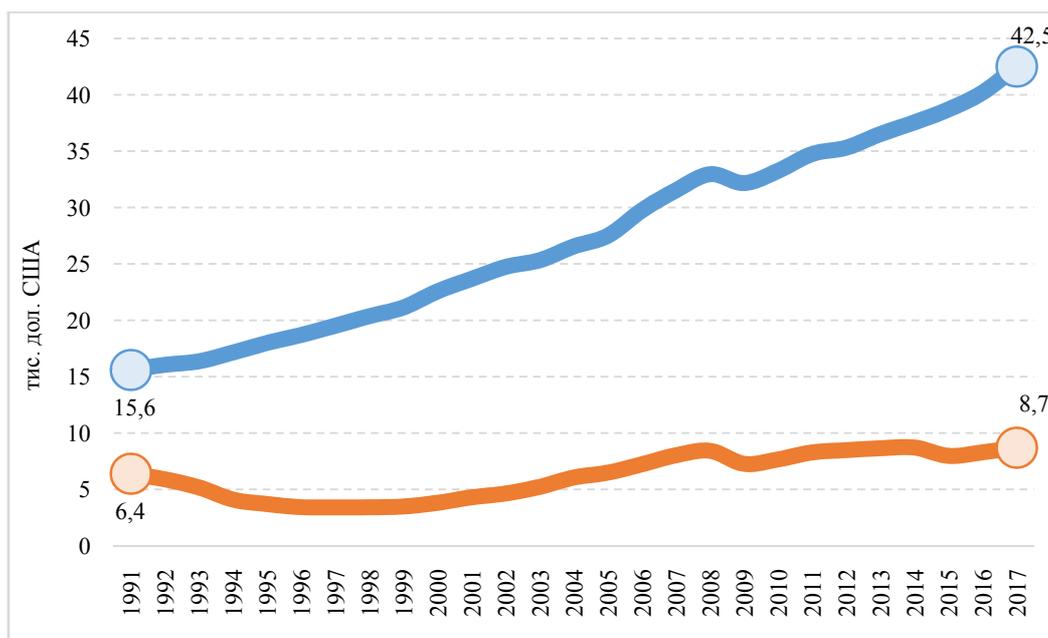

Рис. 2. Порівняння «економічних траєкторій» України та ЄС (ВВП на душу населення за ПКС)

Джерело: [7]

В аналітичному підрозділі The Economist стверджують про перспективи України таке: «Ми прогнозуємо, що середньорічний приріст реального ВВП України на душу населення у 2018—2050 роках складе 2,1 %. Темпи зростання будуть стримуватись несприятливими демографічними тенденціями» [8].

При цьому в The Economist Intelligence Unit наголошують, що це фактично ще й оптимістичний сценарій, який враховує проведення структурних реформ і зростання продуктивності: «Структурні реформи, якщо вони будуть впроваджені, прокладуть шлях до інституційних вдосконалень, що дозволить збільшити зростання за рахунок підвищення продуктивності. Однак ми вважаємо, що уряд не буде здійснювати значні реформи, навіть у довгостроковій перспективі. ВВП України на душу населення в умовах паритету купівельної спроможності (ПКС) залишиться лише часткою від середнього по ЄС» [8].

Такі темпи економічного зростання, які пророкує Україні The Economist Intelligence Unit на основі успішних, на думку іноземних експертів, реформ, призведуть до того, що Україна наздоганятиме Туреччину 50 років, а Польщу — понад 60 років, за умови, що вони «почекають на місці»! Більш того, щоб досягнути рівня реального ВВП на душу населення, який Україна мала у 2013 році, з такими темпами нам знадобиться принаймні 10 років.

Об'єднавши економічний прогноз The Economist Intelligence Unit і демографічний прогноз Департаменту соціально-економічних питань ООН, побачимо ймовірні соціально-економічні траєкторії України та сусідніх країн (рис. 3).

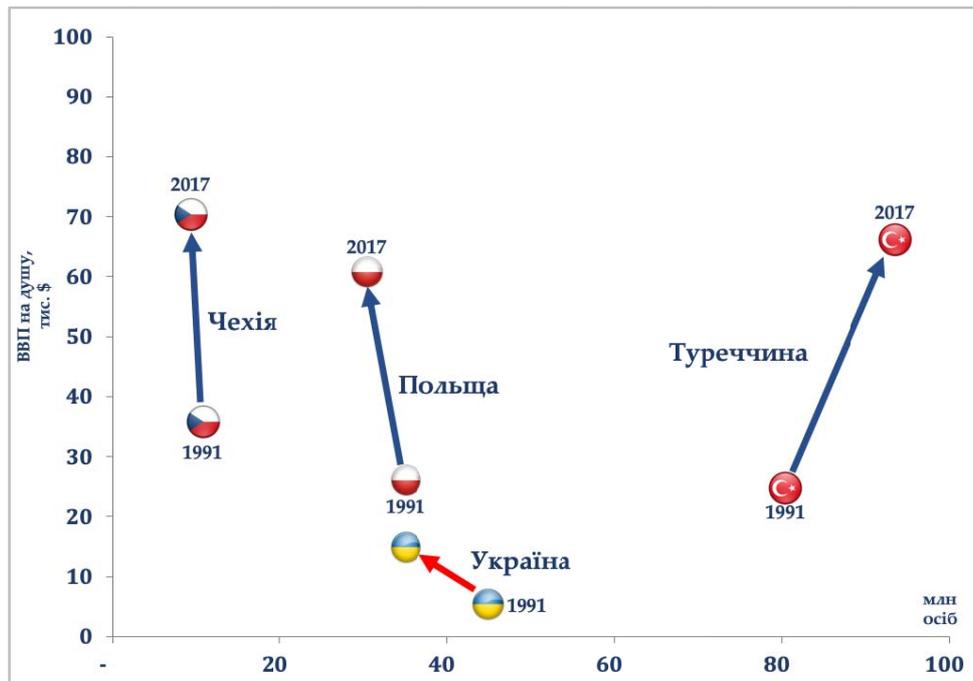

Рис. 3. Прогнозна соціально-економічна динаміка України та сусідніх країн до 2050 року

Джерело: [9]

Це свідчить про те, що Україні потрібні не поверхневі фрагментарні неоліберальні реформи, не «косметичні зміни», а глибинна структурна трансформація економіки. «Стабілізаційні» реформи призводять до консервації сировинної моделі та продовження стагнації. Лише цілеспрямована модернізаційна трансформація економіки, ставка на промисловий розвиток, розбудову сучасної інфраструктури та широке запровадження інновацій, а не сировинно-борговий дрейф чи паліативна фінансова допомога здатні вивести Україну з «глухого кута» на чільну економічну орбіту.

Автори «Атласу економічної складності» бачать Україну одним зі світових лідерів економічного зростання у майбутньому. На перших сходинках за потенціалом зростання: Індія, Уганда, Єгипет, Індонезія. Дослідники з Центру міжнародного розвитку Гарвардського університету дійшли висновку, що країни, рівень доходів в яких занижений відносно рівню складності їхньої економіки, зростатимуть швидше за інших [10].

За потенціалом зростання Україна № 1 у Європі. У п'ятірці потенційних європейських «чемпіонів зростання» також Сербія, Боснія та Герцеговина, Білорусь і Молдова (рис. 4). Хаусманн, Ідальго та їхні колеги-дослідники наголошують, що ситуація, коли поточний рівень доходів суттєво нижче того, який би можна було очікувати, виходячи з виробничих можливостей, свідчить про високий потенціал зростання ВВП на душу населення.

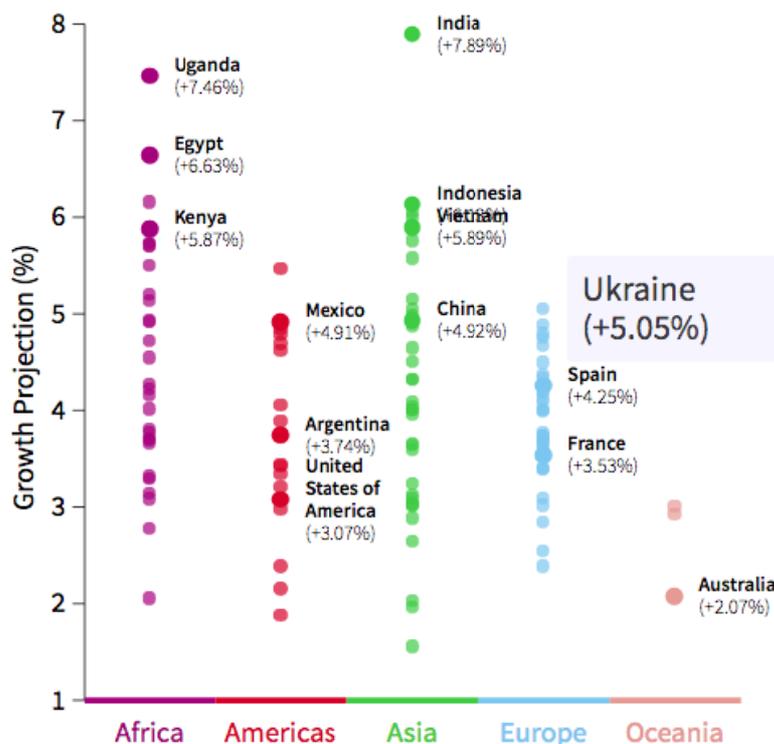

Рис. 4. Потенційні лідери економічного зростання

Джерело: [10]

Ми вже багато років фіксуємо великий економічний потенціал України [11]. Проте замість його реалізації шляхом прискореного зростання бачимо його нівелювання через подальшу технологічну примітивізацію економіки. За рівнем реального ВВП на душу населення Україна посідає 116-ту сходинку в світі, а за рівнем складності економіки обіймає значно вищу 47-му позицію. Але проблема в тому, що замість висхідного тренду України у світовому економічному «табелі про ранги», ми бачимо низхідний тренд в ренкінгу складності економіки (рис. 5). У 2000 році Україна обіймала 31-у позицію в світі за рівнем складності економіки. Через 16 років вона вже на 16 сходинок нижче. Замість того, щоб швидше зростати, економіка примітивізується. Так потенціал не реалізується, а розтрачується.

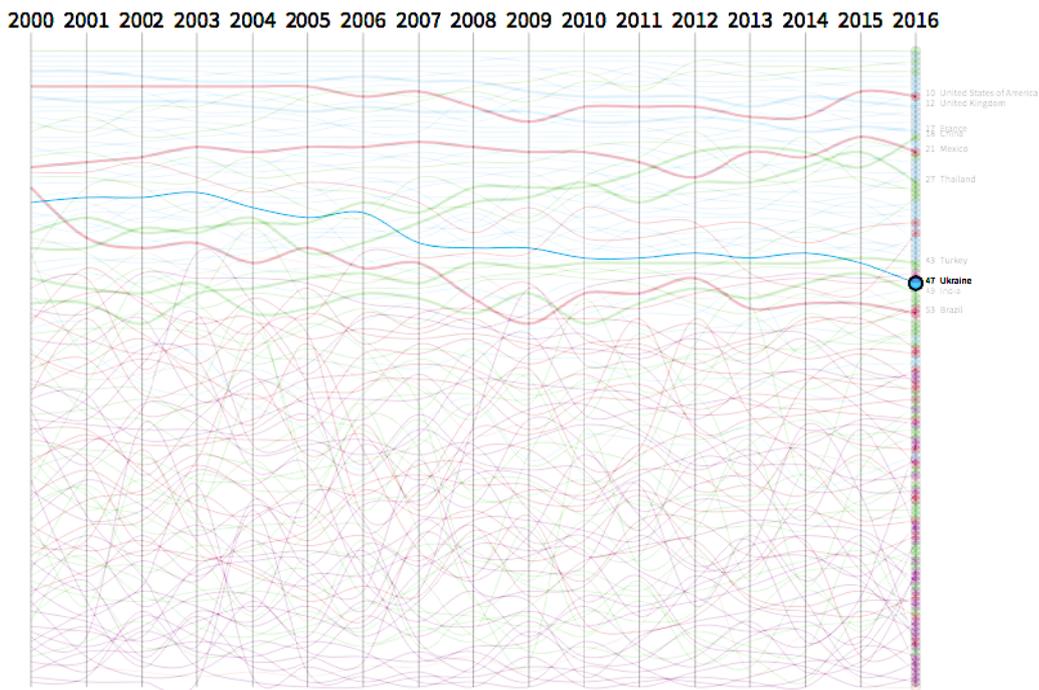

Рис. 5. Динаміка України в глобальному ренкінгу складності економіки

Джерело: [10]

Про що це свідчить? Про те, що проблема розриву між потенційним (виходячи зі складності економіки) та реальним економічним зростанням не вирішується автоматично, сама по собі. Якщо не докладати цілеспрямованих зусиль на рівні державної політики, замість того, щоб швидше зростати, економіка просто опуститься на нижчий щабель складності. Це відновить баланс між «професією» країни та її добробутом, але ж не шляхом «апгрейда» професії, а через технологічний «дауншифтинг». Тож економічним розвитком треба керувати, а не пускати його самопливом.

Структурна трансформація національної економіки передбачає ставку на розбудову сучасної інфраструктури, розвиток диверсифікованої промисловості та наскрізне запровадження інновацій. Серед ключових інструментів в арсеналі державного регулювання трансформації національної економіки:

— **Індустріальні парки** — спеціальні промислові території, як правило, з підготовленою інженерно-транспортною інфраструктурою, набором необхідних сервісів, спрощеними регуляторними процедурами та пакетом інвестиційних стимулів для виробничих підприємств.

— **Експортно-кредитне агентство (ЕКА)** — здешевлення кредитів для експортерів несировинної продукції через страхування і гарантування експортних контрактів і часткову компенсацію відсотків за експортними кредитами вітчизняних виробників.

— **Банк відбудови і розвитку (БВР)** з залученням коштів міжнародних фінансових організацій (МФО) для надання дешевих і «довгих» кредитів промисловцям, фермерам, інноваторам.

— **Агенція підтримки малого бізнесу (АМБ)** за зразком американської SBA (у т.ч. за рахунок донорських ресурсів) для здешевлення кредитів, консультування і допомоги МСП.

— **Безкоштовне приєднання до інженерних мереж** (електроенергія, газ, вода та ін.) для виробників, будівельників, аграріїв, підприємців (за рахунок інвестиційної складової тарифу).

— **Державно-приватне партнерство (ДПП)** — механізм гарантування інтересів приватних інвесторів при реалізації спільних з державою або муніципалітетами проектів.

— **Запровадження багатofакторної моделі оцінки тендерних пропозицій** і обов'язкове врахування місцевої складової при держзакупівлях.

— **Монетарний режим «таргетування економічного зростання»** (спрямування монетарної політики, за зразком США, не лише на стабільність грошової одиниці, а й на сприяння економічному зростанню, поміркованому рівню довгострокових ставок і максимальній зайнятості населення).

— **Перегляд митних тарифів в інтересах вітчизняної промисловості** — мінімізація (в межах умов СОТ) ввізних мит на імпорт сировини та комплектуючих і збільшення (в межах умов СОТ) мит на імпорт готової продукції та експорт сировини.

— **«Розумна регуляція»**: ліквідація штучних регуляторних бар'єрів і встановлення продуктивних обмежень (мораторій на експорт лісу-кругляка та ін.).

Структурна трансформація національної економіки, в першу чергу, покликана реалізувати її виробничий потенціал і прискорити економічне зростання країни до темпів, які відповідають рівню складності економіки. Згідно досліджень, проведених в Гарвардському університеті, відповідно власного рівня складності, економіка України здатна зростати на 5 % щороку [10].

Більш того, її структурна трансформація дозволить поліпшити економічну спеціалізацію країни, підвищивши складність економіки, що додатково прискорить темпи зростання. Виходячи з досвіду Польщі, Туреччини та Південної Кореї, які здійснили економічну модернізацію у 1990—2010-х роках, завдяки структурній трансформації економіки та з урахуванням ефекту низької бази темпи економічного зростання України можуть бути збільшені принаймні до 7—8 % на рік.

Таким чином, умовно можна виділити три потенційних економічних траєкторії України:

1) **Еволюційний сценарій:** рух за інерцією. Реалізація цього сценарію збереже поточний тренд повільного економічного зростання. Базовий прогноз зростання ВВП України на найближчі роки від МВФ — 3 % на рік — виглядає навіть оптимістично на фоні прогнозу дослідницького підрозділу The Economist, згідно якого до 2050 року українська економіка зростатиме в середньому на 1,4 % на рік у реальному вимірі [8].

Але навіть 3-відсоткове зростання — це вирок для української економіки. Адже за такої економічної динаміки відставання України від європейських країн-сусідів лише збільшуватиметься. Темпи зростання, які пророкують нашої економіці МВФ і The Economist Intelligence Unit, по суті, унеможливають євроінтеграцію України.

Три відсотки річного зростання ВВП це «плюс» лише номінально, а насправді — гарантія подальшої дивергенції рівня доходів українців та європейців. Адже з такими темпами Україна не лише ніколи не наздожене нікого зі своїх європейських сусідів, а й вийде на власний рівень 2013 року лише у 2030 році.

2) **Реіндустріалізація:** розкриття економічного потенціалу. Якщо реалізувати наявні виробничі можливості на повну, економічне зростання України можна прискорити до 5 % на рік. З таким показником Україна, як я уже наголошував, є потенційним лідером економічного зростання в Європі. Але щоб цей прогноз гарвардських дослідників справдився, Україні треба починати цілеспрямовано міняти «професію» — розбудовувати інфраструктуру, розвивати промисловість, запроваджувати інновації.

Проведений мною аналіз ланцюгів доданої вартості та галузевих пріоритетів підтверджує, що для України цілком реально прискорити економічне зростання з 2—3 % до 5 % на рік. Вихід на таку траєкторію економічного розвитку з часом створить в Україні якісно нову соціально-економічну реальність. Адже такі темпи економічного розвитку, принаймні, дозволять перейти до скорочення розриву рівня доходів людей в Україні та ЄС. За таких умов українська економіка зросте вдвічі в реальному вимірі менш ніж за 15 років.

3) **Радикальна модернізація:** економічне прискорення. Цей сценарій передбачає цілеспрямоване застосування комплексного інструментарію державного регулювання для здійснення масштабної структурної трансформації економіки України. Її результатом має стати радикальна зміна економічної спеціалізації країни з сировинно-ресурсного донора на диверсифікованого виробника та інноватора. Це дозволить підвищити рівень складності економіки, модернізувати її виробничу структуру та, відповідно, суттєво пришвидшити економічне зростання і підняти добробут людей (рис. 6).

В умовах цього сценарію українська економіка зможе зростати на 7—8 % у річному вимірі та навіть швидше. Це дозволить Україні не лише надолужити втрачені позиції, а й перейти до випереджального розвитку та забезпечити реальну євроінтеграцію в економічному вимірі. Така економічна динаміка збільшить реальний ВВП України вдвічі менше ніж за 10 років.

Еволюційний сценарій розглядається як база, відносно якої може бути оцінений потенційний ефект цілеспрямованого державного регулювання трансформації національної економіки. І звісно ж, цей сценарій, по суті, є песимістич-

ним. Інші два сценарії, можливі в умовах здійснення структурної трансформації національної економіки — реіндустріалізація та радикальна модернізація економіки є, відповідно, бажаним та оптимальним варіантами розвитку подій.

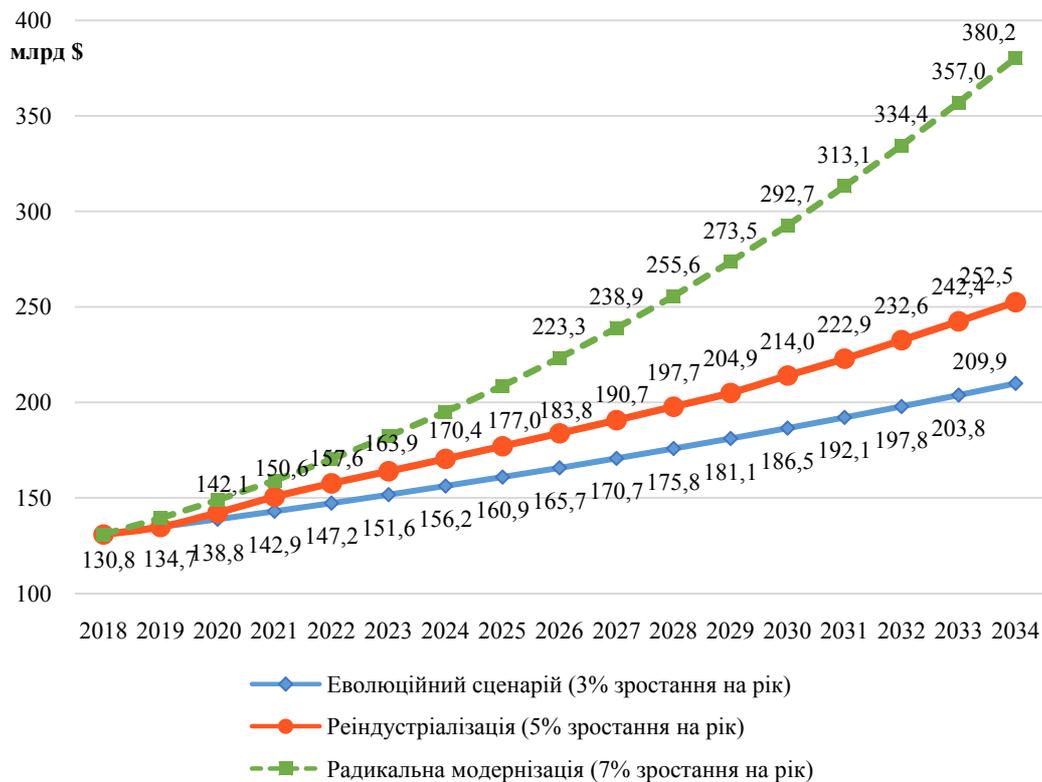

Рис. 6. Три сценарії економічного розвитку України

Джерело: розраховано автором.

Консервативна оцінка ефекту цілеспрямованого державного регулювання трансформації національної економіки — прискорення економічного зростання з 3 % до 5 % на рік, більш оптимістична оцінка — збільшення річних темпів зростання ВВП України з 3 % до 7—8 %.

Висновки. Протягом останніх десятиріч українська економіка зазнала руйнівного впливу політики, неадекватної викликам трансформаційного періоду під час переходу до ринкових відносин, а також сучасним процесам глобалізації світового господарства. Слабка динаміка розвитку вітчизняного господарства призводить до негативних демографічних трендів і дедалі більшого відставання України від країн Європейського Союзу й інших промислово розвинутих держав за рівнем добробуту. Відбувається маргіналізація ролі та значення України як активного учасника міжнародних економічних відносин, що зводить нанівець євроінтеграційні потуги та перспективи підвищення рівня життя українських громадян до європейських стандартів.

Для зміни ситуації важелі економічної політики повинні бути спрямовані на структурну трансформацію економіки, максимальне наповнення її високоякісними видами діяльності, підвищення складності економіки і на цій основі прискорення темпів економічного зростання й суттєве підвищенні рівня життя. Така політика передбачає важливу роль державного регулювання, яке має стимулювати високоякісні економічно складні види діяльності і, за можливості, стримувати низькоякісну економічно примітивну діяльність. Цілеспрямоване ж застосування комплексного інструментарію державного регулювання дозволить здійснити масштабну структурну трансформацію економіки України, завдяки чому темпи її зростання сягатимуть 7 % на рік. Це стане запорукою не лише надолуження втрачених позицій, а й переходу до випереджального розвитку та забезпечення реальної євроінтеграції в економічному вимірі.

Література

1. Єрохін С. А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): монографія. — К.: Видавництво «Світ Знань», 2002. — 528 с.
2. Шинкарук Л. В. Структурний і соціальний аспекти оцінки пропорційності і диспропорційності в економіці / Л. В. Шинкарук // Економічний вісник Національного гірничого університету. — 2014. — № 4(48). — С. 71—78.
3. Гужва І. Ю. Актуалітети зовнішньоторговельної політики України: монографія / І. Ю. Гужва. — К.: Національна академія управління, 2017. — 298 с.
4. Кіндзерський Ю. В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія / Ю. В. Кіндзерський; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — К., 2013. — 526 с.
5. Hausmann R. The Atlas of Economic Complexity / R. Hausmann, C. Hidalgo et al. — Hollis New Hampshire: Puritan Press, 2009. — 369 p.
6. GDP per capita, PPP (current international \$) / World Bank Data. — Mode of access: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>.
7. GDP per capita, PPP (constant 2011 international \$) / World Bank Data. — Mode of access: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD>.
8. The Economist Intelligence Unit. Country Profile: Ukraine. — Mode of access: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=1057121489&Country=Ukraine&topic=Economy&subtopic=Long-term+outlook&subsubtopic=Summary>.
9. World Population Prospects 2019 / UN DESA: Population Division. — Mode of access: <https://population.un.org/wpp/Graphs/Probabilistic/POP/TOT>.
10. The Atlas of Economic Complexity: research and data visualization tool used to understand the economic dynamics and new growth opportunities for every country worldwide / Growth Lab and Harvard University. — Mode of access: <http://atlas.cid.harvard.edu>.
11. Галасюк В. В. Інвестиційний потенціал України: погляд у майбутнє [Електронний ресурс] / В. В. Галасюк // Газета «День». — Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/investitsiyniy-potencial-ukrayini-poglyad-u-maybutnie>.

References

1. Yerokhin S. A. (2002). Strukturna transformatsiia natsionalnoi ekonomiky (teoretyko-metodolohichniy aspekt) [Structural transformation of the national economy (theoretical and methodological aspect)]. Kyiv: Vydavnytstvo «Svit Znan» [in Ukrainian].

2. Shynkaruk L. V. (2014). Strukturnyi i sotsialnyi aspekty otsinky proporsiiinosti i dysproporsiiinosti v ekonomitsi [Structural and social aspects of estimating proportionality and disproportionality in the economy]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu* — Economic Bulletin of the National Mining University, 4(48), 71—78 [in Ukrainian].
3. Huzhva I. Yu. (2017). Aktualitety zovnishnotorhovelnoi polityky Ukrainy [Actualities of Ukraine's foreign trade policy]. Kyiv: Natsionalna akademiia upravlinnia [in Ukrainian].
4. Kindzerskyi Yu. V. (2013). Promysloviist Ukrainy: stratehiia i polityka strukturno-tekhnologichnoi modernizatsii [Industry of Ukraine: strategy and policy of structural and technological modernization]. Kyiv: DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy [in Ukrainian].
5. Hausmann R., Hidalgo C. (2009). *The Atlas of Economic Complexity*. — Hollis New Hampshire: Puritan Press.
6. GDP per capita, PPP (current international \$) / World Bank Data. — Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>.
7. GDP per capita, PPP (constant 2011 international \$) / World Bank Data. — Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD>.
8. The Economist Intelligence Unit. Country Profile: Ukraine. — Retrieved from: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=1057121489&Country=Ukraine&topic=Economy&subtopic=Long-term+outlook&subsubtopic=Summary>.
9. World Population Prospects 2019 / UN DESA: Population Division. — Retrieved from: <https://population.un.org/wpp/Graphs/Probabilistic/POP/TOT>.
10. *The Atlas of Economic Complexity: research and data visualization tool used to understand the economic dynamics and new growth opportunities for every country worldwide* / Growth Lab and Harvard University. — Retrieved from: <http://atlas.cid.harvard.edu>.
11. Halasiuk V.V. (2006). Investytsiinyi potensial Ukrainy: pohliad u maibutnie [Ukraine's Investment Potential: Looking to the Future]. — Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/en/article/ekonomika/investiciyniy-potential-ukrayini-poglyad-u-maybutnie>.

Стаття надійшла 10.04.2019

УДК 330.366

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.15.103.109

Пиливський Юлій М.

Аспірант кафедри економіки підприємства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Вул. Університетська, 14, Ужгород, Україна
e-mail: Pyliavskiyi@uzhnu.edu.ua

ЛІБЕРТАРІАНСТВО ЯК ІДЕЙНА ПЛАТФОРМА ТА ЙОГО ЕКОНОМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Pyliavskiyi Iulii

PhD student in Economic Sciences
Uzhgorod National University
University Street, 14, Uzhhorod, Ukraine
e-mail: Pyliavskiyi@uzhnu.edu.ua

LIBERTY AS AN IDEA PLATFORM AND ITS ECONOMIC FEATURES

Анотація. У двадцятому столітті, в умовах розширення державного регулювання та управління економікою та економічними процесами, створення проектів соціальної держави в індустріально розвинених країнах ідеї лібертаріанства піддалися критиці. На перший погляд здається, що лібертаріанство, є лише стандартною основою сучасної думки — індивідуалізм, приватна власність, капіталізм, рівність згідно із законом. І справді після століть інтелектуальної, політичної, а іноді й насильницької боротьби, основні лібертаріанські принципи стали базовою структурою сучасної політичної думки і сучасного уряду, принаймні на Заході і все більше в інших частинах світу. Прихильники лібертаріанства розглядають особистість як основну одиницю соціального аналізу. Адже виключно фізичні особи обирають і несуть відповідальність за свої дії. Лібертаріанська думка підкреслює гідність кожної людини (особистості), що тягне за собою як права, так і відповідальність. Ідея існування гідності більшої кількості людей, а саме жінок, людей різних релігій і віросповідань, а також різних рас — одна з великих лібертаріанських перемог західного світу. Серед вчених, які займалися вивченням проблеми розвитку та становлення лібертаріанства, присвячено праці таких відомих зарубіжних авторів, як: Дж. Актон, Д. Боуз, Б. Дубсон, Т. Пейн, А. Смит, Ф. Хайек, І. Кіршнер, М. Розбар, В. Ойкен, М. Фрідман, серед вітчизняних вчених, чії праці присвячені зазначеній тематиці, можна виокремити О.С. Молнара, І.Ю. Штулер, О. Л. Яременка та інших. У статті проаналізовано економічні особливості лібертаріанства та встановлено його ідейну платформу. Метою роботи є дослідження існуючих концепцій розвитку економічних систем з перспективою визначення напрямів поширення прогресивних ідей. Визначено основні положення (принципи) лібертаріанської теорії. Визначено, що ідеї сучасного лібералізму суттєво відрізняються від перелічених нами ідей ранніх теоретиків.

Ключові слова: економічна теорія, лібертаріанство, національна економіка, безпека, потенціал, державне регулювання, оцінювання, ефективність.

Abstract. In the twentieth century, with the expansion of state regulation and management of the economy and economic processes, the creation of welfare state projects in industrialized countries, the idea of libertarianism was criticized. At first glance, libertarianism seems to be only the standard basis of modern thought — individualism, private property, capitalism, equality under the law. Indeed, after centuries of intellectual, political, and sometimes violent struggle, basic libertarian principles have become the basic structure of modern political thought and modern government, at least in the West and increasingly in other parts of the world. Proponents of libertarianism regard the individual as the basic unit of social analysis. Only individuals choose and are responsible for their actions. Libertarian thought emphasizes the dignity of each person (person), which entails both rights and responsibilities. The idea of the dignity of more people, namely women, people of different religions and religions, as well as of different races, is one of the great libertarian victories of the Western world. Among the scientists who have been studying the problem of development and formation of libertarianism, are devoted to the works of such famous foreign authors as: J. Acton, D. Bose, B. Dubson, T. Payne, A. Smith, F. Hayek, I. Kirchner, M. Rosbor, V. Aiken, M. Friedman, among the domestic scientists whose works are devoted to the subject, can be distinguished O. S. Molnar, I. Y. Shtuler, O. L. Yaremenko and others. The article analyzes the economic features of libertarianism and establishes its ideological platform. The purpose of this work is to study the existing concepts of development of economic systems with the prospect of determining the directions of dissemination of progressive ideas. The basic principles of libertarian theory are defined. It is determined that the ideas of modern liberalism are significantly different from the ideas of earlier theorists listed by us.

Key words: economic theory, libertarianism, national economy, security, potential, government regulation, evaluation, efficiency.

JEL codes: A20, B20, H10.

Постановка проблеми. Питання про економічну природу і конкретні форми прояву економічної свободи посідає важливе місце в характеристиці відносин економічних систем, перш за все ринкового типу. Це обумовлено її зв'язком з сутнісними характеристиками економічної системи: власністю, економічним механізмом, системою економічних інтересів, ефективністю виробництва тощо.

У суспільній думці концепція економічної свободи формувалась поступово. З розвитком інституту держави розширювалися її функції та росли потреби. Змінювались й уявлення про те, як треба вести господарство, а також про місце та роль держави в суспільстві та в економіці. Розуміння цього логічно знаходилося у взаємозв'язку з осмисленням поняття економічної свободи. Меркантилізм став першим економіко-теоретичним обґрунтуванням формування і розвитку національної держави та її функцій.

Найважливіші умови економічного процвітання («багатства народів»): сформульовані теоретиком класичного лібералізму А. Смітом (2007): хороші закони, необтяжливі податки та основні елементи економічної свободи (приватна власність, свобода вибору, вільна конкуренція, обмежене втручання держави в господарські процеси) [1].

Економічна свобода виступає не тільки як різновид особистої свободи. Це й економічна доктрина. Деякі вчені вважають, що економічна свобода служить синонімом поняття *laissez-faire* (невтручання держави в економіку), а найбільш яскраво проявляється у вимозі свободи торгівлі. Принцип *laissez-faire* висловлює ідею повної економічної свободи, коли держава усувається від вторгнення у виробничу, торговельну, фінансову діяльність своїх громадян. Основним аргументом прихильників цього принципу є твердження про те, що економіка — це така саморегулююча система, яка сама знаходить ефективну рівновагу, втручання ж держави спотворює отримані економічними агентами сигнали і ефективна рівновага виявляється недосяжною. Державі відводять роль «нічного сторожа», тобто інституту встановлення правил взаємодії економічних агентів на ринку і спостереження за їх виконанням, але ніяк не самостійного суб'єкта ринку.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичні засади формування, розвитку та становлення лібертаріанства, присвячено праці відомих вітчизняних і зарубіжних авторів.

Дж. М. Кейнс доповнив Концепцію економічної свободи вченням про активну роль державного регулювання економіки, що полягає в проведенні такої фінансової і грошово-кредитної політики, яка дозволить пом'якшити спади та різкі підйоми виробництва, що періодично виникають.

Прихильники неолібералізму Л. Мізес, Ф. Хайєк, І. Кіршнер, М. Розбар, В. Ойкен, М. Фрідман (2006), як і «ліберали-класики», відстоюють принцип саморегулювання, вільного від зайвої регламентації. Вони вважають ринок найбільш ефективною системою господарювання, де пріоритетне значення має економічна свобода, а держава має забезпечувати умови для розширення і реалізації економічних свобод [9].

Ф. Хайєк (2012) послідовно відстоював принцип максимальної свободи власників, втручання держави він вважав «адміністративним деспотизмом» [9].

Л. Ерхард, засновник ідей соціально орієнтованої ринкової економіки, не був «чистим» лібералом, проте широко використовував державні важелі для переходу на принцип лібералізму.

Серед вітчизняних науковців, роботи яких присвячені заданій тематиці, варто виділити Яременка О. Л., Молнара О. С., Штулер І. Ю. [11] та інших.

Методика дослідження. У ході дослідження було використано загальнонаукові методи: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування (для формулювання категоріально-понятійного апарату дослідження), діалектичного методу (для характеристики ринкових процесів в економічній системі держави), ретроспективного аналізу (для вивчення економічних процесів). Інформаційно-теоретичну основу дослідження склали монографії, ґрунтовні наукові праці вітчизняних та зарубіжних авторів з питань економічної теорії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукові здобутки попередніх досліджень здебільшого присвячені загальнотеоретичним питанням соціальної сфери. З огляду на недостатнє вивчення цілісного підходу до розуміння та трактування ідей лібертаріанства та синтезування праць відомих вітчизняних та зарубіжних авторів, необхідним стає пошук рішень що розкривають ідейну платформу лібертаріанства та його особливості.

Метою статті є дослідження існуючих концепцій розвитку економічних систем з перспективою визначення напрямів поширення прогресивних ідей.

Виклад основного матеріалу. Для кращого з'ясування специфіки економічних ідей лібертаріанців, розглянемо спочатку основні положення (принципи) лібертаріанської теорії, скориставшись роботами провідних ідеологів цієї суспільної думки. Як ми показали, їх ідеї оформлялися протягом століть. У творах таких мислителів XVII—XVIII століть, як Джон Локк, Давид Юм, Адам Сміт, Томас Джеферсон, Томас Пейн, вони почали набувати форму сучасної лібертаріанської філософії.

Принцип 1 — приватна власність. Лібертаріанці вважають, що люди мають право на свободу від зазіхань на свою власність, а закони повинні лише забезпечувати таку свободу, а також виконання вільно укладених договорів. Так, Мюррей Ротбард у своєму лібертаріанському маніфесті «До нової свободи» пише: «Головне завдання лібертаріанства полягає в тому, щоб протистояти будь-яким порушенням прав власності людини на самого себе і на законно придбане матеріальне надбання. Коли мова йде про злочинців, в позиції лібертаріанців немає нічого унікального, тому що майже всі люди і філософські концепції борються зі злочинами проти особистості і власності» [2, с. 57].

Принцип 2 — добровільність. З точки зору лібертаріанства, всі відносини між людьми повинні бути добровільні. «Лібертаріанець схвально дивиться на процес добровільного обміну і співпраці між вільно діючими людьми і почуває відразу до використання насильства для спотворення такого добровільного співробітництва та примусу діяти інакше, ніж вибрала б сама людина. При всій своїй зовнішній складності розвинена ринкова економіка — це ніщо інше, як велика мережа добровільних обмінів між двома особами [2, с. 37; 52]. Застосування держави може полягати в підтримці добровільних і взаємовигідних обмінів між громадянами. Частина правих лібертаріанців підтримує ідею «добровільного» (контрактного) рабства, що критикується представниками громадських рухів ліволібертарного (соціально-анархічного) спрямування [3].

Принцип 3 — справедливість. Джон Хосперс (1918—2011) в своїй роботі під назвою «Лібертарний маніфест» наводить три головних положення лібертарної

справедливості: Ніхто не є господарем іншої людини, і ніхто не є рабом, ніхто не може розпоряджатися долями інших людей, ніхто не може бути господарем плодів праці іншої людини [4]. Ця його думка співзвучна з ідеєю Г. Джорджа про те, що привласнювати можна лише те, що зроблено власною працею. Показовими в цьому плані є слова Дж. Хосперса: «Уряд завжди був головним ворогом права власності. Урядовці завжди прагнуть помножити свою владу і, оскільки множення багатства є найбільш ефективним засобом множення влади, вони прагнуть отримати частину або все зароблене нами» [4].

Справедливість, згідно лібертаріанцям, можлива лише в демократичній державі. Це така держава, де індивід повинен мати певну сферу, в яку ніхто не може втручатися: право розпоряджатися своєю власністю, особисте життя, бажання і т.п. Для підтримки громадської справедливості цілком достатньо держави — «нічного сторожа», всі функції якого не виходять за рамки захисту громадян від обману і насильства. Лібертаріанство разом з тим не означає вседозволеність. Лібертаріанство пропонує суспільство свободи в рамках закону, отже, повинні бути певні норми поведінки як для держави, так і для громадян. Лібертаризм підтримує всі громадянські свободи і протистоїть спробам уряду нав'язувати спосіб життя для громадян. Лібертаріанці виступають за скасування загального військового обов'язку, проти військового втручання в справи інших країн і визнають лише захист від агресії, проти обмежень на імміграцію, за скасування закону про обов'язкову шкільну освіту, за заборону будь-якого контролю роботи засобів масової інформації з боку держави, цензуру, за повну легалізацію всіх або більшості наркотиків, проти заборони на володіння зброєю. Отже, свобода понад демократії, а справедливість лібералізму набуває головним чином характер захисту індивідуальних прав і свобод.

Принцип 4 — вільний ринок. Лібертаріанці впевнені, що вільний ринок і є втілення справедливості. Лібертаріанці вважають, що вільний ринок є найкращим із можливих перерозподільних механізмів, який забезпечує найефективніше задоволення потреб і переваг людей. Такий ринок для більшості лібертаріанців представляється ідеальною моделлю взаємодії, що забезпечує справедливість в економічній та інших сферах [5, с. 18]. Однак сучасний ринок абсолютно відрізняється від того, який спостерігав А. Сміт, і навіть Дж. Кейнс. Сьогодні, коли світові зони впливу поділені між невеликою купою транснаціональних корпорацій, з великою натяжкою можна назвати його вільним.

Принцип 5 — радикальне обмеження державних функцій у всіх сферах суспільного та економічного життя. Лібертаріанці згодні мати державу, наділену тільки самими мінімальними повноваженнями. На підставі цієї тези виник мінархізм, який бере початок із вчення А. Сміта. Ідеологи лібертаризму розуміють, що повна відсутність держави неможлива через неминучість появи стихійних і агресивно-паразитичних громадських утворень на кшталт організованої злочинності, які повністю знищують свободу. Проте загалом відношення до держави, зокрема уряду, негативне. Це «свобода від» влади, насильства з її боку. Дж. Хосперс каже, що «уряд має монополію на застосування фізичної сили на певній території, він має для цього засіб (але не право)». З цієї обставини Хосперс робить висновок: «Уряд — це найбільш небезпечний інститут... В ході історії він порушував права людей куди більше, ніж окремі індивіди або групи

могли це зробити: він вбивав людей, прирікав на рабство і примусову працю, посилав до концентраційних таборів, постійно грабував і позбавляв плодів важкої праці» [4]. Д. Боуз нагадує про страшні наслідки безмежної влади: «XX століття було століттям державної влади, від Гітлера і Сталіна до тоталітарних держав за залізною завісою, від диктатур по всій Африці до «бюрократичних держав загального благоденства» Північної Америки та Західної Європи» [6, с. 5]. Він попереджує, що «в швидко мінливому світі, де кожен буде мати безпрецедентний доступ до інформації, централізована бюрократія та примусові правила не зможуть встигнути за реальною економікою» [6, с. 5]. Безперечно, багато в чому Д. Боуз правий. «В історії XX ст. була низка яскравих прикладів того, коли відмова від принципу недоторканності приватної власності і заміна вільної конкуренції державним регулюванням в ім'я соціальної захищеності і стабільності призводили до значних обмежень на особисту свободу громадян (сталінський СРСР, маоїстський Китай, КНДР, Куба, та інші країни «переможного соціалізму»). Втративши право приватної власності, громадяни дуже швидко втрачали й інші важливі права: право вільного вибору місця проживання (прописка), місця роботи (колгоспи) і були змушені працювати за призначену державою (як правило, невисоку) зарплату. Це супроводжувалося появою репресивних органів правопорядку (НКВС, міністерство державної безпеки НДР тощо). Значна частка населення була примушена до безкоштовної праці в умовах ув'язнення» [7].

Цікаво, як ставляться люди до обмеження дій держави. Публіцист Том Хартманн зазначає, що за даними дослідження, проведеного Pew Research, 11 % людей, які заявляють про те, що поділяють лібертаріанські погляди, розуміють сутність лібертаріанства, зокрема те, що вони виступають за збільшення особистої свободи і зниження контролю держави. 41 % таких людей вважає, що держава повинна регулювати бізнес, 38 % підтримує соціальну допомогу малозабезпеченим людям, 42 % вважають, що поліція повинна мати право зупиняти «підозрілих людей» [3]. «Загалом бажання обмеження влади пов'язано з тим, що в лібертаріанстві влада є нормативно-оціночним поняттям із сильним негативним значенням» [5, с. 22].

Принцип 6 — відношення до державних податків. Згідно логіки лібертаріанців, оподаткування аморально, є різновидом рабства, й по суті нічим не відрізняється від грабежу, тому його слід скасувати. «У певному сенсі вся система оподаткування є формою примусової праці, — пише М. Ротбард [2]. Візьміть, наприклад, прибутковий податок. Високі ставки прибуткового податку означають, що кожен з нас значну частину року — кілька місяців — працює на дядю Сема, а тільки потім починає працювати на себе. В решті решт, рабство почасти й полягає в тому, що людина змушена безкоштовно або за малу плату працювати на когось. А прибутковий податок означає, що ми працюємо і заробляємо тільки для того, щоб уряд відняв у нас значну годину заробленого для власних цілей. Що це, якщо не примусова безкоштовна праця?» [2, с. 99]. Шкоду податків М. Ротбард (2009) пояснює так: «високі податки» сковують виробництво, ініціативу і прагнення до розвитку, а також підприємливість» [2, с. 87]. Лібертаріанці виступають проти державних дотацій, наприклад, сільськогосподарським виробникам, також проти митних зборів та інших видів зовнішньоторговельних бар'єрів. Оподаткування слід замінити добровільними методами

фінансування послуг, які надаються державою населенню. Такі послуги можуть надаватися приватним бізнесом, благодійними та іншими організаціями. Ідея оподаткування як крадіжки — це точка зору, що зустрічається в ряді політичних філософій. Відповідно до неї уряд порушує права власності шляхом примусового збору податків. Волонтаристи, анархо-капіталісти, а також об'єктивісти, більшість мінархістів і лібертаріанців розглядають оподаткування як явне порушення принципу ненападу [3].

«Існування світових ринків капіталу означає, — пише Д. Боуз, — що інвестори не залишаться заручниками національних урядів та їх податкових систем із надто високими ставками оподаткування. Розвиток телекомунікацій приведе до того, що все більше і більше працівників одержать можливість сховатися від високих податків та інших намірів нав'язливого уряду. В ХХІ столітті процвітатимуть країни, які залучатимуть продуктивних людей» [6, с. 5].

Принцип 7 — свобода. У лібертаріанців свобода розглядається виключно в негативному сенсі, як «свобода від». Це стан, коли кожен має право робити все, що йому заманеться, якщо тільки це щось не вступає в протиріччя зі свободою інших. Свобода розуміється як справжнє підґрунтя суспільного зв'язку і кінцевий принцип суспільної справедливості. Така свобода відрізняється від позитивного розуміння свободи. Свобода — це гранична і самодостатня цінність, яка служить засобом інших цінностей і благ. З цієї причини від держави вимагається ні більше ні менше, як сприяти максимальній свободі. Лібертаріанство вимагає від політичних інститутів такої організації політичної влади, щоб свобода індивіда залишалася в недоторканності.

Принцип 8 — неприпустимість соціального забезпечення. Лібертаріанці вважають аморальним жити за рахунок інших. Одна з тез лібертаризму — «бідні повинні подбати про себе самі або сподіватися на благодійність». «Зараз очевидно, що суспільство, тотально контрольоване державою, — це справжня катастрофа, і все більше людей задається питанням, чому суспільство хоче ввести *трохи* соціалізму, якщо повний соціалізм веде до таких плачевних результатів», — пише Д. Боуз [6, с. 7]. Багато лібералів пояснюють зростання тоталітаризму тим, що в період занепаду люди шукають рішення в диктатурі, наївно вважаючи, що обов'язком держави має бути захист економічного добробуту громадян і балансування економіки. Як сказав Ісайя Берлін: «Свобода для вовків означає смерть для овець». Лібертаріанці виступають проти встановлення законом мінімального розміру оплати праці. У соціальній сфері лібертаризм принципово проти всіх форм державної підтримки, яких би то не було приватних інтересів і цілей, оскільки під так званими загальними цілями та інтересами ховаються, як правило, інтереси різних груп впливу. Лібертаризм стверджує, що держава повинна гарантувати рівність не в формі рівної оплати і надання субсидій, але в формі надання всім рівних можливостей за умови вільного обміну. Соціальний прогрес, на думку Д. Боуза, визначається розширенням кола індивідів, які отримують визнання: жінок, інтелектуалів, підприємливих і т.п.

Слід погодитися з Максимець С. В. (2015), яка стверджує: «При розгляді лібертаріанських тез, перш за все, звертає на себе увагу те, що практично всі вони — озвучені як Хосперсом, так і Хавортом та Боузом — представляються відомими, добре знайомими та достатньо поширеними в світі, щонайменше, з ХVІІІ ст. Практично всі названі ними ідеї (або їх прообрази) можна знайти в

роботах Дж. Локка, Дж. Ст. Мілля, А. Сміта та багатьох інших ліберально налаштованих мислителів. До сьогодення всі ці ідеї не тільки добре відомі, але навіть стали загальними. ... лібералізм стійко асоціюється саме з тими ідеями, які пропагують лібертаріанці — з індивідуалізмом, нерушимістю прав приватної власності, вільними ринками, мінімальною державою, верховенством права. В цьому сенсі можна припустити, що лібертаріанство — це якась нова форма лібералізму...» [5, с. 25].

Насправді ідеї сучасного лібералізму суттєво відрізняються від перелічених нами ідей ранніх теоретиків. Пропагуючи ряд принципів на словах, лібералізм насправді визнає багато виключень з них. У світі йдуть процеси, що впорядковують соціальне життя демократичних держав: уряд посилюється, свобода обмежується новими законами, йде перерозподіл ресурсів на користь знедолених, розширюється соціальна держава» [5, с. 26]. З цього приводу М. Фрідман (2006) пише: «З кінця XIX ст., й особливо після 1930-х років в США, термін «лібералізм» набув зовсім інший акцент, особливо в сфері економічної політики. Він став ототожнюватися із намаганням покладатися на для досягнення шуканих цілей не на добровільні приватні угоди, а на державу. Лозунгом лібералізму стала не свобода, а добробут і рівність» [8, с. 29].

Висновки. Отже, лібертаріанство — економіко-політична філософія, яка приймає індивідуальну свободу як основну цінність. Це можна розуміти як форму лібералізму, політичну філософію, пов'язану з англійськими філософами Джоном Локком і Джоном Стюартом Міллом, шотландським економістом Адамом Смітом і американським державним діячем Томасом Джефферсоном. Лібералізм прагне визначити та обґрунтувати легітимні повноваження уряду з точки зору певних природних чи даних Богом індивідуальних прав. До таких прав належать права на життя, свободу, приватну власність, свободу слова і асоціації, свободу віросповідання, уряд за згодою, рівність згідно із законом і моральну автономію (здатність дотримуватися власної концепції щастя, або «добро життя»). Метою влади, на думку лібералів, є захист цих та інших індивідуальних прав, і взагалі ліберали стверджують, що влада повинна бути обмежена тим, що необхідно для виконання цього завдання. Лібертаріанці — це класичні ліберали, які підкреслюють право особи на свободу, та стверджують, що масштаби та повноваження уряду повинні бути обмежені, щоб кожна людина мала свободу дій, що відповідає подібній свободі для всіх інших. Таким чином, вони вважають, що особи повинні бути вільними, поводитися і розпоряджатися своєю власністю так, як вважають за потрібне, за умови, що їхні дії не порушують рівної свободи інших [10].

Література

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Москва. — 2007. — с. 153.
2. Ротбард М. К новой свободе: Либертарианский манифест / Пер. с англ. — М.: Новое издательство, 2009. — 398 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.e-reading.club/bookreader.php/140838/Rotbard_K_novoi_svobode_Libertarianski_manifest.pdf
3. Либертарианство [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Либертарианство>

4. Звинувачення в моральному суб'єктивізмі — це звинувачення на адресу всього лібералізму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://um.co.ua/8/8-11/8-117993.html>
5. Максимец С. В. Концепція свободи в соціальній філософії лібертаріанства. Дис. канд.филос.наук. Спеціальність 09.00.11 — Соціальна філософія. Саранск, 2015.
6. Боуз Д. Либертаріанство: Історія, принципи, політика. — Пер. с англ. под ред. А.В. Куряева. Челябінск: Социум, Cato Institute. 2004. 392 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://static.my-shop.ru/product/97/963065.pdf>
7. Гай–Нижник П. П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія: нарис історії становлення та розвитку // Гілея. — 2014. — Вип.88 (№ 9). — С. 5—14.
8. Фридман Милтон. Капіталізм и свобода. Пер. с англ. — М.: Новое издательство, 2006. — 240 с.
9. Хайек Ф. Капіталізм и историки / Ф. Хайек// Челябінск. — 2012. — С. 117.
10. <https://www.britannica.com/topic/libertarianism-politics>
11. Shtuler I.Y. Institutional preconditions forming competitiveness model of the national economy // International Journal of Advance Researches. 2019. Special Issue # 2 (3): Problems of Raising up a New Generation in the Vision of Modern Scientists. p. 14—25.

References

1. Smith A. (2007) Research on the nature and causes of the wealth of peoples / A. Smith // Moscow. — p. 153. [In Russian].
2. Rothbard M. (2009) a New Freedom: A Libertarian Manifesto / Trans. with English. — М.: New publishing house. — 398 p. [Electronic resource]. — Access Mode: https://www.e-reading.club/bookreader.php/140838/Rotbard__K_novoi_svbode_Libertarianskii_manifest.pdf [In Russian].
3. Libertarianism [Electronic resource]. — Access mode: <https://en.wikipedia.org/wiki/Libertarianism>
4. An accusation of moral subjectivism is an accusation against all liberalism [Electronic resource]. — Access mode: <http://um.co.ua/8/8-11/8-117993.html> [In Ukrainian].
5. Maksimets S. (2015) The concept of freedom in the social philosophy of libertarianism. Dis. Ph.D. Specialty 09.00.11 — Social Philosophy. Saransk. [In Russian].
6. Bose D.(2004) Libertarianism: History, principles, politics. — Per. with English. ed. A.V. Kuryaeva. Chelyabinsk: Society, Cato Institute. 392 p. [Electronic resource]. — Access mode: <http://static.my-shop.ru/product/97/963065.pdf> [In Russian].
7. Guy-Nizhnik P. (2014) Liberalism as a philosophical, political and economic theory: an outline of the history of formation and development // Gilea. — - Issue 88 (No. 9). — P. 5—14. [In Ukrainian].
8. Friedman M. (2006) Capitalism and freedom. Trans. with English. — М.: New publishing house. — 240 p. [In Russian].
9. Hayek F. (2012) Capitalism and historians / F. Hayek // Chelyabinsk. — p. 117. [In Russian].
10. <https://www.britannica.com/topic/libertarianism-politics>
11. Shtuler I.(2019) Institutional preconditions forming a competitive model of the national economy // International Journal of Advance Researches. Special Issue # 2 (3): The Problems of Raising Up a New Generation in the Vision of Modern Scientists. pp. 14—25.

Стаття надійшла 17.04.2019

Сандул Марія С.,

к.е.н., доцент кафедри міжнародної торгівлі і маркетингу
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана, м. Київ, Україна
m.sandul@kneu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6985-5179>

ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В МІЖНАРОДНІЙ ЛОГІСТИЦІ

Maria Sandul,

Ph.D. (Econ.), Associate Professor at the Department of International Trade and
Marketing,
KNEU named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine
m.sandul@kneu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0001-6985-5179>

IMPLEMENTATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPT IN INTERNATIONAL LOGISTICS: TENDENCIES AND PERSPECTIVES

Анотація. У статті досліджено проблематику впливу глобального мегатренду екологізації на міжнародну логістичну діяльність. Визначено, що впровадження екологічно сприятливих рішень у діяльності міжнародних логістичних компаній перетворюється на елемент формування іміджу соціально відповідальної компанії. З урахуванням викликів глобалізації та інтенсифікації конкуренції проблема вивчення тенденцій і перспектив імплементації концепції зеленої логістики в міжнародній транспортно-логістичній діяльності постає актуальною. Метою статті є висвітлення основних тенденцій впровадження екологічних заходів і рішень у міжнародній транспортно-логістичній діяльності. Досліджуються загальні тенденції витрат на захист навколишнього середовища, а також інвестиційної активності, спрямованої в даний сектор, за останні десять років у країнах Європейського Союзу. У статті узагальнено прямий і непрямий вплив логістичної діяльності на навколишнє середовище. Вивчено вплив на транспортно-логістичну діяльність основних міжнародних договорів у сфері сталого розвитку і зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище. Наведено приклади міжнародних компаній, які адаптують власну бізнес-діяльність у відповідності до глобальної тенденції екологізації. Проаналізовано деякі можливі рішення впровадження екологічно сприятливих процесів у сфері автомобільних і морських контейнерних перевезень, розбудови і удосконалення логістичної інфраструктури. У статті підкреслюється необхідність подальших досліджень досвіду впровадження рішень у сфері сталого розвитку у діяльності транснаціональних корпорацій, особливо в умовах глобальних зусиль стосовно зупинення глобального потепління та підписання на наднаціональному рівні договорів щодо зменшення шкідливих викидів у навколишнє середовище як розвиненими країнами, так і тими, що розвиваються. Визначається, що в сучасних умовах вивчення передумов, особливостей і наслідків впровадження таких екологічно сприятливих рішень в міжнародній бізнес-діяльності є актуальним у контексті розробки стратегій сталого розвитку українських компаній і нарощення їхньої конкурентоспроможності на глобальному ринку.

Ключові слова: зелена логістика, екологістика, міжнародна логістична інфраструктура, морські контейнерні перевезення, розподільчий центр, корпоративна політика, екологізація.

Annotation. The main focus of the article is the investigation of the global ecologization megatrend's impact on international transportation and logistics activity. It is determined that the implementation of environmentally friendly solutions in the activities of international logistics companies becomes an image-creating element of a socially responsible company. Considering the challenges of globalization and intensification of competition, the problem of studying the tendencies and perspectives of implementation of the green logistics concept in international freight and logistics activities becomes relevant. The purpose of the article is to highlight the main trends in terms of implementation of environmentally friendly measures and decisions in international freight transportation and logistics activities. The general trends in environmental protection spending and investment activity in the sector over the last ten years in the European Union are examined. The article summarizes the direct and indirect impacts of logistic activity on the environment. The impacts on the freight transportation and logistics activities of the main international treaties in the field of sustainable development and the reduction of harmful effects on the environment are studied. Examples of international companies adapting their business activities in line with the global ecologization trend are given. Some possible solutions for implementation of environmentally friendly processes in the field of road, and marine container transportation, development and improvement of logistic infrastructure are analysed. The paper emphasizes the need for further research into the experience of implementing sustainable development decisions in transnational corporations, especially in the context of global efforts to halt global warming and to sign agreements at the supranational level to reduce harmful emissions into the environment, both by developed countries and developing countries. It is determined that, in the current context, studying the prerequisites, features and consequences of implementing such environmentally friendly solutions in international business activity is relevant in the context of developing strategies for the sustainable development of Ukrainian companies and increasing their competitiveness in the global market.

Key words: green logistics, eco-logistics, international logistics infrastructure, container shipping, distribution centre, corporate policy, ecologization.

JEL: F23, F63, O18, Q56

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Застосування принципів сталого розвитку перетворюється на невід'ємну частину корпоративної політики більшості сучасних транснаціональних корпорацій. Враховуючи необхідність формування нових конкурентних переваг в умовах глобалізації, інтенсифікації конкуренції і становлення економіки знань, шляхом до розвитку лояльності дедалі більш обізнаних споживачів постає створення та підтримання компанією власного «екологічного» іміджу, який є невід'ємною частиною іміджу соціально відповідальної компанії. Як свідчить дослідження McKinsey, понад 70 % споживачів готові переплатити за екологічний продукт до 5 % вартості товару (таких галузей, як автомобілебудування, будівництво, електроніка, виробництво меблів, пакування), якщо він має не гірші експлуатаційні характеристики, як і не-екологічний альтернативний товар [1]. Більш того, впровадження екологічно сприятливих рішень у логістичній діяльності компаній на даний час містить у собі значний потенціал формування клієнтської лояльності [2]. У зв'язку з цим постає актуальним вивчення успішного досвіду впровадження таких рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання досягнення цілей сталого розвитку знаходять своє відображення в працях багатьох вчених. Зокрема, в контексті логістики проблематиці впровадження концепції сталого розвитку присвячені публікації таких авторів, як Д. Кріштоф [2], Д. Грант та ін. [3], Р. Сахора [4], Е. Відова та ін. [5], Х. Ойонг [6], А. Дей та ін. [7], Д. Рассел та ін. [8]. Досить значна увага приділяється дослідженню принципів «зеленої» логістики у контексті урбанізації, зокрема, такими вченими, як О. О. Школьний [9] та ін., міжнародними організаціями (ООН, МВФ та ін.), а також власне компаніями — логістичними провайдерами, зокрема UPS [10]. В Україні дослідження проблем і перспектив впровадження концепції сталого розвитку в логістиці знайшло відображення у працях багатьох вчених, зокрема таких, як Л. М. Гурч, Л. Є. Хмара [11], Н. Маргіта [12], Б. Д. Гречин [13] та ін., а також у проекті «Стратегії сталої логістики та Плані дій для України» [14].

Попри значну кількість публікацій, у яких висвітлюється тенденція до екологізації в логістиці, у вітчизняній періодиці все ще досить мало уваги приділяється вивченню міжнародного досвіду впровадження еко-сприятливих рішень у даному секторі, тож з урахуванням викликів глобалізації та інтенсифікації конкуренції це питання потребує подальшого вивчення. *Метою статті є висвітлення основних тенденцій впровадження екологічних заходів і рішень у міжнародній транспортно-логістичній діяльності.*

Виклад основного матеріалу дослідження. За останнє десятиріччя державні витрати у багатьох розвинених країнах (у відсотках від ВВП), що спрямовуються на захист довкілля, знизились; зокрема, ця тенденція ілюструється країнами Європейського Союзу (рис. 1).

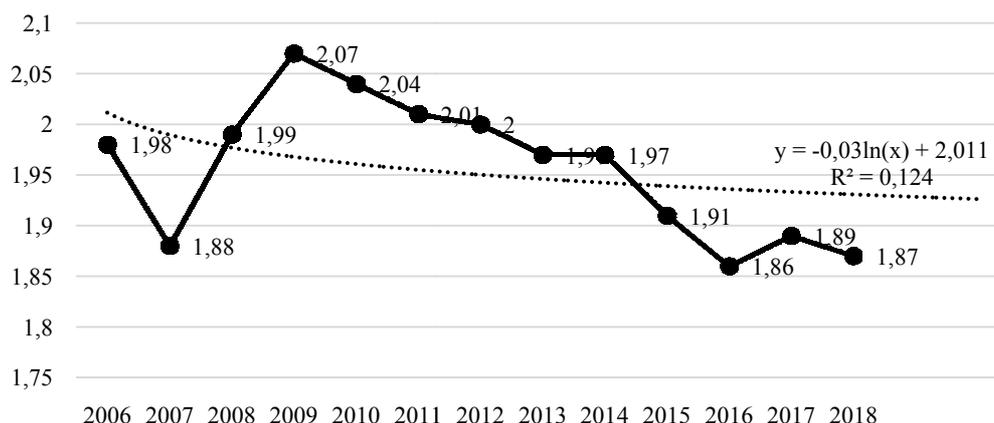

Рис. 1. Державні витрати на захист навколишнього середовища, ЄС (28), 2006—2018 рр., у відсотках від ВВП.

Джерело: складено за даними Eurostat [15].

Найвищі сумарні витрати на еко-сприятливі послуги серед країн ЄС — у Великобританії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Італії та Іспанії (рис. 2).

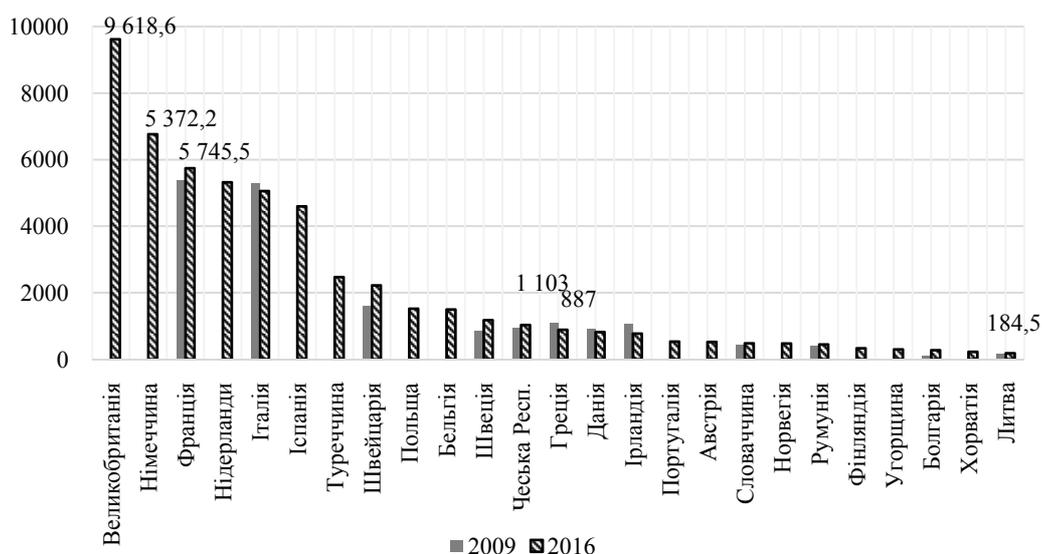

Рис. 2. Сумарні витрати на послуги із захисту навколишнього середовища у споживанні в країнах ЄС, порівняння 2009 і 2016 р., млрд євро.

Джерело: складено за даними Eurostat [15].

Загальний рівень державних і корпоративних інвестицій у сферу захисту довкілля також має незначну тенденцію до зниження, хоча залишається приблизно на одному рівні. При цьому, інвестиції корпорацій за обсягом принаймні на 30 % вищі, ніж інвестиції держав і неприбуткових організацій (рис. 3). Водночас, у сфері транспортування і логістики в останні роки з'являється дедалі більше прикладів інвестування у більш екологічні технології та виробничі процеси.

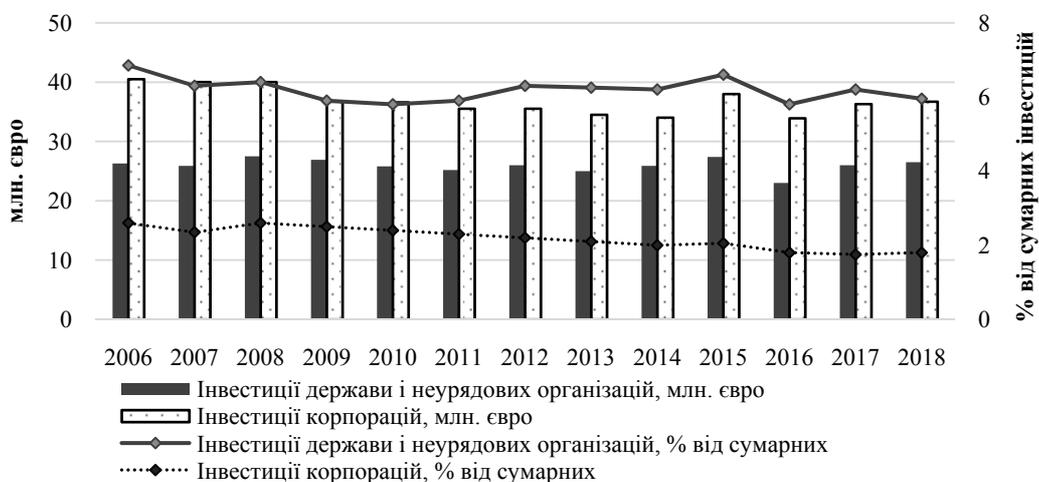

Рис. 3. Інвестиції на захист навколишнього середовища у ЄС (28), 2006—2018 рр.

Джерело: складено за даними Eurostat [15].

Кожній з функціональних сфер логістичної діяльності притаманні власні особливості в контексті конкретних екологічно сприятливих рішень. Загалом, безпосередній вплив логістичної діяльності на навколишнє середовище проявляється у:

- виборі правильного виду транспорту,
- віддавання переваги постачальникам, з якими можна встановити порівняно короткі маршрути доставки,
- використання вантажних автомобілів, що продукують меншу кількість викидів,
- використання контейнерів, що повертаються,
- використання упаковок, які підлягають вторинній переробці, або тих, що мають властивість біологічного розкладання.

Непрямий вплив логістичної діяльності на навколишнє середовище пов'язаний з:

- оцінкою екологічних підходів підрядників,
- використанням безвідходних технологій,
- використанням малотоксичних матеріалів та товарів, а також комплектуючих з високим вмістом повторно перероблених матеріалів [5, с. 1008].

У транспортно-логістичній діяльності значний вплив на розвиток галузі у найближчі три десятиліття матиме Паризька Угода (2015 р.), за якою країни, незалежно від їхнього рівня економічного розвитку, зобов'язалися зменшувати шкідливі викиди діоксиду вуглецю в атмосферу з 2020 р. Попри критику щодо недостатньої жорсткості угоди, міжнародна діяльність у сфері виконання даної домовленості вже розпочата. У 2018—2019 рр. багато компаній-гігантів, діяльність яких пов'язана з логістикою, прийняли і опублікували стратегії переходу до нульових викидів CO₂ до 2050 р. (зокрема, *Maersk*, *DHL*, *Amazon* (до 2040 р.) та ін.). Як зазначається у звіті стосовно сталого розвитку датського гіганта у сфері вантажного судноплавства *Maersk*, домінуючими змінами за останні десять років стало встановлення глобальних цілей ООН щодо сталого розвитку та зростаюча нагальність подолання зміни клімату. Це передбачає необхідність розпочати всеохоплюючий процес трансформації у світі з поступовою відмовою від використання викопних видів палива; це стосується і доставки, і великі компанії у сфері вантажних перевезень вживають заходів, щоб відповісти на цю потребу. Тож у 2018 році компанія *Maersk* встановила мету щодо зменшення викидів CO₂ у галузі, а саме, було розпочато втілення стратегічного плану з досягнення нульових викидів CO₂ у ході діяльності компанії до 2050 року [16].

Однак міжнародні домовленості регулюють не лише шкідливі викиди в атмосферу. Стосовно наднаціонального регулювання екологічного впливу морських контейнерних перевезень, Міжнародна морська організація, що є спеціалізованою установою ООН, діяльність якої окрім іншого покликана запобігати забрудненню довкілля з суден, встановила глобальний ліміт щодо допустимого рівня сірки в мазуті, що використовується на борту суден. Так, було прийнято рішення зменшити вміст сірки в морському паливі у сім разів (з 3,5 % до 0,5 %) з 1 січня 2020 р. [17]. Оновлені законодавчі норми щодо вмісту сірки до 2020 р. називають найсуттєвішою зміною щодо специфікацій палива за останнє десятиліття [18]. У свою чергу, це викликало пожвавлення інвестицій у сфері нафтопереробки і судноплавства, а також зміни в кон'юнктурі галузі морських контейнерних перевезень. Нормативи з низьким вмістом сірки призведуть до відчутного зростання ціни на пальне, і згодом

створюватимуть дедалі більший тиск на фінансово менш захищених перевізників у галузі. На тлі зростання витрат від необхідності дотримання вимоги щодо вмісту сірки в паливних матеріалах у 2020 р., щорічні витрати пального навіть у *Maersk*, компанії — лідера морських вантажних перевезень, планується збільшувати на 2 мільярди доларів на рік щонайменше [19]. З урахуванням очікуваного зростання витрат на паливе, в галузі морського лінійного судноплавства передбачається пожевлення процесів злиття і поглинання [20].

Загалом, найбільше уваги стосовно зменшення шкідливих викидів у ланцюгах постачання приділяється сфері транспортування. Перехід на електромобілі, більш екологічно чисті види палива та більш ефективні способи організації доставки останньої милі — основні варіанти, які оцінюють вантажовідправники та перевізники. У багатьох розвинених країнах прийнято плани на найближчі 3—5 років, за якими на певних територіях рух автомобілів на двигунах внутрішнього згорання буде заборонено. З іншого боку, вводяться митні і податкові пільги на електротранспорт, скасовується оплата за користування деякими платними дорогами тощо. Зокрема, в Україні перехід на електротранспорт стимулюється скасуванням акцизу при ввезенні електромобілів і ПДВ принаймні до 2022 р.

Порівняно менше уваги приділяється точковій інфраструктурі логістики, хоча розподільчі центри, перевантажувальні термінали та інші види будівель, що використовуються в логістиці, містять значний потенціал зменшення шкоди навколишньому середовищу. Передусім це стосується раціонального розміщення такого вузла, енергоспоживання, а також технологій, якими він оснащений. Деякими компаніями враховуються також архітектурні рішення, що сприятимуть підвищенню екологічності і зменшенню витрат енергії (наприклад, щодо конструювання стелі, врахування особливостей ландшафту, раціоналізація використання води тощо [21]). На інноваційному складі Alibaba використання людської праці практично повністю скорочено, а всі роботи з переміщення товарів виконують роботи [22].

У цілому, більша частина енергії в розподільчих центрах (будь-то склад, порт, контейнерний термінал абощо) використовується обладнанням, що здійснює розвантаження, перевантаження і переміщення товарів чи контейнерів. На додаток до наслідків енергоспоживання, що впливає на навколишнє середовище, виробництво обладнання також впливає на довкілля. Стосовно точкової інфраструктури морського транспорту, рішення щодо вибору або заміни обладнання ускладнюються тим, що на одних і тих же операціях на портових контейнерних терміналах можна використовувати кілька різних типів обладнання. Для кращого розуміння впливу деяких типів обладнання на навколишнє середовище та наслідків їх використання на загальну стійкість операцій портових терміналів, необхідне дослідження та порівняння різних типів обладнання портових терміналів з дослідження оцінки життєвого циклу [23].

Висновки і перспективи подальших наукових досліджень. У цілому, практика впровадження екологічно сприятливих рішень є досить новим явищем у міжнародному бізнесі. Конкретні її прояви зазвичай потребують значних витрат як на розробку, дослідження, проектування і оцінку потенційних наслідків таких рішень, так і на реальне їх впровадження в щоденну діяльність компаній. З іншого боку, впровадження концепції сталого розвитку в діяльність компанії призводить до формування позитивного її іміджу та збільшення лояльності цільової аудиторії, а також містить потенціал скорочення витрат. Глобальний мегатренд

до екологізації є відчутним у більшості країн, підтримується урядами і суспільством, та використовується практично всіма суб'єктами господарювання у власній маркетинговій діяльності. Тим більш актуальним постає вивчення досвіду впровадження таких рішень у міжнародній бізнес-діяльності в контексті розробки стратегій сталого розвитку українських компаній і нарощення їхньої конкурентоспроможності на глобальному ринку.

Література

1. Miremadi M. How much will consumers pay to go green? [Електронний ресурс] / M. Miremadi, C. Musso, U. Weihe // McKinsey Quarterly. — 2012. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability/our-insights/how-much-will-consumers-pay-to-go-green>.
2. Christof Dr. Delivering Tomorrow: Towards Sustainable Logistics [Електронний ресурс] / Dr. Christof, E. Ehrhart. — Bonn, Germany: Deutsche Post AG. — 2012. — 151 p. — Режим доступу: <http://www.delivering-tomorrow.com>
3. Grant D. Sustainable Logistics and Supply Chain Management: Principles and Practices for Sustainable Operations and Management / D. Grant, A. Trautrim, C. Wong. — New York: Kogan Page Publishers, 2017. — 304 с. — (2).
4. Saroha R. Green Logistics & its Significance in Modern Day Systems [Електронний ресурс] / Rituraj Saroha // International Review of Applied Engineering Research. Volume 4, Number 1 (2014), pp. 89—92. — 2014. — Режим доступу до ресурсу: https://www.ripublication.com/iraer-spl/iraerv4n1spl_14.pdf
5. Logistics and Its Environmental Impacts [Електронний ресурс] / Н. Vidová, D. Babčanová, K. Witkowski, S. Saniuk // 7th International Scientific Conference «Business and Management 2012» May 10-11, 2012, Vilnius, Lithuania. — 2012. — Режим доступу до ресурсу: https://www.researchgate.net/publication/268603205_Logistics_and_Its_Environmental_Impacts.
6. AuYong H. Incorporating Sustainability into Supply Chain Logistics: Evolution and Future Opportunities [Електронний ресурс] / H. AuYong, S. Zailani, A. Azmin // Volume 23, Number 4. — pp. 267—294. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: https://umexpert.um.edu.my/file/publication/00012642_158286_71445.pdf.
7. Dey A. Building sustainability in logistics operations: a research agenda [Електронний ресурс] / A. Dey, P. LaGuardia, M. Srinivasan // Management Research Review Vol. 34 No. 11, 2011 pp. 1237—1259. — 2011. — Режим доступу до ресурсу: <http://people.exeter.ac.uk/mjp228/Sustainability.pdf>.
8. Russell D. Sustainable logistics and supply chain management: a holistic view through the lens of the wicked problem [Електронний ресурс] / D. Russell, D. Swanson, M. Blinge // World Review of Intermodal Transportation Research, Vol. 7, No. 1, 2018. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.inderscienceonline.com/doi/pdf/10.1504/WRITR.2018.089517>.
9. Школьний О. Розвиток «зеленої» логістики європейських міст [Електронний ресурс] / О.О. Школьний // Uman National University of Horticulture. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://journal.udau.edu.ua/assets/files/91/Ekon/Ukr/2.pdf>.
10. The Road to Sustainable Urban Logistics. A 2017 UPS/GreenBiz Research Study [Електронний ресурс]. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: https://sustainability.ups.com/media/UPS_The_Road_to_Sustainable_Urban_Logistics.pdf.
11. Гурч Л. Розвиток «Зеленої Логістики» В Україні [Електронний ресурс] / Л. Гурч, Л. Хмара // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. — 2014. — № 811. — 2014. — Режим доступу до ресурсу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VNULPL_2014_811_15.pdf.

12. Маргіта Н. Сучасні тенденції впровадження «зеленої» логістики [Електронний ресурс] / Н. Маргіта, У. Білоніжка // Маркетинг і менеджмент інновацій, 2014, № 1. — 2014. — Режим доступу до ресурсу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2014_1_279_286.pdf.

13. Гречин Б. Д. Екологістика як перспективний напрямок розвитку підприємства: закордонний досвід [Електронний ресурс] / Б. Д. Гречин // Сталій розвиток економіки 4'2013 [21]. Міжнародний науково-виробничий журнал. — 2013. — Режим доступу до ресурсу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/sre_2013_4_46.pdf.

14. Стратегія сталої логістики та План дій для України: Проект для розгляду [Електронний ресурс] // Міністерство інфраструктури України, Світовий Банк. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://mtu.gov.ua/files/Logistics.pdf>.

15. Environmental protection expenditure accounts [Електронний ресурс] // Eurostat. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_protection_expenditure_accounts#Environmental_protection_investments.

16. 2018 Sustainability Report [Електронний ресурс] // А. Р. Møller — Mærsk A/S. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: https://www.maersk.com/-/media/ml/about/sustainability/sustainability-new/files/apmm_sustainability_report_2018_a4_190228.pdf.

17. The 2020 global sulphur limit [Електронний ресурс] // IMO. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <http://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/GHG/Documents/2020%20sulphur%20limit%20FAQ%202019.pdf>.

18. Muenster M. What You Need to Know NOW about the 2020 Sulfur Regulations [Електронний ресурс] / Matt Muenster // Breakthrough. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.breakthroughfuel.com/blog/what-you-need-to-know-now-about-the-2020-sulfur-regulations/>.

19. Maersk's Fuel Costs Set to Rise by USD 2 Bn from 2020 Sulphur Cap [Електронний ресурс] // worldmaritimenews.com. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://worldmaritimenews.com/archives/259749/maersks-fuel-costs-set-to-rise-by-usd-2-bn-from-2020-sulphur-cap/>.

20. Kalogeras N. IMO 2020 costs could force liner market into further consolidation, says Drewry [Електронний ресурс] / Nicholas Kalogeras // bunkertrust.com. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <http://bunkertrust.com/imo-2020-costs-could-force-liner-market-into-further-consolidation-says-drewry/>.

21. Abrams Kaplan D. 7 elements of the sustainable warehouse — and why shippers are moving in [Електронний ресурс] / Deborah Abrams Kaplan // supplychaindive.com. — 2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.supplychaindive.com/news/building-sustainable-warehouse-shippers-cost-benefits/549625/>.

22. Inside Alibaba's smart warehouse staffed by robots [Електронний ресурс] // Business Insider. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.businessinsider.com/inside-alibaba-smart-warehouse-robots-70-per-cent-work-technology-logistics-2017-9>.

23. Jahn C. Logistics 4.0 and Sustainable Supply Chain Management [Електронний ресурс] / C. Jahn, W. Kersten, C. Ringle // HICL Proceedings. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://hicl.org/publications/2018/26/jahn-hicl-2018-logistics-40-and-sustainable-supply-chain-management-innovative-solutions-logistics.pdf>.

References

1. Miremadi M. How much will consumers pay to go green? [Electronic resource] / M. Miremadi, C. Musso, U. Weihe // McKinsey Quarterly. — 2012. — Access mode:

- <https://www.mckinsey.com/business-functions/sustainability/our-insights/how-much-will-consumers-pay-to-go-green>.
2. Christof Dr. Delivering Tomorrow: Towards Sustainable Logistics [Electronic resource] / Dr. Christof, E. Ehrhart. — Bonn, Germany: Deutsche Post AG. — 2012. — 151 p. — Access mode: <http://www.delivering-tomorrow.com>
 3. Grant D. Sustainable Logistics and Supply Chain Management: Principles and Practices for Sustainable Operations and Management / D. Grant, A. Trautrim, C. Wong. — New York: Kogan Page Publishers, 2017. — 304 c. — (2).
 4. Saroha R. Green Logistics & its Significance in Modern Day Systems [Electronic resource] / Rituraj Saroha // International Review of Applied Engineering Research. Volume 4, Number 1 (2014), pp. 89—92. — 2014. — Access mode: https://www.Ripublication.com/iraer-spl/iraerv4n1spl_14.pdf
 5. Logistics and Its Environmental Impacts [Electronic resource] / H.Vidová, D. Babčanová, K. Witkowski, S. Saniuk // 7th International Scientific Conference «Business and Management 2012» May 10—11, 2012, Vilnius, Lithuania. — 2012. — Access mode: https://www.researchgate.net/publication/268603205_Logistics_and_Its_Environmental_Impacts.
 6. AuYong H. Incorporating Sustainability into Supply Chain Logistics: Evolution and Future Opportunities [Electronic resource] / H. AuYong, S. Zailani, A. Azmin // Volume 23, Number 4. — pp. 267—294. — 2017. — Access mode: https://umexpert.um.edu.my/file/publication/00012642_158286_71445.pdf.
 7. Dey A. Building sustainability in logistics operations: a research agenda [Electronic resource] / A. Dey, P. LaGuardia, M. Srinivasan // Management Research Review Vol. 34 No. 11, 2011 pp. 1237—1259. — 2011. — Access mode: <http://people.exeter.ac.uk/mjp228/Sustainability.pdf>.
 8. Russell D. Sustainable logistics and supply chain management: a holistic view through the lens of the wicked problem [Electronic resource] / D. Russell, D. Swanson, M. Blinge // World Review of Intermodal Transportation Research, Vol. 7, No. 1, 2018. — 2018. — Access mode: <https://www.inderscienceonline.com/doi/pdf/10.1504/WRITR.2018.089517>.
 9. Shkolnyi O. Rozvytok «zelenoi» lohistryky yevropeiskykh mist [Electronic resource] / O.O. Shkolnyi // Uman National University of Horticulture. — 2017. — Access mode: <https://journal.udau.edu.ua/assets/files/91/Ekon/Ukr/2.pdf>. [In Ukrainian].
 10. The Road to Sustainable Urban Logistics. A 2017 UPS/GreenBiz Research Study [Electronic resource]. — 2017. — Access mode: https://sustainability.ups.com/media/UPS_The_Road_to_Sustainable_Urban_Logistics.pdf.
 11. Hurch L. Rozvytok «Zelenoi Lohistryky» V Ukraini [Electronic resource] / L. Hurch, L. Khmara // Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Lohistryka. — 2014. — № 811.. — 2014. — Access mode: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VNULPL_2014_811_15.pdf. [In Ukrainian].
 12. Marhita N. Suchasni tendentsii vprovadzhennia «zelenoi» lohistryky [Electronic resource] / N. Marhita, U. Bilonizhka // Marketynh i menedzhment innovatsii, 2014, № 1. — 2014. — Accessmode: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2014_1_279_286.pdf. [In Ukrainian].
 13. Hrechyn B. D. Ekolohistryka yak perspektyvnyi napriamok rozvytku pidpriemstva: zakordonnyi dosvid [Electronic resource] / B. D. Hrechyn // Stalyi rozvytok ekonomiky 42013 [21]. Mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychyi zhurnal. — 2013. — Accessmode: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/sre_2013_4_46.pdf. [In Ukrainian].
 14. Stratehiia staloi lohistryky ta Plan dii dlia Ukrainy: Proekt dlia rozghliadu [Electronic resource] // Ministry of Infrastructure of Ukraine, World Bank. — 2018. — Accessmode: <https://mtu.gov.ua/files/Logistics.pdf>. [In Ukrainian].

15. Environmental protection expenditure accounts [Electronic resource] // Eurostat. — 2019. — Access mode: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Environmental_protection_expenditure_accounts#Environmental_protection_investments.
16. 2018 Sustainability Report [Electronic resource] // A. P. Møller — Mærsk A/S. — 2018. — Access mode: https://www.maersk.com/-/media/ml/about/sustainability/sustainability-new/files/apmm_sustainability_report_2018_a4_190228.pdf.
17. The 2020 global sulphur limit [Electronic resource] // IMO. — 2019. — Access mode: <http://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/GHG/Documents/2020%20sulphur%20limit%20FAQ%202019.pdf>.
18. Muenster M. What You Need to Know NOW about the 2020 Sulfur Regulations [Electronic resource] / Matt Muenster // Breakthrough. — 2018. — Access mode: <https://www.breakthroughfuel.com/blog/what-you-need-to-know-now-about-the-2020-sulfur-regulations/>.
19. Maersk's Fuel Costs Set to Rise by USD 2 Bn from 2020 Sulphur Cap [Electronic resource] // worldmaritimenews.com. — 2018. — Access mode: <https://worldmaritimenews.com/archives/259749/maersks-fuel-costs-set-to-rise-by-usd-2-bn-from-2020-sulphur-cap/>.
20. Kalogeras N. IMO 2020 costs could force liner market into further consolidation, says Drewry [Electronic resource] / Nicholas Kalogeras // bunkertrust.com. — 2019. — Access mode: <http://bunkertrust.com/imo-2020-costs-could-force-liner-market-into-further-consolidation-says-drewry/>.
21. Abrams Kaplan D. 7 elements of the sustainable warehouse — and why shippers are moving in [Electronic resource] / Deborah Abrams Kaplan // supplychaindive.com. — 2019. — Access mode: <https://www.supplychaindive.com/news/building-sustainable-warehouse-shippers-cost-benefits/549625/>.
22. Inside Alibaba's smart warehouse staffed by robots [Electronic resource] // Business Insider. — 2017. — Access mode: <https://www.businessinsider.com/inside-alibaba-smart-warehouse-robots-70-per-cent-work-technology-logistics-2017-9>.
23. Jahn C. Logistics 4.0 and Sustainable Supply Chain Management [Electronic resource] / C. Jahn, W. Kersten, C. Ringle // HICL Proceedings. — 2018. — Access mode: <https://hicl.org/publications/2018/26/jahn-hicl-2018-logistics-40-and-sustainable-supply-chain-management-innovative-solutions-logistics.pdf>.

Стаття надійшла 12.03.2019

УДК 330 . 322 : 338 . 48 (477)
doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.17.117.123

ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Опанащук Юрій Я.

кандидат економічних наук
Голова правління Асоціації готельних об'єднань та
готелів міст України

Богословець Оксана Г.

кандидат економічних наук
доцент кафедри регіоналістики і туризму
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»
проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
e-mail: bogoslavets.oks@gmail.com

INCREASING THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE TRANSCARPATHIAN REGION TOURISM INDUSTRY

Opanashchuk Yurii

PhD in Economics,

The Head of Association of hotel unions and hotels of Ukraine

Bogoslavets Oksana

PhD in Economics, Associated Professor,

KNEU named after Vadym Hetman

Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine

e-mail: bogoslavets.oks@gmail.com

Анотація. У статті проведено огляд туристичної інфраструктури Закарпатської області, визначено її слабкі та сильні сторони. Зазначено, що завдяки їй за останні 5 років туризм регіону відзначається позитивною динамікою розвитку та вдало інтегрується в європейський простір. Однак існують проблеми, що стримують привабливість краю. Авторами дослідження окреслені головні з них, зокрема інфраструктурні прогалини Закарпаття; недостатньо ефективний механізм управління туристичною галуззю та залучення підприємств до процесу формування політики і стратегії розвитку туризму в регіоні; низька зацікавленість підприємств у розвитку туристичної сфери; інформаційна політика, що вимагає врегулювання інформаційних потоків між споживачами туристичного продукту і суб'єктами туристичної індустрії.

Розглянуто основні аспекти щодо збільшення туристичної привабливості краю та залученню максимальної кількості туристів до нього. Серед головних з них кроки щодо підвищення інвестиційної привабливості регіону. Зокрема, запропоновано скористатися успішним досвідом деяких країн світу, в яких був впроваджений Інвестиційний Кодекс для іноземних інвесторів, що містить низку стимулів. Авторами наведено результати, які слід очікувати від впровадження зазначеного нормативного документу. До інших важливих елементів підвищення інвестиційної привабливості сфери рекреації і туризму відносять активне використання маркетингових технологій, зокрема бенчмаркінгу; розвиток мережових партнерських взаємовідносин державних органів з регіональним туристичним бізнесом, орієнтованим на інновації при реалізації туристичних проектів у регіоні; тісний зв'язок бізнесу з вищими навчальними закладами, що формують компетенції інноваційного підприємництва випускників, в рамках концепції інноваційної екосистеми.

Важливим елементом підвищення інвестиційної привабливості сфери рекреації і туризму регіону є людський капітал. Ключову роль у мережевому туристичному співтоваристві краю повинні грати підприємницькі університети, на базі яких можуть створюватися туристично-рекреаційні бізнес-інкубатори, технопарки та інші інноваційні структури. Наголошено, що необхідності звернути увагу на професійний розвиток працівників туристичних компаній, працівників муніципальних утворень, бюджетних та інших організацій, зайнятих у сфері рекреації і туризму.

Ключові слова: інвестиційний потенціал, туризм, туристична галузь, туристичний ринок, туристичні послуги, туристичні потоки.

Annotation. The article reviews the tourism infrastructure in the Transcarpathian region. The strengths and weaknesses that characterize the tourism activity of the Transcarpathian region are identified. For the last 5 years, we can observe positive dynamic in the development of the region's tourism attractiveness, not least being connected to the infrastructure advancement. It should be noted that Transcarpathian region has become increasingly integrated into European area.

However, a number of factors continue to constrain region's tourism attractiveness. Authors outline the main ones, infrastructure-related in particular; ineffective tourism regulatory framework; insufficient private sector involvement in tourism legislative processes and strategies; enterprises falling interest rates in region tourism development; customer data loss and lack of customer information.

This study examines main ways to increase flow of tourists to the Transcarpathian region. Strengthening the investment appeal of the region is a crucial step to achieve the goal of maximizing tourists flow. Authors suggest implementing Foreign Investment Code (FIC) as it has been done in several countries. Authors give estimated results of Code implementation. Furthermore, strong FIC alone is not enough to make people visit Transcarpathian region. Consequently, it is necessary to implement new management strategies such as tourism benchmarking; improve public and private sector interactions for further development of region tourism; improve private and educational sector interactions to engage new generation of students to study and work in tourism industry. Although FIC and management strategies will improve situation in a short run, tourism industry in Transcarpathian region still need high-educated human capital base. Entrepreneurial universities with modules, contents and coaching techniques related to entrepreneurship in the tourism sector should play a key role in the industry future. Tourism students of the entrepreneurship education programs will be the new start to propel forward Transcarpathian region industry. In addition, authors suggest drawing attention to the professional development of tourism companies' workers and local government employees.

Keywords: investment potential, tourism, tourism industry, tourism market, tourist services, tourist flows.

Постановка проблеми. У даний час туризм є однією з найперспективніших галузей як світової, так і вітчизняної економіки. Він виступає локомотивом розвитку багатьох регіонів, сполучною ланкою між комерційними інтересами різних сфер бізнесу, пріоритетами державної політики та культурними потребами суспільства.

Важливим фактором, що впливає на соціально-економічний розвиток регіону, є підвищення інвестиційного потенціалу, зниження ризиків інвесторів, що і визначає інвестиційну привабливість як території, так і окремих її галузей. Для багатьох регіонів сфера туризму відіграє провідну роль у підвищенні їх інвестиційної привабливості.

З цієї причини найважливішим фактором підвищення конкурентоспроможності регіону, створення високих і стабільних темпів його соціально-економічного зростання є інвестиційна привабливість території. Кроки по підвищенню інвестиційної привабливості відносяться до основних заходів при втіленні в життя стратегій і програм соціально-економічного розвитку України та її регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даний час є досить велика кількість робіт вітчизняних і зарубіжних учених, що присвячено дослідженню проблем розвитку інвестиційної привабливості регіонів. Також слід відзначити наявність практичних розробок і рекомендацій щодо вдосконалення інвестиційної політики регіонів. Так, заслуговують на увагу наукові праці Поп С. С. [1], Шандора Ф. Ф. [1], Кляп М. П. [1], Габчак Н. Ф. [1], Мацоли В.І. [1], Шпак Ю. І. [1], Кулич І. Б. [1], Гоблик В. В. [1], Лендел О. Д. [2], Папп В. В. [3] та ін. У своїх роботах науковці звертають особливу увагу на розвиток природно-ресурсного потенціалу Закарпаття як туристичного регіону, розглядають питання можливостей і перспектив їхнього використання в туристичній діяльності.

Методологія дослідження. У запропонованому дослідженні використовувались як загальнонаукові, так і спеціальні методи, зокрема: методи теоретичного узагальнення для вивчення теоретичних основ сучасної туристичної галузі та її

впливу на розвиток регіону; метод аналізу та синтезу для виявлення конкурентних переваг туристичної галузі Закарпаття, що сприяють підвищенню конкурентоспроможності регіону; системний підхід для обґрунтування впливу туризму на соціально-економічне становище регіону та його подальший розвиток; методи економічних і статистичних досліджень для визначення динаміки соціально-економічного розвитку Закарпаття та його туристичної галузі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

З огляду на недостатність інвестиційних ресурсів у Закарпатській області та неефективність їх використання, регіон відзначається неефективністю інвестиційного середовища в туристичній галузі. Зазначені проблеми спонукають до вивчення прогалин в інвестиційному потенціалі Закарпатської області, пошуку рішень щодо усунення перешкод з метою вдосконалення механізму стимулювання притоку інвестицій у розвиток туристичної галузі Закарпаття.

Основною метою статті є визначення сильних і слабких сторін туристичної галузі Закарпатської області, виокремлення передумов і перспектив розвитку інвестиційного потенціалу туристичної галузі Закарпатської області, та розробка рекомендацій щодо створення механізмів і напрямів ліквідації виявлених проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під інвестиційною привабливістю регіону розуміється вся сукупність домовленостей і обмежень, які будуть визначати рух інвестицій на територію області і оцінюватись інвестиційною активністю. З одного боку, інвестиційна привабливість визначається інвестиційним потенціалом, а з іншого — ймовірними ризиками. При цьому як інвестиційний потенціал, так і можливі ризики — це узагальнене поняття комплексу чинників [5].

Закарпатська область завдяки унікальному геополітичному розташуванню, межуванню з чотирма країнами Карпатського регіону має надзвичайно сприятливі умови для розвитку туризму та оздоровлення людей. Туризм є для Закарпатської області одним з пріоритетних напрямків, регіон має досить значний потенціал розвитку зазначеної сфери.

Закарпатська область має унікальні передумови формування на ринкових засадах туристичного комплексу, а саме:

- географічні — вигідне географічне положення (область є воротами України у Західну Європу) створює їй певні переваги для прискореної інтеграції у європейські структури;
- історичні — своєрідність краю, де збереглась висока культура господарювання, традиції і навички місцевого населення, що у поєднанні з близькістю країн Західної Європи створює передумови для швидкої адаптації населення до ринкових умов господарювання;
- економічні — досягнуті позитивні структурні зрушення є вагомим передумовою для поступового економічного зростання;
- транспортні — розвинута мережа автомобільних доріг і залізниць з урахуванням зручного географічного положення може принести реальну вигоду області;
- природні — наявність унікальних природних ресурсів: мінеральних вод, лісів, значних запасів підземних і поверхневих вод, інших корисних копалин індустріального значення, ландшафтно-кліматичних зон (на Закарпатті знаходиться найбільша вершина Українських Карпат — гора Говерла (2061);

- рекреаційні — область володіє потужним природним потенціалом для санаторно-курортного лікування та оздоровлення людей, який може перетворити рекреаційну сферу в одну з провідних галузей економіки області;
- екологічні — порівняно низький рівень антропогенного забруднення довкілля та виняткова екологічна роль Карпат на континенті сприяють позитивному іміджу області.

За 5 останніх років туризм Закарпатської області характеризується позитивною динамікою розвитку, вдало інтегрується в європейський простір, за виключенням періоду анексії Криму Російською Федерацією та проведенням антитерористичної операції на сході України.

Упродовж 2013—2017 рр. в області діяли 82 суб'єкти туристичної діяльності, з них 41 — юридичні особи та 41 — фізичні особи-підприємці. За видами туристичної діяльності, вони розподілялися наступним чином: 19 суб'єктів — туроператори (організація та забезпечення створення туристичного продукту, реалізація та надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність із надання характерних і супутніх послуг), 60 суб'єктів — турагенти (посередницька діяльність із реалізації туристичного продукту туроператорів і туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницька діяльність щодо реалізації характерних і супутніх послуг) і 3 суб'єкти — здійснювали тільки екскурсійну діяльність.

Таблиця 1

**ТУРИСТИЧНІ ПОТОКИ У ЗАКАРПАТСЬКУ ОБЛАСТЬ (ОСІБ),
2013—2017 рр.**

	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності	Кількість іноземних туристів	Кількість внутрішніх туристів
2013	19892	515	6414
2014	11625	6	1804
2015	10656	13	3049
2016	11601	68	3594
2017	14652	102	2016

Джерело: за статистичними даними Головного управління статистики Закарпатської області.

Упродовж 2017 р. 14,652 тис. осіб офіційно скористалися туристичними послугами, з них 0,102 тис. осіб — іноземні туристи, 2,016 тис. осіб — внутрішні туристи. У порівнянні з 2013 р. кількість туристів скоротилась на 26 %, кількість іноземних туристів і внутрішніх туристів зменшилася на 80 % і 67 % відповідно.

Щодо розподілу туристів за метою відвідування, то із загальної кількості туристів у 2017 р. проводили дозвілля та відпочинок 97,4 %, перебували у службових, ділових поїздках, на навчанні — 1 %, перебували на лікуванні — 0,3 %, займалися іншими видами туризму — 1,3 %. Усього впродовж 2017 року суб'єктами туристичної діяльності області надано 140,5 тис. туроднів, на кожного туриста в середньому припадало по 7 туроднів [1].

Аналіз динаміки розвитку туризму досліджуваної території дає можливість виокремити сильні та слабкі сторони, що характеризують туристичну діяльність. До сильних сторін відносимо:

- вигідність геополітичного розташування Закарпатської області, транскордонні зв'язки;
- перетин міжнародних транспортних шляхів (автомобільних, залізничних, повітряних);
- різноманітність природних ресурсів, які забезпечують розвиток різних видів туризму цілий рік;
- зосередження значної кількості історико-архітектурних і культурних об'єктів на досліджуваній території;
- організація та проведення різнопланових фестивалів і заходів;
- розроблено та введено в дію такі нормативно-правові документи, в яких визначено важливість розвитку туризму — Державна стратегія регіонального розвитку туризму і курортів України на період до 2022 року, Програма розвитку туризму і курортів України на період до 2022 року, Програма розвитку туризму і курортів у Закарпатській області на 2016—2020 роки.

До слабких сторін відносимо:

- низький рівень розвитку транспортної інфраструктури;
- незадовільний стан туристичних об'єктів;
- робота туристичних фірм на виїзний туризм, а не на розвиток внутрішнього туризму;
- недостатність інформаційно-маркетингового забезпечення просування туристичних та інвестиційних можливостей у сфері рекреації та туризму Закарпатської області;
- неналежний рівень підготовки висококваліфікованих кадрів у туристичній сфері [5].

Для ефективного використання сприятливих чинників розвитку туристичної галузі в регіоні потрібні значні капіталовкладення — інвестиції. На сьогодні їх залучення в реальний сектор економіки Закарпатської області — це питання добробуту й економічної стабільності регіону. Інвестиції необхідні, в першу чергу, для забезпечення розширеного відтворення, виробництва, надання нових послуг з поліпшеними кількісно-якісними показниками, що надасть їм високу привабливість і конкурентоспроможність.

Слід виділити найбільш значущі для регіону аспекти розв'язуваних проблем. Згрупуємо їх:

1) інфраструктурний аспект (недостатньо добре розвинена інфраструктура галузі туризму в регіоні вимагає серйозних інвестиційних вкладень);

2) організаційний аспект, який представляє собою сукупність недоліків організаційного характеру, які потребують вирішення, зокрема:

- недостатньо ефективний механізм управління туристичною галуззю в регіоні (відсутність чітких взаємозв'язків між усіма учасниками, і, як наслідок, відсутність синергетичного ефекту);
- недостатнє залучення підприємств до процесу формування політики та стратегії розвитку туризму в регіоні (органами регіонального управління не використовується досвід, накопичений туристичними підприємствами, в тому числі по взаємодії зі споживачами);

- низька зацікавленість підприємств у розвитку зазначеної сфери (не опрацьований механізм стимулювання);

3) інформаційний аспект, що вимагає врегулювання інформаційних потоків між споживачами туристичного продукту і суб'єктами туристичної індустрії в зв'язку з:

- недостатньою роботою з інформування потенційних споживачів про туристичні продукти регіону;
- слабкістю реклами та комплексу «маркетинг-мікс» у цілому;
- несформованістю іміджу регіону.

Інформаційний аспект грає важливу роль, оскільки рішення проблем у зазначеному напрямку може бути передумовою для формування позитивного інвестиційного клімату в регіоні і, як наслідок, зростання інвестиційної привабливості сфери туризму.

Висновки. Привабливим, з точки зору інвесторів, є унікальне географічне положення області. Інвестиції сприятимуть розвитку реального сектора, а отже, й економічному піднесенню. Адже навіть незначне інвестування в туристичні атракції — це додаткові кошти, що дозволяють зробити крок до розвитку економіки регіону. Поліпшити стан справ може планомірний і пропорційний розвиток інфраструктури туризму, в тому числі й об'єктів, цікавих для інвестування. Тільки в цьому випадку окремі транші інвестицій можуть перетворитися на потік. Розвиток інвестиційної привабливості регіону призведе до збільшення туристичних потоків і, як наслідок, — до розвитку регіональної інфраструктури туризму. Здійснити це можливо лише за умов керування цим складним процесом. Тому питання ефективності капіталовкладень є ключовим у вирішенні проблем сталого розвитку економіки.

На закінчення відзначимо, що для подальшого зростання інвестиційної привабливості області необхідно звернути особливу увагу на пошуки нових механізмів підвищення такої його складової, як інвестиційний потенціал.

Найголовнішим його складовим є інвестиційне законодавство. Для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій доцільно скористатися досвідом деяких країн світу, в яких був запроваджений Інвестиційний Кодекс, що дозволило значно покращити інвестиційну привабливість країни. В ньому досить чітко вказано, які стимули мають іноземні інвестори, наприклад, зниження податків, а в деяких випадках звільнення від податку на додану вартість (ПДВ) [7]. Основні переваги, що отримали інвестори від впровадження інвестиційного кодексу, полягали у такому: сприяння посиленню стабільності законодавства через створення чіткої системи нормативних актів та забезпечення оптимальної координації між діючими нормами; вдосконалення змісту і форми законодавства; усунення неузгодженості, дублювання, суперечності і прогалин, скасування неефективних і застарілих норм; визначення ролі прямих іноземних інвестицій для розвитку економіки України; сприяння створенню або уточненню прав і обов'язків інвесторів та усіх зацікавлених сторін; поліпшення інвестиційного клімату в країні шляхом скорочення бар'єрів для здійснення інвестиційної діяльності. Також, у царині інвестиційного законодавства залишаються актуальними подальші активні заходи щодо вирішення питання корупції, бюрократії, оподаткування, конвертації валюти тощо [4].

На нашу думку, необхідно активніше використовувати такі маркетингові технології, як бенчмаркінг, який орієнтований на постійне вдосконалення, вивчення позитивного досвіду, запозичення знань і досягнень у інших суб'єктів, які є кращими з кращих у своїй сфері. Стосовно інвестиційної сфери в області туризму інтерес може представляти як зарубіжний досвід, так і досвід інших регіонів країни.

Необхідно звернути увагу на розвиток мережевих партнерських взаємовідносин державних органів з туристичним бізнесом, орієнтованим на інновації, вищими навчальними закладами, що формують компетентності інноваційного підприємництва у студентів у рамках концепції інноваційної екосистеми.

Ключову роль у цьому мережевому співтоваристві повинні грати підприємницькі університети, на базі яких можуть створюватися туристично-рекреаційні бізнес-інкубатори, технопарки та інші інноваційні структури. Слід активніше розвивати державно-приватне і муніципально-приватне партнерство при реалізації туристичних проєктів у регіоні і його муніципальних утвореннях. Важливим елементом підвищення інвестиційної привабливості сфери рекреації і туризму є людський капітал. Необхідно звернути увагу на професійний розвиток працівників туристичних компаній, працівників муніципальних утворень, бюджетних та інших організацій, зайнятих у сфері рекреації і туризму.

Література

1. Гоблик В. В. Ресурсне забезпечення розвитку кластерів у рекреаційно-туристичному комплексі регіону / В. В. Гоблик, Т. Д. Щербан та С. Ю. Добош // Електронне наукове фахове видання: Економіка та суспільство. — 2017. — Випуск 9. — С. 759—762. — Режим доступу: http://economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/132.pdf.
2. Закарпаття — санаторії та туризм. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області. — Ужгород, 2018. — 100 с.
3. Лендел О. Д. Шляхи оптимізації управління розвитком туристично-рекреаційного комплексу регіону / О. Д. Лендел // Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Економіка; збірник наукових праць. — 2013. — Вип. 1 (38). — С. 200—207.
4. Павленко І.І., Удовиця К. О. Застосування іноземного досвіду у вдосконаленні інвестиційного законодавства України / Павленко І.І. // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. — 2015. — № 3(1). — С. 93—97.
5. Папп В. В. Розвиток інфраструктури як важливий чинник активізації туризму в регіоні (на прикладі Закарпатської області) / В. В. Папп // Економіка та держава. — 2015. — № 9. — С. 16—19.
6. Туристичні потоки Закарпатської області. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>.
7. Doing business 2015. Going beyond efficiency. Economy profile 2015, Morocco / World Bank Group. — Washington D. C. — 2014. — 92 p.

References

1. Hoblyk, V. V., Shcherban, T. D., Dobosh, S. Yu. (2017). Resursne zabezpechennia rozvytku klasteriv u rekreatsiino-turystychnomu kompleksirehionu. *Ekonomika ta suspilstvo*, 9, 759—762. Retrieved from: http://economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/132.pdf.
2. Zakarpattia — sanatoriitaturyzm. Statystychnyizbirnyk [Transcarpathia — sanatoriumsandtourism. Statisticalcompendium] (2018), Derzhavnyikomitestatystyky Ukrainy, Holovneupravlinniastatystyky u Zakarpatskiioblasti, Uzhgorod, Ukraine, 100 p.
3. Lendiel, O. D. (2013). Shliakhy optymizatsii upravlinnia rozvytkom turystychno-rekreatsiinoho kompleksu rehionu. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Ekonomika; zbirnyk naukovykh prats*, 1 (38), 200—207.
4. Pavlenko I. I., Udovitsa K. A. Application of foreign experience in improving the investment legislation of Ukraine / Pavlenko I. I. // *Problems and prospects of entrepreneurship development*. — 2015. — № 3 (1). — P. 93—97.
5. Papp, V. V. (2015). Rozvytok infrastruktury yak vazhlyvyi chynnnyk aktyvizatsii turyzmu v rehioni (naprykladi Zakarpatskoi oblasti). *Ekonomika ta derzhava*, 9, 16—19.
6. TouristflowsoftheTranscarpathianregion. availableat: <http://uz.ukrstat.gov.ua>.
Doing business 2015. Going beyond efficiency. *Economy profile 2015, Morocco / World Bank Group*. — Washington D. C. — 2014. — 92 p.

Стаття надійшла 21.03.2019

УДК 339.137:654.1

doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.18.124.130

Дьоміна Оксана М.

кандидат економічних наук,
асистент кафедри міжнародної економіки та маркетингу
ДВНЗ «Київський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Володимирська, 64/13, Київ, Україна
e-mail: diominaom@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4242-6344

АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНИХ ПОЗИЦІЙ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА РИНКУ ЄС

Oksana Domina

Ph.D. in economics,
Assistant Professor of the Department of International Economics and Marketing
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Volodymyrska Street, 64/13, Kyiv, Ukraine
e-mail: diominaom@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4242-6344

ANALYSIS OF COMPETITIVE POSITIONS OF DOMESTIC ENTERPRISES OF THE RADIO-ELECTRONIC INDUSTRY IN THE EU MARKET

Анотація. У статті узагальнено теоретичні засади та розроблено практичні рекомендації щодо формування конкурентної стратегії вітчизняних підприємств радіое-

лектронної промисловості на ринку ЄС. Проаналізовано стан радіоелектронної промисловості України, динаміку основних показників галузі. Виокремлено чинники, які активізували розвиток радіоелектронної промисловості в Україні, а саме: збільшення витрат держави на військово-промисловий комплекс; поява нових, інноваційних видів продукції; розвиток міжнародних зв'язків; стимулювання підготовки висококваліфікованих фахівців для задоволення потреб галузі. Здійснено оцінку конкурентних переваг вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості для виходу на ринок країн ЄС. За допомогою матриці «Дженерал Електрик», як методу портфельного аналізу, зроблено висновок, про перспективність виходу українських підприємств радіоелектронної промисловості на ринок ЄС. Аналіз слабких і сильних сторін підприємств радіоелектронної промисловості на ринку ЄС показав необхідність підвищення конкурентних переваг виробленої продукції порівняно з конкурентами. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення єдиної державної конкурентної стратегії, поглиблення співпраці між закладами вищої освіти та бізнесом, проведення конкурсного відбору та фінансування проектів з виконання наукових досліджень і розробок на підприємствах радіоелектронної промисловості. Усе це посилить конкурентні позиції вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості та дасть змогу розробити ефективну конкурентну стратегію.

Ключові слова: конкурентна стратегія, конкурентні переваги, конкурентоспроможність, привабливість ринку, радіоелектронна промисловість.

Abstract. The article summarizes the theoretical background and develops practical recommendations for the formation of a competitive strategy for domestic enterprises of the radio-electronic industry in the EU market. The state of radio-electronic industry of Ukraine, dynamics of the main indicators of the industry are analyzed. The factors that intensified the development of the radio-electronic industry in Ukraine, namely: increase of the state's expenditures on the military-industrial complex; the emergence of new, innovative types of products; development of international relations; stimulating the training of highly qualified specialists to meet the needs of the industry. The competitive advantages of the domestic enterprises of the radio-electronic industry for entering the EU countries were evaluated. Using the General Electric Matrix as a method of portfolio analysis, it was concluded that Ukrainian radio-electronic industry enterprises are likely to enter the EU market. The analysis of the weaknesses and strengths of the enterprises of the radio-electronic industry in the EU market showed the need to increase the competitive advantages of the manufactured products compared to competitors. Further research should be aimed at developing a unified state competitive strategy, deepening cooperation between higher education institutions and business, conducting competitive selection and financing of research and development projects at radio-electronic enterprises. All this will strengthen the competitive position of domestic enterprises of the radio-electronic industry and will allow developing an effective competitive strategy.

Key words: competitive strategy, competitive advantages, competitiveness, market attractiveness, radio and electronic industry.

JELcodes: L63, M30, M31

Постановка проблеми. Розвиток стратегічно важливих галузей України, зокрема радіоелектронної промисловості, в умовах посилення обороноздатності країни є першочерговим завданням як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках. Однак наявна конкурентна стратегія не сприяє підвищенню конкурентоспроможності товарів і послуг і, як наслідок, гальмує діяльність українських підприємств на міжнародних ринках. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження конкурентних позицій вітчизняних підприємств радіоелектронної

промисловості, оцінки їх сильних і слабких сторін, а також розробка рекомендацій теоретичного та прикладного характеру, спрямованих на формування ефективної конкурентної стратегії.

Аналіз досліджень і публікацій. Конкурентна стратегія як спосіб досягнення стійких конкурентних переваг на цільових ринках постійно перебуває під пильною увагою науковців і практиків. Дослідженням питань формування міжнародних конкурентних стратегій займалися вчені: Г. Азоєв, І. Ансофф, Г. Багієв, В. Базилевич, А. Длігач, О. Канищенко, В. Кравченко [8; 9], Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, М. МакДональд [10], М. Портер, А. Старостіна [8; 9], А. Стрікленд, А. Томпсон та ін.

Праці вчених присвячено дослідженню прийняття управлінських рішень у сфері міжнародного бізнесу, аналізу передумов ефективної діяльності суб'єктів господарювання на міжнародних ринках на основі створення і розвитку конкурентних переваг, формуванню конкурентної стратегії.

Методика дослідження. У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання: діалектичний метод наукового пізнання, аналізу та синтезу, історичний і логічний методи — у процесі дослідження сучасних тенденцій у радіоелектронній промисловості України; метод експертних оцінок — для визначення конкурентних позицій суб'єктів господарювання радіоелектронної промисловості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на актуалізацію наукового дискурсу щодо проблематики формування конкурентних стратегій, питання конкурентоспроможності підприємств радіоелектронної промисловості України потребують теоретико-методологічного опрацювання.

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо формування конкурентної стратегії вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості на ринку ЄС.

Виклад основного матеріалу. Більшість споживачів пострадянських озброєнь по всьому світу, особливо на нетрадиційних для України ринках, недостатньо обізнані щодо військово-промислового комплексу України та асоціюють все, що пов'язано з пострадянськими озброєннями, з Російською Федерацією. Однак, слід зазначити, що Україна не лише зберегла все найважливіше, а й розвинула ряд перспективних напрямків, а саме: створення високоточної зброї, сучасних безпілотних літальних апаратів (БПЛА) і засобів боротьби з ними, засобів розвідки та радіоелектронної боротьби, роботизованої техніки, дистанційно керованих бойових модулів, бронетехніки, різноманітних електронних систем, що підвищують ефективність окремих видів озброєнь [1].

Динаміку показників, які характеризують діяльність підприємств радіоелектронної промисловості за 2010—2017 рр. наведено в табл. 1.

Дані табл. 1 свідчать, що такі показники, як кількість підприємств і кількість найманих працівників поступово знижуються. Це пояснюється тим, що, по-перше, все більш популярними стають інноваційні форми зайнятості, по-друге, поширення процесів автоматизації та комп'ютеризації праці спричиняє підвищення норм обслуговування тощо. Проте слід зазначити, що обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) значно підвищився і продовжує зростати. Така ситуація може бути наслідком впливу чинників, які активізували розвиток радіоеле-

ктронної промисловості в Україні, а саме: збільшення витрат держави на військово-промисловий комплекс; поява нових, інноваційних видів продукції; розвиток міжнародних зв'язків; стимулювання підготовки висококваліфікованих фахівців для задоволення потреб галузі; збільшення державних замовлення на розробку та випуск навігаційної апаратури, промислової електроніки, військової та спеціальної техніки; розвиток міжнародних зв'язків.

Таблиця 1

**ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ, ЯКІ ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ
ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
ЗА 2010—2017 рр.**

Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (код 26 за КВЕД-2010)	Кількість підприємств		Чисельність найманих працівників		Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)			
	одиниць	у % до попереднього року	тис. осіб	у % до попереднього року	за інституціональним підходом		за функціональним підходом	
					млн грн	у % до попереднього року	млн грн	у % до попереднього року
2010	936	—	51,0	—	8089,7	—	7008,4	—
2011	920	98,3	53,4	104,71	12738,8	157,47	11747,3	167,62
2012	796	86,52	45,7	85,58	9620,7	75,52	8014,3	68,22
2013	877	110,18	41,5	90,81	8499,1	88,34	7637,3	95,3
2014	792	90,31	35,5	85,54	9066,6	106,68	8133,4	106,5
2015	746	100,13	29,4	82,82	9402,2	103,70	8772,9	107,86
2016	644	86,33	30,6	104,01	14130,0	150,3	12366,1	140,96
2017	662	102,8	30,3	99,02	15188,9	107,49	13783,3	111,46

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [2].

На сьогодні основними партнерами України є країни Близького Сходу (Ірак, Єгипет) та країни Африки (Лівія, Малі, Сомалі), тісна співпраця з якими бере свій початок з часів існування СРСР.

Варто відзначити, що уряд надав дозвіл ряду оборонних підприємств (ДП «Харківський машинобудівний завод «ФЕД», ТОВ «Радіонікс», ТОВ «Українська бронетехніка», ПрАТ «Науково-виробниче об'єднання «ПРАКТИКА») здійснювати експорт та імпорт товарів військового призначення (Постанова № 706 від 14.08.2019) [3; 4]. Надання повноважень дасть змогу безпосередньо вийти на зовнішній ринок з продукцією власного виробництва, розширити виробничі потужності та підвищити експортний потенціал за основними напрямками діяльності. Рішення прийнято відповідно до статті 13 Закону України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» [5].

Також слід зазначити, що за методологією Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та відповідно до проекту «Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 р.» радіоелектронна промисловість України належить до високотехнологічних галузей, розвиток та підтримка якої є складовою частиною довгострокового процесу розбудови конкурентоздатної інноваційної економіки [6; 7].

Усе це дає підстави стверджувати про необхідність виходу на нові міжнародні ринки, що потребує аналізу та оцінки конкурентних позицій українських підприємств радіоелектронної промисловості та визначення рівня конкурентоспроможності з метою розробки стратегії подальшого розвитку.

Для аналізу конкурентних позицій вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості на ринку ЄС виконаємо оцінку їх конкурентних переваг (табл. 2).

Таблиця 2

**ОЦІНКА КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ
РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ДЛЯ ВИХОДУ НА РИНОК КРАЇН ЄС**

№	Показники	Експертна оцінка		
		-5	0	+5
1. Економічні				
1	Кількість підприємств			+
2	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)			+
3	Чисельність найманих працівників		+	
4	Витрати на інновації		+	
2. Маркетингові				
1	Частка ринку	+		
2	Система ціноутворення			+
3	Система збуту		+	
4	Післяпродажне обслуговування		+	
5	Система просування	+		
6	Імідж	+		
3. Виробничі				
1	Рентабельність та ефективність		+	
2	Ресурсоемність			+
3	Ефект масштабу виробництва	+		
4. Технологічні				
1	Патентний захист технологій		+	
2	Якість продукції		+	
3	Інноваційність	+		
4	Відповідність міжнародним стандартам	+		

Джерело: складено автором.

Отже, профіль конкурентних переваг вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості на ринку ЄС вимагає підвищення маркетингових і технічних показників, а саме: розроблення ефективної системи просування, посилення іміджу, а також активізацію інноваційної діяльності, забезпечення відповідності міжнародним стандартам як обов'язкової умови для виходу на ринок ЄС.

У контексті дослідження конкурентних позицій підприємств радіоелектронної промисловості вважаємо за необхідне використати матрицю «Дженерал Електрик» (матриця General Electric і консалтингової фірми McKinsey) як методу портфельного аналізу, який дає можливість враховувати змінність факторів ринкового бізнес-середовища через інтегральний показник привабливості ринку. Крім цього, ця матриця орієнтована на довгострокове передбачення [8, с. 100—103; 9; 10]. Перевагою даної методики також є те, що вона досить гнучка та дозволяє врахувати специфіку конкретного суб'єкта господарювання при виборі критеріїв його оцінки. Матриця «Дженерал Електрик» включає дев'ять зон і ґрунтується на оцінці довгострокової привабливості галузі та конкурентоспроможності (ділової позиції підрозділу).

Інтегральний показник привабливості ринку наведено в табл. 3.

Таблиця 3

**ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК ПРИВАБЛИВОСТІ РИНКУ ЄС
ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ**

№	Часткові показники	Вага критерію, %	Оцінка від 1 до 10	Зважена оцінка
	Доступ до ринку	0,25	4	1,0
	Темп зростання ринку	0,10	7	0,7
	Наявність товарів-замінників	0,10	6	0,6
	Прибуток	0,2	5	1,0
	Інтенсивність конкуренції	0,25	8	2,0
	Нецінова конкуренція	0,05	8	0,4
	Концентрація споживачів	0,05	6	0,3
	<i>Сума</i>	<i>1,00</i>	-	<i>6,0</i>

Джерело: складено автором.

Отже, зважена оцінка привабливості ринку становить: 6,0.

Аналогічно оцінимо конкурентоспроможність стратегічного сектору. Інтегральний показник конкурентоспроможності вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості на ринку ЄС наведено в табл. 4.

Зважена оцінка конкурентоспроможності стратегічного сектору становить: 4,4. Залежно від того, який підсумковий бал отримав суб'єкт господарювання за конкурентоспроможністю і привабливістю, залежить його положення в матриці (рис. 1).

Отже, можна зробити висновок про перспективність виходу українських підприємств радіоелектронної промисловості на ринок ЄС. Зауважимо, що зона 5

характеризується обмеженими конкурентними перевагами на ринку, що має обмежені перспективи зростання, а також є ризик втрати конкурентних позицій і долі ринку. Управлінським рішенням в даному випадку є реалізація стратегії обслуговування обмеженого кола сегментів, що забезпечують прибутки.

Таблиця 4

**ІНТЕГРАЛЬНИЙ ПОКАЗНИК КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА РИНКУ ЄС**

№	Часткові показники	Вага критерію, %	Оцінка від 1 до 10	Зважена оцінка
1	Ринкова частка	0,1	3	0,3
2	Ціни	0,2	5	1,0
3	Виробничі витрати	0,3	4	1,2
4	Витрати на НДДКР	0,2	4	0,8
5	Наявність ринково-продуктової стратегії	0,1	6	0,6
	Наявність каналів розповсюдження	0,1	5	0,5
	Сума	1,0	-	4,4

Джерело: складено автором.

Конкуренто-спроможність	Привабливість ринку			
		Висока (8–10)	Середня (4–7)	Низька (0–3)
	Висока (8-10)	1	3	6
	Середня (4-7)	2	5	8
Низька (0-3)	4	7	9	

Рис. 1. Матриця «Дженерал Електрик» вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості на ринку ЄС

Джерело: складено автором на основі [8, с. 101].

Далі, проаналізуємо слабкі та сильні сторони підприємств радіоелектронної промисловості порівняно з найближчими конкурентами на ринку ЄС і побудуємо багатокутник конкурентоспроможності, який має вигляд пелюсткової діаграми.

Оскільки, найбільшими підприємствами радіоелектронної промисловості в Європі є Ericsson (Швеція), Rohde&Schwarz (Німеччина), Siemens (Німеччина), проаналізуємо їх як ключових конкурентів вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості на ринку ЄС (табл. 5).

**АНАЛІЗ СЛАБКИХ ТА СИЛЬНИХ СТОРІН ПІДПРИЄМСТВ
РАДІОЕЛЕКТРОННОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ НА РИНКУ ЄС**

Показники	Українські виробники			Ericsson (Швеція)			Rohde&Schwarz (Німеччина)			Siemens (Німеччина)		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
I Організаційні та маркетингові показники діяльності суб'єктів господарювання												
Імідж суб'єкта господарювання		+				+			+			+
Фінансові можливості	+					+			+			+
Рекламна активність		+			+			+				+
Географічне охоплення ринку		+				+			+			+
Кількість споживачів		+				+			+			+
Збутова мережа			+			+			+			+
Досвід роботи на ринку			+			+			+			+
II Технологічні показники продукції												
Широта асортименту товарів та послуг			+			+			+			+
Якість товарів та послуг			+			+			+			+
Науково-дослідний потенціал			+			+			+			+
III Цінові показники												
Ціна на товари та послуги			+	+			+			+		
Гнучкість цін			+	+		+				+		

Джерело: складено автором на основі [11; 12; 13].

У результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок щодо необхідності підвищення конкурентних переваг вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості порівняно з конкурентами на ринку ЄС. По-перше, з огляду на стратегічну важливість галузі є потреба в розробленні єдиної державної конкурентної стратегії, яка визначить пріоритетами підвищення якості товарів і послуг та імплементацію стандартів НАТО. По-друге, важливо поглибити співпрацю між закладами вищої освіти та бізнесом. Віді-рваність наукового середовища від реальних потреб і запитів виробництва не сприяє розвитку галузі, гальмує можливості виходу на нові ринки. По-третє, започаткувати проведення конкурсного відбору та фінансування проектів з виконання наукових досліджень і розробок на підприємствах радіоелектронної промисловості. Важливо залучити до цього процесу не лише фахівців галузі, а й освітян і науковців. Усе це посилить конкурентні позиції вітчизняних підприємств радіоелектронної промисловості та дасть змогу розробити ефективну конкурентну стратегію.

Література

1. Надзавдання — потіснити РФ на міжнародних ринках озброєнь [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2477957-nadzavdanna-potisniti-rf-na-miznarodnih-rinkah-ozbroen.html>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
3. Про надання суб'єктам господарювання повноважень на право здійснення експорту, імпорту товарів військового призначення та товарів, які містять відомості, що становлять державну таємницю [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.07.1999 № 1228. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-98-%D0%BF>.
4. Офіційний сайт Export.gov [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.export.gov/article?id=Ukraine-Defense>.
5. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання [Електронний ресурс]: Закон України від 3.02.2019 № 549-IV. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15>.
6. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.oecd.org/>
7. Проект «Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.me.gov.ua/Documents/Detail=Proekt-strategii-Rozvitku-Visokotekhnologichnikh-Galuzei-Do-2025-Roku.html. (дата звернення: 20.08.2019 р.).
8. Маркетинг / Старостіна А. О., Кравченко В. А., Пригара О. Ю., Ярош-Дмитренко Л. О. / За заг.ред. проф. Старостіної А. О. — К.: «НВП «Інтерсервіс», 2018. — 216 с.
9. Старостіна А. О. Формування конкурентних переваг підприємств на міжнародних ринках / А. О. Старостіна, В.А. Кравченко, Л. О. Ярош-Дмитренко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. — № 5(64) — К., 2012. — С. 13-18.
10. McDonald, M. (2016) Malcolm MacDonald on Marketing Planning: Understanding Marketing Plans and Strategy, Kogan Page.
11. Офіційний сайт компанії Ericsson. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.ericsson.com/en>
12. Офіційний сайт компанії Siemens. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://new.siemens.com/global/en.html>
13. Офіційний сайт компанії Rohde&Schwarz. [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.rohde-schwarz.com/ua/home_48230.html

References

1. Nadzavdannya — potisnyty RF na miznarodnykh rynkakh ozbroien [The challenge is to push the Russian Federation into international arms markets]. (n.d.). *ukrinform.ua*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2477957-nadzavdanna-potisniti-rf-na-miznarodnih-rinkah-ozbroen.html> [in Ukrainian].
2. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official website of the State Statistics Service of Ukraine]. (n.d.). *ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Pro nadannya subiektam hospodariuvannya povnovazhen na pravo zdiisnennia eksportu, importu tovariv viiskovoho pryznachennia ta tovariv, yaki mistiat vedomosti, shcho stanovliat derzhavnu taiemnytsiu. [On granting economic entities the right to export, import military goods and goods containing state secret information]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-98-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. Ofitsiynyi sait Export.gov. [Official website of Export.gov]. (n.d.). *export.gov*. Retrieved from: <https://www.export.gov/article?id=Ukraine-Defense> [in English].

5. Pro derzhavnyi kontrol za mizhnarodnymy peredachamy tovariv viiskovoho pryznachennia ta podviinoho vykorystannia. [On state control over international transfers of military and dual-use items]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15> [in Ukrainian].

6. Ofitsiinyi sait Orhanizatsii ekonomichnoho spivrobotnytstva ta rozvytku (OESR). [Official site of the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)]. (n.d.). [oecd.org](https://www.oecd.org) Retrieved from: <https://www.oecd.org> //

7. Proekt «Stratehii rozvytku vysokotekhnologichnykh haluzei do 2025 roku». [The project «Strategies for the development of high-tech industries until 2025»]. (n.d.). [me.gov.ua](http://www.me.gov.ua). Retrieved from: www.me.gov.ua/Documents/Detail = Proekt strategii Rozvitku Visokotekhnologichnykh Galuzei Do 2025-Roku.html [in Ukrainian].

8. Starostina, A. O., Kravchenko, V. A., Pryhara, O. Iu., Yarosh-Dmytrenko, L. O. (2018). Marketynh [Marketing]. Kyiv: «NVP «Interservis» [in Ukrainian].

9. Starostina, A. O., Kravchenko, V. A., Yarosh-Dmytrenko, L. O. (2012). Formuvannia konkurentnykh perevah pidpriemstv na mizhnarodnykh rynkakh [Formation of competitive advantages of enterprises in international markets]. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo — Foreign Trade: Economics, Finance, Law, 13-18 [in Ukrainian].

10. McDonald, M. (2016) Malcolm MacDonald on Marketing Planning: Understanding Marketing Plans and Strategy, Kogan Page.

11. Ofitsiinyi sait kompanii Ericsson [The official site of Ericsson] (n.d.). ericsson.com. Retrieved from: <https://www.ericsson.com/en>

12. Ofitsiinyi sait kompanii Siemens [The official site of Siemens] (n.d.). siemens.com. Retrieved from: <https://new.siemens.com/global/en.html>

13. Ofitsiinyi sait kompanii Rohde&Schwarz [The official site of Rohde & Schwarz] (n.d.). thalesgroup.com. Retrieved from: https://www.rohde-schwarz.com/ua/home_48230.html

Стаття надійшла 15.02.2019

УДК 005.35:330.3

doi.10.33111/vz_kneu.19.18.01.19.131.137

Лезіна Анастасія В.,
к.е.н, старший викладач
кафедри менеджменту
факультет економіки та управління
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»
Проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-0516-6598

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ВЗАЄМОВІДНОСИНАМИ СТЕЙКХОЛДЕРІВ ТА ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ СТАЛОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Liezina Anastasia,
Ph.D., senior lecturer
Department of Management
Faculty of Economics and Management
KNEU named after Vadym Hetman»,
Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0516-6598

FEATURES OF STAKEHOLDER RELATIONSHIPS AND ENTERPRISE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF SUSTAINABLE INNOVATION DEVELOPMENT

Анотація. У статті досліджено існуючі наробки взаємовідносин зацікавлених сторін і підприємств. Автором вивчено підходи до визначення терміну «стейкхолдер» і представлено особливості впливу зацікавлених сторін на підприємство. Проаналізовано основні елементи сталого розвитку компаній та інноваційних складових під час досягнення стійкого розвитку. Запропоновано методичний підхід щодо визначення особливостей управління взаємовідносинами зацікавлених осіб та підприємств за допомогою проведення анкетування. А також апробовано авторський підхід на шести підприємствах малого вітчизняного бізнесу. Доведено, що визначення рівня взаємодії стейкхолдерів і підприємств на етапі планування інновацій є важливим аспектом під час впровадження інновацій, а також позитивно впливає на забезпечення сталого розвитку підприємств.

Ключові слова: стейкхолдери, управління, підприємство, інновації, сталий розвиток.

Abstract. The article explores existing developments in stakeholder-enterprise relationships. The author examines approaches to the definition of the term stakeholder and presents features of stakeholder influence on the enterprise. The basic elements of sustainable development of companies and innovative components in achieving sustainable development are analyzed. A methodological approach is proposed to identify the features of stakeholder and enterprise relationship management through questionnaires. It also tested the author's approach to six small domestic businesses. It is proved that determining the level of interaction between stakeholders and enterprises at the stage of innovation planning is an important aspect in the implementation of innovation, and has a positive impact on ensuring the sustainable development of enterprises.

Key words: stakeholders, management, enterprise, innovation, sustainable development.

JELcodes: M19, F61.

Постановка проблеми. В сучасних умовах стрімкого розвитку науки та практики ведення бізнесу вимагає постійного впровадження новітніх технологій, тому підприємці, які прагнуть зайняти лідерські позиції на ринку, впроваджують інновації, що таким чином розширюють їх господарську діяльність і зміцнюють позиції на ринку. Повністю природним та адаптивним є стрімке бажання очільників бізнесу до сталого стійкого розвитку. Проте для того щоб інновації були дієвими та ефективними, необхідно враховувати всі можливі інтереси та очікування стейкхолдерів бізнес середовища. Саме тому підсилення уваги до питань управління взаємовідносинами зацікавлених сторін і підприємств є значимими та актуальними як у площині подальших наукових розробок, так і в напрямі їх впровадження в практичну діяльність підприємств.

Аналіз досліджень та публікацій. На даний час вивчення теорії стейкхолдерів є досить розповсюдженим серед вітчизняних і закордонних вчених. З початку розвитку теорії зацікавлених сторін Е. Фріменом [1], науковці приділяли достатню увагу взаємовідносинам бізнесу та стейкхолдерів. Так у працях вітчизняних авторів, що базуються на закордонних напрацюваннях і стандартах [2, 3], таких як Смачилко В. В., Халіна В. Ю., Васильєвої Т. С. [4], Лагута Я. М.

[5], Олексів І., Харчук В. [6], висвітлено питання щодо відповідальності бізнесу перед оточенням, а в працях Смачилко В. В., Войтова Н. О. [7], Партин Г. О., Загородній А. Г. [8] представлено інструментарій аналізу стейкхолдерів.

Методика дослідження. Під час роботи були використанні такі методи: метод аналізу та синтезу — для вивчення і узагальнення існуючих підходів щодо взаємозв'язку стейкхолдерів та підприємств; метод узагальнення та порівняння — для визначення наслідків впливу зацікавлених осіб на процес формування сталого розвитку підприємств, а також системний підхід — для обґрунтування авторського підходу щодо особливостей управління взаємовідносинами представників українського бізнесу сфери надання послуг з електропостачання та основних учасників даного ринку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблематики. На даний час існує проблема у вирішенні питань щодо співпраці та побудови діалогу між підприємствами та стейкхолдерами як у площині практичного застосування, так і в напрямі розробки методичних рекомендацій даних дій.

Мета статті полягає в аналізі та удосконаленні існуючих методів управління взаємовідносинами стейкхолдерів і підприємств в умовах сталого інноваційного розвитку, а також оцінці результатів співпраці на прикладів вітчизняного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Економічні взаємовідносини в сучасному світі підвладні стрімким змінам, тому підприємства, що здійснюють свою господарську діяльність, намагаються повсякчас впроваджувати новітні технології. Ця дія є природньою та очікуваною, адже цілком очевидним є прагнення до розвитку власного бізнесу, отримання високих показників економічної ефективності діяльності компанії, а також формування сталого бізнесу у відповідній галузі. З огляду на це, очільники підприємств намагаються впроваджувати інновації та нововведення для отримання все більших результатів, але все що вони прагнуть зробити — повинно бути актуальним і корисним перш за все для зацікавлених осіб.

На даний час у наукових наробках менеджменту теорія стейкхолдерів (зацікавлених сторін) є найбільш новітньою, а питання, що з нею пов'язані мають пожвавлену дискусію у наукових колах. Так на сьогодні серед вітчизняних і закордонних учених усталеним є твердження, що стейкхолдерами підприємства є фізичні або юридичні особи, які мають інтерес до діяльності підприємства чи до напрямів його діяльності, але даний інтерес не завжди має вираження в отриманні фінансових вигід [9]. Ми підтримуємо дану позицію та вважаємо, що інтерес зацікавлених осіб може мати прояв серед такого:

- у налагодженні ділових взаємозв'язків (наприклад для підрядних організацій та постачальників);
- у напрямі реалізації спільної стратегії (для бізнес партнерів і підприємств, що доповнюють функціонування одне одного на обраному ринку);
- під час створення новітнього інноваційного продукту (для споживачів);
- у напрямі розширення підприємства та/або створення нових робочих місць (для підвищення рівня добробуту населення);
- покращення економічних показників підприємства та внесення більшої суми податків (для збільшення показників економічного зростання суспільства в цілому) тощо.

На нашу думку, наведені приклади за умов належного виконання між підприємством і стейкхолдерами спонукають перше до інноваційного сталого розвитку.

Ключовою ідеєю сталого розвитку є пошук такого співвідношення між природокористуванням і соціально-економічним розвитком, яке б забезпечило ефективне використання природних ресурсів, підтримувало б екологічну безпеку суспільства та гарантувало б необхідну якість життя і добробуту населення [10]. У відповідності до сформованих принципів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) стратегією сталого розвитку слід вважати скоординований набір процесів аналізу, дискусій, навчання, планування та інвестицій, що формуються участю та постійним вдосконаленням й інтегрують економічні, соціальні та екологічні цілі суспільства, шукаючи компроміси там, де це неможливо [11]. Доповнюючи дане твердження, ми вважаємо, що логічним є представлення дій, що можуть застосовуватись компанією для налагодження взаємозв'язку зі стейкхолдерами в процесі управління підприємством (табл. 1).

Таблиця 1

**ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ВЗАЄМВІДНОСИНАМИ
СТЕЙКХОЛДЕРІВ ТА ПІДПРИЄМСТВ**

Функції управління підприємством	Вплив підприємства на стейкхолдерів	Вплив стейкхолдерів на підприємство
Планування	оприлюднення напрямів сталого розвитку підприємства серед вузького кола стейкхолдерів	формування чітких та окреслених позицій щодо інновацій та вподобань в очікуваній продукції підприємства
Організація	ідентифікація зацікавлених сторін та їх групування в залежності від очікуваних інтересів	сприяння в інформаційній підтримці підприємству та згода до відкритих переговорів
Мотивація	впровадження винагород та заохочень серед зацікавлених осіб, які не чинять супротив інноваціям	узгодження дій щодо обраного напрямку розвитку підприємства
Контроль	створення систем інформування та виявлення відхилень від запланованого плану дій	раціональне координування та висловлення зауважень

Джерело: розроблено автором.

Сформовані сфери прояву та впливу зацікавлених осіб і підприємства підвладні його основним функціям управління (планування, організація, мотивація, контроль). Адже, будь яка організація в процесі своєї господарської діяльності спирається на усталені постулати та прагне вдосконалити набутті знання. Так, наприклад, у процесі планування інновацій вважаємо за доречне представляти серед щільного кола зацікавлених сторін підприємства майбутні перспективи від нововведень. Даними стейкхолдерами можуть виступати постійні клієнти, надійні постачальники, мережа дистриб'юторів підприємства тощо. У відповідь представлені особи можуть чітко сформулювати свою позицію та запропонувати власне бачення майбутніх інновацій. Даний взаємозв'язок допоможе створити вірне направлення щодо забезпечення сталого розвитку компанії. У подальшо-

му, за умов дотримання обраного напрямку розвитку підприємства, доречним є розширити кола зацікавлених осіб та групувати їх відповідно до очікувань та інтересів. Для цього вважаємо за доречне провести анкетування та поділити стейкхолдерів на чотири групи [12]. Таким чином, обрані напрями інтересів зацікавлених осіб допоможуть сформувати перелік організаційних засад для забезпечення розвитку підприємства, а у випадках настання ризиків і відхилень від запланованих дій сформувати та провести необхідні засади в напрямі мотиваційної підтримки та забезпечення контролю виконання інновацій, що стане підґрунтям для сталого розвитку підприємства.

На наш погляд, кожна функція управління підприємства є важливою, а дії та засади, що здійснюються в процесі господарської діяльності суб'єкта відносин є ґрунтовними та обов'язковими до виконання. Але варто зупинитись на функції планування, адже досить часто від вірно спланованих дій залежить кінцевий результат. Щодо інноваційних звершень компаній і їх бажання до сталого розвитку вважаємо за доречне звернути увагу на інструменти оцінки сталості програм та проєктів [13]. Даний концепт складається з таких елементів:

- підтримка з боку зацікавлених сторін,
- фінансова стабільність,
- партнерство,
- менеджмент та людські ресурси,
- моніторинг та оцінка,
- адаптація проєкту,
- комунікації,
- стратегічне планування.

Першим компонентом є підтримка з боку зацікавлених сторін і розглядається він як елемент постійного спілкування та залучення осіб до діяльності, що створює умови комфортного просування запланованих дій. Інструментом, що може забезпечити виконання даного елементу може стати анкетування (табл. 2).

Таблиця 2

АНКЕТА ДЛЯ ОЦІНКИ ПІДТРИМКИ З БОКУ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН

№	Питання	Варіанти відповіді					
		Ні (1 б.)	Не значною мірою (2 б.)	Не впевнений (3 б.)	Так (4 б.)	Значною мірою (5 б.)	Не можу дати відповідь (0)
1	Чи можете Ви надавати суттєву підтримку інноваціям підприємства						
2	Інновації зможуть залучити інших зацікавлених сторін, які здатні збирати ресурси						
3	Інновації мають підтримку з боку вищого керівництва підприємства						

№	Питання	Варіанти відповіді					
		Ні (1 б.)	Не значною мірою (2 б.)	Не впевнений (3 б.)	Так (4 б.)	Значною мірою (5 б.)	Не можу дати відповідь (0)
4	Заплановані дії цілковито забезпечують Ваші інтереси						
5	Дії підприємства підтримуються особами з інших організацій						
6	Чи має компанія підтримку громадськості						
7	Нововведення сприяють захисту навколишнього середовища						
8	Чи вплинуть запропоновані інновації на підвищення Вашого добробуту						
9	Чи здатні Ви особисто допомогти в здійсненні інновацій						
10	На скільки нововведення спонукають до зростання суспільного захисту населення						
11	Чи важливо Вам знати про перебіг інновацій						
12	Чи отримаєте особисто Ви фінансові винагороди						
13	Громада з великим ентузіазмом підтримує інновації						
14	Чи відносяться інновації до енергозберігальних						
15	Чи володієте Ви всією інформацією щодо запроваджених заходів						

Джерело: розроблено автором.

Кожне питання в анкеті (табл. 2) передбачає шість варіантів відповіді, що оцінюються відповідно від 0 до 5 балів і відображають певний рівень відношення стейкхолдера до запланованих інноваційних дій підприємства. Пропонується на основі анкетування зацікавлених осіб визначати рівень підтримки по відношенню до інновацій. За результатами анкети можливо отримати від 0 до 75 б. Для коректного визначення взаємовідносин між зацікавленими особами та компанією пропонується виділити три рівня підтримки. А саме:

— I рівень «Початковий рівень» (від 0 до 25 б.) — підприємство в цілому усвідомлює важливість співпраці з зацікавленими особами, але запропоновані інновації не відповідають очікуванням стейкхолдерів. Така позиція осіб може

створити супротив та сприяти виникненню ризиків під час реалізації запланованих дій. Відповідно, потребує уточнення позиція осіб та детальне роз'яснення інновацій, які плануються до здійснення компанією, що може бути здійснено при особистих зустрічах або під час нарад;

— II рівень «Рівень становлення» (від 26 до 50 б.) — на даному рівні взаємозв'язок є більш тісним і може сприяти реалізації запланованих інновацій, але не достатнім, що може сприяти виникненню конфліктів і супротиву зі сторони зацікавлених осіб у бік інновацій. Тому, необхідним є подальша плідна співпраця та підтримка репутації компанії. Рекомендуємо для даного рівня взаємодії запроваджувати дії щодо мотивації та залучення стейкхолдерів;

— III рівень «Рівень усталеного зв'язку» (від 51 до 75 б.) — процес взаємодії підприємства і зацікавлених осіб є налагодженим. На даному рівні стейкхолдерами можуть виступати як співробітники компанії, так і постійні клієнти, що з нетерпінням очікують появи нових товарів і послуг на ринку та цілковито підтримують нововведення підприємства. При отриманні даного рівня взаємодії між підприємством та стейкхолдерами рекомендуємо підтримувати зв'язок і створювати лояльні програми для більшого залучення на майбутнє.

При визначенні рівня взаємодії між підприємством і стейкхолдерами потрібно вважати, що зацікавлена особа належить до відповідного рівня у випадках коли 2/3 (10 з 15 питань) відповідей на питання мають кількісну характеристику даного діапазону. Наприклад, для визначення II рівня взаємодії підприємство повинно отримати кінцевий результат зацікавленої особи у 3 бали хоча б на 10 запитань, та оцінку від 0 до 2 у відповідях на інші п'ять питань.

Надалі, важливим є визначити проблемні аспекти та відслідкувати найменші бали у відповідях, адже, лише теоретично можливим є отримання максимальної кількості балів. Тому рекомендуємо представникам підприємства делегувати повноваження відповідальним особам і ретельно вивчити питання, для кожного з респондентів, що набрали найменшу кількість балів. У подальшому, питання що набрали серед усіх зацікавлених осіб найменшу кількість балів, групувати за принципом Парето (80/20). Найменше значення буде відображати найбільш суттєві чинники супротиву та найменшої підтримки на впровадження інновацій в компанії.

Для підтвердження дієвості пропозицій автора було здійснено апробацію запропонованого методу. Респондентами стали зацікавлені сторони шести підприємств малого бізнесу сфери надання послуг з електропостачання, що здійснюють свою господарську діяльність на території м. Києва та Київської області. Кожна з цих компаній на даний час перебуває на етапі змін і впровадження інновацій, а саме просування альтернативних джерел електропостачання (сонячних та вітрових генеруючих носіїв). Ринок даних послуг лише актуалізується, а більшість підприємств лише починають нововведення, спираючись на Розпорядження Кабінету Міністрів України «Енергетична стратегія України на період до 2035 року. Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» [14].

На момент впровадження дослідження в компаніях проводились попередні роботи щодо впровадження інновацій, а саме підприємства розглядали можливість надання послуг з монтажу, обслуговування та ремонту альтернативних джерел електропостачання. Було визначено перелік зацікавлених осіб для кожної компанії (для доцільного порівняння результатів визначено однакова кіль-

кість респондентів анкет) і поділено на чотири групи. Надалі по кожній групі зацікавлених осіб було обраховано середнє значення, зведені результати взаємодії стейкхолдерів і підприємств представлено на рис. 1.

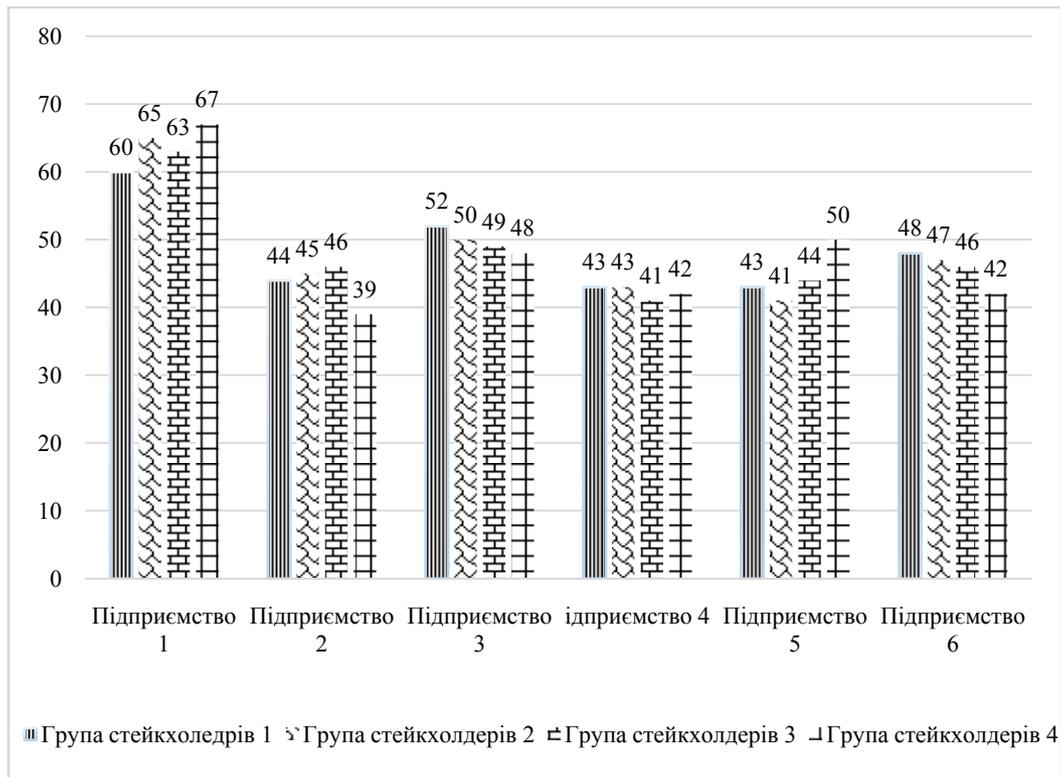

Рис. 1. Результати визначення взаємозв'язку стейкхолдерів і підприємств

Джерело: розраховано авторами.

Результати опитування (рис. 1) дозволили зробити висновок, що одна компанія має найбільшу підтримку з боку зацікавлених осіб (кількість балів для кожної групи стейкхолдерів має середнє значення від 60 до 67 б.), а їх рівень взаємовідносин відповідає III-му — «Рівень усталеного зв'язку». Дані результати підтверджуються тим, що в регіоні, де функціонує підприємство, лінії електропередач є найбільш завантаженими, відповідно альтернативні джерела електропостачання є найбільш ефективним та найменш фінансово витратним способом живлення. Можемо припустити, що під час впровадження інновацій підтримка з боку зацікавлених осіб буде сприяти цим діям. Однак, рекомендуємо підприємствам, проводити дане опитування у продовж проведення заходів з ціллю відстеження змін та уникнення ризиків.

Щодо інших підприємств, всі вони отримали найменший показник підтримки від зацікавлених сторін (кількість балів для кожної групи стейкхолдерів має середнє значення від 39 до 52 б.), тому рівень їх взаємовідносин відповідає II-му — «Рівень становлення». На нашу думку, це підтверджує занепокоєння серед населення та органів місцевого самоврядування щодо доцільного викори-

стання природних ресурсів для інновацій. Для компаній спостерігається процес налагодження комунікацій і взаємозв'язку. Рекомендуємо в даних випадках залучитись підтримкою тих респондентів, кількість балів яких була найвищою та залучити їх до переконань щодо надійності та необхідності інновацій. Така позиція допоможе підсилити діалог між сторонами та спонукатиме до реалізації інновацій. А також обов'язковим є проведення повторного анкетування для визначення змін у взаємовідносинах з зацікавленими сторонами.

Таким чином, апробація запропонованого методу визначення взаємозв'язку підприємств зі стейкхолдерами означила коло можливих зацікавлених осіб, що підтримують інновації компаній, а також окреслила можливі напрями супротиву, що виступають проти нововведень.

Висновки. У результаті дослідження теорії та практики взаємозв'язку стейкхолдерів і підприємств, було виявлено, що дана тематика користується великою популярністю серед науковців країни та закордону. Але кожне з представлених напрацювань висвітлює вплив підприємств, як суб'єктів господарювання, на зацікавлених сторін, які споживають продукт діяльності компаній, лише одноосібно та у вузькому контексті. Тому на протипагу цьому, ми запропонували власний підхід, який сформований на основі функції управління, що застосовується підприємствами. Висвітлені пропозиції стосуються концепції створення діалогу між підприємством і зацікавленими особами з метою впровадження саме тих інновацій та нововведень, які будуть користуватись підтримкою стейкхолдерів і, таким чином, підвищать шанси їх ефективного впровадження.

Для здійснення дієвих заходів між сторонами було запропоновано ідентифікувати та розподіляти зацікавлених сторін на групи, а в подальшому проводити серед груп стейкхолдерів анкетування. В результаті авторська розробка пройшла апробацію серед шести підприємств малого бізнесу сфери надання послуг з електропостачання. Отримані результати для однієї компанії засвідчили необхідність інновацій і засвідчили підтримку з боку стейкхолдерів. Для інших підприємств призвели до переосмислення нововведень і визначення кола майбутніх звершень. Запропонований підхід допоміг також визначити ряд проблемних аспектів, що існують в компаніях. Це свідчить про плідність та доцільність подальшого розвитку запропонованого інструменту визначення взаємозв'язку стейкхолдерів і підприємств як науково-методичного, так і прикладного характеру. В подальшому вважаємо за доцільне поглибити наші наукові здобутки в даному напрямі та розробити ряд організаційних засад для полегшення особливостей взаємодії сторін.

Література

1. Freeman R. E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. — First Edition. — Boston: Harpercollins College Div, January 1984. — 275 p.
2. Керівництво з соціальної відповідальності ISO/DIS 26000/ Міжнародна організація стандартизації: Guidance on social responsibility. — Режим доступу: isotc.iso.org.
3. AA1000 Accountability principles. — 2018. Retrieved from https://www.accountability.org/wp-content/uploads/2018/05/AA1000_ACCOUNTABILITY_PRINCIPLES_2018_Single_Pages.pdf
4. Смачилко В. В., Халіна В. Ю., Васильєва Т. С. Соціальна відповідальність бізнесу крізь призму комунікацій зі стейкхолдерами / В. В. Смачилко, В. Ю. Халіна, Т. С. Васильєва // Ефективна економіка. — 2018. — № 9.

5. Лагута Я. М. Стейкхолдерський підхід в корпоративній соціальній відповідальності компаній / Я. М. Лагута // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Економіка і менеджмент. — 2017. — № 25. — Ч. 1 — с. 130—133.
6. Олексів І., Харчук В. Теоретико-методологічні засади управління підприємствами на засадах урахування інтересів стейкхолдерів / І. Олексів, В. Харчук // Науковий вісник «Демократичне врядування». — 2014. — № 13.
7. Смачилко В. В., Войтова Н. О. Визначення стейкхолдерів будівельного підприємства / В. В. Смачилко, Н. О. Войтова // Молодий вчений. — 2018. — № 5.1 (57.1). — с. 68—73.
8. Партин Г. О. Загородній А. Г. Контролінг відносин підприємства з основними стейкхолдерами / Г. О. Партин, А. Г. Загородній // Економіка та управління підприємствами. — 2016. — № 12 (186) — с. 167—179.
9. Безручко О. О. Значення інтересів стейкхолдерів у процесі управління діяльністю підприємства / О. О. Безручко // Економічні науки. — 2010. — № 18. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/18_DNI_2010/Economics/69677.doc.htm
10. Шпортко А. М. Становлення концепції сталого розвитку [Електронний ресурс] / А. М. Шпортко, Г. В. Кірейцева // Режим доступу: http://www.ztu.edu.ua/ua/science/conference/files/eo_es.../ShportkoAM.doc
11. OECD/DAC. Strategies for Sustainable Development: Practical Guidance for Development Cooperation. — OECD : Paris, 2001 p. Режимдоступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/34/10/2669958.pdf>
12. Лезіна А. В., Батенко Л. П. Організаційно-методичне забезпечення управління цінністю проектів / А. В. Лезіна, Л. П. Батенко // Управління розвитком: Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця. — 2018. — № 1 (191). — с. 60—65.
13. Університет Вашингтон, Сент — Луїс, штат Міссурі, США. Інструмент оцінки сталості програм та проектів. — Режим доступу: <https://sustainool.org/>
14. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Енергетична стратегія України на період до 2035 року. «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність»», схвалено від 18 серпня 2017 року № 605-р. — Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>

References

1. Freeman R. E. Strategic Management: A Stakeholder Approach. — First Edition. — Boston: Harpercollins College Div, January 1984. — 275 p.
2. ISO / DIS 26000 / International Standards Organization's Social Responsibility Guide: Guidance on social responsibility. —Access Mode: isotc.iso.org.
3. AA1000 Accountability principles. — 2018. Retrieved from https://www.accountability.org/wp-content/uploads/2018/05/AA1000_ACCOUNTABILITY_PRINCIPLES_2018_Single_Pages.pdf
4. Smachilko V. V., Khalina V. Y., Vasilieva T. S. Social responsibility of business through the prism of communication with stakeholders / V. V. Smachilko, V. Y. Khalina, T. S. Vasilieva // Effective Economics. — 2018. — № 9. [in Ukrainian]
5. Laguta Y. M. A Stakeholder Approach in Corporate Social Responsibility of Companies / Y. M. Laguta // Scientific Bulletin of the International Humanities University. Economics and Management Series. — 2017. — № 25. — Part 1 — p. 130—133. [in Ukrainian]
6. Aleksiv I., Kharchuk V. Theoretical and methodological principles of enterprise management on the basis of stakeholder interests / I. Aleksiv, V. Kharchuk // Scientific Bulletin «Democratic Governance». — 2014. — № 13. [in Ukrainian]
7. Smachilko, V. V., Voitova, N. A., Determination of stakeholders in a construction company / Molodyy Vchenyy — 2018. — № 5.1 (57.1). — with. 68—73. [in Ukrainian]

8. Partin G. O. Zagorodnii A. G. Controlling the relations of the enterprise with the main stakeholders / G. O. Partin, A. G. Zagorodnii // Economics and enterprise management. — 2016. — No. 12 (186) — p. 167—179. [in Ukrainian]

9. Bezruchko O.O. Significance of stakeholder interests in the process of enterprise activity management / O.O. Bezruchko // Economic Sciences. — 2010. — № 18. — Access mode: http://www.rusnauka.com/18_DNI_2010/Economics/69677.doc.htm[in Ukrainian]

10. Shportko A. M. The formation of the concept of sustainable development [Electronic resource] / A. M. Shportko, GV Kireytseva // Access mode: http://www.ztu.edu.ua/en/science/conference/files/eco_es.../ShportkoAM.doc[in Ukrainian]

11. OECD/DAC. Strategies for Sustainable Development: Practical Guidance for Development Cooperation. — OECD : Paris, 2001 p. Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/34/10/2669958.pdf>

12. A. V. Liezina, L. P. Batenko, Organizational and methodological support for project value management / A. V. Liezina, L. P. Batenko // Development Management: Semen Kuznets Kharkiv National Economic University. — 2018. — № 1 (191). — with. 60—65. [in Ukrainian]

13. University of Washington, St. Louis, Missouri, USA. Sustainability tool for programs and projects. — Access mode: <https://sustaintool.org/>

14. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Ukraine’s Energy Strategy for the Period up to 2035. «Security, Energy Efficiency, Competitiveness», approved on August 18, 2017 # 605-p. — Access mode: <http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/en/doccatalog/list?currDir=50358> [in Ukrainian]

Стаття надійшла 23.01.2019

УДК 005.73:330.1:304.2

[doi.10.33111/vz_kneu.20.19.01.20.138.144](https://doi.org/10.33111/vz_kneu.20.19.01.20.138.144)

Чебакова Тетяна О.
асистент кафедри бізнес-економіки та підприємництва
ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана»,
Проспект Перемоги, 54/1, Київ, Україна
Email: t.chebakova93@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4242-6344

СУЧАСНІ РІЗНОВИДИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Chebakova Tetiana
Assistant department of Business Economics and Entrepreneurship,
KNEU named after Vadym Hetman» ,
Peremohy avenue, 54/1, Kyiv, Ukraine
Email: t.chebakova93@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4242-6344

THE MODERN VARIETIES OF ENTERPRISE ORGANIZATIONAL CULTURE

Анотація. У науковій статті проведено ґрунтовне дослідження вітчизняних підприємств, в межах зазначеної наукової тематики, що засвідчує недосконалість існуючої

організаційної культури господарювання, яка досі не орієнтована на підвищення активності персоналу, його мотивацію до високопродуктивної роботи, що призводить до зниження ефективності діяльності підприємств у країні. У статті розглянуто різновиди культури взагалі (культура підприємства, культура сфери діяльності, культура індивідуума, нематеріальна культура) та організаційної культури зокрема. У ході наукового пошуку було ідентифіковано ключові складові організаційної культури підприємства, а саме: культура упорядкованих спільних дій, культура створення організації, культура упорядкованої групи осіб, культура здійснення упорядкування, особиста культура раціональних дій індивідуума, корпоративна культура, комерційна культура, технологічна культура, бізнес-культура, культура процесу упорядкування, культура пізнання працівників підприємства, культура мислення працівників на підприємстві, культуру навчання, які, в свою чергу, зумовлюють ефективний та результативний розвиток підприємства. Виокремлено специфічні групи різновидів організаційної культури на підприємстві, що дозволяє більш чітко розуміти процеси взаємодії суб'єктів на підприємстві, надано опис цих груп. Обґрунтовано необхідність виокремлення нових основних складових організаційної культури підприємства (культура упорядкованих спільних дій, культура створення організації, культура упорядкованої групи осіб, культура здійснення упорядкування, особиста культура раціональних дій індивідуума) дозволяє по-новому орієнтувати спільну діяльність учасників бізнес-процесів. Доведено, що наявність високого рівня організаційної культури на підприємстві — це запорука продуктивної роботи його працівників і перспективності розвитку підприємницької діяльності, саме тому процвітання будь-якого суб'єкта господарювання та довготривала життєдіяльність засвідчує високий рівень організаційної культури підприємства.

Ключові слова: організаційна культура, культура підприємства, нематеріальна культура, культура індивідуума.

Abstract. The scientific article conducted a thorough study of domestic enterprises, within the specified scientific topics, which shows the imperfection of the existing organizational culture of business, which is still not focused on increasing the activity of staff, its motivation for high-performance work, which leads to a decrease in the efficiency of enterprises in the country. The article is considered the varieties of culture in general (enterprise culture, culture of the sphere of activity, individual culture, intangible culture) and organizational culture in particular. Described the main components of the organizational culture of the enterprise (the culture of ordered common actions, the culture of creation of an organization, the culture of an ordered group of people, the culture of ordering, personal culture of rational actions of the individual, corporate culture, commercial culture, technological culture, business culture, culture of the process of regulation, culture of intellection the employees of the enterprise, the culture of thinking of employees at the enterprise, the culture of training). Singled out the specific groups of varieties of organizational culture in the enterprise, which allows to understand more clearly the processes of interaction of subjects at the enterprise, the description of these groups is given. The necessity of isolation of new basic components of the organizational culture of the enterprise (culture of orderly joint actions, culture of creation of organization, culture of orderly group of persons, culture of ordering, personal culture of rational actions of an individual) allows to re-orient the joint activity of participants of business processes. It is proved that having a high level of organizational culture at the enterprise is a guarantee of productive work of its employees and prospects of development of entrepreneurial activity, that is why prosperity of any business entity and long life activity attests to a high level of organizational culture of the enterprise.

Keywords: organizational culture, enterprise culture, intangible culture, individual culture.

Коди JEL Classification: Q43, Q55, Q56.

Постановка проблеми. Модерні соціальні та економічні відносини на підприємства характеризується зміною важелів впливу на ефективність діяльності цих суб'єктів господарювання. Більшість таких змін стосуються техніко-технологічних раціоналізацій, що потребують значних витрат коштів і часу. На противагу ним організаційні удосконалення на підприємствах окупуються протягом року і не передбачають суттєвих одномоментних капіталовкладень. Обґрунтовані організаційні зміни на підприємствах створюють умови для отримання значно більшої продуктивності праці від удосконалення бізнес-процесів у порівнянні з технічними нововведеннями, тому останні десятиліття знаменуються зверненням науковців до використання організаційних аспектів в управлінні підприємством і поглибленні досліджень з цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні умови функціонування підприємств стимулюють зростання інтересу науковців до культурних аспектів розвитку, який сприяє зрушенням у суспільній свідомості працівників, позитивно впливає на їх цінності, норми поведінки та порядок комунікацій, ще є складовими організаційної культури. Організаційна культура різних груп і систем є предметом та об'єктом різноманітних міждисциплінарних досліджень, серед яких вирізняються економічна теорія, економічна психологія, економічна соціологія, психологія менеджменту та інші соціально-орієнтовані теорії. Однак така багатоспрямованість досліджень призвела до утворення суттєвих різницітань базових понять стосовно культури організацій взагалі та організаційної культури підприємств зокрема. Дослідженням різних аспектів організаційної культури займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких є Г. Захарчин [3], Т. Калініченко [4], В. Спивак [11], О. Харчишина [12], Є. Шейн [13] та інші. Однак і досі існує багато модифікацій розуміння сутності ключових процесів формування і розвитку організаційної культури підприємств, тому і виникає необхідність диференціації і уточненні базових понять, різновидів, процесів комунікацій, ієрархій у організаційній культурі суб'єктів господарювання.

Методика дослідження. З огляду на розмаїття понятійного апарату та інструментарію теорій менеджменту та теорій організацій у культурному аспекті виникає нагальна необхідність систематизації різновидів організаційної культури підприємств, саме тому було використано системний метод дослідження.

Метою статті є наукове обґрунтування, виокремлення груп, різновидів організаційної культури на підприємстві, що забезпечуватиме чітке розуміння процесів взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Розмаїття теоретичних концепцій, що зачіпають аспекти організаційної культури на підприємстві в основному консолідовано представлено в межах теорій менеджменту. Сучасні наукові дослідження зарубіжних і вітчизняних учених доводять безперечну значимість організаційної культури в процесах активізації діяльності підприємств, що забезпечує підвищення їх конкурентоспроможності.

Досвід вітчизняних підприємств засвідчує недосконалість існуючої організаційної культури господарювання, яка досі не орієнтована на підвищення активності персоналу, його мотивацію до високопродуктивної роботи, що призводить до зниження ефективності діяльності підприємств у країні. У цьому контексті перспективним завданням слід вважати формування нової або вдосконалення існуючої організаційної культури підприємств шляхом перегляду стимулів до

ефективної діяльності на ґрунті нових підтримки корпоративних цінностей, адаптованих до нагальних потреб забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Д. Елдрідж і А. Кромбі описують культуру організації як унікальну сукупність норм, цінностей, переконань, образів поведінки тощо, які визначають спосіб об'єднання груп і окремих особистостей в організацію для досягнення поставлених перед нею цілей» [14]. Є. Внуков розглядає організаційну культуру як соціальне явище, яке виступає складовою соціального управління; базовою, інтегральною характеристикою якої є упорядкована система цінностей, уявлень, переконань і нормативних зразків поведінки, забезпечуючи оптимальну внутрішню інтеграцію та зовнішню адаптацію організації чи соціального інституту [1]. М. Семикіна пропонує розглядати організаційну культуру «як сукупність визначених цінностей, норм і моделей поведінки, які декларуються, поділяються і реалізуються на практиці керівниками підприємств і персоналом, доводячи свою ефективність у процесі адаптації до потреб внутрішнього розвитку підприємства й вимог зовнішнього середовища» [9]. Є. Малінін розуміє організаційну культуру на підприємстві як систему визнаних трудовим колективом цінностей, переконань, вірувань, норм, традицій, які визначають відповідний стереотип поведінки людей у сфері трудової діяльності [6]. В. Кукоба стверджує, що упорядкування взаємовідносин індивідів у корпоративному об'єднанні — підприємстві є організаційною культурою цієї організації [5].

Інтегруючи в одне ціле понятійні розуміння, пропонується тлумачення поняття організаційної культури підприємства у такому вигляді: під *організаційною культурою підприємства* слід розуміти цінності, переконання, очікування та норми, які пов'язують організацію в єдине ціле і поділяються її працівниками. Вона є необхідною умовою успішної роботи підприємства — це — економічний інститут, що зміцнює ринкові позиції підприємства, підвищує привабливість її для інвесторів, виступає для організації ключовою конкурентною перевагою та важливим стратегічним ресурсом.

Значна більшість науковців виділяє досить велику кількість різновидів культури підприємства [2, 3, 8, 9, 11]: бізнес-культура, корпоративна культура, соціальна культура підприємства, технологічна культура підприємства, культура знань працівника тощо. Ці різновиди не у повній мірі віддзеркалюють навіть основні властивості (упорядкувальні, процесні, комунікаційні), які притаманні організаційним культурам підприємств. Тому необхідно доповнити наявні різновиди культури в організаціях (на підприємствах) новими групами, що повніше характеризують різні аспекти цього феномену.

Доцільно виокремити такі додаткові групи: культура підприємства (технологічна культура, економічна культура, корпоративна культура, професійна культура, організаційна культура, упорядкувальна культура, бізнес-культура, культура якості роботи, виробнича культура, комерційна культура), культура сфери діяльності (духовна культура, культура праці, політична культура, соціальна культура), культура індивідуума (культура знань, культура праці, соціально-психологічна культура; культура розуміння, культура мислення, культура навчання), нематеріальна культура (інформаційна культура, музична культура, етнографічна культура, етнічна культура, художня культура). Виходячи з того, що культура підприємства включає досить багато різновидів, але в даний час відсутні їх структуровані описи, необхідно визначити базові складові організаційної культури підприємства (рис. 1).

Рис. 1. Основні складові організаційної культури підприємства

Джерело: розроблено автором.

До основних складових організаційної культури підприємства слід включити: культуру здійснення упорядкування, культуру створення організації, особисту культуру раціональних спільних дій індивідуума, культуру здійснення упорядкування, культуру упорядкованих спільних дій групи осіб.

У складі культури упорядкованої групи осіб доцільно виокремити: корпоративну культуру та комерційну культуру. Корпоративна культура описує культуру в середині організації чи будь-якого об'єднання, яка представляє собою мікро-клімат для працівників підприємства на рівні керівництва та підрозділів (виробничих, складських тощо), може проявлятися формально (регламентована та описана документально — від стилю одягу до норм поведінки щодо організаційної структури та моделі управління) чи неформально (без письмових правил) на сучасних підприємствах під впливом ряду факторів, одним з яких є науково-технічний прогрес і розвиток економічних відносин; корпоративну культуру можна поділити на культуру керівництва — описує ідеологію, та культуру працівників — формується під впливом чинників, які можуть змінюватися чи інтегруватися та організаційна культура як культура системи або групи індивідумів це встановлені групою людей (осіб) специфічні правила і норми

упорядкування їхньої поведінки пов'язаних між собою постійними формальними і неформальними зв'язками або визначення порядку поведінки та взаємовідносин з іншими особами, які мають спільну мету діяльності).

Комерційна культура виокремлює певні правила і норми поведінки, зокрема між суб'єктами господарювання, між суб'єктом господарювання та дистриб'ютором, між суб'єктами господарювання та кінцевим споживачем товару або послуг для ефективнішої діяльності підприємства з метою максимізації вигоди для всіх учасників процесу, ринкових відносин тощо.

В групу культури здійснення упорядкування в організації слід включити: технологічну культуру, бізнес-культуру, культуру процесу упорядкування, культуру пізнання працівників підприємства, культуру мислення працівників на підприємстві, культуру мислення працівників на підприємстві, культуру навчання. Технологічна культура підприємства описує перетворювальну діяльність людини, в якій виявляються її вміння, творчі здібності, знання, норми, методи щодо виробництва товарів і надання послуг. Бізнес-культура підприємства являє собою систему цінностей і норм, які є основою комерційної діяльності та формують поведінку працівників всередині компанії та в стосунках організації з зовнішнім світом; Культура процесу упорядкування відображає сукупність дій або процесів, що ведуть до створення нових і вдосконалення вже існуючих взаємозв'язків між частинами цілого для того, щоб ці частини у вищому ступені сприяли раціональному успіху кінцевого результату. Культура пізнання працівників підприємства характеризує специфічні прийоми, правила, і способи вирішення розумових завдань, що залежать від багатьох факторів, наприклад таких як: рівень освіти, життєвий досвід, виховання, самоосвіта тощо.

Культура мислення працівників на підприємстві характеризує якість роботи, яка формується та розвивається в результаті освоєння нових навичок, якими повинні володіти працівники для свідомого, цілеспрямованого процесу вилучення інформації із зовнішнього світу та її подальшого опрацювання з метою розвитку професійних якостей і здібностей. Культура навчання працівників містить цілеспрямовану, не матеріальну, соціальну й духовну діяльність працівника, спрямовану на реалізацію власних сил, підвищення рівня власної професійної компетенції, професійних якостей, здібностей, можливостей і життєвих принципів.

Група особистої культури раціональних дій індивідуума об'єднує: організаційну культуру організації як культуру стану упорядкованості дій індивідуума, професійну культуру працівників, культуру якості роботи працівників, культуру якості роботи працівників, політичну культуру працівників, культуру знань працівників, культура праці співробітників, духовну культуру працівників, соціальну культуру працівників.

Організаційна культура організації як культура стану упорядкованості дій індивідуума виокремлює особливі норми і правила, встановлені в даній групі, щодо значення порядку поведінки окремих учасників групи та взаємовідносин у ній шляхом встановлення правил і норм для кожного індивідуума окремо, для підвищення самоорганізації кожної особи (індивідуума) у групі); професійна культура працівників висвітлює досвід у певній сфері діяльності, що включає практичні навички й уміння, пов'язані з видом професійної праці, і разом з тим здатність вирішувати нестандартні службові завдання, поняття професійної ку-

льтури включає саме майстерність працівника, який виділяє його і дозволяє приймати самостійні рішення, творчо підходити до вирішення трудових завдань; культура якості роботи працівників показує сукупність взаємопов'язаних характеристик: доступність, постачання, техніко-економічні характеристики, дизайн, надійність, ефективність споживання і експлуатації, ремонтпридатність, ступінь екологічності; політична культура працівників охарактеризовує сукупність стійких форм політичної свідомості й поведінки, а також характеру і способів функціонування політичних інститутів у межах певної політичної системи, які виявляються в діяльності суб'єктів політичного життя суспільства); культура знань працівників описує генерування ідей, джерела нових знань, інновацій, інформаційну відкритість, готовність до змін, відкритість); культура праці співробітників включає культуру організації праці, тобто роботу на підприємстві, соціальну культуру, культуру розуміння, культуру мислення, культуру навчання, психологічна культура; духовна культура працівників містить процес створення, накопичення і розповсюдження духовних цінностей і результат досягнутого суспільством духовного становлення; соціальна культура працівників включає процес міжлюдського спілкування та інструмент формування людських цінностей.

Група різновидів організаційної культури, що характеризує культуру упорядкованих спільних дій містить: економічну культуру організації, виробничу культуру підприємства, організаційну культуру підприємства як культуру стану упорядкованості в групі, культура праці.

Економічна культура організації включає діяльність на ринку товарів і послуг, де здійснюються реалізація та покупка різних товарів; на ринку праці, коли створюються нові робочі місця і йде боротьба за них, на ринку фінансів, де здійснюються операції з грошима та цінними паперами; виробничу культуру підприємства — це так звана місія підприємства, що описує найважливішу мету його існування та подальшого розвитку, цінності, що розділяють працівники організації, норми і правила поведінки, традиції, а також моральні та духовні принципи, на яких вони ґрунтуються; організаційна культура підприємства як культура стану упорядкованості в групі характеризує сукупність ознак, що вказують на рівень внутрішньої упорядкованості взаємодії між складовими цілого тобто системи, обумовлена ієрархічною або лінійною будовою цього цілого; культура праці на підприємстві включає трудові навички працівників, стан продуктивних сил, система моральних орієнтирів, цінностей і умов: організаційних, соціальних, технічних, екологічних, зовнішньо економічних, психофізіологічних, естетичних і суспільно-політичних, що забезпечують задоволення потреб в економічному й соціальному аспекті для працівника під час трудової діяльності.

Характеристики групи культури створення організації включають: організаційну культуру підприємства як культуру процесу створення нової групи індивідуумів, соціально-психологічну культуру працівників, культуру мовлення працівників, культуру поведінки працівника, культуру мислення працівника.

Організаційну культуру підприємства як культуру процесу створення нової групи індивідуумів включає процес започаткування, що описує дії з утворення нового в існуючому середовищі або відокремлення в іншу групу через ряд розбіжностей в існуючій системі); соціально-психологічна культура працівників

включає комплекс активно реалізованих соціальних і психологічних відносин і відповідних умінь, які повинні містити: систематичне самовиховання культурних спрямувань, навичок, високий рівень етики ділового спілкування; психологічну саморегуляцію та самоконтроль; творчий підхід, вміння реально оцінювати свої можливості та включає в себе як освіченість, так і основні параметри розвитку особистості; культура мовлення працівників представляє вербальну взаємодію із співрозмовником.

Вміння чітко формулювати й висловлювати свою думку, вміння сприймати думки співрозмовника й уміння слідкувати за думками кількох співрозмовників одразу, тобто вміння ведення монологу, діалогу та полілогу; культура поведінки працівника відображає нормативно-регулятивна категорія, в якій визначальними можуть бути й особистісні якості. Являє собою складний розділ — культура почуттів, яку надзвичайно важко звести у певні рамки й межі те, що формується на несвідомому рівні і знаходить прояв у вигляді емоцій. Емоційний стан людини, хоча й може бути керованим, проте застосовувати його може у такому вигляді далеко не кожен працівник); культура мислення працівника надзвичайно важливий аспект особистісної культури, який передбачає свідому організацію власного мислення й надзвичайну самоорганізацію людини взагалі. Інакше кажучи, культура мислення є передумовою для формування того, що називається особистісною культурою.

Висновки: Безперечно, можна зазначити, що наявність високого рівня організаційної культури на підприємстві — це запорука продуктивної роботи його працівників і перспективності розвитку підприємницької діяльності. Процвітання підприємства та довготривала життєдіяльність свідчатиме про високий рівень організаційної культури підприємства. З огляду на це розглянуті різновиди культури взагалі (культура підприємства, культура сфери діяльності, культура індивідуума, нематеріальна культура) та організаційної культури зокрема дозволяють визначити місце і роль специфічних соціально-економічних відносин у межах певного підприємства. Виокремлення нових основних складових організаційної культури підприємства (культура упорядкованих спільних дій, культура створення організації, культура упорядкованої групи осіб, культура здійснення упорядкування, особиста культура раціональних дій індивідуума) дозволяє по-новому орієнтувати спільну діяльність учасників бізнес-процесів. Запропоновані специфічні групи різновидів організаційної культури на підприємстві та надані характеристики складових цих груп дозволяють чітко і точно розуміти динаміку процесі взаємодії суб'єктів діяльності на підприємствах.

Література

1. Внуков Є. О. Організаційна культура в транзитивному суспільстві: постановка проблеми / Є. О. Внуков // Грані. — 2015. — № 12(1). — С. 80—85.
2. Гэлэгер Р. М. Душа организации. Как создать успешную корпоративную культуру / Р. М. Гэлэгер. : Добрая книга, 2006. — 352 с.
3. Захарчин Г. М. Механізм формування організаційної культури машинобудівного підприємства: монографія / Г. М. Захарчин. — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. — 276 с.
4. Калініченко Т. І. Теоретичні підходи до тлумачення організаційної культури / Т. І. Калініченко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2010. — № 3. — С. 62—67.

5. Кукоба В. П. Упорядкувальний аспект організаційної культури підприємства: сутність, складові, основні атрибути / В. П. Кукоба // Стратегія економічного розвитку України: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». — К.: КНЕУ, 2016. — № 39. — С. 20—30.
6. Малинин Е. Д. Организационная культура и эффективность бизнеса: учеб. Пособие / Е. Д. Малинин. — М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издво НПО «МОДЭК», 2004. — 368 с.
7. Овчаренко М. І. Підходи до визначення характеристик елементів корпоративної культури / М. І. Овчаренко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». — 2011. — Вип. 5 (2). — С. 47—52.
8. Савчук Л. Розвиток організаційної культури в Україні / Л. Савчук // Персонал. — 2012. — № 5. — С. 86—89.
9. Семикіна М. В. Корпоративна культура підприємства як важіль економічного зростання та інноваційного розвитку / М. В. Семикіна // Социально-экономические аспекты промышленной политики: сб. науч. тр. / Ин-т экономики пром-ти НАН Украины. — Донецк, 2007. — С. 120—128.
10. Слабко Я. Я. Процес формування та розвитку організаційної культури промислового підприємства: соціологічний аспект / Я. Я. Слабко // Грані: Соціологія. — 2009. — № 6 (68). — С. 127—131.
11. Спивак В. А. Корпоративная культура / В. А. Спивак — СПб.: Питер, 2001. — 352 с.
12. Харчишина О. В. Формування організаційної культури в системі менеджменту підприємств харчової промисловості: Монографія / О. В. Харчишина — Житомир: Вид-во Житомирського державного університету ім. І Франка, 2011. — 289 с.
13. Швиданенко Г. О., Теплюк М. А. Сучасні тренди розвитку інноваційного підприємництва // Економіка та держава. — 2018. — № 5. — С. 89—92.
14. Eldridge J. E. T. A sociology of organization / J. E. T. Eldridge, A. D. Crombie . — London: George Allen & Unwin, 1974. — 218 p.

Reference

1. Vnukov E. O. Organizational culture in a transitive society: problem statement / Ye.O. Vnukov // Grani. — 2015. — No. 12 (1). — P. 80—85.
2. Gelager R. M. The soul of the organization. How to create a successful corporate culture / R. M. Gelager. : The Good Book, 2006. — 352 p.
3. Zakharchin G.M. Mechanism of formation of organizational culture of machine-building enterprise: monograph / G. M. Zakharchin. — Lviv: Publishing House of the National University «Lviv Polytechnic», 2009 — 276 pp.
4. Kalinichenko T. I. Theoretical approaches to the interpretation of organizational culture / T. I. Kalinichenko // State and Regions. Series: Economics and Business. — 2010. — No. 3. — P. 62—67.
5. Кукоба В. П. Regulatory aspect of organizational culture of an enterprise: essence, components, main attributes / VP Kukoba // Strategy of Economic Development of Ukraine: Sb. sciences etc. / Ministry of Education and Science of Ukraine, State Economic University «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman». — K. : KNEU, 2016. — No. 39. — P. 20—30.
6. Malinin E. D. Organizational Culture and Business Efficiency: Study. Manual / E. D. Malinin — Moscow: Publishing House of the Moscow Psychological and Social Institute; Voronezh: Exodus of NGO «MODEK», 2004 — 368 pp.
7. Ovcharenko M. I. Approaches to characterization of elements of corporate culture / MI Ovcharenko // Bulletin of the Dnipropetrovsk University. The series «Economics». — 2011. — Vip. 5 (2). — P. 47—52.

8. Savchuk L. Development of organizational culture in Ukraine / L. Savchuk // Personnel. — 2012. — No. 5. — P. 86—89.
9. Semikina M. V. Corporate culture of the enterprise as a lever of economic growth and innovation development / M. V. Semikina // Socio-economic aspects of industrial policy: Scientific tr / Institute of Economy of the National Academy of Sciences of Ukraine. — Donetsk, 2007. — P. 120—128.
10. Weak J. The process of forming and developing the organizational culture of an industrial enterprise: the sociological aspect / Ya. Ya. Weakly // Grani: Sociology. — 2009. — No. 6 (68). — P. 127—131.
11. Spivak V. A. Corporate Culture / VA Spivak — St. Petersburg: Peter, 2001. — 352 pp.
12. Kharchishina O. V. Formation of organizational culture in the system of management of food industry enterprises: Monograph / O. V. Kharchyshina — Zhytomyr: View of Zhytomyr State University. And Frank, 2011. — 289 pp.
13. Shvydanenko H. O., Tepliuk M. A. Suchasni trendy rozvytku innovatsiinoho pidpriemnytstva // Ekonomika ta derzhava. — 2018. — № . 5. — S. 89—92.
14. Eldridge J. E. T. A Sociology of Organization / J. E. T. Eldridge, A. D. D. Crombie. — London: George Allen & Unwin, 1974 — 218 p.

Стаття надійшла 16.01.2019

Адреса редакції
03680, Україна, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
Тел. (044) 371-61-74

Редактор *І. Савлук*. Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Коректор *Н. Підлужна*. Верстка *С. Лозова, О. Федосенко*
Підп. до друку 15.08.19. Формат 70×100/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум.-друк. арк. 21,26.
Обл.-вид. арк. 24,56. Наклад 100 пр. Зам. № 19-5576.
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1
Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Для нотаток

Для нотаток